

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
LATVIJAS UN AUSTRUMEIROPAS JAUNO UN JAUNĀKO LAIKU
VĒSTURES KATEDRA

Uldis Neiburgs

**Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie
(1941-1945)**

Promocijas darbs

Zinātniskais vadītājs:
Dr. hist., profesors Ilgvars Butulis

Rīga, 2011

Saturs

Ievads	4
Avotu un literatūras apskats	11
1. nodaļa. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā	53
1. 1. Pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnēs.....	54
1. 2. Pretošanās kustības vispārējais raksturojums un darbība.....	60
1. 3. Pretošanās kustības attieksme pret Rietumu sabiedrotajiem.....	73
2. nodaļa. Rietumu sabiedroto politika pret Latviju	85
2. 1. Latvija ASV, Lielbritānijas un PSRS kara laika diplomātijā.....	85
2. 2. Zviedrijas loma Latvijas valsts situācijā Otrā pasaules kara gados.....	94
2. 3. Latvijas diplomātu Rietumos tiesiskais statuss un politiskie centieni.....	99
3. nodaļa. Pretošanās kustības informatīvā darbība un tās iespaids Rietumos	111
3. 1. ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijas un to kontakti.....	111
3. 2. Rietumu sabiedroto iegūtā informācija par Latviju.....	118
3. 3. Sakaru nodibināšana starp pretošanās kustību Latvijā un sūtni V. Salno Zviedrijā.....	123
3. 4. Pretošanās kustības sniegtā informācija par Latviju Rietumos.....	128
4. nodaļa. Pretošanās kustības politiskā darbība un tās iespaids Rietumos	134
4. 1. Sadarbība ar Igaunijas, Lietuvas un citu valstu pretošanās kustībām.....	134
4. 2. Pretošanās kustības politiskās deklarācijas Rietumos.....	152
4. 2. 1. Latvijas Centrālās padomes politiskā platforma un deklarācija.....	153
4. 2. 2. LSDSP ziņojums par stāvokli Latvijā un citās Baltijas valstīs un Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju ziņojums “Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā”.....	159
4. 2. 3. 188 (190) latviešu politisko un sabiedrisko darbinieku parakstītā deklarācija (memorands).....	164

4. 2. 4. Saeimas priekšsēža P. Kalniņa iesniegumi par Latvijas sūtņu K. Zariņa Lielbritānijā un A. Bīlmaņa ASV statusu un Latvijas Centrālās padomes paziņojums ASV Valsts sekretāram.	171
5. nodaļa. Pretošanās kustības organizētās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju.....	178
5. 1. Bēgļu laivu akciju organizācija.....	179
5. 1. 1. Latvijas Centrālā padome, Latvijas sūtnis V. Salnais un Zviedru - latviešu palīdzības komiteja Stokholmā.....	180
5. 1. 2. Zviedrijas Aizsardzības štāba C birojs (C-byrån).....	183
5. 1. 3. ASV Kara bēgļu padome (War Refugee Board).....	186
5. 2. Bēgļu laivu akciju norise un rezultāti.....	192
5. 2. 1. Laivu braucieni starp Kurzemi un Gotlandi.....	192
5. 2. 2. Nelegālie radio sakari starp Zviedriju un Latviju.....	197
5. 2. 3. Militārā informācija un politiskie bēgļi Zviedrijā.....	203
6. nodaļa. Pretošanās kustības nerealizētās ieceres.....	211
6. 1. Latvijas neatkarības pasludināšana un pagaidu valdības izveidošana.....	211
6. 2. Bruņotā sacelšanās Kurzemē.....	217
Secinājumi.....	228
Avotu un literatūras saraksts.....	233
Anotācija.....	260

Ievads

*„Pie jūras loga zilā
Sēd meitene asarās,
Kur viļņi galvas cilā,
Liec vaigu nopūtās.
No ledus tuksnešiem nākdams
Ar krusu austrumvējš,
No lauka visu vākdams,
Tai vaiņagu aiznesa spējš.*

*Pie jūras loga tāla
Ar dzintara pakariem
Sēd skumjās meitene bāla
Un raugās uz vakariem.
Varbūt, ka jūras salā
Kāds vaiņagu atradīs
Un, vētru pārspēdams galā,
Pār viļņiem tai pārvedīs...”*

(Kārlis Skalbe, „Pie jūras loga”, Latvju Mēnešraksts, 1942, Nr.1)

Promocijas darba “Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941-1945)” tēma vēstures zinātnē ir maz pētīta. Vēsturnieku uzmanība līdz šim vairāk ir bijusi pievērsta ASV un Lielbritānijas diplomātijai un attiecībām ar Padomju Savienību Baltijas valstu jautājumā Otrā pasaules kara gados, bet trūkst dziļāku un aptverošāku pētījumu par kara laikā notikušo sadarbību starp pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, Latvijas Republikas diplomātiem Rietumos un Rietumu sabiedrotajiem. Tā pamatā ir arī izvēlēta temata specifika, kas nosaka to, ka vienlaikus ir jāpēta trīs dažādu objektu - pretošanās kustības, Latvijas diplomātu Rietumos un Rietumu sabiedroto ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju aktivitātes, to saskarsme un mijiedarbība. Minētie apstākļi, kā arī no pretošanās kustības darbības nelegālā rakstura un ārvalstu izlūkdienestu darba slepenības un citiem faktoriem izrietošā specifiskā vēstures avotu bāze, kas izkaisīta vairāku valstu arhīvos, padara šīs tēmas pētniecību īpaši komplicētu un darbietilpīgu.

Līdzšinējā Latvijas historiogrāfijā, tikai daļēji izmantojot ārzemju arhīvu materiālus, ir dokumentēti un analizēti vairāki vācu okupācijas laika latviešu pretošanās kustības vēstures jautājumi - Latvijas Centrālās padomes politiskā darbība un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas militārās aktivitātes,¹ citu pagrīdes organizāciju pastāvēšana un nelegālo laikrakstu iznākšana,² pretošanās kustības historiogrāfija.³

¹ Biezais H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. – Itaka: Mežābele, 1991; Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Upsala: LCP, 1994; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. - Rīga, 2001; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. - Rīga, 2003; Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010.

² Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. - 2000. - Nr. ½ - 43-58. lpp.; Neiburgs U. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941-1942) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2006. Karš pēc kara 1944-1956. - Rīga. - 2007. - 28.-57. lpp.; Neiburgs U. Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās

Tajā pašā laikā, trūkst detalizētāku un uz pēc iespējas plašas vēstures avotu bāzes balstītu pētījumu, kur pretošanās kustības norises nacistu okupētajā Latvijā tiktu skatītas plašākā kontekstā - aptverot gan individuālās, gan organizētās pretestības aktivitātes, sabalansēti atspoguļojot dažādu pagrīdes grupu un organizāciju darbību, salīdzinot un atklājot sadarbību starp Baltijas valstu pretošanās kustībām, dziļāk un tālejošāk analizējot uz ārzemēm vērstās latviešu nacionālās pretošanās kustības izpausmes. Tas pats sakāms arī par ārvalstu vēsturnieku publikācijām, kurās, bieži vien ignorējot latviešu izcelsmes vēstures avotus - pretošanās kustības un to dalībnieku kara un pēckara laika dokumentus un liecības, nereti nekritiski izmantojot padomju drošības iestāžu krimināllietu materiālus, kā arī nepārzinot Latvijas vēsturnieku jaunākos pētījumus, ir apskatīti tikai daži vācu okupācijas laika latviešu nacionālās pretošanās kustības problemātikas aspekti.⁴

Pretošanās kustības vēstures izpētē bieži vien ir vērojama arī vienpusīga pētāmās tēmas interpretācija no vienas vai otras historiogrāfijas skolas pārstāvju puses, piemēram, neievērojot līdzsvaru starp latviešu pretošanās kustības dalību un zviedru un amerikāņu izlūkdienestu klātbūtni to kopīgi organizētās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, pietiekami nenovērtējot vai pārspīlējot Latvijas Republikas 1922. gada Satversmē balstīto Latvijas Centrālās padomes darbības nozīmi un tās pieņemto politisko deklarāciju ietekmi ārzemēs utt. Vienlaikus, ir konstatējama arī izvairīšanās skart dziļāk un analizēt citus svarīgus pretošanās kustības vēstures tematus, kā, piemēram, LCP vadības neizlēmīgo nostāju Latvijas neatkarības atjaunošanas pasludināšanas jautājumā, britu izlūkdienesta sniegtās informācijas maldinošo iespaidu uz ģenerāļa J. Kureļa grupas bruņotās sacelšanās plānu īstenošanu kara beigās Kurzemē utml.

dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941-1945) // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.-90. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.) - Rīga, 2007. - 122.-170. lpp.

³ Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība - kopīgais un atšķirīgais (1941-1945) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) - Rīga, 2001. - 267.-329. lpp.; Zunda A. Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.) - Rīga, - 2004. - 216.-239. lpp.; Kangeris K. Lettland: Kommunistischer und „nationaler“ Widerstand 1940/41-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär. - Berlin/New York: De Gruyter, 2011. - S. 215-224.

⁴ Felder B. M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940-1946. - Paderborn: Schöningh, 2009; Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 241-263; Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare. - Stockholm: Atlas, 2010.

Līdz ar to promocijas darba tēmas nozīme ir saistīta ar šī temata nepietiekamu izpēti līdzšinējā vēstures zinātnē, un ir meklējama arī darbā izmantotajā plašajā Latvijas, ASV, Lielbritānijas, Zviedrijas un citu valstu arhīvos un bibliotēkās apzinātajā vēstures avotu un zinātniskās literatūras klāstā, kas ir ļāvis veikt pēc iespējas detalizētu un daudzpusīgu pētījumu par latviešu nacionālās pretošanās kustības sakariem ar Rietumu sabiedrotajiem Otrā pasaules kara gados. Par šīs tēmas zinātnisko aktualitāti liecina arī pēdējā desmitgadē Latvijas akadēmiskajā vidē vērojams teorētiskās diskusijas par jēdziena “pretošanās kustības” izpratni un tā attiecināšanu uz dažādām norisēm Latvijā nacistu okupācijas laikā,⁵ kā arī atsevišķu dokumentu krājumu, par baltiešu pretošanās kustību un Baltijas valstu diplomātu kara laikā sniegto informāciju Rietumu sabiedrotajiem klajā nākšana Latvijā, Igaunijā un Lietuvā.⁶

Promocijas darba tēmas „Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941-1945)” hronoloģiskie ietvari sakrīt ar Vācijas-PSRS kara laiku jeb laika posmu no 1941. gada 22. jūnija līdz 1945. gada 8. maijam, kad visa Latvija vai daļa tās teritorijas atradās nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas pakļautībā. Latviešu pretošanās kustības saikne ar Rietumiem reālā darbībā visvairāk izpaudās laika posmā no 1943. gada jūlija, kad Gotlandi izdevās sasniegt vēlāk aktīvam LCP dalībniekam Leonidam Siliņam, līdz 1944. gada novembrim, kad tika likvidēta ģenerāļa J. Kureļa grupa Kurzemē. Tomēr pretošanās kustības dalībnieku cerības uz Lielbritānijas un ASV atbalstu Latvijas neatkarības atjaunošanā, un Rietumu sabiedrotajiem sniegtā informācija par situāciju okupētajā Latvijā un tās iedzīvotāju vēlmi un centieniem atgūt savu patstāvību, bija aktuālas visu kara laiku.

Pamatojoties uz mūsdienu vēstures zinātnes teorētiskām atziņām,⁷ kā arī vadoties no Latvijas Republikas Saeimas 1996. gada 25. aprīlī pieņemtā „Likuma par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu”, ar promocijas darbā lietoto

⁵ Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. - 165.-178. lpp.; Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē // Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija / Otrais, papildinātais izdevums - Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 2011. - 99.-121. lpp.

⁶ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) – Rīga, 2002; Tōotan ustavaks jāāda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. - Tartu, 2004; Lithuania under German Occupation 1941-1945. Despatches from US Legation in Stockholm / Comp. and edit. T. Remeikis. - Vilnius, 2005.

⁷ Pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un citi teorētiski jautājumi ir analizēti promocijas darba 1. nodaļas 1. apakšnodaļā.

jēdzienu „nacionālā pretošanās kustība”, ir saprasta Latvijas Republikas iedzīvotāju iestāšanās par 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts atjaunošanu, kas izpaudās kā 1) piedalīšanās bruņotā un pagrīdes pretošanās cīņā pret okupācijas režīmu militārajiem formējumiem un šo režīmu administrāciju, 2) bruņotās un pagrīdes pretošanās cīņas veicināšana, sniedzot cīnītājiem materiālu un citādu palīdzību un riskējot ar savu brīvību un dzīvību, 3) Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas idejas propagandēšana, izplatot nelegālo presi, uzsaukumus vai citus izdevumus, kā arī atklāta vēršanās pret okupācijas režīmu, tā iedibināto kārtību un ideoloģiju.⁸ Tā kā sadarbība starp pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā un Rietumu lielvalstīm bija iespējama tikai ar Latvijas Republikas diplomātu (Voldemārs Salnais Zviedrijā, Kārlis Zariņš Lielbritānijā, Alfrēds Bīlmanis ASV u.c.) starpniecību, tad pretošanās kustības izveidojušies sakari ar Rietumiem promocijas darbā ir atklāti ciešā kontekstā ar šo Latvijas diplomātu darbību. Tas arī ļauj tālākām teorētiskām diskusijām izvirzīt jautājumu par to, cik lielā mērā savas valsts okupācijas un kara darbības apstākļos notiekoša slepena palīdzības sniegšana pretošanās kustībai dzimtenē un sadarbība ar okupētājvalsts pretiniekiem ārzemēs, kuras mērķis ir sekmēt savas valsts suverenitātes atgūšanu, varētu tikt uzskatīta par īpašu pretošanās kustības formu un sastāvdaļu.

Ar jēdzienu “Rietumu sabiedrotie” promocijas darbā ir saprasts mūsdienu historiogrāfijā atzīts un nostiprinājies apzīmējums Rietumu valstu, vispirms - ASV un Lielbritānijas, militāri politiskajai aliansei, kas bija izveidojusies un pastāvēja cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju un tās sabiedrotajām Ass valstīm Otrā pasaules kara laikā. Kaut arī gan kara gados, gan attiecībā uz Otrā pasaules kara vēsturi arī mūsdienās, par „sabiedrotajiem” vai „antihitlerisko koalīciju” bieži vien tiek saukta visu trīs lielvalstu – ASV, Lielbritānijas un PSRS savienība, pēc promocijas darba autora domām, svarīgi ir uzsvērt atšķirību starp Rietumu sabiedrotajiem (ASV, Lielbritānija) un Padomju Savienību, kurus vienoja cīņa pret kopīgu ienaidnieku - nacionālsociālistisko Vāciju, taču to kara mērķi un ideoloģija bija diametrāli pretēji.⁹ Bez Rietumu sabiedroto lielvalstīm - ASV un Lielbritānijas, īpaša uzmanība promocijas darbā ir pievērsta arī Zviedrijas lomai Latvijas valsts situācijā Otrā pasaules kara gados, jo pateicoties tās ģeogrāfiskajam stāvoklim un neitrālas valsts

⁸ Likums par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu // Latvijas Vēstnesis. - 1996. - 10. maijs.

⁹ Der Zweite Weltkrieg in Europa: Erfahrung und Erinnerung / Hrsg. J. Echternkamp, S. Martens. - Paderborn: Schöningh, 2007; Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. - Bodley Head, 2010.

statusam starptautiskajās attiecībās, kontakti starp nacistu okupēto Latviju un Rietumu demokrātisko pasauli šajā laikā tika veidoti tieši caur Stokholmu.¹⁰

Promocijas darba mērķis ir izpētīt sakarus starp latviešu nacionālo pretošanās kustību un Rietumu sabiedrotajiem 1941.-1945. gadā, kad Latvija atradās nacistiskās Vācijas okupācijas varas pakļautībā. Darba zinātniskais mērķis izvirza sekojošus pētniecības uzdevumus:

- Sniegt vispārēju pārskatu par nacionālās pretošanās kustības darbību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, un atklāt Rietumu sabiedroto – ASV un Lielbritānijas politiku attiecībā uz Latviju, t. sk. parādot Latvijas Republikas diplomātu Rietumos kara laikā īstenotos politiskos centienus.
- Izpētīt ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju kara laikā savākto informāciju par situāciju nacistu okupētajā Latvijā un tās plūsmu uz Rietumiem, t.sk. atklājot bijušā sūtņa Stokholmā V. Salnā un Latvijas Centrālās padomes ieguldījumu politiska, ekonomiska un militāra rakstura ziņu sniegšanā Rietumu sabiedrotajiem, un to reakciju uz šiem materiāliem.
- Apzināt un analizēt kara laikā izveidojošos nelegālos kontaktus un sadarbību starp pretošanās kustībām Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, un veikt LCP pieņemto politisko deklarāciju satura analīzi, izsekojot to nonākšanai dažādās Rietumu sabiedroto politiskajās institūcijās.
- Izpētīt Zviedrijas un ASV militārās izlūkošanas un bēgļu palīdzības dienestu organizatorisko, tehnisko un finansiālo ieguldījumu Latvijas Centrālās padomes īstenoto nelegālo bēgļu laivu akciju norisē pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, un LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas plānus par Latvijas neatkarības pasludināšanu un pagaidu valdības izveidošanu, t. sk. bruņoto sacelšanos kara beigās Kurzemē.

Atbilstoši šiem pētniecības uzdevumiem ir veidota arī promocijas darba struktūra. Darba 1. nodaļā „Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā” ir analizēta pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un citi teorētiski jautājumi, t.sk. jēdziena „nacionālā pretošanās kustība” saturiskie ietvari un citu pretošanās kustību klātbūtne Latvijas teritorijā. Šeit pat ir sniegts latviešu

¹⁰ Zviedrijas loma Latvijas situācijā Otrā pasaules kara gados tuvāk ir apskatīta promocijas darba 2. nodaļas 2. apakšnodaļā.

pretošanās kustības vispārējs raksturojums un parādīta tās dažādo grupu un organizāciju attieksme pret Rietumu sabiedrotajiem, kuru ietekmēja gan pret Rietumu valstīm vērsta negatīvā nacistu oficiālā propaganda, gan Latvijas sabiedrībā vērojama pozitīvais noskaņojums pret ASV un Lielbritāniju.

Darba 2. nodaļā „Rietumu sabiedroto politika pret Latviju” ir raksturota ASV un Lielbritānijas kara gadu politika attiecībā uz Latviju, kas tika veidota šo Rietumu lielvalstu un to tā laika sabiedrotās - Padomju Savienības īstenotās „lielās politikas” ietvaros. Īpaša uzmanība ir pievērsta Zviedrijas lomai Latvijas valsts situācijā Otrā pasaules kara gados, kā arī ir atklāts Latvijas Republikas diplomātu Rietumos (V. Salnais Stokholmā, K. Zariņš Londonā, A. Bīlmanis Vašingtonā u.c.) tiesiskais statuss un viņu Latvijas neatkarības idejas uzturēšanas centieni.

Darba 3. nodaļā „Pretošanās kustības informatīvā darbība un tās iespaids Rietumos” ir aprakstīti vairāki amerikāņu un britu ārlietu un izlūkošanas dienesti (ASV Stratēģisko dienestu pārvalde – OSS, Lielbritānijas slepenais izlūkošanas dienests – SIS u.c.), kas kara gados vāca vai saņēma informāciju par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā. Īpaša uzmanība ir pievērta sakaru nodibināšanai starp pretošanās kustību un Latvijas diplomātiem Rietumos, kas uzsāka jaunu posmu ziņu nogādāšanā Rietumos. Šeit ir apzināta un analizēta kara gados Rietumu sabiedroto rīcībā nonākusī informācija par politisko, ekonomisko un militāro situāciju nacistu okupētajā Latvijā, kā arī mēģināts noskaidrot dažādu ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas iestāžu reakciju uz šiem, t.sk. no pretošanās kustības saņemtajiem materiāliem.

Darba 4. nodaļā „Pretošanās kustības politiskā darbība un tās iespaids Rietumos” ir parādīti un analizēti līdzšinējā historiogrāfijā maz pētīti latviešu nacionālās pretošanās kustības kontakti ar līdzīgām pretošanās kustībām abās pārējās okupētajās Baltijas valstīs - Igaunijā un Lietuvā. Šeit pat ir veikta arī Latvijas Centrālās padomes kara laikā pieņemto politisko deklarāciju satura analīze, kā arī izsekots tam, kā tās nonāca pie Latvijas Republikas diplomātiem Rietumos, un ar viņu starpniecību, arī dažādās ASV, Lielbritānijas un citu Rietumu valstu politiskajās institūcijās.

Darba 5. nodaļā „Pretošanās kustības organizētās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju” ir raksturotas dažādas latviešu pretošanās kustības un zviedru un amerikāņu militārās izlūkošanas un bēgļu palīdzības organizācijas, kas bija saistītas ar slepeno bēgļu laivu akciju organizēšanu pāri Baltijas jūrai. Šeit pat ir atklāta arī LCP

un sūtņa V. Salnā un Zviedru-latviešu palīdzības komitejas Stokholmā sadarbībā ar Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroju un ASV Kara bēgļu padomi īstenoto nelegālo bēgļu laivu braucienus un slepeno radio sakaru starp nacistu okupēto Latviju un Zviedriju norise un rezultāti.

Darba 6. nodaļā „Pretošanās kustības nerealizētās ieceres” ir aprakstīti un analizēti Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa J. Kureļa grupas plāni un mēģinājumi pasludināt Latvijas neatkarības atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu, kā arī bruņotā cīņā pārņemt varu Kurzemē Otrā pasaules kara noslēgumā. Šo ieceru realizēšanā tika meklēti arī Rietumu un Skandināvijas valstu militārais un politiskais atbalsts, ko nesaņemot un nesagaidot arī izdevīgu brīdi starp Vācijas armijas atkāpšanos un PSRS karaspēka iebrukumu Latvijas teritorijā, šiem plāniem tā arī nebija lemts īstenoties.

Izvēlētajās tēmās izpētē un promocijas darba uzrakstīšanā ir izmantotas vēsturiski ģenētiskā, problēmu hronoloģiskā un vēsturiski salīdzinošā pētniecības metodes. Lai demonstrētu nelegāli darbojošās latviešu pretošanās kustības un Rietumu valstu ārlietu un militārās izlūkošanas dienestu dažādus sadarbības veidus un pakāpes, darba tapšanas gaitā ir pielietoti arī atsevišķi struktūru-sistēmu metodes elementi.

Promocijas darba “Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941-1945)” teorētiskā un praktiskā nozīme ir saistīta ar jaunu teorētisku atziņu un vēstures avotu ieviešanu zinātniskajā apritē, kā arī nacionālās pretošanās kustības, Latvijas Republikas diplomātu Rietumos un ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas ārlietu un militārās izlūkošanas dienestu darbības adekvātā izpratnē un izpētē, ierādot šai Latvijas Otrā pasaules kara vēstures svarīgai sastāvdaļai pienācīgu vietu mūsdienu vēstures zinātnē un sabiedrības vēsturiskajā apziņā.

Promocijas darbs ir tapis ar Eiropas Savienības Sociālā fonda atbalstu un ir uzrakstīts Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” projekta „Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” zinātniskā darba ietvaros.

Avotu un literatūras apskats

Avoti

Promocijas darbā sagatavošanā ir izmantots plašs vēstures avotu klāsts, kurus veido Latvijas, ASV, Lielbritānijas, Zviedrijas, Vācijas, Krievijas un citu valstu arhīvos, muzejos un bibliotēkās apzināti līdz šim lielākoties npublicēti un vēstures pētniecībā maz izmantoti dokumenti. Avotu un literatūras apskatā ir raksturoti svarīgākie šo dokumentu fondi, pēc to izcelsmes iedalot tos sekojošās grupās: 1) Nacionālsociālistiskās Vācijas pārvaldes un policejisko iestāžu dokumenti, 2) Latviešu nacionālās pretošanās kustības dokumenti, 3) Latvijas diplomātu Rietumos un Rietumu sabiedroto ārlietu institūciju dokumenti, 4) ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas izlūkdienestu dokumenti, 5) LPSR Valsts Drošības komitejas krimināllietu dokumenti, 6) Citi dokumenti. Bez tam, promocijas darba uzrakstīšanā noderīgi ir bijuši arī nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā un Rietumos kara laikā iznākušie oficiālie un nelegālie preses izdevumi, virkne laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām publicētu dokumentu un dokumentu krājumu, kā arī kara laika norišu dalībnieku atmiņas un dienasgrāmatas.

Nepublicētie avoti

1) Nacionālsociālistiskās Vācijas pārvaldes un policejisko iestāžu dokumenti.

Latvijas un Vācijas arhīvos uzglabātie un mūsdienās apzinātie nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas dažāda līmeņa civilo, militāro un policejisko institūciju (Reiha Drošības galvenā pārvalde, Okupēto Austrumu apgabalu reihsministrija, Ostlandes reihskomisārs, Ģenerālkomisārs Rīgā, Drošības policijas un SD pavēlnieks Ostlandē, Drošības policijas un SD komandieris Latvijā u.c.) kara laika dokumenti sniedz dažādas ziņas par sabiedrības noskaņojumu un nacionālās pretošanās kustības izplatību un vācu drošības iestāžu centieniem atklāt, ierobežot un pārtraukt tās grupu un organizāciju aktivitātes.¹¹ Pie tam, par latviešu pretošanās kustības politiskā centra – Latvijas Centrālās padomes darbību un aktivitātēm līdz mūsdienām nav saglabājušies pārāk daudz vācu izcelsmes dokumentu, tāpēc to vidū ir jāizceļ atsevišķu Vācijas Federālā arhīva fondu materiāli par nacistu pārvaldes un drošības iestāžu veikto izmeklēšanu LCP 1944. gada marta memoranda tapšanas lietā;

¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P 69. f., 1a. apr., 26., 29. l.; P 82. f., 1. apr., 39. l.; P 252. f., 1. apr., 26. l.; P 1026. f., 1. apr., 7. l.; Vācijas Federālais arhīvs (Bundesarchiv Berlin), (turpmāk –BA), R 6/14, 39, 45, 165, 167, 306; R 58/222, 223, 224, 598, 699; R 90/4; R 91/210; R 92/18, 19; NS 19, 1506.

lietuviešu pretošanās kustības kurjera Kaža Ambraziejus (Ambraziejus) apcietināšanu Tallinā 1944. gada aprīlī, kā rezultātā tika iegūta arī informācija par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pretošanās kustību nelegālām sanāksmēm Rīgā; kā arī Augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā SS obergrupenfirera Frīdriha Jekelna (Jeckeln) noslēguma ziņojums par ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas likvidēšanu 1944. gada novembrī utml.¹² Bez tam, ziņas par latviešu sabiedrības pretvācu noskaņojuma pastiprināšanos un pretošanās kustības aktivitātēm sniedz arī atsevišķi Krievijas Valsts kara arhīva Trofeju dokumentu nodaļas un Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva dokumenti.¹³

Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvā glabājas dokumentu kopa, ko veido vācu militārās izlūkošanas operatīvās grupas "SS Jagdverband Ostland" pakļautībā esošo "Mežakaķu" ("Waldkatzen") vienību materiāli.¹⁴ Šie dokumenti ir iekļauti akadēmiķa Viļa Samsona fondā, kurš tos pēc kara ir saņēmis no padomju drošības institūcijām. Vairāki vācu Drošības policijas un SD latviešu politiskās nodaļas informācijas iestādes - Fēliksa Rikarda vadītās „Latviešu kartotēkas” (daudzi tās darbinieki pēc tās likvidācijas kara beigās nonāca “SS Jagdverband” dienestā) pārskati, kas tapuši laika posmā no 1942. gada oktobra līdz 1945. gada janvārim, satur informāciju par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret nacistu okupācijas varu.¹⁵ To vidū īpaši jāizceļ „Latviešu kartotēkas” 1942. gada decembra ziņojums par nacionālās pretošanās kustības organizācijām, kā arī no divām, 1942. gada oktobrī - decembrī un 1945. gada janvārī, tapušām daļām sastāvošs pārskats “Vācu-latviešu attiecības”, kas sniedz vērtīgas ziņas par sabiedrības noskaņojumu un pretošanās kustību Latvijā, kā arī informē par dažādu iedzīvotāju slāņu attieksmi pret ASV un Lielbritāniju, konstatējot sabiedrības prietumnieciskā noskaņojuma pieaugumu Otrā pasaules kara noslēgumā. Daļa no šiem materiāliem ir publicēti V. Samsona sastādītajā dokumentu krājumā "Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos"¹⁶, bet citi no tiem pētniecībā līdz šim nav izmantoti.

¹² BA, R 6 /14, 45, 165189; R 90/4.

¹³ Krievijas Valsts kara arhīvs (*Российский Государственный военный архив, Москва*), (turpmāk – РГВА), 504 k. f. „Drošības policijas un SD virspavēlnieks Ostlandē”, 2. apr., 8. l., 1358 k. f. „Okupēto Austrumu apgabalu reihsministrija”, 1. apr., 13. l.; Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (*Государственный архив социально-политической истории, Москва*), (turpmāk – ГАСПИ), 69. f., 1. apr., 978. l.

¹⁴ LZAA, 40. f. „Akadēmiķa V. Samsona fonds”, 5. apr., 1.-3. l. “Mežakaķu” arhīvs.

¹⁵ Turpat, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 1.-23., 51.-64., 86.-91., 117.-125., 172.-177. lpp.; 3. sēj., 17.-19., 76.-80., 87.-108. lpp.

¹⁶ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941-1945 / Sast. V. Samsons. - Rīga.: Zinātne, 1990. - 70.-89., 89.-94., 155.-157., 164.-178., 178.-184. lpp.

2) Latviešu nacionālās pretošanās kustības dokumenti.

Nozīmīgi un tikai daļēji līdz mūsdienām saglabājušies vēstures avoti ir nacistu okupācijas laikā nacionālās pretošanās kustības nelegālās skrejlapas, uzsaukumi un preses izdevumi¹⁷ kuru oriģinālus vai to norakstus promocijas darba autoram ir izdevies apzināt vairākos Latvijas un ārzemju arhīvos, muzejos un bibliotēkās, kā arī atsevišķās privātkolekcijās.¹⁸ Līdz mūsdienām ir saglabājušies diezgan maz pretošanās kustības programatisko un citu dokumentu oriģinālu, tāpēc par ļoti vērtīgām ir jāuzskata Latviešu Nacionālistu savienības programma, un it īpaši LCP 1944. gada marta deklarācija (memorands) par nepieciešamību atjaunot Latvijas valsts neatkarību, kuru oriģināli glabājas atsevišķās Latvijas vēstures avotu krātuvēs.¹⁹

Svarīga vēstures avotu kopa ir kara laika slepenā sarakste starp Latvijas Centrālo padomi nacistu okupētajā Latvijā un bijušo Latvijas sūtni Zviedrijā Voldemāru Salno, kas līdz šim ir publicēta tikai fragmentāri, un tamdēļ nereti sniedz nepilnīgu priekšstatu par LCP un Latvijas diplomātu Rietumos aktivitātēm Otrā pasaules kara gados.²⁰ Ja Leonida Siliņa grāmatā „Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās” ir publicētas, nereti ar izlaidumiem tekstā un kļūdām datumos, tikai 13 šāda veida vēstules²¹, tad mūsdienās Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, L. Siliņa personiskajā arhīvā Stokholmā un citur ir izdevies apzināt laika posmā no 1943. gada marta līdz 1945. gada aprīlim rakstītas, vairāk kā 30 vēstules²², kuras veido Konstantīna Čakstes (segvārdi - Jēkabs Dzintars, J. Zirnis) un Bruno Kalniņa (segvārds - Bērzs) korespondence ar V. Salno (segvārds – Vinters), kā arī sarakste starp K. Čaksti, L. Siliņu (segvārdi – Vilhelms Briedis, Viesturs) un Fēlikšu Cielēnu (segvārds – Cinis) To saturs liecina, ka galvenie jautājumi, kas bija aktuāli kara laika korespondencē starp LCP nacistu okupētajā Latvijā un sūtni V. Salno Stokholmā bija: sadarbība ar

¹⁷ „Latvija” (1941-1944), „Tautas Balss” (1942), „Tālavas Taurētājs” (1942), „Latviešu Ceļš” (1942), „Daugavas Vanagi” (1943), „Zobens” (1943), „Brīvā Latvija. Latvju Raksti” („Vēstījums”) (1943-1944), „Jaunā Latvija” (1944), „Lāčplēsis” (1944), „Par Latviju” (1944).

¹⁸ Ulda Neiburga personiskais arhīvs.

¹⁹ Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs (turpmāk – LZAA), 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 175.-177. lp.; Latvijas Kara muzejs, Inv Nr. 5-22742/1437-DK

²⁰ Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Upsala: LCP, 1994.; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga, 2001.

²¹ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 144.-151., 159.-160., 166.-167., 191.-233. lpp.

²² Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Politiskais arhīvs (turpmāk – LR ĀMA), Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs (turpmāk – LA), 225., 247. kaste, Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīvs (turpmāk – VA), 4. kaste u.c., Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā arhīvs (turpmāk – VS); Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 293. fonds, 1. apraksts, 537. lieta, 2. apr., 115. l., 3. apr., 78. l.; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

vācu okupācijas varu un Latvijas neatkarības atjaunošanas iespējas, no Zviedrijas uz Latviju nosūtītā informācija un tās apmaiņas problēmas, militārās informācijas sniegšana zviedru izlūkdienestam un ieroču iegūšanas iespējas no Zviedrijas un Somijas, ebreju stāvoklis vācu okupētajā Latvijā, Latvijas valdības izveidošanas plāni, Latvijas iedzīvotāju evakuācija uz Zviedriju, LCP Ārzemju delegācijas darbība u.c.²³ No avotu pētniecības viedokļa ir jāpiebilst, ka lielākā daļa no šīm vēstulēm bija rakstītas šifrētā veidā, un līdz mūsdienām galvenokārt ir saglabājušies jau to atšifrēti un mašīndrukā pārrakstīti teksti. Tas gan neliek šaubīties par šo vēstures avotu autentiskumu, vairākos gadījumos precizējot un papildinot līdz šim vēstures literatūrā tikai fragmentāri publicēto vai pārstāstīto šīs korespondences saturu. Šie dokumenti sniedz jaunas zināšanas par LCP kara laika darbību, t.sk. skaidrāk kā līdz šim parāda V. Salnā un LCP nostāju un rīcību Latvijas neatkarības centienu īstenošanā un ļauj labāk saprast gan viņu kopīgo sadarbību, gan pastāvošām pretrunām un problēmām, kas izrietēja no viņu atšķirīgās politiskā un diplomātiskā darba izpratnes, un vēl lielākā mērā bija pakļautas tā brīža militārajai un starptautiski politiskajai situācijai Baltijas jūras valstu reģionā.

Promocijas darba tēmas izpētei noderīgi ir arī sociāldemokrāta un LCP locekļa F. Cielēna ziņojumi ASV vēstniecībai Stokholmā, kas tapuši pēc viņa došanās 1944. gada maijā ar bēgļu laivu pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju. Hūvera institūta arhīvā un Nacionālajā arhīvā ASV līdz šim ir izdevies apzināt 20 šādus, laikā no 1944. gada 16. jūnija līdz 1945. gada 29. martam datētus²⁴, vācu un angļu valodā rakstītus dažāda satura pārskatus. Vairums no tiem ir veltīti tā brīža ārpolitiskām un militārām norisēm Baltijas jūras reģionā un citiem Otrā pasaules karā karojošās nometnēs aktuāliem jautājumiem, bet īpašu interesi izraisa atsevišķi ziņojumi, kuros sniegta informācija arī par LCP darbību (organizācijas izveidošana, politiskā platforma un mērķi, plāni pasludināt Latvijas pagaidu valdību u.c.) nacistu okupētajā Latvijā.²⁵ Četri no šiem ziņojumiem ir iekļauti vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa sastādītajā dokumentu krājumā

²³ Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 236.-252. lpp.

²⁴ ASV Hūvera kara, revolūcijas un miera institūta arhīvs Stenfordā (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, CA), (turpmāk – HI), Fēlikss Cielēns, Box. 4, Folder 28-45; ASV Nacionālais arhīvs II (National Archives II, College Park, MD), (turpmāk – NA), Record Group 59, Microfilm 1177, Roll 17, Frame 69, Record Group 226, Entry 16, Box. 1008, File 96595 R.

²⁵ Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941-1945): mazpētīti aspekti un to izpratne mūsdienās // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 98.-136. lpp.

„Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā, 1941-1945: Ko zināja Amerika?”²⁶, bet pārējie 16 līdz šim nav publicēti. Kā vēstures avots šie ziņojumi labi raksturo F. Cielēna toreizējo izpratni par tā brīža politisko un militāro stāvokli un Latvijas nākotnes izredzēm Otrā pasaules kara noslēgumā. Vienlaikus to saturs ir jāvērtē arī kritiski, jo situācija nacistu okupētajā Latvijā un tās attīstības prognozes nākotnē, nereti ir aprakstītas, vairāk balstoties uz dažādām sabiedrībā cirkulējošām baumām vai minējumiem nekā uz līdz galam pārbaudītiem faktiem vai no pirmavotiem iegūtu informāciju.

3) Latvijas diplomātu Rietumos un Rietumu valstu ārlietu institūciju dokumenti.

Promocijas darba tēmas izpētei nozīmīgi ir Lielbritānijas un ASV Nacionālo arhīvu dokumenti, kas parāda britu un amerikāņu ārlietu resora zināšanas par nacionālās pretošanās kustību un tās darbības mērķiem nacistu okupētajā Latvijā, Ārkārtējo pilnvaru nesēja un Latvijas sūtņa Londonā Kārļa Zariņa un Latvijas sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bīlmaņa politiskajiem centieniem un Rietumu sabiedroto attieksmi un reakciju uz šīm aktivitātēm. Visvairāk šāda veida materiālu ir atrodami starp britu ārlietu un kara resoru²⁷ materiāliem Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā un amerikāņu ārlietu (t.sk. ASV vēstniecības Stokholmā) un aizsardzības dienestu dokumentiem ASV Nacionālajā arhīvā.²⁸ Bez tam, promocijas darbā ir izmantoti arī atsevišķi Zviedrijas Ārlietu ministrijas kara laika dokumenti, kas ir saistīti ar LCP politiskajām aktivitātēm Stokholmā.²⁹

Svarīgi vēstures avoti ir arī mūsdienās Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā apzinātie Latvijas diplomātu Rietumos dokumenti (iesniegumi un memorandi, diplomātiskā sarakste, apkārtraksti un citi materiāli), kas liecina gan par viņu ārpolitiskajām aktivitātēm un Latvijas neatkarības centieniem, gan parāda Rietumu sabiedroto - ASV un Lielbritānijas nostāju šajos jautājumos.³⁰ Visvairāk informācija par nacionālās

²⁶ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) - Riga. - 2002. - pp. 419-444.

²⁷ Lielbritānijas Nacionālais arhīvs (Public Record Office, Kew Garden, Surrey), (turpmāk – PRO), Foreign Office (turpmāk – FO), 188, 370, 371, 419, 490; War Office, 208.

²⁸ ASV Nacionālais arhīvs II (National Archives II, College Park, MD), (turpmāk – NA), Record Group 59, 84, 165, 226.

²⁹ RA, Utrikesdepartementet, 1920, HP 1Ele, Vol. 471, P 40R, Vol. 76.

³⁰ LVVA, 293. f. “Latvijas sūtniecība Vašingtonā”, 1. apr., 537., 1539., 4344. l., 2. apr., 115. l., 3. apr., 78. l. u.c.; LR ĀMA, LA, 225., 247., 443., 452., 460. kaste, VA, 4. kaste u.c., Latvijas pastāvīgā delegāta pie Tautu Savienības arhīvs (turpmāk – TS), 8.-10. kaste, VS; Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk

pretošanās kustības izplatību un Latvijas Centrālās padomes politiskajām aktivitātēm ir atrodama korespondencē starp bijušo Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno un Latvijas sūtni Londonā K. Zariņu, taču attieksmi pret LCP politiskajām nostādnēm savās vēstulēs ir pauduši arī A. Bīlmanis Vašingtonā, un citi Latvijas Republikas diplomāti Rietumos.

Īpaši vērtīgi vēstures avoti ir arī atsevišķu Latvijas diplomātu – V. Salnā³¹ un K. Zariņa³² kara gados rakstītās dienasgrāmatas, kuru oriģināli mūsdienās glabājās ASV Hūvera institūta arhīvā Stenfordā, Kalifornijā un Latvijas Valsts arhīvā Rīgā. To saturā ir atrodamas ziņas ne tikai par šo diplomātu ikdienas aktivitātēm, bet arī svarīga informācija par atsevišķu britu un zviedru ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju aktivitātēm, piemēram, V. Salnā aktīvo sadarbību ar ASV Kara bēgļu padomes (War Refugee Board) pārstāvjiem, nelegālo bēgļu laivu akciju organizēšanā pāri Baltijas jūrai.³³

4) ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas izlūkdienestu dokumenti.

Promocijas darbā ir izmantots plašs ASV izlūkdienesta - Stratēģisko dienestu pārvaldes OSS (Office of Strategic Services) un ASV vēstniecības Stokholmā savāktās informācijas klāsts par politisko, ekonomisko un militāro situāciju Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā.³⁴ OSS dokumenti ir kļuvuši pieejami pētniecībā pēc OSS Pētniecības un analīzes nodaļas (Research and Analysis Branch) dokumentu pārvietošanas uz ASV Valsts departamentu 1940. gadu beigās, un Centrālās izlūkošanas pārvaldes dokumentu pakāpeniskas atslepošanas, kas aizsākās 1970. gadu otrajā pusē.³⁵ Dokumentu apzināšanu gan apgrūtina to milzīgais daudzums (vairāk kā 6 kubikpēdu OSS, un 1,7 kubikpēdu OSS R&A dokumentu), to numerācija un klasifikācija, kas ne vienmēr ir veidota, ņemot vērā katra dokumenta

– LVA), 2263. f. “Zariņš Kārlis, Latvijas sūtnis Lielbritānijā, ārkārtējo pilnvaru nesējs”, 1. apr., 30.-34. l. u.c.

³¹ HI, Salnais Voldemars, V. Salnā dienasgrāmata, 1941.-1945. gads.

³² LVA, 2263. f., 1. apr., 30.-34. l., K. Zariņa dienasgrāmata, 1941. gada 18. janvāris – 1945. gada 25. decembris.

³³ HI, V. Salnais, Box. 1.,

³⁴ NA II, Record Group 226 (Office of Strategic Services), Entry 14, 16, 17, 19, 21, 92, 210, 211, 216, Microfilm 1499, 1642; Record Group 84 (Stockholm Legation and Embassy), Entry 3201, Box. 1-12.

³⁵ Breitman R. Research in OSS Records: One Historian's Concerns // The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II / Edit. G. C. Chalou. – Washington, DC: National Archives and Records Administration, 2002, p. 103-108.

tematiku un izcelsmi.³⁶ Jāsastopas arī ar daļas dokumentu trūkumu vai tieši otrādi – ar to dublēšanos OSS (Record Group 226) un Valsts departamenta (Record Group 59, M1777, M1185) krājumos.³⁷ Ir pieejami gan dokumentu oriģināli, gan to kopijas mikrofilmās. Tie ir sakārtoti atbilstoši OSS darbības vietai, pārvaldei un kategorijai, un ir apzīmēti ar sērijām “OB”, “L” un “XL”, saskaņā ar to tematiku un kādreizējiem lietošanas noteikumiem OSS CID (Central Information Division) lasītavā.³⁸

Attiecībā uz Latviju OSS dokumenti sniedz divējādu informāciju par notikumiem karojošo pušu nometnēs: par Rietumu sabiedroto politiku pret PSRS un Baltijas valstīm; un par notikumiem nacistu okupētajās teritorijās: okupācijas varas iestāžu praktisko darbību un kontroli, propagandas aktivitātēm, kolonizācijas shēmām, Baltijas resursu ekonomisko ekspluatāciju, okupēto tautu sociālo stāvokli, pretošanās un kolaborācijas izpausmēm, latviešu, lietuviešu un igauņu mobilizāciju militārajā dienestā. OSS savāktā informācija par Baltijas valstīm, tai skaitā - Latviju ir nākusi no amerikāņu militāriem un diplomātiem avotiem, federālā izmeklēšanas biroja un citām federālajām aģentūrām, privātām organizācijām un atsevišķām personām, pretošanās kustībām, britu un citu sabiedroto izlūkošanas iestādēm.³⁹ Daudz problemātiskāka ir Lielbritānijas Slepenā izlūkošanas dienesta SIS (Special Reporting Section) darbības izziņošana, jo tā dokumenti tiek atslepenoti tikai 75 gadus pēc to tapšanas, līdz ar to materiāli par britu izlūkdienesta aktivitātēm attiecībā uz Latviju Otrā pasaules kara laikā vēl ir slepeni, un informāciju par šo tēmu ir jāmeklē citos sekundāros izcelsmes vēstures avotos un literatūrā.⁴⁰

Lai dokumentētu un pētītu latviešu pretošanās kustības, Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā un ASV Kara bēgļu padomes (War Refugee Board) sadarbību nelegālo bēgļu laivu akciju organizācijā starp Latviju un Zviedriju, ļoti vērtīgi ir WRB dokumenti, kas mūsdienās glabājas ASV F. D. Rūzvelta bibliotēkā. To vidū ir sarakste starp ASV sūtniecību Stokholmā, ASV Valsts departamentu un WRB centrālo biroju Vašingtonā, sūtņa V. Salnā apliecinājumi par līdzekļu saņemšanas no

³⁶ Mc Donald L. H. *The OSS and Its Records // The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II* / Edit. G. C. Chalou. – Washington, DC: National Archives and Records Administration, 2002, p. 78.-102.

³⁷ Mulligan T. P. *Source materials of the German occupation of the Baltic states, 1941-1944: Problems and possibilities // Journal of Baltic Studies*, 1990, No.4, p. 319-334.

³⁸ Ar sēriju “OB” (Order of Battle) apzīmēti dokumenti par militārām un policijas formācijām, sērijas “L” dokumentus varēja lietot tikai OSS CID lasītavā, bet sērijas “XL” dokumentus arī ārpus tās.

³⁹ Mulligan T. P. *The OSS and the Nazi Occupation of the Baltic States, 1941-1945: A Note on Documentation // Journal of Baltic Studies*, 1982, No.1, p. 53-58.

⁴⁰ PRO, HS 2/12, 259, 260, 262, 269; Wark W. K. *In Never-Never Land? The British Archives on Intelligence // The Historical Journal*, 1992, No. 35, pp. 195-203.

WRB, dažādi pārskati par latviešu bēgļu evakuāciju uz Zviedriju, arī 1944. gada novembra noslēguma ziņojums par WRB bēgļu akciju Zviedrijā (t.sk. attiecībā uz Latviju – Glābšanas operāciju memorands, Evakuēto bēgļu vārdiski saraksti, Finanšu izlietošanas pārskats ar klāt pievienotiem rēķiniem) u.c. dokumenti.⁴¹

Īpaši nozīmīgi promocijas darba tēmas izpētē ir arī Zviedrijas Kara arhīvā apzinātie Zviedrijas Aizsardzības štāba militārās izlūkošanas dienesta- C biroja (C-byrån) dokumenti, kas līdz mūsdienās gan ir saglabājušies tikai fragmentāri, jo daļa šo materiālu, ņemot vērā to slepenību un citus apstākļus, Otrā pasaules kara beigās vai pirmajos pēckara gados ir iznīcināta, un tāpēc ne visi zviedru izlūkdienesta, it īpaši operatīva rakstura dokumenti, šodien ir pieejami pētniecībā. Darbā ir izmantots plašs C-biroja savāktās, lielākoties militāra, kā arī politiska rakstura, informācijas klāsts (stāvokļa ziņojumi, kartes, apkopojoši pārskati u.c.) par situāciju Latvijas teritorijā, t.sk. Vācijas karaspēka izvietojumu un PSRS armijas virzību un vietējo iedzīvotāju noskaņojumu utml.⁴² Šo dokumentu trūkums ir tas, ka tajos nav norādīti minētās informācijas avoti, kas apgrūtina šo ziņu iegūšanas mehānisma pilnīgāku izpēti. Šo trūkumu novēršanai daļēji kalpo vairāki 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā C biroja sniegtie gala ziņojumi par slepeno bēgļu laivu akciju norisi no Baltijas valstīm uz Zviedriju.⁴³ Bez tam, labākai izpratnei par nelegālo laivu braucienu un radiosakaru uzturēšanu pāri Baltijas jūrai, palīdz iegūt 1945.-1946. gadā darbojošās Zviedrijas Parlamentārā izmeklēšanas jeb t.s. „Sandlera komisijas” komisijas izmeklēšanas materiāli un vairāki kopziņojumi 1) par izturēšanos pret bēgļiem (SOU 1946:36), 2) par drošības dienestu aktivitātēm (SOU 1946:93), 3) par izmeklēšanas rezultātiem Baltijas bēgļu jautājumā, kas mūsdienās ir pieejami Zviedrijas Valsts arhīvā.⁴⁴

5) Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas krimināllietu dokumenti.

Nozīmīga, bet vienlaikus komplicēta un no vēstures avotu ticamības viedokļa īpaši kritiski vērtējama dokumentu kopa ir mūsdienās Latvijas Valsts arhīvā uzglabātie Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas 1940. gadu otrajā pusē-1950. gadu sākumā apsūdzēto Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas locekļu un atbalstītāju un citu pretošanās kustības dalībnieku krimināllietas. Tajās atrodami

⁴¹ ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēka (Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY), Record Group 220 (War Refugee Board), Box. 15, 30, 45, 65, 70, 72, 73.

⁴² Zviedrijas Kara arhīvs (Krigsarkivet, Stockholm), (turpmāk - KA), Försvarsstaben, C-byrån, B I, Vol. 1-28, B II, Vol. 1-2, F I, Vol. 1-2.

⁴³ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.

⁴⁴ RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F I, Vol. 18

apsūdzēto un liecinieku nopratināšanas un konfrontācijas protokoli, lietiskie pierādījumi, apsūdzības, tiesas sēžu un citi materiāli sniedz ziņas ne tikai par nacionālās pretošanās kustības darbību nacistu un komunistu okupētajā Latvijā (LCP politiskā darbība, sakari ar Igaunijas un Lietuvas pretošanās kustībām u.c.), bet informē arī par bruņotās sacelšanās, Latvijas neatkarības atjaunošanas un pagaidu valdības pasludināšanas plāniem un nelegālo bēgļu laivu satiksmi un radiosakariem ar Zviedriju un iespējamo ārvalstu izlūkdienu līdźdalību to īstenošanā.⁴⁵ Bez tam, promocijas darbā ir izmantotas vēl vairākas citas LPSR VDK krimināllietas, kas sniedz informāciju ne tikai LCP un kureliešu, bet arī citu nacionālās pretošanās kustības grupu un organizāciju („Patriotu organizācija”, Latviešu Nacionālistu savienība, organizācija „Latvijas Sargi” u.c.) nelegālo darbību Latvijā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā.⁴⁶

6) Citi dokumenti.

Atsevišķa vēstures avotu kopa ir Baltiešu arhīva dokumenti Zviedrijas Valsts arhīvā, kurā ir apkopoti lielākoties igauņu, bet arī latviešu un lietuviešu izcelsmes dokumenti, t.sk. liecības par situāciju nacistu okupētajās Baltijas valstīs un kara laika sadarbību starp baltiešu pretošanās kustībām un Igaunijas, Latvijas un Lietuvas diplomātiem Rietumos.⁴⁷ Šo dokumentu vidū jāizceļ kara gadu sarakste starp Igaunijas diplomātiem Rietumos, kuros minēti arī viņu kontakti ar Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno un sakari starp igauņu un latviešu pretošanās kustībām, pie tam daļa šo dokumentu ir publicēta 2004. gadā Tartu izdotajā dokumentu krājumā „Palikšu uzticīgs. Igaunijas Republikas valdība 1940-1992”.⁴⁸ Bez tam, promocijas darbā ir izmantoti arī Zviedrijas Valsts arhīvā uzglabātie Latviešu palīdzības komitejas un Vesterosas bibliotēkas arhīvu materiāli⁴⁹, kas sniedz plašāku informāciju par latviešu bēgļu ierašanos Zviedrijā un dažādām LCP kara un pēckara politiskām

⁴⁵ LVA, 1986. f. „Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas”, 1. apr., 99. l., 1.-8. sēj. - Kārļa E. Frišēnfelda u.c. krimināllietā, 28635. l., 1.-12. sēj. - Riharda Zandes u.c. krimināllietā, 28636. l., 1.-2. sēj. - Eduarda Andersona u.c. krimināllietā, 29669. l., 1.-2. sēj. - Osvalda Bileskalna u.c. krimināllietā, 38864. l., 1.-2. sēj. - Rūdolfā Ķīša u.c. krimināllietā; 2. apr., P-10448. l., 1.-2. sēj. - Prana Brijuna u.c. krimināllietā.

⁴⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 1.-14. sēj. - Arnolda Avotiņa u.c. krimināllietā, 4657. l., 1.-2. sēj. - Ievas Birģers krimināllietā, 25231. l., 1.-8. sēj. - Kārļa Dravas u.c. krimināllietā u.c.

⁴⁷ RA, Baltiska arkivet, Laratei Heinrich, Nerman Birģer, Rei August, Warma Aleksander.

⁴⁸ Tōotan ustavaks jāāda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. - Tartu, 2004.

⁴⁹ RA, Lettiska Hjälppkommittens Dokumentsamlig, Västerås Biblioteket.

aktivitātēm, t.sk. pēdējā LCP vadības sēdē Rīgā 1944. gada 8. septembrī pieņemtām deklarācijām par Latvijas neatkarības atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu.

Promocijas darbā ir izmantotas arī vairāku Otrā pasaules kara laikabiedru npublicētas jau pēc kara beigām sarakstītās atmiņas par nacionālās pretošanās kustības darbību nacistu okupētajā Latvijā, t.sk. par tās uzturētajiem sakariem ar Rietumu sabiedrotajiem. Informācija par nelegālo bēgļu laivu satiksmi un slepenajiem radiosakariem starp Latviju un Zviedriju ir atrodama arī starp plašās latviešu trimdas dokumentu kolekcijas materiāliem Latvijas Valsts arhīvā⁵⁰, kuru vidū ir latviešu laivu pārcēlāju – Oskara Alksnīša, Friča Šteinmaņa, Alfonsa Priedītes, Voldemāra Jurjaka, Žaņa Fonzova, Pētera Jansona un citu latviešu bēgļu 1980. gados sarakstītās atmiņas un sarakste ar LCP sakarnieci Valentini Jaunzemi (Lasmani), no kurām daļa ir publicēta viņas sastādītajā un 1990. gadā Stokholmā izdotajā atmiņu krājumā „Pāri jūrai 1944./45.g.”⁵¹, bet daļa līdz šim nav publicēta un nav izmantota vēstures pētniecībā. Sabiedriskā darbinieka un LCP dalībnieka Ādolfā Klīves memuāru manuskripti "Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā", "Latviešu sabiedriskās cīņas vācu okupācijas laikā" un "Vācu okupācijas laiks Latvijā 1941.-1944. gadā", kas glabājas viņa personīgajā fondā Latvijas Valsts arhīvā,⁵² atspoguļo vispārējo stāvokli nacistu okupētajā Latvijā, ieskicē arī LCP izveidošanu un darbību, un tikai fragmentāri ir izmantoti līdzšinējā historiogrāfijā.⁵³ Bez tam, vairāku bijušo pretošanās kustības dalībnieku līdz šim npublicētas atmiņas ir pieejamas arī citās Latvijas vēstures avotu krātuvēs.⁵⁴

Vispārējas informācijas iegūšanai par norisēm nacistu okupētajā Latvijā ir izmantoti arī latviešu un vācu valodā Rīgā un citur izdotie vācu okupācijas perioda centrālie laikraksti un žurnāli,⁵⁵ kuru saturs ir palīdzējis labāk izprast arī to pausto negatīvo nostāju pret prorietumniecisko noskaņojumu Latvijas sabiedrībā un citas

⁵⁰ LVA, 2250. f. „Trimdas latviešu dokumenti”, 80. apr., 1.-12. l.

⁵¹ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. - Stokholma: Memento, 1990.

⁵² LVA, 1970. f. „Sabiedriskais darbinieks Ādolfis Klīve”, 1. apr., 56.-58. l.

⁵³ Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 31.-45. lpp.; Klīve Ā. Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. - 1996. - Nr. 1/2 – 81.-88. lpp.

⁵⁴ Latvijas Kara muzejs, Otrā pasaules kara vēstures nodaļa, kastes „Nacionālā pretošanās kustība. Dokumenti”, „Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa. Dokumenti”; Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures krājums, Intervijas ar Aleksandru Eichu (NMV-463), Pēteri Jansonu (NMV-446), Valentini Lasmani (NMV-464) u.c.; Latvijas Okupācijas muzejs, Borisa Mangolda, Artura Neparta mapes, Valentīnes Lasmanes, Haralda Ozola videoliecības u.c.; Latvijas Republikas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, Intervijas ar Kārli Ernestu Frišenfeldu, Albertu Klibiķi, Laimoni Pētersonu, Emīlu Vecmani.

⁵⁵ Deutsche Zeitung im Ostland, 1941.-1944.; Laikmets, 1942.-1944.; Rīkojumu Vēstnesis, 1942.-1944.; Tēvija, 1941.-1944.; Tēvija un Kurzemes Vārds, 1944.-1945.

nacistu propagandas izpausmes, kas jau padziļināti ir aplūkotas pašos jaunākajos Latvijas vēsturnieku pētījumos.⁵⁶ Par Latvijas diplomātu Rietumos politiskām aktivitātēm, t.sk. viņu attieksmi pret pretošanās kustības darbību okupētajā dzimtenē un viedokļiem par tās pieņemtajiem dokumentiem, ļauj spriest arī vairāki viņu pašu kara gados izdoties biļeteni un cita rakstura iespaiddarbi.⁵⁷

Publicētie avoti

1) Dokumenti un dokumentu krājumi.

Promocijas darba autors ir iepazinies arī ar virkni Latvijā un ārzemēs izdotiem vēstures avotiem vai to krājumiem, kas veltīti gan ASV, Lielbritānijas, Vācijas un PSRS kara laika diplomātijai, gan Baltijas valstu diplomātu Rietumos darbībai, kuros ir dokumentētas gan minēto valstu ārpolitiskās nostādnes, gan parādīta Baltijas jautājuma attīstība starptautiskajās attiecībās Otrā pasaules kara gados.⁵⁸ Bez tam, vairāki dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā ir ietverti arī vispārēja rakstura vai plašākiem tematiem veltītos dokumentu krājumos un citos izdevumos.⁵⁹ Atsevišķos ārzemēs klajā nākušos vēstures avotu krājumos ir publicēti arī daži ASV izlūkdienesta OSS darbības pārskati un ASV Valsts departamenta un Kara departamenta ziņojumi, kuros ir atrodama arī informācija par situāciju nacistu okupētajā Latvijā.⁶⁰

⁵⁶ Zellis K.. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīma propaganda Latvijā (1941 -1945). Promocijas darbs. Rīga, 2011.

⁵⁷ Latvian Information Bulletin, 1941.-1945.; Latvijas sūtniecība Ženēvā. Biļetens, 1941.-1944.; Latvju Domas, 1943.-1944.; Neatkarīgā Latvija, 1944., Nr. 1; Latvijas sūtniecība Londonā. Pārskats par pēdējā laika politiskām tendencēm, 1941.-1945.

⁵⁸ Latvian – Russian relations: Documents / Edit. A. Bīlmanis. – Washington: The Latvian Legation, 1944; Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1941, 1942, 1943, 1944, 1945. - Washington: US Government Printing Office, 1958-1967; СССР и Германский вопрос 1941-1949. Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. - Москва: „Международные отношения”, 1996; Советско - американские отношения 1939-1945. Документы. - Москва: Международный фонд „Демократия”, 2004; Baltijas jautājums PSRS, ASV un Lielbritānijas politikā // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008. - 544.-562. lpp.; Прибалтика и геополитика 1935-1945 гг. Рассекреченные документы службы внешней разведки Российской Федерации / Сост. Л. Соцков. – Москва, 2009 u.c.

⁵⁹ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941-1945 / Sast. V. Samsons. - Rīga.: Zinātne, 1990.; Igaunijas un ASV izlūkdienestu ziņojumi par Latviju 1943.-1945. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001. Nācija gūstā. - Rīga, 2002. - 177.-185. lpp.; Latvijas valsts diplomāti un nacionālās pretošanās kustība Latvijā 1940.-1944. gadā // Turpat, 186.-193. lpp.; Vācijas Federatīvās Republikas armijas izlūkdienesta ziņojums par bruņotās pretošanās kustību Latvijā 1940.-1950. gadā un tās izmantošanas iespēju Rietumu karā pret Padomju Savienību // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2002. Varas patvaļa. - Rīga, 2003. - 316.-325. lpp. u.c.

⁶⁰ War Report of the OSS (Office of Strategic Services). - New York: Walker & Co, 1976; The Secret War Report of the OSS / Edit. A. C. Brown. - New York: Berkley Medallion Book, 1976; Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? / Sast. A. Ezergailis. - Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998;

Vislielākā nozīme promocijas darba tēmas izpētē ir vēsturnieka A. Ezergaiļa sastādītajam un 2002. gadā Rīgā izdotajam dokumentu krājumam „Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā, 1941-1945: Ko zināja Amerika?”⁶¹, kurā ir ietverti virkne ASV vēstniecības Stokholmā kara gados ASV Valsts departamentam, nosūtītie dokumenti, t.sk. bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā un LCP locekļa F. Cielēna ziņojumi, Rīgas Radio raidījumu atreferējumi, atsevišķi nacistu okupācijas varas un latviešu izpildvaras dokumenti, latviešu pretošanās kustības savākie materiāli un atsevišķi citi Rietumu un padomju izcelsmes līdz tam npublicēti dokumenti. Šī dokumentu krājuma iznākšana deva būtisku ieguldījumu latviešu pretošanās kustības un Latvijas diplomātu Rietumos sakaru ar Rietumu sabiedrotajiem pētniecībā, jo pirmoreiz vēstures zinātnē sniedza plašāku informāciju par ASV kara gados sistemātiski vākto informāciju par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā. Tas mudināja arī promocijas darba autoru aktīvāk pievērsties šīs tēmas izpētei, apzinot ASV Nacionālajā arhīvā arī citus A. Ezergaiļa publicētiem dokumentiem līdzīgus un tos papildinošus vēstures avotus.⁶²

Līdzšinējā historiogrāfijā pat vairākkārtīgi ir publicētas atsevišķas LCP izcelsmes politiskās deklarācijas, kas gan vairākās tā laika aktīvu notikumu līdzdalībnieku un pat mūsdienu profesionālu vēsturnieku publikācijās diemžēl nereti ir iespiestas un komentētas neprecīzi - ar dažādiem nosaukumiem, izlaidumiem vai izmaiņām tekstā, kā arī kļūdaini apzīmētas ar dažādiem datumiem. Tā, piemēram, vēsturnieks Heinrihs Strods jau agrāk publicētos divus dokumentus - 1943. gada augustā nelegāli Rīgā pieņemtās un 1944. gada februārī angļu valodā Rietumos atklātībā nākušās - LCP politisko platformu un deklarāciju ir publicējis kā viena atsevišķa dokumenta pirmpublicējumu (sic! –U.N.), maldīgi uzskatot, ka tas ir bijis kopīgs „Latvijas Centrālās padomes ziņojums Apvienoto Nāciju Organizācijai 1944. gadā (ANO izveidoja tikai 1945. gada 25. aprīlī! – U.N.)”. Tas pats sakāms arī par H. Stroda publicēto „Latvijas Sociāldemokrātiskās (strādnieku! – U.N.) partijas ziņojumu par situāciju Latvijā un citās Baltijas valstīs 1944. gada 26. aprīlī”, kas īstenībā ir šajā datumā Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa Lielbritānijas Ārlietu ministrijai nosūtītais

The Latvian Legion. Selected Documents / Edit. M. K. Baltais. – Toronto: Amber Printers and Publishers Ltd., 1999.

⁶¹ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) - Rīga. - 2002.

⁶² Neiburgs U. “Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā, 1941-1945: Ko zināja Amerika?” / Rec. grām.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol.5) – Rīga, 2002. // Latvijas Vēsture. - 2002. - Nr. 3 - 113.-115. lpp

latviešu sociāldemokrātu jau 1943. gada novembrī (sic! – U.N.) sastādītais ziņojums par stāvokli Latvijā un citās Baltijas valstīs.⁶³ Arī L. Siliņa grāmatas „Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās” nodaļā „Latvijas Centrālās padomes svarīgākie dokumenti” ir publicēti materiāli, kas visi nemaz nav LCP dokumenti, pie tam pie tiem trūkst jebkādas norādes ar ko tie ir svarīgāki par citiem šeit npublicētiem LCP dokumentiem.⁶⁴ Iepriekš minētās nepilnības un neprecizitātes diemžēl nereti ir radījušas maldīgu priekšstatu gan par LCP pieņemto dokumentu daudzumu un saturu, gan to nonākšanu Rietumos, kā arī ir apgrūtinājušas sniegt LCP darbības un tās pieņemto dokumentu nozīmes objektīvu vērtējumu.

2) Atmiņas un dienasgrāmatas.

Promocijas darbā ir izmantotas arī vairākas bijušo Otrā pasaules kara laikabiedru jau vēlāk pēc kara beigām publicētās atmiņas un atsevišķas dienasgrāmatas, kurās dokumentēta dažu Latvijas Republikas diplomātu Rietumos darbība kara gados,⁶⁵ Latvijas Centrālās padomes un ģenerāļa J. Kureļa grupas aktivitātes,⁶⁶ kā arī atklāti atsevišķi aspekti nelegālo laivu braucieni un slepeno radiosakaru norisē starp Latviju un Zviedriju.⁶⁷ Kaut arī vairums šo vēstures avotu ir tapuši jau ar lielāku laika atstarpi no tajos aprakstītajiem notikumiem un tie neizbēgami ir ar lielāku vai mazāku subjektivitātes pakāpi, to sniegtā informācija papildina kara laika dokumentus un citus vēstures avotos, palīdzot precizēt līdz galam neskaidras detaļas vai norises, kā arī atsevišķos gadījumos pat kalpo par pamatavotu

⁶³ Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944 – 1956 / Sast. H. Strods. - Rīga, 1999. - 60.-66., 66.-70. lpp.; Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā / Sast. H. Strods. - Rīga, 2002. - 190.-193. lpp.

⁶⁴ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 235.-297. lpp.

⁶⁵ Kreicbergs V. Kara laiki Ženēvā un Stokholmā: Valdemāra Kreicberga atmiņas par dienestu Latvijas Ārlietu resorā 1938-1955 // Austrālijas Latvietis. - 1994. - 7., 14. janvāris; Kārlis Zariņš // Latvieši Lielbritānijā. Pirmā grāmata / Red. I. Auziņa-Smita u.c. – Londona: Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, 1995. – 46.-151. lpp. u.c.

⁶⁶ Aizsilnieks A. Dzīves šūpotnēs: Atmiņas.- Stokholma: Daugava, 1979.; Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj. - Vesterosa, 1964.; Dravnieks A. Kā radās kureliešu kustība // Treji Vārti. – 1980. – Nr. 1 – 3.-6. lpp; Pāvulāns V. Skaidrības labad: 1944. g. memorands // Brīvā Latvija. - 1992. - 23.-30. novembris; Klīve Ā. Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. - 1996. - Nr. 1/2 - 81.-88. lpp.; Dišlers I. Neproklamētā neatkarība // Lauku Avīze. – 1997. – 5. maijs u.c

⁶⁷ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. - Stokholma: Memento, 1990.; Šteinmanis F. J. Ventspils sakaru grupa - „Zviedru laivas” // Ventspils 700: Rakstu un atmiņu krājums. - Toronto, 1990. – 121.-128. lpp.; Epnars Ž. Pārceļšanās ar laivām uz Zviedriju 1944. gadā. Atmiņu fragmenti // Akadēmiskā Dzīve. – 1995. – Nr. 37 – 21.-23. lpp.; Vilks H. Ar laivu uz Zviedriju: Personiskas atmiņas // Akadēmiskā Dzīve. – 1995. – Nr. 37 – 15.-21. lpp. u.c.

konkrētu notikumu dokumentēšanā, situācijā, kad par tiem nav saglabājušās nekādas citas vēstures liecības.

Literatūra

Promocijas darba uzrakstīšanā, līdzās lielākoties npublicētiem un daļai publicētiem vēstures avotiem, ir izmantots arī plašs zinātniskās literatūras klāsts: 1) par latviešu nacionālās pretošanās kustības vēstures praktiskiem un teorētiskiem jautājumiem, 2) par Latvijas Republikas diplomātu Rietumos kara laika Latvijas neatkarības centieniem un ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas nostāju pret tiem, 3) par amerikāņu, britu un zviedru izlūkdienu darbību un sakariem ar latviešu nacionālo pretošanās kustību Otrā pasaules kara gados. Tās ir vairāk kā 300 dažāda apjoma un nozīmes zinātniskās publikācijas, kuras visas ir minētas darbam pievienotajā avotu un literatūras sarakstā un atsaucēs, bet literatūras apskatā ir raksturotas tikai svarīgākās no tām.

1) Literatūra par nacionālo pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā.

Historiogrāfija par latviešu nacionālās pretošanās kustības darbību nacistu okupētajā Latvijā ir samērā plaša, taču tās saturu un kvalitāti ir ietekmējuši tās veidošanās apstākļi laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz mūsdienām.⁶⁸ Padomju Latvijas vēsturnieku darbos ir glorificēta padomju pagrīdes un partizānu darbība vācu okupācijas laikā, bet jebkuras nacionālās pretošanās izpausmes ir raksturotas kā nacistu okupācijas varas inscenētas un tautas interesēm neatbilstošas, pasniedzot tās izkropļotā un noniecinātā veidā.⁶⁹ Šeit pat ir minēta tikai neliela daļa

⁶⁸ Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) – Rīga, 2001. – 282.–289. lpp.; Zunda A. Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). - Rīga. - 2004. - 216.-239. lpp.; Ivanovs A. Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.-80. gados Latvijas historiogrāfijā // Okupētā Latvija, 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. - 27.-70. lpp.; Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē // Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija / Otrais, papildinātais izdevums - Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 2011. – 99.-121. lpp.

⁶⁹ Vestermanis M. Dažas piezīmes par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu okupācijas gados // Karogs. - 1952. - Nr. 8 – 888.-902. lpp.; Latvijas socialdemokrātu-meņševiku kapitulācija fašistiskās diktatūras priekšā un sadarbība ar vācu okupācijas varu Lielā Tēvijas kara laikā // Rudevics A. Meņševisma bankrots Latvijā. - Rīga, 1957. - 127.-142. lpp.; [Dzintars J.] Latviešu buržuāzisko nacionālistu tālākā deģenerācijā // Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.-1945.) - Rīga, 1966. - 627.-638. lpp.; Dzintars J. Pret ko bija vērsta latviešu buržuāzijas “nacionālā opozīcija” // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. - 1968. - Nr. 9. - 3.-12. lpp. Patiesība par tā saucamo „nacionālo opozīciju” // Dzintars J. Neredzamā fronte. – Rīga, 1970. – 225.-241. lpp.; Gestapo „goda

šīs pretošanās kustības dalībnieku vārdu, nepamatoti saucot viņus par “buržuāziskajiem nacionālistiem”, “nacistu izlūkdienesta aģentiem”, “pseidoopozicionāriem” utml. Bez tam, ar atsevišķiem tendencioziem izņēmumiem, piemēram, “nacionālais” ģenerālis Jānis Kurelis, “goda apcietinātie” Gustavs Celmiņš un Bruno Kalniņš u.c. ir noklusētas arī nacistu okupācijas varas represijas pret šīs pretošanās kustības dalībniekiem vai arī apzināti samazināts pret viņiem vērsto represiju apjoms, mākslīgi pretstatot dažus nacionāli noskaņotos “pretestībniekus” vairākiem tūkstošiem “padomju patriotu”, kuri cīnījušies pret nacistiem komunistu vadībā.⁷⁰ Līdz ar to pēc sava satura un būtības padomju historiogrāfija tik pat kā neko nedod nacionālās pretošanās kustības pētniecībā, bet drīzāk kalpo kā avots un liecība tā laika vēstures zinātnes ideoloģizācijai un kalpošanai padomju propagandas vajadzībām.

Arī Aukstā kara apstākļos latviešu trimdā Rietumos, pastāvot ierobežotiem vēsturnieku resursiem un nošķirtībai no Latvijas arhīvos uzglabātiem vēstures avotiem par nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas periodu, šī laika posma nacionālās pretošanās kustības tematikas izpētei nav pievērsta īpaša uzmanība. Vairākus gadu desmitus trimdas vēstures literatūra pozicionēja sevi tikai ar atsevišķu bijušo pretošanās kustības dalībnieku vai tā laika laikabiedru publikācijām par dažādām pretestības izpausmēm nacistu okupācijas gados, nereti turpinot jau kara un pirmajos pēckara gados izveidojošos tendenci, izcelt vai nu tikai Latvijas Centrālās padomes, vai gluži otrādi – citu ar LCP nesaistītu pretošanās kustības grupu un organizāciju nelegālo darbību un Latvijas neatkarības idejas aizstāvēšanu Otrā pasaules kara gados.⁷¹ Atsevišķi nacionālās pretošanās kustības vēstures aspekti visai

viesi” // Ievkalns R. LSDSP. Partija vai burtu kopa? – Rīga, 1973. – 111.-133. lpp.; Samsons V. Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1974. – Nr. 2. – 3.-23. lpp. u.c.

⁷⁰ Дзинтарс Я. Латышские советские патриоты в Штутгофском концлагере // Германия и Прибалтика. - Рига, 1980. – с. 3-12; Dzintars J. Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1982. – Nr. 10. – 52.-69. lpp.; Nacionālistiskā pseidoopozīcija // Samsons V. Naida un maldu slīkšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. – Rīga, 1983. – 194.-207. lpp.; Dzintars J. Patiesība, kura jāzina // Padomju Latvijas Komunisti. – 1988. – Nr. Nr. 3 - 79.-83. lpp.; Nr. 4 – 70.-76. lpp.; Nr. 5 – 85.-91. lpp.; Nr. 6 – 83.-88. lpp.; Nr. 7 – 85.-89. lpp. u.c.

⁷¹ [Neparts A.] Pretestības kustība // Latvju Enciklopēdija / A. Švābes red., 3. sēj. – Stokholma, 1952.-1953. - 2010.-2013. lpp.; Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. - Stokholma. - 1964.; Silgailis A. Pretestības kustība Latvijā līdz 1950. gadam // Daugavas Vanagi. – 1971 – Nr. 3 – 24.-30. lpp.; Ozols J. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940.-1945. // Kara Invalīds. - 1983. - Nr. 28. - 27.-42. lpp.; Ozols J. Piezīmes par latviešu nacionālo pretestības kustību 1940.-1945. // Kara Invalīds. - 1984. - Nr. 29. - 23.-35. lpp.; [Siliņš L.] Latvijas Centrālā Padome // Latvju Enciklopēdija, 1962-1982 / Red. E. Andersons, 2. sēj. - Rokvilla, 1985. - 381.-389. lpp.; Siliņš L. Latvijas Centrālā Padome un laivas uz Zviedriju // Latvija Šodien. - 1985. - Nr. 13. - 15.-20. lpp.; Pārups Ē. Pretestības kustība //

minimāli šajā laikā tika atklāti arī dažās plašākai akadēmiskai publikai adresētās angļu un vācu valodā Rietumu pasaulē klajā nākušās zinātniskās publikācijās.⁷² Tikai XX gadsimta 80. gadu beigās – 90. gadu sākumā šīs tēmas dziļākai izpētei pievērsās atsevišķi profesionāli vēstures pētnieki (Edgars Dunsdorfs, Edgars Andersons, Haralds Biezais u.c.), atklājot līdz tam maz zināmus Latvijas Centrālās padomes un organizācijas „Pērkonkrusts” kara laika darbības aspektus, kā arī detalizētāk pētot ģenerāļa J. Kureļa grupas vēsturi un šo struktūru līdzdalību un ieguldījumu pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā.⁷³

Kā pavērsiens šīs tēmas dokumentēšanā un pētniecībā ir jāuzskata 1994. gadā Upsalā klajā nākusī vēsturnieka E. Andersona (darbs izdots jau pēc viņa nāves) un bijušā LCP dalībnieka Leonida Siliņa grāmata „Latvijas Centrālā padome”,⁷⁴ kas deva būtisku ieguldījumu nacistu okupācijas laika nacionālās pretošanās kustības izpētē. Darbā, balstoties galvenokārt uz bijušo LCP dalībnieku, pirmkārt jau paša L. Siliņa, sniegtajām un savāktajām liecībām un citiem materiāliem, ir ietverts plašs pārskats par LCP izveidošanos un tās politisko darbību, publicētas vairāku LCP locekļu, laivu pārcēlāju un ģenerāļa J. Kureļa grupas virsnieku īsbiogrāfijas, aprakstītas nelegālās bēgļu laivu akcijas un radiosakari pāri Baltijas jūrai, kā arī sniegta informācija par kureliešu aktivitātēm un latviešu politieslodzīto nonākšanu Štuthofas koncentrācijas nometnē. Pirmoreiz vēstures literatūrā šeit ir publicēts pārskats par laika posmā no 1944. gada 15. janvāra līdz 1945. gada 10. maijam notikušiem LCP organizētiem 52 laivu braucieniem pāri Baltijas jūrai, laikā no 1942. gada decembra līdz 1945. gada maijam no Latvijas Zviedrijā ieradušos 128 zvejnieku laivu un citu peldlīdzekļu saraksts, pulkveža Viļa Januma 1944. gada janvārī LCP vajadzībām izstrādātais

Jaunā Gaita. - 1986. - Nr. 1. - 23.-26., 33. lpp.; Pārups Ē. Pretestības kustības struktūra un jēga // Jaunā Gaita. - 1986. - Nr. 5 - 48.-51. lpp.; Pārups Ē. Pretestības kustība vācu okupācijas laikā // Jaunā Gaita. - 1987. - Nr. 2 - 40.-44. lpp.; Pārups Ē. Pretestības organizācijas un laikraksti vācu laikā // Jaunā Gaita. - 1987. - Nr. 5 - 31.-38. lpp.; [Celmiņš G.]. Latviešu tautas pretestības izpausmes pret okupācijas varu 1940.-1945. // Jaunā Gaita. - 1989. - Nr. 2 - 32.-36. lpp.; Nr. 3 - 40.-45. lpp.

⁷² Ozols J. T. Widerstandsbewegung der Jugend Lettlands von 1940 bis 1945 // Baltic History / Edits. A. Ziedonis Jr., W.L. Winter, M. Valgemäe. - Columbus, Ohio: AABS Inc., 1974, pp. 271-275; Handrack H. D. Die Kurelis-Verbande // Jahrbuch des Baltischen Deutschtums, 1978, No. 25, S. 136-140. u.c.

⁷³ Dunsdorfs E. Fragmentāras autobiogrāfiskas piezīmes par Latvijas centrālo padomi un agresijas upuriem // Arhīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs, 27.sēj.: Brīvības cīņītāji. - Melburna, 1987. - 14.-46. lpp.; Andersons E. Kurelieši // Kara Invalīds. - 1988. - Nr. 33 - 26.-38. lpp.; Biezais H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. - Itaka: Mežābele, 1991.; Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. - 1992. - Nr. 3 - 44.-47. lpp.; Nr.4 - 43.-45. lpp.; Biezais H. Latviešu akadēmisko aprindu organizētā pretestība vācu okupācijai // Treji Vārti. - 1992. - Nr.147 - 45.-52. lpp.

⁷⁴ Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Upsala: LCP, 1994.

ieroču un materiālu apgādes plāns, pēc LCP iniciatīvas 1944. gada martā tapušās deklarācijas (memoranda) par nepieciešamību atjaunot Latvijas Republikas neatkarību pilns 188 (190) tā parakstītāju vārdiskais saraksts, virsleitnanta Jāņa Gregora rakstītā ģenerāļa J. Kureļa grupas dienasgrāmata par laika posmu no 1944. gada 28. jūlija līdz 10. novembrim un citi ar LCP darbību saistīti dokumenti.⁷⁵ Diemžēl arī jākonstatē, ka pie tiem bieži vien trūkst norādes par dokumentu atrašanos vietu, kā arī ir vērojamas kļūdas un neprecizitātes to datējumā, tekstā un L. Siliņa komentāros pie tiem. Piemēram, pie grāmatā pirmoreiz publicētām laikā no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada aprīlim ģenerāļa J. Kureļa grupas un LCP ārzemju delegācijas uz Zviedriju nosūtītām 54 un LCP no ārzemēm uz Latviju pārraidītām 9 radioteleogrammām nav norādīta ne to glabāšanās vieta, ne precizēti datumi, kad tās pārraidītas, tāpat nekļūst skaidrs, vai tās ir atlasītas publicēšanai pēc kādiem noteiktiem kritērijiem un ir tikai daļa no vairāk kā simts nosūtītām, vai arī šeit ir publicētas tikai tās radiotelegrammas, kuru tekstu atšifrējumi ir saglabājušies līdz mūsdienām.⁷⁶ Tāpat bez L. Siliņa konkrētākiem paskaidrojumiem ir palicis arī viņa rakstītais par t. s. „Tukuma protokolu” par noziegumiem pret Latvijas civiliedzīvotājiem pēc Sarkanās armijas izrāviena līdz Rīgas jūras līcim pie Tukuma 1944. gada 30. jūlijā iesniegšanu Rietumu valstu valdībām un Apvienoto Nāciju Organizācijai, neko neuzzinām par bijušā LR Saeimas priekšsēža Pauļa Kalniņa pēdējā LCP vadības sēdē Rīgā 8. septembrī parakstītās deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu tālāko likteni utml.⁷⁷ Kā vismaz pārspilēti, ja ne realitātei neatbilstoši, ir jāvērtē arī vairāki šajā darbā sniegtie apgalvojumi, ka LCP kara laikā bijuši regulāri sakari ar Rietumu valstu valdību pārstāvjiem un tā spēja panākt ciešu Baltijas valstu pretošanās kustību darbības saskaņošanu un paplašināšanu, ka LCP protestēja pret nacistu koncentrācijas nometnēm, latviešu, ebreju un citu tautību Latvijas iedzīvotāju vajāšanām, latviešu mobilizēšanu kara dienestā un darbos Vācijā, ka LCP vadība un ģenerāļa J. Kureļa grupa bija ļoti labi informēti par Rietumu sabiedroto nostāju militārās palīdzības jautājumā u.c.⁷⁸

Līdzīga satura grāmata ir arī 2001. gadā Rīgā izdotā L. Siliņa monogrāfija „Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās”,⁷⁹ kurā,

⁷⁵ Turpat, 210.-213., 218.-233., 271., 293.-345., 412.-476. lpp.

⁷⁶ Turpat, 283.-293. lpp.

⁷⁷ Turpat, 84., 100., 251., 281. lpp.

⁷⁸ Turpat, 5.-6., 99., 249. lpp.

⁷⁹ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. - Rīga. - 2001.

izmantojot galvenokārt jau zināmus vācu un latviešu izcelsmes dokumentus, ir attēlota nacionālsociālistiskā režīma okupācijas politika un Latvijas sabiedrībā vērojamās kolaborācijas un pretošanās kustības izpausmes. Šeit ir publicēti arī Latvijas sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bīlmaņa un ārkārtējo pilnvaru nesēja un Latvijas sūtņa Londonā Kārļa Zariņa 1941. gada 14. un 30. augusta protesti pret vācu okupāciju, neliela daļa no K. Zariņa un bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā 1943. gada diplomātiskās sarakstes, kā arī virkne citu dokumentu (t. sk. LSDSP 1943. gada novembra ziņojums par stāvokli Latvijā un citās Baltijas valstīs, Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju 1943. gada decembra vēstījums “Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā” LCP dalībnieka Fēliksa Cielēna 1944. gada jūnijā rakstītais iesniegums Zviedrijas ministru prezidentam Pēram Albīnam Hansonam (Hansson) u.c.).⁸⁰ Diemžēl L. Siliņš ir tikai pieminējis, bet nav tuvāk paskaidrojis arī atsevišķu citu ar LCP darbību saistītu dokumentu likteni, piemēram, kas notika ar viņa 1944. gada jūlijā uz Latviju atvestā Stokholmā izdotā rakstu krājuma “Neatkarīgā Latvija” 700 eksemplāriem, kādu rezonansi sabiedrībā izraisīja uz Latviju nosūtītais sūtņa Londonā K. Zariņa uzsaukums “Tautiešiem dzimtenē”, kur glabājas LCP izstrādātais memorands par vācu okupācijas varas izdotiem likumiem un rīkojumiem pret ebreju tautības pilsoņiem Latvijā utt.⁸¹ Īpaši vērtīga promocijas darba tēmas izpētē ir šeit lielākoties pirmoreiz publicētā V. Salnā un LCP locekļu Konstantīna Čakstes, B. Kalniņa, F. Cielēna un paša L. Siliņa slepenā sarakste, kas tapusi laikā no 1943. gada 3. septembra līdz 1945. gada aprīlim. Vienlaikus jāatzīst, ka, ja L. Siliņš bieži vien gan ar izlaidumiem tekstā un kļūdām datumos ir publicējis 13 šāda veida vēstules⁸², tad mūsdienās Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, L. Siliņa personiskajā arhīvā Stokholmā un citur ir izdevies apzināt vairāk kā 30 laika posmā no 1943. gada marta līdz 1945. gada aprīlim rakstītās vēstules starp LCP Latvijā un V. Salno un LCP Ārzemju delegāciju Zviedrijā.⁸³ Tāpat kritiski ir jāvērtē arī L. Siliņa asā vēršanās pret Latvijas sūtni Londonā K. Zariņu, vainojot viņu bezdarbībā un nekompetencē, bet tajā pašā laikā pārspīlējot LCP politisko deklarāciju nozīmi un to tālejošu ietekmi uz Rietumu

⁸⁰ Turpat, 119.-122., 123.-190., 235.-297. lpp.

⁸¹ Turpat, 112., 130., 143. lpp.

⁸² Turpat, 144.-151., 191.-233. lpp.

⁸³ L. Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; LR ĀMA, V. Salnā arhīvs, LA, 225., 247. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 537. l., 2. apr., 115. l.; PRO, FO 371/43050.

sabiedroto valdībām.⁸⁴ Kopumā augstu novērtējot L. Siliņa ieguldījumu LCP vēstures dokumentēšanā un izpētē, tomēr jākonstatē, ka bieži vien šajos un arī citos viņa darbos⁸⁵ tā ir atklāta diezgan subjektīvi – noniecinot citu nacistu okupācijas laika pretošanās kustības organizāciju pastāvēšanu un izceļot tikai LCP sasniegumus, bet noklusējot pastāvošās pretrunas tās darbībā vai par vairākiem jautājumiem izvairoties izteikties plašāk. Tāpat L. Siliņš savās publikācijās nav izmantojis arī virkni Vācijas, Zviedrijas, ASV un Lielbritānijas arhīvu materiālu, kuros LCP darbība ir atspoguļota ne tikai no tās dalībnieku viedokļa.

Nopietnu ieguldījumu nacionālās pretošanās kustības vēstures izpētē, vienam no pirmajiem zinātniskajā aprītē ieviešot un visvairāk pētot Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas krimināllietu materiālus, ir sniedzis latviešu vēsturnieks Dzintars Ērglis. Kaut arī viņa 2003. gadā publicētā monogrāfija „Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses”⁸⁶ lielākoties ir veltīta pēckara mēģinājumiem atjaunot LCP darbību, tomēr tajā un citās viņa publikācijās ir aprakstītas un analizētas arī kara laika attiecības starp LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupu.⁸⁷ Dz. Ērglis uzskata, ka apstākļos, kad visa LCP vadība bija atstājusi Kurzemi un pārcēlusies uz Zviedriju, kureliešu štāba priekšnieks kapteinis Kristaps Upelnieks bieži vien bija spiests rīkoties patstāvīgi, sevišķi jau 1944. gada novembrī, kad no LCP vadības Zviedrijā tika saņemti visai nekonkrēti norādījumi turpmākai darbībai. Ņemot vērā darbības specifiku, ģenerāļa J. Kureļa grupā bija virsnieki, kuriem par nelegālu pagrīdes organizāciju – LCP – bija visai neskaidrs priekšstats. Līdz ar to, viņš arī pamatoti secina, ka kureliešus nevar uzskatīt ne par LCP radītu, ne tās rīcībā esošu bruņotu spēku, taču nav iespējams noliegt arī ģenerāļa J. Kureļa grupas vadības ciešu sadarbību ar LCP, kas visvairāk izpaudās nelegālo sakaru uzturēšanā ar Zviedriju.⁸⁸

⁸⁴ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 60.-61., 176., 183., 190. lpp.

⁸⁵ Siliņš L. Latvijas Centrālā Padome un laivas uz Zviedriju // Latvija Šodien. - 1985. - Nr.13 - 15.-20. lpp.; Siliņš L. Koncentrācijas nometne Štuthofā // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs, 27. sēj.: Brīvības cīnītāji. - Melburna, 1987. - 141.-145. lpp.; Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden. - Uppsala, 2000; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās // Latvijas Vēsture. - 2001. - Nr. 1 – 65.-73. lpp., Nr. 2 – 35.-44. lpp.; Siliņš L. Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945. - Rīga, 2003; Siliņš L. Östersjön - Vägen till frihet 1943-1945. - Uppsala, 2004.

⁸⁶ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. - Rīga, 2003.

⁸⁷ Ērglis Dz. Latvijas Centrālā padome un kurelieši // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1999. - Nr. 4 - 84.-103. lpp.; Latvijas Centrālā padome un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa // Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 61.-92. lpp.; Ērglis Dz. Sadarbība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”. - Rīga, 2010. - 59.-69. lpp.

⁸⁸ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 75. lpp.; Ērglis Dz. Sadarbība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi, 68. lpp.

Īpaši jāuzsver, ka Dz. Ērglis, balstoties uz LPSR VDK krimināllietu dokumentiem, ir apzinājis arī padomju represīvo iestāžu pēc Otrā pasaules kara represēto 148 LCP aktīvistu un viņu atbalstītāju un 314 ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku vārdus⁸⁹, kā arī pētījis pretošanās kustības historiogrāfiju⁹⁰, LCP organizētās laivu akcijas pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju⁹¹ un citus ar LCP vēsturi saistītus jautājumus.

Kā avotu bāzi izmantojot dažādus vēstures avotus – latviešu, vācu, padomju un Rietumu izcelsmes kara un pēckara laika dokumentus, par Latvijas Centrālās padomes un citu pagrīdes organizāciju pastāvēšanu un nelegālo laikrakstu iznākšanu⁹² ir rakstījis arī šī promocijas darba autors. Bez tam vairāki pētījumi ir veltīti ne tikai pretošanās kustības, bet arī plašākas Latvijas sabiedrības noskaņojumam un nacistu propagandai attiecībā uz Rietumu sabiedrotajiem, sakariem starp Baltijas valstu pretošanās kustībām un Rietumu sabiedroto zināšanām par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā⁹³, kā arī atsevišķiem pretošanās kustības praktiskiem un

⁸⁹ Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001. – 330.-370. lpp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 175.-183., 184.-202. lpp.; Ērglis Dz. Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2003. - Nr. 3 - 91.-111. lpp.; Ērglis Dz. Padomju režīma arestētie Latvijas Centrālās padomes aktīvistu un atbalstītāji (1944-1953): struktūranalīze // Okupētā Latvija, 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. - 323.-355. lpp.

⁹⁰ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures literatūrā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2002. – Nr. 2 – 123.-149. lpp.; Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures avotos un literatūrā // Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 24.-60. lpp.

⁹¹ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943-1945): Laivu akcijas // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. - Rīga, 2010. - 280.-297. lpp.

⁹² Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. - Nr. ½ - 43-58. lpp.; Neiburgs U. Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940-1945) // Latvija Otrajā pasaules karā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). - Rīga, 2000. - 163.-172. lpp.; Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. - Rīga, 2001. - 184.-203. lpp.; Neiburgs U. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941-1942) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2006. Karš pēc kara 1944-1956. – Rīga, 2007. - 28.-57. lpp.; Neiburgs U. Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941-1945) // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.-90. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.) - Rīga, 2007. - 122.-170. lpp.; Neiburgs U. Leitnanta Rubeņa bataljons: Kureļa grupas darbības militārie aspekti // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”, 101.-109. lpp.

⁹³ Neiburgs U., Zellis K. Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laikā latviešu presē (1941-1945) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2002. Varas patvaļa. – Rīga, 2003. - 173.-197.lpp.; Neiburgs U. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941-1945) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). - Rīga, 2004. - 169.-215. lpp.; Neiburgs U. Western Allies in Latvian Public Opinion and Nazi Propaganda during the German Occupation 1941-1945 // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Riga, 2005. – pp. 132-147; Neiburgs U. Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā

teorētiskiem jautājumiem, publicējot vairākus rakstus par šīs tēmas problemātiku dažādos zinātnisko rakstu krājumos Latvijā un ārzemēs.⁹⁴

Dažu latviešu vēsturnieku pārskati par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā ir publicēti arī citos ārvalstu izdevumos⁹⁵, pie tam atsevišķus nacionālās pretošanās kustības vēstures jautājumus detalizētāk ir apskatījuši arī vairāki ārzemju pētnieki.⁹⁶ Kā vienas no kontraversālākām un nākotnē vēl precizējamām šajos darbos paustajām atziņām ir jāizceļ vācu vēsturnieka Bjerna M. Feldera (Felder) izteiktie spriedumi par vācu drošības un militārās izlūkošanas institūciju organizatorisko saikni ar atsevišķām latviešu nacionālās pretošanās kustības organizācijām vai to dalībniekiem⁹⁷, t.sk. vēl pirms nacistiskās Vācijas kapitulācijas Kurzemē uzturētiem kontaktiem starp Latvijas Centrālo padomi un vācu militārās izlūkošanas operatīvo grupu „SS Jagverband Ostland”⁹⁸, kas gan lielā mērā šķiet ir radušies, autoram ne vienmēr pietiekami kritiski

sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. - 2009. – Nr. 46 – 71.-78. lpp.; Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941-1945): mazpētīti aspekti un to izpratne mūsdienās // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 98.-136. lpp.

⁹⁴ Neiburgs U. Two Resistance Movements – Two Enemies: Riga 1940-1945 // Riga im Prozeß der Modernisierung. Studien zum Wandel einer Ostseemetropole im 19. und frühen 20. Jahrhundert. – Marburg, 2004. – S. 288-293; Neiburgs U. National and Soviet Resistance Movement in Latvia during Nazi Occupation (1941-1945): Main Problems // Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х - середини 1950-х років. – Київ, 2005. – с. 121-129; Neiburgs U. Latvijos pasipriešinimo judėjimas vokiečių okupacijos laikotarpiu (1941-1945 m.): mokslinio tyrimo problemos ir laimėjimai // Genocidas ir rezistencija, 2008, Nr. 2(24), pp. 7-21; Neiburgs U. Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941-1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 440.-454. lpp.

⁹⁵ Rolmane V. The Resistance in Latvia during the Nazi Occupation (July 1941-May 1945) // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States. - Vilnius, 1999. - pp. 131-148; Kangeris K. Lettland: Kommunistischer und „nationaler” Widerstand 1940/41-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär. - Berlin/New York, 2011. - S. 215-224.

⁹⁶ Bassler G. P. Alfred Valdmanis and the Politics of Survival. – Toronto, 2000. – pp. 104-174; Waite R. G. Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1944) // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.) – Rīga, 2004. – 154.–176. lpp.; Widerständisches Verhalten in Lettland 1941-1945 // Felder B. M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940-1946. – Paderborn, 2009. – S. 297-319.

⁹⁷ Felder B. M. „Die Spreu vom Weizen trennen...” Die Lettische Kartei - Pērkonkrusts im SD Lettland 1941-1943 // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2003. Varas patvaļa. – Rīga, 2004. - 47.-68. lpp.; Neparts A. Par Bjorna M. Feldera rakstu 2003. Gadagrāmata // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2004. Cīņa par Baltiju. - Rīga, 2005. - 330.-334. lpp.; Felder B. M. Underground Networking: National and International Connections of the anti-Soviet Resistance in Latvia (1944-1950) // Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.) – Rīga, 2006. – 124.-135. lpp.

⁹⁸ Felder B. M. Das Unternehmen „Wildkatze”. Der SS-Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944-1945) // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). - Rīga, 2004. - 358.-386. lpp.; Felder B. M. „Mit Lettland leben - mit Lettland sterben” Der SS-Jagdverband Ost - Unternehmen „Wildkatze” und

izvērtējot padomju drošības iestāžu dokumentus⁹⁹ un to ticamības pakāpi. Turpmākas konkretizēšanas vērti šķiet arī britu vēsturnieka Džefrija Sveina (Swain) apzinātie agrāk nepētītie vai noklusēti fakti par atsevišķiem sadarbības mēģinājumiem nacionālās un padomju pretošanās kustības novirzienu starpā¹⁰⁰, ko apstiprina arī vairāki padomju izcelsmes dokumenti.¹⁰¹ Pie tam vienlaikus Latvijas teritorijā eksistējošo gan padomju diversantu, gan patriotiski noskaņotu vietējo partizānu pastāvēšana un darbība kara gados ir atzīmēta arī vācu, britu un amerikāņu militārās izlūkošanas institūciju dokumentos par notikumiem nacistu okupētajā Latvijā.¹⁰²

Bez tam, promocijas darba uzrakstīšanā noderīgas ir bijušas arī virkne Latvijas vēsturnieku publikāciju, kurās skarti atsevišķi pretošanās kustības izpratnes teorētiski jautājumi,¹⁰³ kuri plašāk ir aplūkoti darba 1. nodaļas 1. apakšnodaļā. Nacionālās

die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944-1945) // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 2005, No. 54, Heft. 1, S. 98-127.

⁹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr. 99. l., 1. sēj., 120. lp.; 1. apr., 781. l., 166. lp..

¹⁰⁰ Swain G. Latvia's Red Partisans Reconsidered // Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. – 2003. – Nr. 4. – 81.-94. lpp.; Swain G. Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940-46. – London and New York, 2004. – pp. 133-134.

¹⁰¹ LVA, PA 301. f., 29. l., 23., 46. lp.; Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīvs (Государственный архив социально-политической истории), (ГАСПИ), 69. f., 1. apr., 978. l., 59., 61. lp.

¹⁰² BA, NS 19/1506, R 6/165, S. 103; Vācijas Militārais arhīvs (Bundesarchiv – Militärarchiv, Freiburg), (BA-MA), RH2/2129, S. 43-44; PRO, FO 371/43050, pp. 79-90; NA, RG 165, Entry 77, Box 2372, 2320, 6905, RG 226, Box. 690, 59764 u.c.

¹⁰³ [Zunda A.] Pretestība nacistiskajam okupācijas režīmam // Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940.gada līdz mūsdienām / Mācību palīglīdzeklis vidusskolām / Red. M. Vīrsis. - Rīga, 1990. - 70.-75.lpp.; Feldmanis I. „Vācu laiks” Latvijā (1941-1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 3 – 98.-106. lpp.; Feldmanis I. Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1 – 91.-104. lpp.; Feldmanis I. Vācu okupācija Latvijā (1941-1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941-1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.) - Rīga. - 2004. - 59.-71. lpp.; Feldmanis I. Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941-1945 // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991 (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Rīga, 2005. – pp. 77-91; [Zunda A.] Pretestība nacistu okupācijai // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvijas Vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. - 259.-267. lpp.; Feldmanis I. Nacistu okupācijas politika Latvijā: izpētes rezultāti (ziņojums Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada 3. jūlija sēdē) // Okupētā Latvija 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.) - Rīga, 2007. - 503.-505. lpp.; Zunda A. Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 4 – 67. lpp.; Feldmanis I. „Vācu laiks”: Pētniecības problēmas un to risinājumi // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga, 2008. - 28.-45. lpp.; Feldmanis I. “Vācu laiks” Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējumos // Latvijas Vēsture. - 2008. - Nr. 4 - 56.-68. lpp.; Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: uztveres versijas un izpētes problēmas // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.) - Rīga, 2009. - 419.-431. lpp.; Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 4 – 107.-113. lpp.; Žvinklis A. Rec. grām.: Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga, 2006. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2009. - Nr. 1 - 187.-188. lpp.; Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga, 2010. - 23.-38. lpp.; Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās

pretošanās kustības vēstures praktisko un teorētisko problēmu labākai izpratnei darbā ir izmantoti arī vairāki salīdzinoši pētījumi par kolaborācijas un pretošanās problemātiku nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajās un pārvaldītajās Eiropas valstīs¹⁰⁴, kā arī virkne publikāciju par kara laika sabiedrības noskaņojumu un pretošanās kustībām Lietuvā¹⁰⁵ un Igaunijā.¹⁰⁶ To vidū īpaši jāizceļ latviešu vēsturnieka Dz. Ērgļa raksts par sakariem starp Latvijas un Lietuvas pretošanās

kustība Latvijā // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. - 165.-178. lpp.

¹⁰⁴ Rings W. *Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939-1945.* - München, 1979; Fleischer H. *Nationalsozialistische Besatzungsherrschaft im Vergleich: Versuch einer Synopse // Anpassung – Kollaboration - Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation / Hrsg. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto.* - Berlin: Metropol, 1996. – S. 257-312; Röhr W. *Forschungsprobleme zur deutschen Okkupationspolitik im Spiegel der Reihe „Europa unterm Hakenkreuz“ // Europa unterm Hakenkreuz. Analysen. Quellen. Register.* - Berlin-Heidelberg, 1996. - S. 25-343; Lande D. A. *Resistance! Occupied Europe and Its Defiance of Hitler.* - Osceola, 2000; Hirschfeld G. *Formen nationalsozialistischer Besatzungspolitik im Zweiten Weltkrieg // „Kollaboration“ in Nordosteuropa. Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert / Hrsg. J. Tauber.* - Wiesbaden, 2006. – S. 40-55; Lagrū P. *Okupācija: vēsture un vēstures uztvere. Skatījums no tālajiem Rietumiem // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.).* - Rīga, 2010. – 93.-106. lpp.; Lembergs H. *Kolaborācija kā īstermiņa un ilgtermiņa fenomēns // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere, 19.-27. lpp.; Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär.* - Berlin/New York, 2011.

¹⁰⁵ Gureckas A. *The National Resistance during the German Occupation of Lithuania // Litanus.* - 1962. - Vol. 8, No. ½, S. 23-28; Lūšys S. *The Emergence of Unified Lithuanian Resistance Movement against Occupants 1940-1943 // Litanus.* - 1963. - Vol. 9, No. 4; Broszat M. *Die nationale Widerstandsbewegung in Litauen 1941-1944 // Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte. Band 2.* - Stuttgart, 1966. - S. 311-327; Laisvės besiekiant. *Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją.* - Chicago, 1983; Sužiedelis S. *The Military Mobilization Campaigns of 1943 and 1944 in German-occupied Lithuania: Contrasts in Resistance and Collaboration // Journal of Baltic Studies, 1990, Vol. 21, No. 1, pp. 33-52; Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 metais.* – Vilnius, 1991; Damušis A. *Lithuania against Soviet and Nazi Aggression.* - Chicago, 1998; Vaitkevičius B. *Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941-1944 metais.* – Vilnius, 2001; Bubnys A. *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941-1944.* - Vilnius, 2003; Liekis S. *Jewish Partisans and Soviet Resistance in Lithuania // Collaboration and Resistance During the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania.* - Bern, 2004. – S. 459-478; *Antinacinis Pasipriešinimas // Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija.* - Vilnius, 2006. - pp. 241-252; Tauber J. *Litauen: Zwischen Scylla und Charybdis 1940-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945, S. 205-213.*

¹⁰⁶ Uustalu E. *The National Committee of the Estonian Republic // Journal of Baltic Studies, 1976, No.7, pp. 210-217; Estonia in the German „Ostland“ // Raun T. Estonia and the Estonians.* – Stanford, 1991. – pp. 160-164; Надежда на освобождение // Лаар М., Валк Х., Вахтре Л. *Очерки истории Эстонского народа.* - Таллинн, 1992. – с. 167-178; Sarv E. *Eesti Vabariigi Rahvuskomitee: tegevuse lühiülevaade // Akadeemia, 1998. – No. 10. – pp.1612-1619; Maripuu M. Kollaboration und Widerstand in Estland 1940-1944 // Collaboration and Resistance During the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania.* - Bern, 2004. – S. 403-419; Sarv E. *Eesti Vabariigi kontinuiteet 1940-1945 // Tõotan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992.* – Tartu, 2004. - pp. 15-25; Kuusik A. *Public Sentiments During the Period of German Occupation // Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity.* - Tallinn, 2006. - pp. 613-637; Mälksoo L. *The Government of Otto Tief and The Attempt to Restore The Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal // Estonia 1940-1945, pp. 1095-1106; Brüggemann K. Zwischen zwei Besatzern: Dissens und nationale Opposition 1940-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945, S. 225-233.*

kustībām¹⁰⁷, kā arī bijušā igauņu pretošanās kustības dalībnieka Erna Sarva (Sarv) nepublicētais manuskripts par Igaunijas pretošanās kustības sadarbību ar Lietuvas un Latvijas pretošanās kustībām nacistu okupācijas laikā.¹⁰⁸

2) Literatūra par Rietumu valstu diplomātiju un Latvijas diplomātiem Rietumos.

Baltijas valstu jautājums Otrā pasaules kara gados Rietumu sabiedroto un Padomju Savienības diplomātisko attiecību kontekstā ir pētīts gan Aukstā kara laikā un vēlākos gados Rietumos, gan arī Latvijā - gandrīz nemaz padomju okupācijas periodā, bet daudz vairāk pēc tās valstiskās neatkarības atjaunošanas 1990.-1991. gadā. Tajā pašā laikā Latvijas Republikas diplomātu Rietumos sakari ar pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā līdzšinējā historiogrāfijā ir atklāti visai minimāli, rakstot par to vai nu citu plašāku tematu ietvaros, vai arī pievēršoties tikai atsevišķiem šīs problemātikas aspektiem.

Pēckara padomju historiogrāfijā, kur dominē izteikta Latvijas Republikas 1920.-1930. gadu ārpolitikas kritika, atsevišķu autoru (Aleksandrs Drīzulis, Ēriks Žagars, Vilis Samsons u.c.) darbos ir sastopami arī Latvijas diplomātu kara laika darbības nosodījumi, ko pavada faktiem neatbilstoši apgalvojumi par viņu „pretautisko nostāju” un „nacistisko kolaborantu” atbalstīšanu¹⁰⁹, bet nav atrodama kaut cik nopietna un uz vēstures avotiem balstīta analīze ne par Latvijas diplomātu Rietumos kara laika darbību, ne par Baltijas valstu jautājuma īpašu vietu PSRS un Rietumu valstu ārpolitikā.¹¹⁰

Par Latvijas jautājumu ASV, Lielbritānijas un citu Rietumu valstu kara laika diplomātijā ir rakstījuši gan trimdā dzīvojošie - Ādolfs Sprūdžs, Izidors Vizulis, Edgars Andersons, Vilnis V. Šveics, Māris A. Manteniņš, Mirdza K. Baltāis u.c.,¹¹¹

¹⁰⁷ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes un Lietuvas pretestības kustības sadarbība nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1943-1945) // *Acta Baltica* '99. - Kaunas, 1999. - 199.-203. lpp.

¹⁰⁸ Sarv E. Eesti vastupanuliikumise suhetest Lätiga ja Leeduga Saksa okupatsiooni ajal. - Tartu, 2004.

¹⁰⁹ Drīzulis A. Latvija fašisma jūgā (1934.-1940.). - Rīga, 1959. - 296. lpp.; Žagars Ē. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.-1941. - Rīga, 1975. - 21., 216. lpp.; Samsons V. Naida un maldu slīkšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā, 169. lpp.

¹¹⁰ Drīzulis A. Ameriķu un angļu imperiālistu pretpadomju darbība Lielā Tēvijas kara laikā // Ameriķu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā. - Rīga, 1954. - 135.-149. lpp.; Sīpols V. Latvijas buržuāziskā diplomātija. - Rīga, Liesma, 1969; Sīpols V. Ceļā uz lielo uzvaru: Padomju diplomātija 1941.-1945. gadā. - Rīga, 1988.

¹¹¹ Sprūdžs A. The Baltic States and American Policy, 1940-1953. - Louvain, 1954; Vizulis I. Aprēķinu diplomātija // *Akadēmiskā Dzīve*. - 1975. - Nr. 17 - 16.-22. lpp.; Andersons E. Divkosība draudzības maskā // *Laiks*. - 1980. - 27. augusts - 17. septembris; Anderson E. British Policy toward the Baltic States, 1940-41 // *Journal of Baltic Studies*. - 1980. - Nr. XI/4. - pp. 325-333; Anderson E. Die politische Einstellung Englands zu den baltischen Staaten 1940-1946 // *Zeitschrift für Ostforschung*. - 1981. - Nr. 30 - S. 559-587; Andersons E. Latvijas diplomātija // *Latvju*

gan Latvijā aktīvi darbojošies latviešu vēsturnieki – Inesis Feldmanis, Ainārs Lerhis, Jānis Taurēns, Ineta Ziemele u.c.¹¹², bet visvairāk Antonijs Zunda.¹¹³ Kā avoti viņu darbos, blakus Rietumos izdotajām dokumentu publikācijām un zinātniskai literatūrai, ir izmantoti arī daļa ASV un Lielbritānijas arhīvu materiālu, kas galvenokārt atklāj

Enciklopēdija. 1962-1982 / Red. E. Andersons, 2. sēj. - Rokvilla, 1985. - 390.-396. lpp.; Vizulis I. Nations under Duress: The Baltic States. - Port Washington, N.Y., 1985; [Andersons E.]. Sūtniecības un konsulāti // Latvju Enciklopēdija. 1962-1982 (1989) / Red. E. Andersons, 4. sēj. - Rokvilla, 1990. - 501.-523. lpp.; Šveics V. V. How Stalin Got the Baltic States: A search for historic truth. - Jersey City State College, N.J., 1991; Manteniņš M. A. The Baltic States and Roosevelt / Paper presented at the 14th Conference on Baltic Studies, University of Illinois, Chicago, June 8-11, 1994; Baltais M. K. Latvia at the Teheran and Yalta Conferences - Issues and Sources // Latvija Otrajā pasaules karā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). - Rīga, 2000. - 330.-335. lpp.; Baltais M. K. The Latvian Legion after VE Day // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. - Rīga. - 2000. - 118.-127. lpp.; Manteniņš M. A. FDR and the Baltic States // Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World. - New York, 2003. - pp. 93-121; Manteniņš M. A. Baltic States and U.S. Post-War Planning during World War II / Paper presented at the 20th AABS Conference, the George Washington University, June, 2005; Manteniņš M. A. 1943: The Year FDR Betrayed the Baltic States // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2005. Atbrīvotāji kā iekarotāji - Rīga. - 2006. - pp. 50-78.

¹¹² Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I. Latvijas valsts okupācijas gados (1940-1991) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.-1998. - Rīga, 1999. - 127.-183. lpp.; Lerhis A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts) // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezerģailis: Biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā. - Rīga, 2000. - 264.-290. lpp.; Taurēns J. Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). - Rīga. - 2001. - 208.-226. lpp.; Taurēns J. Baltijas valstu statusa problēma PSRS un Rietumu sabiedroto attiecībās (1940. g. – 1942. g. maijs) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2 – 62.-74. lpp.; Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. - 2010. – Nr. ½ - 92.-116. lpp., Lerhis A. Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājums // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2011. - Nr. 1 – 48.-79. lpp.; Lerhis A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.-1991. gadā Latvijas valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos - ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos // Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. - Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2011. – 63.-78. lpp.

¹¹³ Zunda A. Morāle un politiskais aprēķins Anglijas Baltijas politikā Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr.4 – 26.-31.lpp., Zunda A. Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Arhīvi. – 2000. – Nr.3 – 83.-104.lpp., Zunda A. The Baltic States and Great Britain during the Second World War // Britain and the Baltic: Studies in Commercial, Political and Cultural Relations 1500-2000 / Edit. P. Salmon, T. Barrow. – Sunderland. – 2003. - pp. 267-292, Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 3 – 60.-74. lpp., Zunda A. Baltijas jautājums Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 2 – 72.-81. lpp., Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. – 71.-91. lpp., Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija 2. pasaules kara gados (1939-1945) // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varšlavānam 75. Jubilejas rakstu krājums. – Rīga, 2005. – 181.-198. lpp., Zunda A. The Baltic States and Great Britain at the Beginning of World War II (1939-1941) // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). - Rīga. - 2005. - 73.-90. lpp., Zunda A. Baltijas jautājums PSRS, ASV un Lielbritānijas politikā (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2006. – Nr. 4. – 71.-82. lpp.; Zunda A. Latvijas diplomāti Rietumvalstīs Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 1 – 78.-86. lpp., Zunda A. Baltijas jautājums starptautiskajās attiecībās // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945), 439.-482. lpp.; Zunda A. Rietumvalstu pieeja Baltijas valstu jautājumam (1940-1953) // Latvijas Vēsture. - 2009. - Nr. 1 – 55.-66. lpp.; Zunda A. Baltijas jautājums un Rietumvalstis (1940-1953): attieksmes evolūcija // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. - 263.-279. lpp

Rietumu sabiedroto diplomātiju un ārpolitiskās vadlīnijas attiecībā uz Baltijas valstīm, taču mazāk vēsta par pašu Latvijas diplomātu darbu Otrā pasaules kara gados. Kopumā latviešu vēsturnieku darbos dominē viedoklis, ka visu Otrā pasaules kara laiku Baltijas jautājumu sarežģīja tas, ka Lielbritānija un ASV bija PSRS sabiedrotās cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju, tāpēc tās atradās neērtā un duālā situācijā attiecībā pret Baltijas valstīm. Neveiksmei lemti bija arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas diplomātu centieni un cerības, kas tieši Rietumvalstīs spēlēs izšķirošo lomu uzvarā pār Vāciju, jo kaut arī ASV un Lielbritānija nebija atzinušas Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā par likumīgu, tās neko nedarīja, lai piespiestu PSRS atteikties no nelikumīgi sagrābtajām Baltijas valstīm.

Atbilstoši katrs savai historiogrāfijas skolai ir arī vairāki Rietumu – Lorensa Džūdas (Juda), Deivida Kirbija (Kirby), Gīra Lundsteda (Lundestad), Eduarda Marka (Mark), Viljama Hova (Hough), Arija J. Kočavi (Kochavi), Kreiga Džerarda (Gerrard), Džona Haidena (Hiden), Šenonas Mārtinas (Martin), K. Pirmāe (Pirmäe) u.c.¹¹⁴ un mūsdienu Krievijas – Viļņa Sīpola (*Сиполс*), Mihaila Mjagkova (*Мягков*) u.c.¹¹⁵ autoru Rietumu sabiedroto Otrā pasaules kara diplomātijai pret Baltijas valstīm veltītie pētījumi, pie tam tajos Baltijas jautājums lielākoties ir skatīts plašākā kontekstā (nepiešķirot tam tik lielu nozīmi kā tas darīts baltiešu izcelsmes vēsturnieku darbos), un pašu Baltijas valstu diplomātu darbībai te ir pievērsta vēl mazāka uzmanība. Baltijas jautājumam veltītās historiogrāfijas labākai izpratnei svarīgas ir arī vairākas mūsu kaimiņvalstu – Igaunijas un Lietuvas vēsturnieku publikācijas par

¹¹⁴ Juda L. United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law // *Journal of Baltic Studies*. – 1975. – Nr. VI/4 – pp. 272-290; Kirby D. Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941-1942 // *The Baltic States in Peace and War 1917-1945* / Edit. V. S. Vardys, R. J. Misiunas. – London, 1978. – pp. 159-172; Lundestad G. The American Non-Policy toward Eastern Europe 1943-1947. - Tromsø, Oslo, Bergen: Universitetsforlaget, 1978; Mark E. American Policy toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941-1946: An Alternative Interpretation // *The Journal of American History*, 68, 1981, No. 2 (September), pp. 313-336; Hough W. J. H., III. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting forcible Seizure of Territory // *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, Vol. 6, No.2, Winter 1985. – pp. 301-533; Kochavi A. J. Britain, the Soviet Union, and the Question of the Baltic States in 1943 // *Journal of Baltic Studies*. – 1991. – Nr. XXII/2 – pp. 173-182; Gerrard C. The USSR and the Baltic States at the End of World War II: the View from London // *The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956* / Edit. O. Mertelsmann. – Tartu, 2003. – pp. 43-53; Hiden J. British policy towards the Baltic states, 1939-1945 // *Lithuanian Historical Studies*. – 2004. – Nr. 9 -pp. 75-88.; Martin S. American-Soviet Relations and the Baltic Question, 1939-1944. - Rīga, 2006; Pirmäe K. Britain and the Baltic Question in the 1940's / Paper presented at the Conference of the British Association for Slavonic and East European Studies, 2008.

¹¹⁵ Сиполс В. Великая Победа и дипломатия. – Москва, 2000; Мягков М. Великий союз и территориальный вопрос: Прибалтика между И. Сталиным и Ф. Рузвельтом (1941-1945) // *Вторая Мировая война и страны Балтии 1939-1945*. - Рига, 2008. - с. 28-41 у.с.

lietuviešu un igauņu diplomātu kara laika darbību un Rietumu sabiedroto ārpolitiku attiecībā uz Igauniju un Lietuvu.¹¹⁶

Bez tam, promocijas darba sagatavošanā ir izmantoti arī vairāki pētījumi (Tomass Magnusons (Magnusson), Larss Eriksons (Ericson), Vilhelms M. Karlgrēns (Carlgren), Kārlis Kangeris, Jānis Keruss, Argita Daudze u.c.) par Latvijas vietu neitrālās Zviedrijas kara laika diplomātijā un tās nostāju pret bijušo Baltijas valstu diplomātu darbību Zviedrijā Otrā pasaules kara gados.¹¹⁷ Pamatā šajos darbos ir atspoguļotas līdzšinējā historiogrāfijā sastopamās dažādās koncepcijas par Zviedrijas nostāju Baltijas valstu jautājumā, atšķiroties viedokļiem par to inkorporācijas PSRS sastāvā de facto un de iure vai tikai de facto atzīšanu, kā arī meklējot cēloņus šādi Zviedrijas valdības politikai.

Iepriekš minētajā historiogrāfijā samērā plaši ir atklāta Rietumu sabiedroto un Zviedrijas diplomācija attiecībā uz Latviju, kas sniedz plašu pārskatu par to ārpolitisko fonu, uz kā veidojās Latvijas Centrālās padomes, Latvijas Republikas diplomātu Rietumos un dažādu Rietumu un Skandināvijas valstu ārlietu un militārās izlūkošanas iestāžu kontakti un sadarbība. Tomēr, tā kā promocijas darba mērķis nav dziļāk pētīt pašu Otrā pasaules kara diplomātiju, bet gan tikai ņemt vērā tās norises, ciktāl tās attiecās uz latviešu nacionālās pretošanās kustības sadarbību ar Rietumu sabiedrotajiem vācu okupācijas laikā, tad promocijas darba uzrakstīšanā lielāka vērtība ir tiem ārpolitikas pētījumiem, kuros ir atklāti vai nu Latvijas diplomātu Rietumos izveidojušies sakari ar LCP okupētajā dzimtenē, vai nu noskaidrota dažādu ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas ārlietu resoru reakcija uz iepriekšminēto sadarbību vai tās rezultātā no okupētās Latvijas saņemto informāciju.

¹¹⁶ Варес П., Осипова О. Похищение Европы, или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. – Таллинн, 1992. – с. 235-245; Мясоедов Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г. - Тарту, 2005. – с. 170-185; Lietuvių diplomatija išeivijoje, 1940-1991. – Vilnius, 2007.

¹¹⁷ Magnusson T. Schweden, Finnland und die baltischen Staaten // Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Großmächte im Zweiten Weltkrieg / Hrsg. Von R. Bohn, J. Elvert, H. Rebas und M. Salewski. – Stuttgart, 1991. – S. 207-220; Ericson L. Buffert eller hot? De baltiska staterna i svensk militär planering år 1941 // I Orkanens öga. 1941 – osäker neutralitet / Red. B. Hugemark. - Stockholm, 1992. – S. – 127-154; Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm, 1993; Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). - Rīga, 2003. - 427.-439. lpp.; Keruss J. Šveices un Zviedrijas neitralitātes politika Otrajā pasaules karā (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 4 – 66.-78. lpp.; Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939-1991. Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2010.

Kaut arī šādu pētījumu nav daudz, to vidū var minēt latviešu vēsturnieka Aināra Lerha vairākas publikācijas, kas veltītas mūsu valsts diplomātu īstenotiem Latvijas neatkarības idejas uzturēšanas centieniem un ar tiem saistītām diplomātiskām norisēm.¹¹⁸ Balstoties uz virkni kara laika latviešu diplomātu un britu ārlietu dienesta dokumentiem Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvā un Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā, A. Lerhis nonāk pie slēdziena, ka Latvijas Republikas diplomāti Rietumos ir cerējuši, ka antihitleriskās koalīcijas ietvaros Latvijai būs iespēja sadarboties ar Rietumu demokrātijām, bet ne ar totalitāro PSRS, un nav bijuši arī pārsteidzīgi, cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu, pakļaujoties nelegālai pagrīdes organizācijai, kas varētu apdraudēt to sūtniecību darbības turpināšanu. Neskatoties uz to, ka Rietumvalstu ārlietu dienesti daudz lielāku ievērību pievērsa Baltijas valstu diplomātu sniegtajai informācijai par nacistiskās Vācijas nevis tā laika Rietumvalstu sabiedrotās – PSRS noziegumiem okupētajās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas teritorijās un ignorēja Baltijas valstu sūtņu politisko nostāju, savu ārpolitisko nostādņu izstrādē ASV un Lielbritānijas ārlietu resori vismaz daļēji tomēr izmantoja Baltijas valstu sūtņu, lielākoties ar baltiešu pretošanās kustību starpniecību, sniegto informāciju.¹¹⁹ Kritiski gan jāvērtē autora pārlietu vienkāršotie un optimistiskie apgalvojumi, ka Latvijas diplomāti Rietumos ir pozitīvi vērtējuši latviešu pretošanās kustības ieguldījumu cīņā pret abām okupācijas varām, jo kā liecina jaunākie vēsturnieku pētījumi,¹²⁰ kurus A. Lerhis savās publikācijās ir ignorējis, kara laika sadarbība starp LCP nacistu okupētajā Latvijā un Latvijas diplomātiem Rietumos nebūt nenorisinājās bez savstarpējām pretrunām un domstarpībām, kas jau tā nelabvēlīgā ārpolitiskā situācijā radīja arī iekšējus šķēršļus kopīga mērķa - Latvijas neatkarības atjaunošanas centieni īstenošanā.

¹¹⁸ Lerhis A. Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs Latvijas interešu sardzē PSRS un Vācijas kara gados (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. – 2007. – Nr. 44 – 40.-46. lpp.; Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbība Vācijas-PSRS kara gados (1941-1945) // Letonika. Otrais kongress: Vēsture un identitāte. – Rīga, 2008. – 98.-112. lpp.; Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918-2008) // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. – Rīga, 2010. – 102.-128. lpp.

¹¹⁹ Lerhis A. Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs Latvijas interešu sardzē PSRS un Vācijas kara gados (1941-1945), 44. lpp.; Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā, 102., 110. lpp.

¹²⁰ Neiburgs U. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943-1944): politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga. – 2005. – 369.-392. lpp.; Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). – Rīga, 2009. – 236.-252. lpp.

Bez tam, ir jāatzīmē arī jau 2007. gadā „Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmatai” sagatavotais, bet līdz šim tā arī vēl npublicētais britu vēsturnieka Džefrija Sveina (Swain) raksts „„No baltiešiem mums būs daudz problēmu””: Lielbritānija, Latvijas sūtniecība, un Sarkanās armijas atgriešanās Latvijā”,¹²¹ kas pamatā ir veltīts izmeklēšanai britu ārlietu resorā, kas saskaņā ar autora izmantotiem, tikai 2006. gada martā atslepenotiem dokumentiem Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā,¹²² tika uzsākta sakarā ar 1944. gada septembrī Anglijas Baznīcas oficiālajā izdevumā „Church Times” publicēto informāciju par Lielbritānijas tā laika sabiedrotās PSRS karaspēka veiktajiem noziegumiem pret civiliedzīvotājiem tikko reokupētajā Latvijas un Lietuvas teritorijā. Tas izsauca asus protestus britu komunistu presē, kas pieprasīja par šo „apmelošanu” pat atņemt Ārkārtējo pilnvaru nesējam un Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam jau tā ierobežotās diplomātiskās privilēģijas. Uz šo notikumu fona Dž. Sveins iezīmē galvenās pretrunas starp Latvijas neatkarības centieniem un Lielbritānijas īstenoto diplomātiju Baltijas valstu jautājumā Otrā pasaules kara gados, norādot uz britu ārlietu resora konsekventu izvairīšanos no šādu „neprātīgu” aktivitāšu atbalstīšanas, uzskatot, ka no tām jāturas „pēc iespējas tālāk”. Britu ārpolitikas labākai izpratnei nozīmīgs ir arī Dž. Sveina slēdziens, ka Lielbritānijas Ārlietu ministrijas pārstāvji, 1944. gada 20. decembrī saņemot uzdevumu sagatavot ziņojumu parlamenta debatēm par Latviju, ir veikli izvairījušies no iespējamām „neērtiem jautājumiem”, tā saturā izceļot pašu latviešu „sarūpētās” vājās vietas - K. Zariņa apgalvojumu, ka pēdējam Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdim un LCP loceklim P. Kalniņam nav „efektīvas varas”; ziņas par šķelšanos latviešu emigrantu vadošajās aprindās Zviedrijā; LCP vilcināšos pasludināt plānoto Latvijas valdību un neskaidrību par tās struktūru un personālsastāvu.¹²³ Tā rezultātā demokrātisko Latvijas politiķu centieni sadarboties ar Lielbritāniju esot trivializēti un atstāti bez ievērības. Bez iepriekš minētajiem vēsturniekiem, šīs tēmas padziļinātai izpētei ir pievērsies arī šī promocijas darba autors¹²⁴, kā arī citu tematu ietvaros par

¹²¹ Swain G. „We shall have plenty of trouble on our hands from the Balts”: Britain, the Latvian Legation, and the Red Army’s Return to Latvia. - Bristol, [b.g.].

¹²² Lielbritānijas Nacionālais arhīvs (Public Record Office, Kew Garden, Surrey), (turpmāk - PRO), Foreign Office (turpmāk - FO), 371/43050/107, FO 371/43050/ 116

¹²³ Swain G. „We shall have plenty of trouble on our hands from the Balts”: Britain, the Latvian Legation, and the Red Army’s Return to Latvia.

¹²⁴ Neiburgs U. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941-1945) // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. - 257.-284. lpp.; Neiburgs U. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvija (1941-1945): avoti un izpētes iespējas // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. - 154.-170. lpp.; Neiburgs U. Latvijas

Latvijas Republikas diplomātu kara laika darbību un sakariem ar Rietumiem nedaudz ir rakstījuši arī vēl citi pētnieki.¹²⁵

3) Historiogrāfija par ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas izlūkdienestu sadarbību ar pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā.

Īpaša nozīme promocijas darba tēmas izpētē ir vairāku Rietumu un atsevišķu Latvijas vēsturnieku publikācijām, kurās mēģināts atklāt Zviedrijas, ASV un Lielbritānijas izlūkdienestu kontaktus ar latviešu pretošanās kustību Otrā pasaules kara gados. Šie pētījumi ir tapuši tikai XX gadsimta 80.-90. gados vai XXI gadsimta pirmajā desmitgadē, jo līdz tam dažādu iemeslu (Aukstā kara situācija, vēstures avotu nepieejamība u.c.) dēļ vēsturnieki šīs tematikas pētniecībai nopietni nav pievērsušies.

Viens no pirmajiem, kurš savulaik uzsāka šīs tēmas izpēti bija toreizējais Stokholmas Universitātes Baltijas studiju centra pētnieks Kārlis Kangeris, ar savu līdz šim npublicēto, bet jau 1985. gadā Stokholmā 8. Baltijas studiju konferencē Skandināvijā nolasīto referātu „Organizētā bēgšana no Baltijas uz Zviedriju 1944. gadā. Amerikāņu finansētās akcijas”.¹²⁶ Balstoties uz zinātniskajā apritē jaunieviestiem un līdz tam mazpētītiem amerikāņu izcelsmes dokumentiem, tajā ir sniegts vispārējs pārskats par ar ASV Kara bēgļu padomes (War Refugee Board) darbību un tās ieguldījumu igauņu, latviešu un lietuviešu bēgļu laivu akciju organizēšanā uz Zviedriju, kas ir palikusi gandrīz vai nepamanīta līdz tam laikam klajā nākušajā historiogrāfijā. Šeit pat arī pirmoreiz ir izteikti, un arī vairākās K. Kangera vēlāko gadu publikācijās¹²⁷ ir atkārtoti, vairāki būtiski konstatējumi par to,

Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943-1944): politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi, 369.-392. lpp.; Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti, 236.-252. lpp.; Neiburgs U. Nacistiskās Vācijas okupācijas atspoguļojums Latvijas Centrālās padomes dokumentos (1943-1945): avotu un to satura analīze // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 562.-575. lpp.

¹²⁵ Kangeris K. Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltischen Emigranten und ihre “Befreiungskomitees” in Deutschland 1940/1941 // Europa unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938-1945). - Berlin-Heidelberg, 1994. - S. 176-178; Rietumvalstis un Latvijas partizāni // Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944. - 1956. - Rīga, 1996. - 475.-485. lpp.; Introduction // Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) - Rīga. - 2002. - pp. IX-XX.

¹²⁶ Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985.

¹²⁷ Kangeris K. Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltischen Emigranten und ihre “Befreiungskomitees” in Deutschland 1940/1941, S. 178; Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey // Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century / Edit. K. Hovi. - Turku, 1998, p. 207; The Former Soviet Union, Fascism

ka ASV vēstnieks Stokholmā Heršels V. Džonsons (Johnson) bija tas, kurš 1944. gada maijā panāca, ka Zviedrija piekrita 2000 baltiešu bēgļu uzņemšanai, kurus slepenās akcijās ar ASV WRB finansiālu atbalstu bija paredzēts ar laivām pārvest pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju; ka negatīvu iespaidu uz ASV WRB finansētām bēgļu laivu akcijām no Baltijas atstāja pret tām PSRS inspirētā 1944. gada 17. oktobrī zviedru komunistu laikrakstā „Ny Dag” un citos preses izdevumos vērstā kritika; ka ASV Stratēģisko dienestu pārvaldes OSS (Office of Strategic Services) vēstures oficiālajos izdevumos pēc kara ir uzsvērts, ka starp kara laika labākajiem izlūkošanas materiālu atradumiem bija tie, kas tika iegūti Stokholmā no sakariem ar Baltijas valstu pārstāvjiem u.c.¹²⁸

Dažus gadus vēlāk - 1989. gadā klajā nāca arī britu vēsturnieka Toma Bouera (Bower) grāmata „Sarkanais tīkls. MI6 un KGB meistargājiens”,¹²⁹ kas pamatā ir veltīta Lielbritānijas izlūkdienesta MI6, kara laikā - SIS (Secret Intelligence Services), un PSRS Valsts Drošības komitejas - KGB (*Комитет Государственной безопасности*), kara laikā - Valsts Drošības Tautas komisariāta - NKVD (*Народный комиссариат внутренних дел*), operatīvajai „spēlei” padomju reokupētajā Baltijas teritorijā pēc Otrā pasaules kara, tomēr tajā ir atrodamas ziņas arī par notikumiem Latvijā vēl nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā. T. Bouers, balstoties uz Rietumu un padomju izcelsmes dokumentiem un intervijām ar aculieciniekiem, iezīmē bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā un atsevišķu LCP dalībnieku uzņemtos sakarus un sadarbību ar britu, amerikāņu un zviedru izlūkdienestiem; izsaka pieļāvumu, ka par šīm aktivitātēm bija informētas un tās savās interesēs centās izmantot arī vācu Drošības policijas un SD institūcijas Rīgā; kā arī nedaudz pieskaras ASV WRB organizētām bēgļu evakuācijas akcijām no nacistu okupētajām teritorijām, t. sk. Baltijas. Autors min arī vairākus faktus par izlūkdienestu - PSRS NKVD un ASV OSS kara laika savstarpējo sadarbību un tās problemātiku (ASV prezidenta Franklina Delano Rūzvelta (Roosevelt) aizliegums veikt aktivitātes, kuras Josifs Staļins (*Сталин*) varētu uztvert kā naidīgas PSRS; OSS informācijas sniegšana NKVD, bet ne otrādi u.c.), kā arī cenšas pamatot Lielbritānijas izlūkdienesta SIS

and the Baltic Question: The Problem of Collaboration and War Criminals in the Baltic Countries // Modern Europe after Fascism 1943-1980 / Vol. 1, New York, 1998, pp. 739-740; Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā, 434., 436. lpp.

¹²⁸ Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985.

¹²⁹ Bower T. The Red Web: MI6 and the KGB Master Coup. – London, 1989.

intereses palielināšanos par Baltijas reģionu 1944. gada vasarā, saistot to ar gatavošanos izveidot savu aģentūras tīklu padomju reokupētajās teritorijās.¹³⁰ Diskutējami, ne vienmēr precīzi un atsevišķos gadījumos vēl pārbaudāmi, gan ir vairāki autora apgalvojumi, piemēram, ka OSS vadītājs ģenerālis Viljams Donovan (Donovan) nodevis PSRS vairāk kā 1500 lappušu dokumentu, ko ar bijušā somu izlūkdienesta vadītāja Reino Halamā (Hallamaa) starpniecību bija ieguvusi OSS nodaļa Stokholmā; ka F. D. Rūzvelts 1944. gadā uzdāvinājis J. Staļinam dosjē tieši par pretošanās kustību Latvijā, kas balstījies uz intervijām ar Zviedriju sasniegušiem latviešu bēgļiem; ka SIS pārstāvji Stokholmā netieši caur zviedru flotes virsnieku kapteini Arturu Johansonu (Johannson) nodevuši V. Salnajam 50.000 zviedru kronu, un snieguši atbalstu dažādu dokumentu un atļauju iegūšanā; ka kara laikā Latvijā SIS galvenā kontaktpersona ir bijis tieši Valdemārs Ģinters, bet svarīgākie informācijas avoti - vēl viens LCP dalībnieks Pēteris Klibiķis un pat nacistu izlūkdienesta (Abwehr) leitnants Ervīns Haselmans (Haselmann).¹³¹ Kopumā šī grāmata ir vērtējama kā tāda, kas viena no pirmajām iezīmē pirms tam nepētītus jautājumus par sadarbību starp latviešu pretošanās kustību un Rietumvalstu izlūkdienestiem, taču jau dziļāk un precīzāk šī tematika ir atklāta jau vēlākos gados klajā nākušos citu pētnieku jaunākos darbos.

To vidū kā pirmais jāmin zviedru vēsturnieku Jana Otosona (Ottosson) un Larsa Magnusona (Magnusson) 1991. gadā publicētais pētījums „Slepenās varas. Slepenais Zviedrijas militārais izlūkdienests no ūnijas laikiem līdz aukstajam karam”,¹³² kurā, balstoties uz tolaik pieejamo vēstures avotu bāzi – daļu zviedru izlūkdienesta dokumentu Zviedrijas Kara arhīvā un Riharda Sandlera (Sandler) komisijas materiāliem Zviedrijas Valsts arhīvā, ir aprakstītas arī Zviedrijas Aizsardzības štāba 2. nodaļas, resp. militārā izlūkdienesta – C biroja (C-byrän) operācijas nacistu okupētajās Baltijas valstīs 1943.-1944. gadā un to norises izmeklēšana Otrā pasaules kara beigās.¹³³ Pie tam, pēc šīs grāmatas autoru domām, šīs operācijas līdz tam vairāku iemeslu dēļ ir apzināti noklusētas Zviedrijas militārā izlūkdienesta oficiālajā historiogrāfijā.¹³⁴ Kopumā jāsecina, ka šī darba autoriem, pat baltoties uz vēl tikai daļēji pieejamiem zviedru izlūkdienesta kara laika materiāliem, ir

¹³⁰ Ibid, pp. 43-44.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget. - Stockholm, 1991.

¹³³ Ibid, pp. 103-119.

¹³⁴ Carlgren W. M. Svensk underrättelsetjänst 1939-1945. - Helsingfors, 1985.

izdevies dokumentēt atsevišķus ar C biroja atbalstu notikušos laivu braucienus uz Igauniju, Latviju un Lietuvu, un raksturot arī daļu tajā iesaistīto personu. Attiecībā uz latviešiem interesantas ir šeit sniegtās ziņas - par kādu pagaidām vēl neidentificētu latvieti, kurš kara laikā darbojies Kumelnēsas tranzīta nometnē, iztaujājot savus Zviedriju sasniegušos tautiešus un uz viņu liecību pamata sagatavojis militāra rakstura informāciju Zviedrijas Aizsardzības štābam; ka zviedru izlūkdienesta pārstāvji no latviešiem visaugstāk ir vērtējuši Eduardu Andersonu un Arturu Arnīti, bet par politiski neuzticamu uzskatījuši L. Siliņu, kurš esot „izplāpājies” un pastāvējušas aizdomas arī par viņa zināmu sadarbību ar vāciešiem; ka kopumā zviedru uzticība baltiešu laivu apkalpēm tomēr neesot bijusi liela, jo viņi esot bijuši slikti atalgoti un braucienu starplaikos pat bijis paredzēts tos nodarbināt darbā akmens lauztuvēs, kuras Zviedrijas armija esot uzskatījusi par piemērotām darba vietām apkārt „klaiņojošiem” spiegiem.¹³⁵ J. Otosons un L. Magnusons savā darbā ir norādījuši arī uz dažām svarīgām dokumentu grupām (Zviedrijas Aizsardzības štāba Drošības nodaļas sējums Nr. 13 par C biroja darbību Baltijas valstīs no 1944. gada 29. jūlija līdz 1945. gada 16. augustam ar tajā iesaistīto personu vārdiem u.c.) Zviedrijas Valsts arhīvā, kas viņu grāmatas tapšanas laikā oficiāli jau ir bijušas atslepenotas, taču šiem pētniekiem diemžēl vēl nav bijušas pieejamas.¹³⁶ Tāpat šī darba autori ir bijuši spiesti atzīt, ka viņu spēkos nav bijis pārbaudīt vairākus atsevišķās vēstures liecībās izskanējušos apgalvojumus par ASV militārā izlūkdienesta OSS saistību ar baltiešu bēgļu evakuācijas akcijām uz Zviedriju, jo daļa dokumentu par šo tēmu vai nu joprojām kā slepeni ir atradušies ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes - CIA (Central Intelligence Agency) arhīvā vai arī 1989. gada vasarā vēl mikrofilmēti ASV Nacionālajā arhīvā.¹³⁷

Kā nākošais solis uz priekšu šīs tēmas izpētē ir jāuzskata 1995. gadā klajā nākušajā rakstu krājumā „Pavasara vētras. 1944 - Var nojaust kara beigas” ietvertā cita zviedru vēsturnieka Larsa Eriksona (Ericson) publikācija „Masveida bēgšana un izlūkdienesta informācijas ievākšana. Zviedrijas Bruņotie spēki un Baltijas valstis, 1943. gada rudens-1945. gada pavasaris”.¹³⁸ Kaut arī tajā diezgan daudz ir atkārtota jau J. Otosona un L. Magnusona pētījumā sniegtā informācija, tā atklāj arī virkni līdz tam nezināmu fakti, līdz ar to sniedzot jaunas zināšanas šīs tēmas izpētē. Cita starpā

¹³⁵ Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, pp. 107-112.

¹³⁶ Ibid, pp. 118-119.

¹³⁷ NA, Record Group 226, Entry 168, 194, 207, „Stockholm”.

¹³⁸ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945 // Vårstormar. 1944 - Krigsslutet skönjes. - Stockholm, 1995. - pp. 83-127.

tajā pirmoreiz ir publicēts arī mūsdienās Zviedrijas Kara arhīvā pieejamais laika posmā no 1943. gada 16. decembra līdz 1945. gada 5. martam oficiāli reģistrēto ar C biroja atbalstu no Zviedrijas uz nacistu okupēto Baltiju notikušo 64 (13 uz Igauniju, 37 uz Latviju, 14 uz Lietuvu) laivu braucienu reģistrs ar to izbraukšanas laikiem un vietām.¹³⁹ L. Eriksons pamatoti arī norāda, ka R. Sandlera komisijas veiktās izmeklēšanas darbības laikā 1944.-1946. gadā, tai nebūt nav izdevies noskaidrot visus baltiešu bēgļu evakuācijas uz Zviedriju un C biroja militārās izlūkošanas nacistu okupētajās Baltijas valstīs aspektus, tāpēc tādi jautājumi, kā Baltijas valstu palīdzības komiteju pašu organizētie laivu braucieni, to apjoms un finansējums; kā arī iespējamie kontakti ar ASV un Lielbritānijas izlūkdienestiem, vēl ir padziļināti jāpēta nākotnē.¹⁴⁰

1995. gadā iznāca arī zviedru vēsturnieces Majas Vekselmanes (Wechselmann) grāmata „Brūnie sakari”,¹⁴¹ kuras atsevišķa nodaļa ir veltīta arī Zviedrijas izlūkdienesta kara laika sakariem ar Baltijas valstīm.¹⁴² Uzreiz gan jāsaka, ka šī darba mērķis vairāk ir bijis meklēt pierādījumus Zviedrijas izlūkdienesta sadarbībai ar nacionālsociālistisko Vāciju, tāpēc nav pārsteigums, ka arī baltiešu bēgļu aktivitātes šeit ir raksturotas kā pronacistiskas. Autore ir nonākusi pie šāda slēdziena nekritiski pārstāstot britu vēsturnieka T. Bouera grāmatā sniegto informāciju un ignorējot iepriekšminēto zviedru vēsturnieku pētījumus, kā arī balstoties galvenokārt tikai uz speciāli šim nolūkam atlasītiem Zviedrijas arhīvos pieejamiem atsevišķiem vēstures avotiem, bet ne uz to kopumu, tādejādi par zviedru izlūkdienesta un baltiešu sadarbību atklājot maz ko jaunu vēstures pētniecībā, bet tā vietā izsakot virkni tendenciozu un ļoti subjektīvu apgalvojumu. Piemēram, kā stipri pārspīlēti un apšaubāmi ir jāvērtē M. Vekselmanes slēdzieni, ka daudzi pretnacistiski un sociāldemokrātiski noskaņoti baltieši, t. sk. latvieši, bēga no vācu okupācijas varas un nonāca Zviedrijā jau 1941. gada vasarā-rudenī; ka C birojs aktīvi sadarbojies ar vācu abvēra centru Helsinkos, kas tam piegādājis baltiešu aģentus, kuri pirms tam strādājuši vācu civilajā pārvaldē Ostlandē; ka zviedru izlūkdienesta virsnieki bijuši noskaņoti pronacistiski, un tāpēc meklējuši kontaktus galvenokārt ar SS virsniekiem baltvāciešiem un baltiešiem - nacistu kolaboracionistiem, kā rezultātā 150 baltiešu SS un policijas virsnieku, kurus Rietumu sabiedroties izsludinājuši meklēšanā sakarā ar

¹³⁹ Ibid, pp. 110-113; KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.

¹⁴⁰ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, p. 119.

¹⁴¹ Wechselmann M. De bruna förbindelserna. – Stockholm, 1995.

¹⁴² Ibid, pp. 217-239.

apsūdzībām kara noziegumos, Otrā pasaules kara beigās esot atraduši patvērumu Zviedrijā.¹⁴³

Kā daudz nopietnāks darbs ir jāvērtē 2004. gadā publicētā zviedru vēsturnieka Karla Jērana Andrē (Andrae) monogrāfija „Zviedrija un lielā bēgšana no Igaunijas 1943-1944”¹⁴⁴ kas var kalpot par paraugu līdzīgas grāmatas uzrakstīšanai par latviešu bēgļu nonākšanu Zviedrijā Otrā pasaules kara laikā. Darba autors, balstoties uz plašu vēstures avotu loku – pirms tam daļēji izmantotiem un arī vēl neizmantotiem C biroja, R. Sandlera izmeklēšanas komisijas un t. s. Baltiešu arhīva¹⁴⁵ materiāliem Zviedrijas Kara un Valsts arhīvos, kā arī WRB dokumentu kolekciju ASV F. D. Rūzvelta bibliotēkā¹⁴⁶, ar jauniem faktiem papildina un vēl detalizētāk kā līdz tam apraksta zviedru C biroja un amerikāņu WRB organizētos laivu braucienus uz Igauniju, kā arī pieskaras igauņu pretošanās kustības dalībnieku kontaktiem ar britu SIS pārstāvjiem.¹⁴⁷ Darba autors ir centies arī pamatot ASV un Lielbritānijas izlūkdienestu intereses pieaugumu par okupētajām Baltijas valstīm, saistot to ar šo dienestu amatpersonu centieniem apiet F. D. Rūzvelta un britu premjerministra Vinstona Čērčila (Churchill) džentlmenisko nostāju nevērst militāro izlūkošanu pret savu kara laika sabiedroto PSRS, laikā, kad pēdējā attiecībā uz saviem Rietumu sabiedrotajiem rīkojās pretēji un tagad kara noslēgumā reokupēja pirms tam nacionālsociālistiskās Vācijas ieņemtās teritorijas, kuru inkorporāciju PSRS, ne ASV, ne Lielbritānija nebija atzinušas par likumīgu. Vērā ņemams ir arī K. J. Andrē atzinums par Vācijas Reiha drošības galvenās pārvaldes - RSHA (Reichssicherheitshauptamt) ieinteresētību daļas Baltijas iedzīvotāju (piemēram, Igaunijas zviedru) „oficiālajā” evakuācijā uz Zviedriju, saistot to ar SS reihsfirera Heinriha Himlera (Himmler) mēģinājumiem kara beigās nodibināt kontaktus ar Rietumu sabiedrotajiem.¹⁴⁸ Kopumā vērtējot šo darbu, ir jāsecina, ka kaut arī tas pamatā ir veltīts Igaunijai, un tieši par Latviju tajā ir rakstīts diezgan maz, tas ir vērtīgs palīgmateriāls Rietumu sabiedroto un baltiešu pretošanās kustību sadarbības izpratnē, jo tā visu trīs Baltijas valstu gadījumā norisinājās līdzīgi.

¹⁴³ Ibid, pp. 222.-230.

¹⁴⁴ Andrae C.G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944. - Uppsala, 2004.

¹⁴⁵ Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet, Stockholm), (turpmāk – RA), Baltiska arkiv.

¹⁴⁶ ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēka (Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY), (turpmāk – RL), War Refugee Board, Box 30, 45, 73.

¹⁴⁷ Andrae C. G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944, pp. 61-67.

¹⁴⁸ Ibid, p. 159.

Jāatzīmē arī vairākas latviešu vēsturnieces Argitas Daudzes publikācijās, kas veltītas Zviedrijas nostājai pret Latviju Otrā pasaules kara un pēckara gados.¹⁴⁹ Tajās sniegts ne tikai plašs analītisks pārskats par šīs problemātikas atspoguļojumu līdzšinējā zviedru historiogrāfijā, bet izvirzītas arī virkne hipotēžu par atsevišķiem ārzemju izlūkdienestu un latviešu pretošanās kustības darbības aspektiem Zviedrijā. A. Daudze, sekojot zviedru vēsturnieka Vilhelma Agrela (Agrell) darbā „Venona. Izlūkdienestu kara pēdas”¹⁵⁰ izteiktajiem spriedumiem, ir pārliecināta, ka baltiešu bēgļu laivu akciju organizēšana bija zināma arī PSRS militārajam izlūkdienestam (ГРУ) un Valsts Drošības komitejai (КГБ), un pieļauj, ka nav izslēgts, ka padomju drošības dienestu aģenti jau bija iefiltrējušies starp bēgļu pārvedējiem, lai ievāktu informāciju par zviedru un amerikāņu izlūkdienestu interesēm Baltijas teritorijās. Viņa arī uzskata, ka viens no pieņēmumiem, kādēļ 1944.-1945. gadā bēgļu laivu satiksme noritēja samērā veiksmīgi, varētu būt, ka padomju militārajai aviācijai bija jāsaudzē padomju aģenti, kas atradās bēgļu laivās, pārvietojoties no viena Baltijas jūras krasta uz otru.¹⁵¹ Šis apgalvojums gan jāvērtē samērā kritiski, jo kā zināms, absolūtais vairums Zviedrijā nonākušo latviešu bēgļu tur devās vēl pirms tam, kad satiksme Baltijas jūrā bija nonākusi PSRS kontrolē, bet vēlāk laika posmā no Rīgas krišanas 1944. gada 13. oktobrī līdz Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā no Kurzemes krasta uz Zviedriju atgāja daudz mazāks skaits bēgļu laivu.¹⁵² Atsevišķi zviedru izlūkdienesta un latviešu pretošanās kustības sadarbības aspekti ir atklāti arī dažās citās Zviedrijas vēsturnieku publikācijās,¹⁵³ kas ir apzinātas un izmantotas arī 2010. gadā Rīgā aizstāvētajā A. Daudzes vēstures doktora disertācijā.¹⁵⁴

2006. gadā klajā nāca arī zviedru vēsturnieka V. Agrela grāmata „Ēnas ap Valenbergu. Misija Ungārijā 1943-45”,¹⁵⁵ kas pamatā veltīta ASV WRB aktivitātēm šajā Centrālaustumeiropas valstī. Atšķirībā no viņa jau 2000. gadā publicētā pētījuma

¹⁴⁹ Daudze A. Ieskats Latvijas un Zviedrijas politikā 1939.-1991. gadā // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 4 – 75.-85. lpp.; Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939.-1946. gadā. No Molotova-Ribentropa pakta līdz baltiešu internēto militārpersonu izdošanai PSRS // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 3 – 59.-70. lpp.; Nr. 4 – 51.-65. lpp.; Daudze A. Sweden and Latvia in 1939-1946 – the years of crucial decisions // Latvijas Vēsture. – 2006. - Nr. 1 – 52.-68. lpp.

¹⁵⁰ Agrell W. Venona. Spåren från underrättelsekriget. – Lund, 2003. - p. 266.

¹⁵¹ Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939-1991, 95. lpp.

¹⁵² Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939.-1946. gadā. No Molotova-Ribentropa pakta līdz baltiešu internēto militārpersonu izdošanai PSRS, 55. lpp.

¹⁵³ Löow H. Swedish Policy Towards Suspected War Criminals, 1945-87 // Scandinavian Journal of History, 14, 1989, (No.2). – pp. 135-153; Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm, 1993. – S. 70-84.

¹⁵⁴ Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939-1991. Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2010.

¹⁵⁵ Agrell W. Skuggor runt Wallenberg: Uppdrag i Ungern 1943-45. – Lund, 2006.

„Miers un bailes. Zviedrijas drošības politikas vēsture 1918-2000”,¹⁵⁶ kurā atklātas arī zviedru izlūk dienesta aktivitātes Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara un pēckara gados, šī jaunākā darba atsevišķā nodaļā, balstoties uz WRB un R. Sandlera izmeklēšanas komisijas materiāliem ASV F. D. Rūzvelta bibliotēkā un Zviedrijas Valsts arhīvā, kā arī atsevišķiem RSHA dokumentiem Vācijas Federālajā arhīvā, plašāk ir apskatīta arī WRB darbība Baltijas jūras reģionā. Autors pat ir izteicis viedokli, ka ASV Kara bēgļu padomes centieni glābt Ungārijas ebrejus lielā mērā bija kavēti, jo WRB tajā pašā laikā bija noslogota ar citu līdzīgu operāciju organizēšanu Zviedrijā, t. sk. bēgļu evakuāciju no nacistu okupētajām Baltijas valstīm.¹⁵⁷ V. Agrels arī uzskaita iemeslus, kāpēc 1944. gada jūnijā WRB uzsāktā baltiešu bēgļu evakuācijas akcija uz Zviedriju strauji tika pārtraukta jau tā paša gada septembrī, to vidū minot nepareizo kara situācijas novērtējumu, kas bija radījis maldīgas cerības par Vācijas sakāvi tuvākā mēneša laikā, kā arī to, ka vācu okupētā Baltijas teritorija, no kuras bija jāglābj nacistu vajāšanu upuri, palika arvien mazāka Sarkanās armijas ofensīvas rezultātā.¹⁵⁸ Viņš arī sīkāk analizē ASV Kara bēgļu padomes vadītāja Stokholmā Ivera C. Olsena (Olsen) 1944. gada 20. novembra noslēguma ziņojumu par WRB operācijām no Zviedrijas, cita starpā atzīmējot, ka evakuācijas darbā vislabākā sadarbība ir bijusi ar igauņiem, pēc tam ar lietuviešiem, bet vissliktākā ar latviešiem, kuri ir izrādījušies grūti kontrolējama, manipulējama un nesaticīga grupa.¹⁵⁹ V. Agrels arī plašāk komentē zviedru komunistiskajā presē publicēto, pret baltiešiem un atsevišķos gadījumos pat pret savu kara laika sabiedroto – ASV vērsto, naidīgo PSRS propagandu¹⁶⁰ un tās iespaidu uz evakuācijas pārtraukšanu no Baltijas valstīm, kā arī ir pārliecināts, ka pretēji kara beigu izmeklēšanu laikā paustajam oficiālajam viedoklim, ka Zviedrijas Aizsardzības štābu 1944. gadā ir nodarbinājusi problēma par iespējamo Vācijas uzbrukumu, īstenībā tā galvenās bažas ir bijušas par eventuālu PSRS militāru vēršanos pret Zviedriju, kā placdarmu izmantojot reokupētās Baltijas valstu teritorijas, pie tam līdzīgu - pret PSRS vērstu izlūkošanas mērķu dēļ, tajā pašā laikā ir pieaugusi arī amerikāņu izlūk dienesta interese par šo reģionu, kaut arī sākotnēji pastāvējusi vienošanās starp OSS un SIS, ka Baltija pieder britu

¹⁵⁶ Agrell W. Fred och fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000. - Lund, 2000.

¹⁵⁷ Agrell W. Skuggor runt Wallenberg, pp. 234-244.

¹⁵⁸ Ibid, p. 235.

¹⁵⁹ Ibid, pp. 237-238; RL, Record Group 220, File 72.

¹⁶⁰ Ny Dag, October 17, 1944.

izlūkdienesta operāciju zonai.¹⁶¹ Bez tam šai promocijas darbā ir izmantoti arī vairāki pētījumi, kas veltīti galvenokārt ASV kara laika administrācijas nostājai un iespējamām plāniem saistībā ar Eiropas ebreju glābšanu, kuros ir atrodama arī informācija par ASV WRB darbību Zviedrijā 1944.-1945. gadā.¹⁶²

Latviešu pretošanās kustības un Latvijas Republikas diplomātu Rietumos kara laika politiskajiem centieniem un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju reakcijai uz tiem atsevišķās publikācijās pēdējos gados ir pievērsies arī britu vēsturnieks Dž. Sveins. Savā 2009. gadā tapušajā apjomīgajā pētījumā „Latvijas demokrātiskā pretestība: Otrā pasaules kara aizmirstā epizode”,¹⁶³ viņš, balstoties uz britu ārlietu resora materiāliem Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā, LPSR VDK krimināllietām Latvijas Valsts arhīvā un uz vairākiem, gan ne pašiem jaunākajiem, pētījumiem Latvijas historiogrāfijā, ir izveidojis savu vēstījumu par Latvijas Centrālās padomes darbību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā. Autors samērā detalizēti apraksta gan latviešu pretošanās kustības, gan Latvijas Republikas diplomātu Rietumos kara laika centienus atgūt Latvijas neatkarību, situācijā, kad Lielbritānijas Ārlietu ministrija šīs aktivitātes drīzāk kavēja, bet Lielbritānijas izlūkdienests tās iespēju robežās atbalstīja. Problēma šīs situācijas izpratnē ir tā, ka vēsturniekiem mūsdienās ir pieejami liela daļa britu ārlietu resora kara laika dokumentu par Baltiju Otrā pasaules kara gados, taču to diemžēl nevar teikt par Lielbritānijas militārā izlūkdienesta materiāliem, kuri vēl joprojām nav atslepenoti,¹⁶⁴ un tāpēc pētniekiem ir iespējams vien izvirzīt hipotētiskus secinājumus par iespējamo britu militāro klātbūtni Baltijas telpā, kurus ir centies izdarīt arī Dž. Sveins. Viņš arī kritizē LCP vietu mūsdienu Latvijas vēstures zinātnē un sabiedrības vēsturiskajā apziņā, nepiekrītot viņaprāt te dominējošam uzskatam, ka LCP dalībnieki bija maldināti par iespējamo Lielbritānijas palīdzību un tāpēc viņu darbība nebūtu nopietni

¹⁶¹ Agrell W. Skuggor runt Wallenberg, p. 240.

¹⁶² Feingold H. L. The Politics of Rescue. The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938-1945. - New Brunswick, New Jersey, 1979; Penkower M. N. The Jews Were Expendable. Free World Diplomacy and the Holocaust. - Urbana, 1983; Valentin H. Rescue and Relief Activities in Behalf of Jewish Victims of Nazism in Scandinavia // YIVO Annual of Jewish Social Sciences, VII, 1983, pp. 224-251; Koblik S. Sweden's Attempts to Aid Jews, 1939-1945 // Scandinavian Studies, 56/2, 1984, pp. 89-113; Wyman D. S. Das unerwünschte Volk: Amerika und die Vernichtung der europäischen Juden. - München: Hueber, 1986; Hindley M. Negotiating the Boundary of Unconditional Surrender: The War Refugee Board in Sweden and Nazi Proposals to Ransom Jews, 1944-1945 // Holocaust and Genocide Studies, Vol. 10, No. 1, Spring 1996, pp. 52-77.

¹⁶³ Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 241-263.

¹⁶⁴ Wark W. K. In Never-Never Land? The British Archives on Intelligence // The Historical Journal, 1992, No. 35, pp. 195-203.

vērtējama. Pārdomu vērts ir Dž. Sveina paustais viedoklis, ka britu militāro operāciju iespējamība Baltijas telpā vienmēr palika aktuāla, taču vienlaikus bija atkarīga no nacionālsociālistiskās Vācijas sabrukuma ātruma. Viņaprāt, ja sekmīgi būtu norisinājusies Varšavas sacelšanās, tad Lielbritānijas militāra iejaukšanās Baltijā būtu varējusi notikt jau 1944. gada novembrī. Tāpat, ja vācu karaspēks nebūtu uzsācis savu 1944. gada decembra Ardēnu atbildes ofensīvu, Vācijas sabrukums būtu sācies nākošā gada agrā pavasarī, kas padarītu britu operācijas Baltijā diezgan iespējamās 1945. gada aprīlī-maijā. Tāpēc Dž. Sveins uzskata, ka LCP nebija maldināta no britu puses, un tās stratēģija bija pilnīgi pareiza, taču pati kara darbības nepastāvība Otrā pasaules kara noslēgumā noteica to, ka LCP plāniem nebija lemts īstenoties.¹⁶⁵ Kritiski uz šādas „alternatīvās vēstures” gaitas iespējamību, gan liek raudzīties autora ignorētais Sarkanās armijas klātbūtnes faktors Baltijas valstīs, kuru teritorija, izņemot Kurzemi, 1944. gada oktobrī jau bija nonākusi otreizējās PSRS okupācijas varas pakļautībā.

Līdzīgu viedokli par britu izlūkdienesta sakariem ar latviešu pretošanās kustību Dž. Sveins ir izteicis arī savā latviešu valodā klajā nākušajā publikācijā „Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas”, kas ir ietverta 2010. gadā izdotajā rakstu krājumā „Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši””.¹⁶⁶ Tajā Dž. Sveins, diemžēl nenorādīdams uz pārbaudāmiem avotiem, konstatē, ka LCP dalībnieka Leonida Siliņa britu izlūkdienesta pārstāvim Stokholmā pulkvedim Aleksandram Makkibinam (McKibbin) sniegtā informācija par vācu aizsardzību Baltijas reģionā ir nonākusi arī PSRS rīcībā, kā arī apstrīd L. Siliņa pēckara literatūrā pausto, ka britu atbalsts, kas izrietējis no viņa sarunām ar A. Makkibinu ir bijusi vienīgi „kara laika psiholoģiska propaganda”.¹⁶⁷ Bez tam Dž. Sveins turpina attīstīt savu hipotēzi par Lielbritānijas iespējamo palīdzību Latvijai, skaidrojot to ar 1944. gada sākumā uzsāktās operācijas „Bodyguard” (tās mērķis – maldināt Vācijas izlūkdienestu, slēpjot gatavošanos Otrās frontes atklāšanai Normandijā) elementu – operāciju „Graffam”, kas bija Rietumu sabiedroto iedomāts plāns Norvēģijas un Zviedrijas okupācijai un tālākam iebrukumam Dānijā. Cita starpā tas tomēr esot paredzējis arī reālas karadarbības uzsākšanu samazinātā mērogā, ja būtu vērojama Vācijas militārā spēka pavājināšanās

¹⁶⁵ Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War, pp. 259-260.

¹⁶⁶ Sveins Dž. Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga, 2010. - 71.-77. lpp.

¹⁶⁷ Turpat, 73., 75. lpp.

Norvēģijā, kas ļautu britu kara flotei ierasties Baltijas jūrā, kas ļauj Dž. Sveinam uzdot jautājumu „vai šādas militārās situācijas dramatiska izmaiņa būtu pietiekama, lai pārliecinātu Čērčilu pārdomāt savu 1944. gada janvāra lēmumu par to, ka Staļinam jāļauj saglabāt kontroli pār Baltijas valstīm”.¹⁶⁸

Skeptisks pret šādu Dž. Sveina piedāvāto scenāriju gan ir latviešu vēsturnieks K. Kangeris, tajā pašā rakstu krājumā publicētajā rakstā „Kurelieši: „Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli”,¹⁶⁹ kurā bez nacistu okupācijas varas un kureliešu savstarpējām attiecībām, īpaša uzmanība ir pievērsta arī LCP un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas plāniem pasludināt Latvijas neatkarību, un iespējamai kureliešu militārai darbībai, starplaikā starp vāciešu aiziešanu un krievu ienākšanu, sagaidot Lielbritānijas un ASV kara flotes klātbūtni Baltijas jūrā. K. Kangeris uzskata, ka Dž. Sveina pieminētās britu operācijas „Graffam” plāni attiecībā uz Kurzemi tuvākajā nākotnē bija nereāli un drīzāk patiešām bija domāti tikai nacistu maldināšanai, un tiem 1944. gada oktobrī/novembrī nopietnu vērību nepiegrieza arī kurelieši. Šie plāni palika nereāli arī vēlāk, jo 1945. gada pirmajā pusē Baltijas jūrā nekas vairāk nevarēja notikt bez PSRS piekrišanas. Ievēribas cienīgi ir arī citi, uz vācu un latviešu izcelsmes dokumentiem balstīti, K. Kangera slēdzieni, ka LCP vadības darbu Latvijas neatkarības atjaunošanas deklarācijas jautājumā raksturoja nenoteiktība, neizlēmība un nekompetence; bet ģenerāļa J. Kureļa grupas vadības, īpaši tās štāba priekšnieka kapteiņa Kristapa Upelnieka, pozīcija bija bezkompromisa nostāja, sava veida nepakļaušanās, īpatnējs protests un sacelšanās pret vācu okupācijas varu, skaidri apzinoties nenovēršamo likteni „cīņā mirt par Latviju”.¹⁷⁰

Pats jaunākais pētījums, kurā aprakstīta arī sadarbība starp zviedru un amerikāņu izlūkdienestiem un latviešu pretošanās kustību, ir zviedru vēsturnieka Mata Dēlanda (Deland) tikai pavisam nesen 2010. gadā Stokholmā izdotā monogrāfija „Šķīstītava. Zviedrija un Otrā pasaules kara noziedznieki”,¹⁷¹ kurā viņš turpina jau agrāk uzsākto pētniecību¹⁷² par latviešu „kara noziedznieku” nonākšanu Zviedrijā.

¹⁶⁸ Turpat, 75.-77. lpp.

¹⁶⁹ Kangeris K. Kurelieši: „Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga, 2010. - 89.-100. lpp.

¹⁷⁰ Turpat, 93.-95., 99.-100. lpp.

¹⁷¹ Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare. - Stockholm, 2010.

¹⁷² Deland M. The Swedish-Latvian Relief Committee, German-Baltic and Swedish Intelligence and Impact on the Reception of War Criminals in Sweden // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā

Kaut gan jaunā grāmata pretendē uz aprakstu par Zviedrijas vispārīgo apiešanos ar personām, kuras turētas aizdomās par līdzdalību kara noziegumos, tās autors diemžēl nav paskaidrojis, kāpēc tajā kā vienīgie piemēri figurē tikai latvieši, nevis citas līdzīgas personas, kas Zviedrijā ieradās no Vācijas, Somijas, Norvēģijas, Dānijas, Igaunijas un citām valstīm. Kopumā M. Dēlands pauž pārliecību, ka Zviedrijai vismaz 80 latviešu „kara noziedznieku” gadījumā savulaik būtu bijusi jāveic padziļināta izmeklēšana un viņu tiesāšana vai pat izdošana, kas gan nekad nenotika, jo tas neatbilda Zviedrijas neitralitātes politikai un pastāvošajai likumdošanai. Monogrāfijā pirmoreiz pētniecībā plaši ir izmantoti Zviedrijas Drošības policijas materiāli, kas bija viena no institūcijām, kas 1944.-1945. gadā izmeklēja latviešu bēgļu ierašanos Zviedrijā. Diemžēl grāmatas autoram ir bijusi liegta pieeja vēl līdz šim slepeniem Zviedrijas armijas izlūkošanas un radiotelegrāfijas nodaļu dokumentiem, kas iespējams satur arī vērtīgas ziņas par zviedru izlūkdienesta kara laika sakariem ar baltiešu pretošanās kustībām, un varētu būt nozīmīgs pienesums arī šī promocijas darba tapšanā. Attiecībā uz pēdējo, M. Dēlanda monogrāfija sniedz jau citur vēstures avotos un literatūrā atrodamu vispārēju informāciju par Zviedrijas C biroja un ASV Kara bēgļu padomes līdzdalību baltiešu bēgļu laivu akcijās, kā arī min daudzas interesantas detaļas par vairāku Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un citu latviešu bēgļu ierašanos Zviedrijā (īpaša uzmanība grāmatā veltīta padomju aģentu – latviešu leitnanta Jāņa Aleksandra Vabuļa un ebrejietes Zeldas Šepšelovičas-Andersones darbībai),¹⁷³ taču kopumā var piekrist vēsturniekam K. Kangerim, kurš pamatoti ir konstatējis, ka M. Dēlanda centīgi izmantotie daudzie līdz šim jau zināmie un arī no jauna apzinātie zviedru dokumenti „tomēr vēsturei nepienes tik daudz, cik varēja cerēt. Tā, piemēram, laivu akciju jautājumā neko vairāk arī neuzzinām, ko jau nezinātu no Sandlera komisijas materiāliem. Klāt vienīgais nāk „klačas” un apsūdzības, respektīvi, uzzinām, ko viens teicis par otru. Tāpat par latviešu internajiem strīdiem, kurus latvieši bieži mēģināja kārtot ar Drošības policijas starpniecību”.¹⁷⁴ Kā būtisks šī darba trūkums jāmin arī tas, ka M. Dēlands savā pētījumā nav uzskatījis par vajadzīgu izmantot ne Zviedrijas latviešu trimdas

1941-1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11.sēj.). - Rīga, 2004. – 188.-196. lpp.; Deland M. Karlis Lobe - The Swedish Interrogations / Report in the Stockholm University, 2006;

¹⁷³ Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare, S. 67-88, 435-451.

¹⁷⁴ Kangeris K. Rec. grām.: Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare. - Stockholm, 2010. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 4 – 181. lpp.

materiālus, ne LPSR VDK dokumentus, kas uz latviešu „kara noziedznieku” ierašanos Zviedrijā ļautu paskatīties ne tikai no zviedru skatu punkta.

Atsevišķās publikācijās par ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas izlūkdienestu pārstāvju sadarbību ar latviešu diplomātiem Rietumos un latviešu nacionālo pretošanos kustību nacistu okupētajā Latvijā, cenšoties to izvērtēt gan no vēstures avotu pieejamības, gan apzināto vēstures faktu viedokļa, ir rakstījis arī šī promocijas darba autors.¹⁷⁵ Kā papildus faktoloģiska rakstura izziņas materiāli promocijas darbā ir izmantoti arī vairāki vispārēja rakstura izdevumi, kas veltīti Zviedrijas¹⁷⁶, kā arī ASV¹⁷⁷ un Lielbritānijas¹⁷⁸ izlūkdienestu darbībai Otrā pasaules kara laikā, t.sk. Rietumu valstu un PSRS slepeno dienestu sadarbībai.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Neiburgs U. ASV izlūkdienests OSS un tā dokumenti par Latviju nacistu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941-1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004. - 48.-56. lpp.; Neiburgs U. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941-1945), 265.-270. lpp.; Neiburgs U. Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941-1945), 74.-76. lpp.

¹⁷⁶ McKay C. G. From Information to Intrigue. Studies in Secret Service based on the Swedish Experience, 1939-1945. - London, 1993; McKay C. G., Beckman B. Swedish Signal Intelligence 1900-1945. – London, 2003.

¹⁷⁷ Smith B. F. OSS. The Secret History of America's First Central Intelligence Agency. - University of California Press, 1972; Brown A. C. The Secret War Report of the OSS. - New York, 1976; Smith B. F. The Shadow Warriors: O.S.S. and the Origins of the C.I.A. – New York, 1983; Mauch C. Subversive Kriegführung gegen das NS-Regime. Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus im Kalkül des amerikanischen Geheimdienstes OSS // Geheimdienstkrieg gegen Deutschland: Subversion, Propaganda und politische Planungen des amerikanischen Geheimdienstes im Zweiten Weltkrieg / Hrsg. von J. Heideking und C. Mauch. – Göttingen, 1993; Mauch C. Schattenkrieg gegen Hitler: Das Dritte Reich im Visier der amerikanischen Geheimdienste 1941-1945. - Stuttgart, 1999; The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II / Edit. G. C. Chalou. – Washington, DC: National Archives and Records Administration, 2002.

¹⁷⁸ Foot M. R. D. SOE, The Special Operations Executive 1940-46. – London, 1984; West N. MI6. British Secret Intelligence Service Operations 1900-45. - Grafton Books, 1985; Hinsley F. H. British Intelligence in the Second World War. Its influence on Strategy and Operations. – London, 1988; Howard M. British Intelligence in the Second World War. – London, 1990; Dorill S. MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service. – New York, 2000; Intelligence Co-operation Between Poland and Great Britain During World War II. Vol. I: The Report of the Anglo-Polish Historical Committee / Edit. T. Stirling, D. Nał ę cz, T. Dubicki. - London, Portland, 2005.

¹⁷⁹ Dean J. R. The Strange Alliance: The story of our efforts at wartime co-operation with Russia. - New York, 1947; Fleischhauer I. Die Chance des Sonderfriedens. Deutsch-sowjetische Geheimgespräche 1941-1945. - Berlin: Siedler, 1986; Smith B. F. Sharing Secrets with Stalin: How the Allies Traded Intelligence, 1941-1945. – Kansas, 1996.

1. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā

Pretošanās kustība Latvijā Otrā pasaules kara gados ir viens no jaunāko laiku vēstures jautājumiem, kas pēdējos gados ir bijis aktuāls gan sabiedriskajā domā¹⁸⁰, gan izsaucis diskusijas akadēmiskajās aprindās Latvijā.¹⁸¹ Vēstures dokumenti un laikabiedru liecības liecina gan par aktīvām (bruņotām) un pasīvām (nevardarbīgām) pretestības izpausmes formām, gan ļauj izdarīt secinājumus par principiāli atšķirīgu pretošanās kustības dalībnieku ideoloģisko nostāju (nacionālā, komunistiskā u.c.), kas līdzās citiem motīviem bija pamatā viņu pretdarbībai nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varai Latvijas teritorijā.¹⁸² Līdzšinējā historiogrāfijā ir izteikts arī viedoklis, ka, kaut gan šī posma pretošanās kustības vēstures problēmu izpētes rezultāti ir publicēti daudzos rakstos, tomēr joprojām trūkst nopietnu, vispārinošu monogrāfisku pētījumu. Īpaši darbi par pretošanos vācu okupētajā Latvijā ir parādījušies tikai retos gadījumos, jo lielākoties atsevišķi fakti ir “izkaisīti” rakstos un monogrāfijās par citiem 1941.-1945. gada vēstures jautājumiem,¹⁸³ kā arī ir pausta pozīcija, ka joprojām nav dota pietiekami skaidra, izsvērtā un vispusīgi argumentēta atbilde uz jautājumu, kas bija pretošanās kustība Latvijā Otrā pasaules kara gados, kāda ir tās būtība un kādas grupas varētu un kādas tomēr nedrīkstētu pieskaitīt šai kustībai, lai nediskreditētu pašu kustības jēdzienu.¹⁸⁴ Tāpēc, atklājot un analizējot latviešu nacionālās pretošanās kustības sakarus ar Rietumu sabiedrotajiem, svarīgi ir vispirms sniegt vispārēju pretošanās kustības darbības raksturojumu un noskaidrot ar šīs tēmas pētniecību saistīto Latvijas pretošanās kustības jēdzienisko izpratni un citus teorētiskos jautājumus.

¹⁸⁰ Apals G. Vēstures rekonstrukcija // Diena. – 2002. – 7. decembris; Zelče V. Elites elitārā vēsture // Diena. – 2002. – 7. decembris; Neiburgs U. Varoņu izvēle // Diena: Kultūras Diena. – 2007. – 16. novembris.

¹⁸¹ Feldmanis I. Nacistu okupācijas politika Latvijā: izpētes rezultāti (ziņojums Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada 3. jūlija sēdē) // Okupētā Latvija 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. – 503.-505. lpp.; Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941-1945): izpētes stāvoklis un perspektīvas / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 21. sējuma atvēršanā 2007. gada 6. novembrī; Zunda A. Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 4 – 65.-73. lpp.

¹⁸² Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība - kopīgais un atšķirīgais (1941-1945) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3.sēj.). – Rīga. – 2001. – 267.-329.lpp.

¹⁸³ Ivanovs A. Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.-80. gados Latvijas historiogrāfijā // Okupētā Latvija, 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. – 48. lpp.

¹⁸⁴ Feldmanis I. Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1 – 96. lpp

1. 1. Pretošanās kustības jēdzieniskā izpratne un teorētiskās nostādnes.

Jau XX gadsimta 90. gadu sākumā Latvijas vēstures zinātnē nostiprinājās uzskats par pretošanās kustības neviendabību, kā galvenos tās virzienus izdalot uz vietas Latvijā darbošos nacionālo un padomju pretošanās kustību.¹⁸⁵ Šāda pretošanās kustības dažādo virzienu pastāvēšana Latvijā nacistu okupācijas laikā bija parādīta arī vienā no jau 2001. gadā publicētiem vēsturnieku Ulda Neiburga un Dzintara Ērgļa pētījumiem, kurā bija pausts arī uzskats, ka pretošanās kustības pamatbūtība vispirms ir meklējama pašā pretestībā okupācijas režīmam. Šajā publikācijā no padomju pretošanās kustības tika izslēgtas Latvijā pāri frontes līnijai no PSRS aizmugures rajoniem iesūtītās komunistisko dīversantu un partizānu grupas, taču ne vietējie Latvijas iedzīvotāji¹⁸⁶, kā arī atzītas Otrā pasaules kara gados Latvijā pastāvošās poļu un ebreju pretošanās izpausmes nacistu okupācijas režīmam, ko apstiprina arī vēsturnieku Ērika Jēkabsona un Margēra Vestermana pēdējos gados tapušie pētījumi.¹⁸⁷

Tikmēr, vēsturnieks Inesis Feldmanis, par primāro pretošanās kustības izpratnē ir izvirzījis nevis pašu pretestību, bet gan tās mērķi. Vairākos savos referātos un publikācijās, sākot ar 2003. gadu un vēlāk, viņš aktualizēja jautājumu, vai pie pretošanās kustības Latvijā nebūtu jāpieskaita tikai tie pretestības virzieni, kas pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem – nacistisko Vāciju un Padomju Savienību – par Latvijas neatkarības atjaunošanu, tādējādi par pretošanās kustības sastāvdaļu neuzskatot ne tikai padomju partizānus, bet arī vietējo komunistisko pagrīdi.¹⁸⁸

¹⁸⁵ [Zunda A.] Pretestība nacistiskajam okupācijas režīmam // Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940.gada līdz mūsdienām / Mācību palīglīdzeklis vidusskolām / Red. M. Virsis. - Rīga, 1990. - 70.-75.lpp.

¹⁸⁶ Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) – Rīga, 2001. – 267.–329. lpp.

¹⁸⁷ Jēkabsons Ē. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti., 10. sēj.) – Rīga, 2004. - 240.–276. lpp.; Jēkabsons Ē. Poļu pretošanās kustība Latgalē vācu okupācijas laikā (1941.–1944. gadā) // Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VII. – Daugavpils, 2004. – 51.-66. lpp.; Vestermanis M. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001. – 384.–406. lpp.; Vestermanis M. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. – Rīga, 2007. – 234.-248. lpp.

¹⁸⁸ Feldmanis I. „Vācu laiks” Latvijā (1941-1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 3 – 98.-106. lpp.; Feldmanis I. Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1 – 91.–104. lpp.; Feldmanis I. Vācu okupācija Latvijā (1941-1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941-1945 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.) - Rīga. - 2004. - 59.-71. lpp.; Feldmanis I. Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941-1945 // The Hidden and Forbidden

Līdzīgu viedokli puda arī vēsturnieks Antonijs Zunda, kurš uzskatīja, ka primārie faktori, kas ļauj objektīvi klasificēt pretošanās kustību, ir bruņotu vai nelegālu grupu darbības tuvākie un tālākie mērķi un to rezultāti.¹⁸⁹ Abi šie autori apkopojoša rakstura kolektīvās monogrāfijās “Latvijas vēsture. 20. gadsimts” un “Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” no Latvijas nacionālo interešu viedokļa piedāvāja vietējo komunistisko pagrīdi un sarkanos partizānus saukt par kolaborantiem, bet tā dēvēto padomju pretošanās kustību – par “komunistisko un diversantu” kustību.¹⁹⁰ Izvērtējot šo pozīciju, pamatā var piekrist viedoklim, ka nav iespējams “apzīmēt ar vienu un to pašu terminu grupas, kuru cīņas mērķi bija diametrāli pretēji”,¹⁹¹ taču, ja par galveno pretošanās kustības būtības izpratnē tomēr uzskatām nevis tās mērķi, bet pašu pretestību okupācijas režīmam, tad jāatzīst, ka šo pretošanos ir iespējams apzīmēt ar vienu un to pašu jēdzienu, pie tam šajā gadījumā apzīmējumi “padomju” un “nacionālā” tieši norāda uz to diametrāli pretējiem mērķiem.

Arī pēdējos gados saistībā ar pretošanās kustības, it īpaši padomju partizānu darbības, izvērtēšanu diskusijās akadēmiskajās aprindās ir izteikti ļoti atšķirīgi un pretrunīgi viedokļi. Vēsturnieks Heinrihs Strods savā 2006. gadā izdotajā monogrāfijā savulaik padomju historiogrāfijā daudz aprakstīto un gloricēto padomju (sarkano) partizānu apzīmēšanai ir ieviesis jaunu jēdzienu „PSRS kaujinieki”, ar ko gan Latvijas vēsturē gan parasti tiek saprasts pavisam cits laika posms (1905. gada kaujinieki). Viņš arī uzskata, ka Latvijas iedzīvotāji nav atbalstījuši PSRS kaujiniekus, pie tam šo partizānu cīņa ir bijusi „Sarkanarmijas militāro kombatantu agresija pret latviešu

History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Rīga, 2005. – pp. 77-91; Feldmanis I. Nacistu okupācijas politika Latvijā: izpētes rezultāti (ziņojums Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada 3. jūlija sēdē) // Okupētā Latvija 1940-1990 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). - Rīga, 2007. - 503.-505. lpp.; Feldmanis I. “Vācu laiks” Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējumos // Latvijas Vēsture. - 2008. - Nr. 4 - 56.-68. lpp.; Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: uztveres versijas un izpētes problēmas // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 419.-431. lpp.; Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 4 – 107.-113. lpp.; Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga, 2010. – 23.-38. lpp.; Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere, 165.-178. lpp.

¹⁸⁹ Zunda A. Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 4 – 67. lpp.

¹⁹⁰[Zunda A.] Pretestība nacistu okupācijai // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvijas Vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. - 259.–267. lpp.; Feldmanis I. „Vācu laiks”: Pētniecības problēmas un to risinājumi // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga, 2008. - 28.-45. lpp.

¹⁹¹ Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere, 174. lpp.

tautu”.¹⁹² Pavisam savādāks ir H. Stroda oponenta akadēmiķa Viļa Samsona viedoklis, kurš balstoties gan uz dažādiem dokumentiem, gan personīgo kara laika pieredzi, pilnībā noraida šādu apzīmējumu, uzskatot, ka Latvijā nacistu okupācijas gados ir pastāvējusi gan centralizēti organizēta padomju partizānu kustība, gan spontāni izveidojusies pretnacistiskā pretošanās kustība, pie tam vietējo iedzīvotāju atbalsts kara gaitā nosvēries par labu tām. Vienlaikus V. Samsons tomēr arī atzīst, ka Latvijā norisinājusies arī nacionālā pretošanās kustība, kas notikusi paralēli, bet nav saplūdusi ar komunistisko, kā arī piemin, ka arī kara laika vācu dokumentos ir atzīmētas ne tikai komunistiskās, bet arī latviešu un poļu nacionālās pretošanās kustības aktivitātes.¹⁹³ Visumā kritiska pret H. Stroda piedāvājumu padomju partizānus Latvijā saukt par „PSRS kaujiniekiem” ir vēsturniece Daina Bleiere, kura uzskata, ka šāda pieeja padara grūti definējamu sadalījumu starp tiem partizāniem, kas bija iesūtīti no padomju aizmugures un tiem, kas iesaistījās uz vietas, kā arī sauc par apstrīdamu apgalvojumu, ka lielāko daļu partizānu ir veidojuši iesūtītie kaujinieki. Tālāku diskusiju vērts ir arī D. Bleieres viedoklis, ka specifiskā padomju partizānu kustības organizācija sarežģī problēmas pētniecību un terminoloģijas izmantošanu, taču tieši šī specifika – tas, ka partizānu vienībām bija jāpilda vienlaikus visai atšķirīgi uzdevumi, drīzāk runā par labu tam, lai neieviešu – vismaz pagaidām – jaunu terminoloģiju.¹⁹⁴

Vērā ņemams ir arī vēsturnieka Artura Žvinkļa skatījums, ka jautājums vai komunistiskā un padomju partizānu kustība ir vai nav uzskatāma par pretošanās kustību ir ļoti sarežģīts un neviennozīmīgi traktējams. Nav noliedzams, ka komunistiskā pagrīde un sarkanie partizāni cīnījās par padomju okupācijas atjaunošanu, tomēr apzīmējuma „komunistiskā un diversantu kustība” lietošana būtu pilnībā pieņemama tikai tad, ja Latvijā būtu pastāvējusi jēlkāda faktiskā sava valstiskuma forma. Pēc viņa domām attiecībā pret nacistisko okupāciju komunistiskā pagrīde un partizāni tomēr būtu atzīstami par pretestībniekiem, kas gan neatceltu neapstrīdamus faktus, ka komunistiskā pretestība bija PSRS uzturēta un organizēta un tās cīņas metodēm bieži piemita terora un diversiju raksturs, no kura cieta nevainīgi

¹⁹² Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). I daļa. - Rīga, 2006. – 7.-11., 378.-383. lpp.

¹⁹³ Samsons V. H. Stroda grāmata „PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945) 1. daļa” un aiziotāja ap to // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un Humanitārās zinātnes. - 2007. - Nr. 3 - 42. lpp.

¹⁹⁴ Latvija Otrajā pasaules karā (1939-1945), 332.-333. lpp.

civiliedzīvotāji.¹⁹⁵ Jāpiebilst, ka komunistiskos pagrīdniekus un sarkanos partizānus aktīvās pretošanās kustības dalībniekiem Latvijā savās publikācijās ir pieskaitījuši arī vēsturnieki Ilgvars Butulis un Kārlis Kangeris,¹⁹⁶ bet vēsturnieks M. Vestermanis ar jēdzienu „nacionālā pretestības kustība” saprot visaptverošu okupētās valsts iedzīvotāju pretošanās kustību, kuras ietvaros ebreju bēgšanas un slēpšanas organizēšana tiktu uzskatīta par vienu no nacionāli patriotiskās cīņas formām pret nacistiskajiem okupantiem, kas viņaprāt kara gados diemžēl nebija realitāte nacistu okupētajā Latvijā. Dažādu pretestības novirzienu raksturošanai M. Vestermanis lieto apzīmējumus „vietējie padomiski orientētie pagrīdes pulciņi” un „nacionālā uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu orientētā pagrīde”.¹⁹⁷

Pēc promocijas darba autora domām, pretošanās kustības būtības izpratnē un izvērtējumā svarīgi ir arī motīvi, kas kara laikā noteica daudzu indivīdu līdzdalību dažādos nelegālos vai bruņotos formējumos. Jājautā, vai no cilvēciskā viedokļa bija būtiska atšķirība starp Latgales zemnieku, kurš 1942.–1943. gadā bija spiests atstāt savas mājas, lai izvairītos no t.s. “Jaunsaimnieku”, “Latgales” vai “Vasaras ceļojuma” akciju laikā notiekošajā – par kreisi noskaņotām personām uzskatīto cilvēku piespiedu nosūtīšanā darbos uz Vāciju, un tāpēc nonāca mežā, kur pievienojās vietējiem vai no PSRS ienākušām partizānu/diversantu vienībām, un leģiona dezertieri vai Kurzemes iedzīvotāju, kurš 1944. gadā, nevēlēdamies pakļauties mobilizācijai, par ko tam draudēja sešu mēnešu ieslodzījums vai pat nāvessods, pievienojās kureliešiem? Ir jāatzīst, ka šo cilvēku rīcību vairāk noteica minētie draudi un vietējie apstākļi, nekā tā laika ideoloģiskā nostāja, neatkarīgi no tā, vai tā būtu demokrātiska, nacionālistiska vai komunistiska vai arī visbiežāk politiski neitrāla. Tās definēšana visticamāk kļuva aktuāla tikai vēlāk, iekļaujot šo indivīdu kolektīvā pēc ideoloģiskās piederības apzīmētā struktūrā, vienalga, vai tas notika vēl kara laikā vai pēckara vai mūsdienu vēsturnieku radītā vēstures konceptā.¹⁹⁸ Tāpat pretošanās kustības jēdzieniskā izpratnē svarīgi būtu arī uz šo apzīmējumu pretendējošās pretestības izpausmes vērtēt pēc to satura un būtības, piemēram, bez šaubīšanās par terora aktu nevis pretošanos nacistu

¹⁹⁵ Žvinklis A. Rec. grām.: Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga, 2006. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2009. - Nr.1 - 187.-188. lpp.

¹⁹⁶ Butulis I. Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis // Latvijas Vēsture. - 1999. - Nr. 2 - 38. lpp.; Kangeris K. Lettland: Kommunistischer und „nationaler” Widerstand 1940/41-1945, S. 216-219.

¹⁹⁷ Vestermanis M. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. – Rīga, 2007. – 241. lpp.

¹⁹⁸ Neiburgs U. Komentārs Olivjē Vījorkas rakstam „Otrā pasaules kara piemiņa Francijā (1945-2007)” // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere, 84. lpp.

okupācijas varai apzīmējot padomju pagrīdnieku 1943. gada 13. novembrī īstenoto sprādzienu Rīgā, Doma laukumā, kas prasīja vairāku civiliedzīvotāju dzīvības; bet vienlaikus par diversantiem vai teroristiem tomēr iespējams nesaucot, piemēram, kreisi noskaņotus Latvijas pilsoņus, kuri veidoja pagrīdes grupas, kas nodarbojās ar pret nacistu okupācijas režīmu vērstu propadomiska satura proklamāciju izplatīšanu vai viltotu dokumentu izgatavošanu, lai izvairītos no mobilizācijas vācu armijā.¹⁹⁹

Tāpēc jādomā, ka Latvijas Otrā pasaules kara un tai skaitā pretošanās kustības vēstures savdabība un būtība ne tikai vēstures zinātnē, bet arī sabiedrības vēsturiskajā apziņā visprecīzāk ir atklājama nevis mēģinot tikai izcelt zināmas tās izpausmes, vadoties pēc to ideoloģiskā novērtējuma mūsdienās, bet gan cenšoties pēc iespējas labāk izprast to neviennozīmīgo satura un darbības spektru tā laika konkrētajā vēsturiskajā situācijā. Izejot no tās, varam nonākt pie izpratnes, ka pilnīgi precīzs nav ne Latvijas historiogrāfijā pēdējos gados izvirzītais uzskats, kas par „pretošanās kustību” Latvijā apzīmē tikai tās izpausmes, kas vērstas pret abām okupācijas varām par Latvijas neatkarības atjaunošanu, ne arī agrāk izplatītais priekšstats par “nacionālo” un “padomju” pretošanās kustību, kaut vai tāpēc, ka tie abi pretošanās kustības daudzpusīgo spektru ierobežo tikai ar viena vai divu tās virzienu konstatēšanu un izcelšanu.²⁰⁰ Visu beidzot, lielā mērā var piekrist arī vācu vēsturnieces Evas-Klaritas Petai rakstītajam, ka koncepciju un kategoriju definīcijas, uz kuru pamata mēs vērtējam pagātni, parasti ir šā brīža politisko un sociālo apstākļu un domāšanas veida produkti. Vēsturnieki, īpaši mūsdienu vēstures pētnieki, vienmēr balansē uz ļoti trauslas robežas starp pienākumu būt neitrāliem pret vēstures faktiem, personisko iesaisti politiskajos, sociālajos un kultūras tīklos un sava laikmeta uzliktajiem rāmjiem. Tāpēc ir jāapzinās vēsturisko kategoriju mainīgais raksturs. Autoritārās politiskās sistēmās tās parasti tiek definētas no augšas – tās nosaka pie varas esošie. Taču demokrātiskā valstī šīs kategorijas tiek pastāvīgi publiski apspriestas un pārskatītas. Tās vairs nevar tikt diktētas, ne arī “ekspertu” noteiktas, vienalga, vai šie eksperti ir profesionāli vēsturnieki, politiķi vai “notikumu laikabiedri”. Politiski ārkārtīgi uzlādētās kategorijas “kolaborācija” un “pretošanās” neko daudz nepalīdz būt taisnīgiem pret indivīdiem. Taču, ja regulāras diskusijas galu

¹⁹⁹ Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945), 306.–307. lpp.

²⁰⁰ Neiburgs U. Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941–1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi, 448. lpp.

galā palīdz nonākt pie sarunām par pagātnē sniegto mācību un par kopīgajām vērtībām, tad demokrātiskā un plurālistiskā sabiedrībā tām ir svarīga funkcija.²⁰¹

Ņemot vērā iepriekšminētās vēsturnieku teorētiskās atziņas un mūsdienās vēstures avotos un zinātniskā literatūrā apzināto plašo faktoloģisko materiālu par pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, promocijas darba autors ar jēdzienu „nacionālā pretošanās kustība” saprot visa veida (bruņotu un nevardarbīgu) pret nacistu okupācijas varu virzītu pretestību, kas bija vērsta uz 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu, neatkarīgi no šīs idejas aizstāvju nacionālās, politiskās vai sociālās pārstāvniecības. Šī pretošanās kustība bija vienīgā, kuru ir iespējams apzīmēt kā Latvijas pretošanās kustību, un tajā iesaistītos cilvēkus saukt par nacionālās pretošanās vai Latvijas pretošanās kustības dalībniekiem. Vienlaikus, par primāro pretošanās kustības jēdzieniskā izpratnē atzīstot pašu pretošanos okupācijas režīmam, šī darba autors arī uzskata, ka bez nacionālās pretošanās kustības, kas iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, de facto okupētās, bet de jure pastāvošās Latvijas Republikas teritorijā (resp. izmantojot šo teritoriju savu mērķu sasniegšanai) kara laikā cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju darbojās arī citu valstu un tautu reprezentētas pretošanās kustības, kuru mērķis nebija Latvijas neatkarības atjaunošana, pie tam neskatoties uz to, tajās ņēma dalību ne tikai šo ārvalstu, bet arī okupētās Latvijas iedzīvotāji. Redzamākās no tām bija padomju (PSRS) pretošanās kustība, kas cīnījās par PSRS un tās okupēto teritoriju padomju valstiskuma atjaunošanu, un poļu (Polijas) pretošanās kustība, kas iestājās par Polijas neatkarības atgūšanu, tāpat pretestību nacistu okupācijas režīmam izrādīja arī atsevišķas ebreju pretošanās grupas un indivīdi, kuru mērķis bija izglābties no bojāejas holokaustā, arī vācu tautības karavīru - dezertieru grupas u.c., kuru mērķis bija izdzīvot un sagaidīt kara beigas, bet vēl lielāks bija to cilvēku skaits, kuri, neatkarīgi no viņu nacionālās, politiskās, reliģiskās vai sociālās piederības, izrādīja individuālu pretestību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas režīmam, izvairoties no piespiedu darba pienākumu pildīšanas, dienesta dažādos militāros formējumos, sabotējot okupācijas režīma saimnieciskos pasākumus, glābjot nacistu vajātos līdzcilvēkus utml.

Pēc promocijas darba autora domām, pēdējā desmitgadē uzsāktās diskusijas par nacistu okupācijas laika pretošanās kustības jēdzienisko izpratni liecina par

²⁰¹ Pettai E. K. Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam „Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā” // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere, 178.-184. lpp.

nepieciešamību pēc vairāku ar šo tematiku saistītu teorētisku jautājumu (t.sk. jēdziena ‘kustība’ attiecināšanu uz pretestības izpausmēm nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā u.c.) dziļāku izpēti un jaunu pieeju un koncepciju veidošanu, kas, ņemot vērā arī vēsturnieka I. Feldmaņa pamatoto atzinumu, ka „ir gandrīz neiespējami izvirzīt teorētiskas nostādnes, kas būtu absolūti precīzas un nemainīgas, kaut vai tā iemesla dēļ, ka detalizētas izpētes process taču turpinās un ir ļoti ilgstošs”,²⁰² ir paveicams ilgākā laika posmā un ir vēsturnieku darba uzdevums nākotnē.

1. 2. Pretošanās kustības vispārējs raksturojums un darbība.

Atšķirībā no vairuma Rietumeiropas valstu un tautu, kuru brīvība Otrā pasaules kara gados bija atgūstama līdz ar nacionālsociālistiskās Vācijas sakaušanu, latviešu nacionālās pretošanās kustības dalībnieki bija spiesti rīkoties daudz sarežģītākos apstākļos un bez jebkāda ārējā atbalsta. Viņu darbība norisinājās situācijā, kad vēršanās pret vienu okupantu vēl nenozīmēja patstāvības atjaunošanu, bet notika laikā, kad draudēja otras okupācijas varas atgriešanās. Tāpēc cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija vērsta pret abiem okupantiem – komunistiem un nacistiem, ko pierāda arī abu okupācijas varu represijas pret pretošanās kustības dalībniekiem. Apstākļos, kad pretošanās kustības interesēs nebija nacistiskās Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret Padomju Savienību, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs. Kaut arī tās dalībnieki nodarbojās arī ar militāro izlūkošanu, ieroču un munīcijas vākšanu, to vairums tomēr veica mutiskas un rakstiskas informācijas izplatīšanu, kavēja okupācijas varas rīkojumu izpildi vai centās tos izmantot latviešu tautas interesēs, nostiprinot sabiedrībā uzticību brīvai un neatkarīgai Latvijas valstij. Šī pretošanās kustības forma izrādījās noturīga un turpinājās arī pēckara padomju okupācijas gados, un tai bija svarīga nozīme arī vēlākajā Latvijas neatkarības atgūšanā pusgadsimtu vēlāk.²⁰³

Pretošanās kustībai nacistu okupētajā Latvijā bija dažādās neorganizētās un organizētās izpausmes. Tā bija ārpus okupācijas režīma sistēmas pastāvoša atsevišķu indivīdu un organizāciju nelegāla darbība, kurā bija iesaistīti visdažādākie sabiedrības sociālie un politiskie slāņi, demokrātiskās Latvijas Republikas politisko partiju

²⁰² Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā, 178. lpp

²⁰³ Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941-1945): izpētes stāvoklis un perspektīvas / Referāts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 21. sējuma atvēršanā 2007. gada 6. novembrī.

pārstāvjus un nacionālradikālās organizācijas „Pērkonkrusts” dalībniekus ieskaitot. Pretošanās kustība Latvijā izpaudās arī ārēji legālā, bet iekšēji slēptā pret okupācijas režīmu vērstā darbībā, daudziem tās dalībniekiem vienlaikus atrodoties arī vācu okupācijas varas dažādās pārvaldes, saimnieciskās, militārās un citās struktūrās.²⁰⁴ Pretošanās kustība Latvijā nebija vienota un lielāko daļu 1941.-1943. gadā sekmīgi darbojošos nelegālo grupu un organizāciju dalībniekus pakāpeniski atklāja un apcietināja, tāpat pretošanās kustības tālāko darbību ietekmēja arī daudzu gadagājumu vīriešu mobilizācija Vācijas bruņoto spēku rindās.

Pakāpeniski zūdot ilūzijām, ka nacisti pieļaus Latvijas neatkarības atjaunošanu, Latvijā aktivizējās un pieņēma spēkā nacionāla pretošanās kustība, kas lielā mērā balstījās jau uz padomju okupācijas laikā 1940.-1941. gadā gūto nelegālā darba pieredzi, sakariem un organizāciju. Sākot jau ar 1941. gada rudeni pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā iesaistījās daudzi indivīdi un lielākas vai mazākas pagrīdes grupas un organizācijas, kas nodarbojās ar informācijas vākšanu un izplatīšanu, okupācijas varas rīkojumu sabotāžu un to izmantošanu latviešu nacionālajās interesēs, ieroču un munīcijas vākšanu, nelegālu laikrakstu un uzsaukumu izdošanu, protestējot pret vācu okupāciju un daļas latviešu sadarbību ar nacistiem, un iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Jau 1941. gada 18. novembrī sāka iznākt nelegālais laikraksts “Latvija”. Tas tika izdots ar tekstu vienā lapas pusē, par tā izdevēju uzdodot "Patriotu organizāciju". Laikraksta iespēšana notika dažādās vietās Rīgā – tipogrāfijā "Rota", Rīgas pilsētas 10. bibliotēkā un citur. Tekstus laikrakstam "Latvija" rakstīja un rediģēja Kārlis Drava un Jānis Liezeris, bet tā izplatīšanā piedalījās viņu dzīvesbiedres Emma Drava un Skaidrīte Liezere. Laikrakstu izplatīja galvenokārt Rīgā, ievietojot to pastkastītēs, izkaisot uz ielām vai nosūtot pa pastu konkrētiem adresātiem. No 1941. gada novembra līdz 1944. gada

²⁰⁴ „Pretestību vāciešiem pauda un organizēja daudzas latviešu centrālās iestādes, kuru priekšgalā atradās vai nu tieši pretošanās kustības dalībnieki vai to aktīvi atbalstītāji. Plašāko darbu veica Izglītības ģenerāldirekcija, jaunatnes latviskās dvēseles un reizē arī karam atbilstoši augsta zināšanu līmeņa saglabāšanā. Direkcijas vadītāju darbu atbalstīja ne tikai pārējie izglītības darbinieki, bet arī jaunatne. Daudzi skolu inspektori, skolotāji un skolnieki bija aktīvi pretošanās kustības dalībnieki ar direkcijas ziņu. Tā blakus tīriem nacionālās izglītības jautājumiem šis, pa visu Latviju izvērstais, centralizētais un saskanīgais aparāts iedarbojās katrā gadījumā, kur skartas bija latviešu intereses, kā arī ar savām iespējām aktīvi atbalstīja pretošanās kustības grupu izveidošanos, sakarus un darbību [...] Vadošie pretošanās kustības dalībnieki bieži politiskos jautājumos un rīcībā konsultējās pie Tieslietu ģenerāldirektora [...] Aktīvi mūsu saimniecisko vērtību saglabāšanā darbojās Lauksaimniecības ģenerāldirekcija [...] Nozīmīga bija dažu latviešu darbība vācu iestādēs, kas apgādāja pretošanās kustību un vadošos sabiedriskos darbiniekus ar informāciju, ko vācieši slēpa no latviešiem” (Neparts A. Pretestības kustība. [Milforda, 1953], Latvijas Okupācijas muzejs (turpmāk – LOM), Latviešu Pretestības kustības dalībnieku apvienības (LPKDA) arhīvs).

septembrim iznāca deviņi šī laikraksta numuri, un tā izdevējus vācu drošības iestādēm tā arī neizdevās atklāt.²⁰⁵ Drošības policijas un SD komandieris Latvijā Rūdolfis Lange savā 1943. gada 1. februāra ziņojumā bija spiests atzīmēt, ka neskatoties uz veiktajiem pretpasākumiem, "Latvijas" izdošana pat pastiprinājusies, to piegādājot sabiedrībā populārām personām, tas atklāti izdalīts pat kādā tirgus laukumā.²⁰⁶ Nespēdamas atklāt nelegālā laikraksta "Latvija" izdevējus, vācu drošības iestādes 1944. gada jūlijā izdeva "Latvijas" 9. numura viltojumu, kura saturā zem virsraksta "Latviešu stājas pirmais bauslis" aicināja nepakļauties padomju propagandai un kopā ar vācu bruņotajiem spēkiem piedalīties Latvijas aizstāvēšanā.

1941. gada septembrī savu darbību pretošanās kustībā atjaunoja arī virkne Jelgavas Skolotāju institūta audzēkņu – Viktors Dāniels, Arturs Neparts, Vilhelms Pētersons, Fricis Sīpols, Ernests Rieksts, Ilmārs Krastiņš, Laimonis Grundulis, Pēteris Vīksna un Olga Rubule. Šie cilvēki pretošanās kustībā jau bija iesaistījušies padomju okupācijas apstākļos, un atsevišķos gadījumos, izplatot proklamācijas, savas organizācijas apzīmēšanai lietoja "Latvijas Nacionālās padomes" (LNP) nosaukumu. Viņu galvenais mērķis bija – celt nacionālo pašapziņu tautā, radot pārliecību, ka tai ir tiesības uz brīvu un neatkarīgu dzīvi. Tika aicināts sabotēt vācu okupācijas varas rīkojumus, jaunatnes iesaistīšanu Darba dienestā un nosūtīšanu darbos uz Vāciju.²⁰⁷ Pakāpeniski LNP locekļi savu darbību vērsa plašumā, stājoties sakaros arī ar citiem pretošanās kustības dalībniekiem, un izveidojot divus savas darbības centrus - Rīgā un Jelgavā. 1942. gada vasarā sakaru tīkls paplašinājies, aktīvi darbojoties cilvēkiem arī Limbažos, Cēsīs, Rēzeknē, Bauskā, Jelgavā, Tukumā un Ventspilī. Informācijas iegūšana notika arī noklausoties BBC radioziņas. Tika veikta arī Jelgavas apkārtnes izlūkošana, un nodibināti sakari Rīgas Arsenālā. Nepieciešamības gadījumā bija paredzēts izmantot arī Madonas radioraidītāju. 1943. gada pavasarī vācu drošības iestādes apcietināja vairākus šīs nacionālās pretošanās kustības organizācijas dalībniekus.²⁰⁸

Pretošanās kustībā darbojās arī atsevišķi Latvijas armijas virsnieki, kas jau 1940.–1941.gada padomju okupācijas apstākļos uzsāka pagrīdes darbību, un daļu no

²⁰⁵ Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. ½. – 43.–58. lpp.

²⁰⁶ LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 45. lp.

²⁰⁷ Neparts A. Nacionālā pretestība boļševiku okupācijas gadā (1940.–1941. g.) Jelgavas Valsts skolotāju institūtā / Sag. publ. T.Vilciņš // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1996. – Nr. 1. – 132.–151. lpp.

²⁰⁸ Neparts A. Atmiņas par okupācijas laiku (1940–1945) // Latvijas Vēstnesis. – 1999. – 4. augusts.

viņiem skāra padomju okupācijas varas represijas. Vācu okupācijas laikā „Virsnieku apvienībā” darbojās pulkvedis-leitnants Kalniņš, kapteinis Veidemanis, virsleitnanti Ēriks Pārups, A. Endziņš, Zarums, V. Lūcis, leitnanti Kubuliņš un Jaunzars.²⁰⁹ Atšķirībā no lielas daļas latviešu vecāko virsnieku, kas domāja, ka latviešu karavīriem kopā ar vāciešiem jāiesaistās karā pret Padomju Savienību, šīs grupas pārstāvji uzskatīja, ka bez reālas Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas tas nav iespējams, un gan ar legāliem, gan nelegāliem līdzekļiem centās novērst masveida latviešu mobilizāciju Vācijas bruņotajos spēkos.²¹⁰ Vācu drošības iestādes vērsās pret šo rīcību un 1942. gada beigās vairākus organizācijas dalībniekus apcietināja, un vēlāk pret viņu gribu iesaistīja leģionā un citās vācu militārajās vienībās.

1942. gadā viena no apjomīgākajām pretošanās kustības organizācijām bija Latviešu Nacionālistu savienība (LNS), kuras darba atjaunošanas sanāksme notika 1941. gada 10. novembrī, bet 18. novembrī LNS dalībnieki Brāļu kapos nolika vainagu ar lentu sarkanbaltsarkanās krāsās un uzrakstu "LNS". Organizācijai bija izstrādāta politiskā programma un deklarācija, kas paredzēja, ka "1. Latvija atjaunojama bijušās teritorijas robežās. 2. Valsts absolūtai varai jāpieder latviešu tautai. 3. Valsts Satversmi izstrādā latviešu tautas vēlēti priekšstāvji".²¹¹ LNS vadību īstenoja Centra grupa ar Arnoldu Čaupalu priekšgalā. Pastāvēja arī divas militāras grupas Alberta Duļļa (vāca ieročus, pārsvarā Rīgas 12. policijas iecirkņa darbinieki) un Viļa Rutka (vajadzības gadījumā nodrošināja apsardzi, galvenokārt Rīgas 6. policijas iecirkņa darbinieki) vadībā.²¹² Mazākas LNS grupas bija izveidotas arī Rīgas Valsts tehnikumā, Rīgas pilsētas Bērnu slimnīcā, Sarkanā Krusta māsu skolā, a/s "Vairogs", LU Filoloģijas fakultātē un citur. LNS rīkoja organizatoriskas sanāksmes informācijas iegūšanas un apmaiņas nolūkā. To dalībnieku sastāvs mainījās un nebija plašs, darbojās princips, ka konkrēti cilvēki pazina tikai tās personas, ar kurām tieši sadarbojās. LNS nodarbojās arī ar proklamāciju izplatīšanu un 1942. gada februārī–septembrī izdeva nelegālo laikrakstu "Tautas Balss". Tās redakcijas grupu vadīja Artūrs Kaminskis, A. Čaupals un R. Jansons, tekstus uz matricēm rakstīja Irēna Lejniece un Ieva Birgere, ekspedīcijas daļu pārzināja Valērijs Geidāns un Arnolds Bērziņš. Parakstot rakstus tika lietoti segvārdi. Nelegālo laikrakstu "Tautas Balss"

²⁰⁹ Pārups Ē. Pretestības organizācijas un laikraksti vācu laikā // Jaunā Gaita. – 1987. – Nr. 5. – 36. lpp.

²¹⁰ Lūcis V. Latvijas armijas virsnieku trīs viedokļi par piedalīšanos 2. pasaules karā // Atmoda. – 1991. – 16. maijs.

²¹¹ LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 175.–177. lpp.

²¹² Rutks V. Kāda cīnītāja stāsts // Treji Vārti. – 1997. – Nr. 176. – 59.–68. lpp.

iespieda dažādās vietās, grūtības sagādāja papīra trūkums, kas tika iegūts Rīgas paraugtipogrāfijā, Centrālajā pastā un citur. Laikraksta izplatīšana notika ievietojot to pasta kastītēs vai nododot konkrētiem cilvēkiem. „Tautas Balss” izplatīja ne tikai Rīgā, bet arī Valmierā, Cēsīs, Madonā, Daugavpilī, Dobelē, Kuldīgā, Liepājā un citur. Ar „Tautas Balss” rakstiem, lai panāktu to labāku literāro kvalitāti, pirms publicēšanas tika iepazīstināti profesori Jānis Endzelīns un Kārlis Kundziņš, laikrakstu saņēma arī profesors Pauls Stradiņš.²¹³ RSHA 4. pārvaldes priekšnieka Hansa Millera 1942. gada 24. aprīļa ziņojumā „Par notikumiem PSRS Nr. 195” bija teikts, ka „Tautas Balss” ir viens no pagrīdes laikrakstiem, kurā izteikta pārliecība, ka Vācijas panākumi cīņā pret PSRS būs tikai īslaicīgi, jo vēlāk virsroku gūs ASV un Lielbritānija, ar kuru palīdzību līdzīgi kā 1918.-1920. gadā izdosies izcīnīt Latvijas neatkarību.²¹⁴ Lielu rezonansi sabiedrībā izraisīja „Tautas Balss” publicētā informācija par Ostlandes dzelzceļa direkcijas direktora fon Balkes 1942. gada 20. februāra rīkojumu par miesas sodu piemērošanu vietējiem dzelzceļniekiem, kā arī plašākai sabiedrībai tika darīts zināms SS oficiosa „Das Schwarze Korps” 20. augusta numurā ievietotais raksts „Vai ģermanizēt?”²¹⁵, kas atklāja nacistu īstenos mērķus Baltijā. Vācu drošības iestādes pamazām atklāja „Tautas Balss” izdevējus. Pirmie aresti notika jau 1942. gada pavasarī un vasarā, bet lielākas apcietināšanas norisinājās 14. novembrī, kad arestēja daudzus LNS un „Tautas Balss” dalībniekus.²¹⁶ Apcietinātie LNS un „Tautas Balss” dalībnieki nonāca ieslodzījumā SD galvenajā ēkā Reimersa ielā, Rīgas Centrālcietumā un Salaspils nometnē. Daļu no viņiem atbrīvoja un mobilizēja dažādās Vācijas armijas

²¹³ Neiburgs U. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941-1942) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2006. Karš pēc kara 1944-1956. - Rīga. - 2007. - 28.-57. lpp

²¹⁴ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti 1941-1945 / Sast. V. Samsons. – Rīga, 1990. – 54. lpp.

²¹⁵ Mēs apsūdzam: Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarbībām Latvijas PSR. 1941–1945. – Rīga, 1965. – 15.–17., 197. lpp.

²¹⁶ Drošības policijas un SD komandiera Latvijā R. Langes 1943. gada 29. janvāra pārskatā bija teikts, ka „ārpus laikraksta izdevēju loka varēja atklāt vairākas latviešu nacionālās pretestības kustības grupas. Līdz šim notverto 5 grupu dibināšanas pirmsākumi meklējami vēl boļševiku laikos. To vadītāji ir piedalījušies partizānu cīņās pret boļševikiem un lielākoties nāk no pārkonkrustiešu nometnes. Kā svarīgāko uzdevumu visi dalībnieki izvirzīja latviešu tautas propagandisko izglītošanu un tās morālo stiprināšanu. 1942. gada maija apcietināšanas, kurās tomēr neizdevās saņemt ciet organizācijas vadību, nekādi neietekmēja organizācijas aktīvo darbību. Ievērojamāka lejupslīde sekoja tikai augustā. Pašlaik apcietināti 50 nelegāli strādājošie LNS biedri [...] Par tālākajiem 40 arestiem ir pietiekami daudz materiāla. Pēc tagadējiem materiāliem jāreķinās ar vairāk kā 100 arestiem, jo LNS bija grupējumi arī vairākās provincēs, kuru saistība ar centrālo grupu Rīgā tomēr bija vāja” (BA, R 58 /223, S. 132–133.), bet 1943. gada 1. aprīļa ziņojumā RSHA 4. pārvaldei bija atzīmēts, ka pabeigta kopš 1942. gada 14. novembra notiekošā akcija pret LNS un „Tautas Balss” izdevējiem. Kopumā izdarīti 102 aresti. Pašlaik apcietinājumā atrodas 73 personas, no kurām 9 ir ar augstskolas izglītību, 7 virsnieki, 19 instruktori, 3 palīgpolicijas dienestam piederīgie (LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 187.–189. lp.).

militārās vienībās, citi nonāca Štuthofas, Mauthauzenas un Dahavas koncentrācijas nometnēs.

1942. gada aprīlī izveidojās neliela nacionālās pretošanās kustības jaunatnes grupa „Jaunpulki”, kas iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu, un kuru vadīja žurnālists Mārtiņš Jansons. Organizācijā "Jaunpulki" bija iesaistīti galvenokārt 15–18 gadus veci jaunieši, un to skaits sasniedza vairākus desmitus cilvēku. Dažādās vietās Rīgā notika nelegālas sapulces, kuru laikā tika apspriesti organizācijas mērķis un uzbūve, tās dalībnieki sacerēja, pavairoja un izplatīja vairākas skrejlapas un karikatūras ar vācu okupācijas varai naidīgu saturu. Pasākumi ar nacionālu ievirzi notika 1942. gada 15. maijā pie Brīvības pieminekļa un 17. maijā Brāļu kapos.²¹⁷ R. Langes 3. jūnija ziņojumā Drošības policijas un SD pavēlniekam Ostlandē ir minēts, ka par nacionālu darbību aizturētas septiņas personas, kas bijušas saistītas ar nelegālo organizāciju "Jaunpulki", un vācu drošības iestāžu rīcībā bija nonākuši šīs organizācijas statūti un vairāki uzsaukumi, to vidū – "Uzsaukums latviešu jaunatnei" un "Cīņas sveiciens latviešu jaunatnei 15.maijā!".²¹⁸

1942. gada sākumā izveidojās arī Latvijas Universitātes studentu nacionālās pretošanās organizācija "Brīvā Latvija". Tās kodolu veidoja ap 20 studentu, organizācijas dibināšanas iniciators bija Viktors Grosbarts, bet vēlākais vadītājs Viktors Neimanis. Tajā vēl darbojās Jānis Āboliņš, Jānis Platais, Jānis Lauva, Teodors Zirnīs, Kārlis Zirnīs un Nora Melnbārde. Organizācijas dalībnieki cerēja uz 1918. gada situācijas atkārtošanos, paredzot nacistiskās Vācijas sakāvi karā, tajā pašā laikā nebūdami ieinteresēti tās militārā spēka sabotāžā, jo tas neveicinātu arī PSRS novājināšanu un šo politiskos mērķu sasniegšanu. Latviešu leģions tika uzskatīts par iespējamo jaundibināmās Latvijas armijas kodolu. Šo mērķu sasniegšanai „Brīvās Latvijas” dalībnieki centās veidot provincē atsevišķas grupas, kas nodarbojās ar sakaru, apgādes un ieroču vākšanas darbu. 1943. gada janvārī šī organizācija izdeva uz rakstāmmašīnas rakstītu nelegālo laikrakstu "Tā Zeme ir Mūsu", kura kopijas izplatīja, iemetot tās pasta kastītēs.²¹⁹ R. Langes 1. aprīļa ziņojumā RSHA 4. pārvaldei organizācija "Brīvā Latvija" gan ir minēta to nelegālo grupu skaitā, kuras ir "gaužām

²¹⁷ Waite R. G. Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1944) // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.), 162., 163. lpp.

²¹⁸ LVVA, P 1026. f., 1. apr., 7. l., 33.–36.lp.

²¹⁹ Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. ½. – 43.–58. lpp.

nenozīmīgas un knapi spējīgas uz kādu nopietnāku akciju".²²⁰ 1943. gada janvāra beigās vācu drošības iestādes atklāja un apcietināja gandrīz visus šīs organizācijas aktīvākos dalībniekus, un viņi nonāca ieslodzījumā Rīgas Centrālcietumā un Salaspils nometnē.

1942.–1943. gadā zināmu nelegālu darbību uzsāka arī jaunatnes pretošanās grupa "Latvijas Vanagu organizācija". Tās dalībnieki izdeva latviešu jaunatnei adresētus uzsaukumus, aicinot sabotēt vācu okupācijas varas iestāžu rīkojumus un vērsties pret Darba dienestu Vācijā. Vienā no šiem uzsaukumiem bija uzsvērts: "Latviešu jaunatne, neļaujiet sevi krāpt un jau tagad gatavojieties aizstāvēt jūsu dzimteni Latviju un atbrīvot to no mūsu ienaidniekiem".²²¹ Organizācijas dalībnieki mēģināja vākt arī ieročus un munīciju. 1943. gada pavasarī vācu drošības iestādes arestēja 12 šīs organizācijas locekļus, lielākā daļa no kuriem bija jaunāki par 20 gadiem. Drošības policijas un SD komandiera Latvijā R. Langes pārskatā par noskaņojumu un stāvokli laikā no 1943. gada 1. marta līdz 31. martam, šī organizācija, ņemot vērā tās dalībnieku vecumu un viņu izstrādāti statūtu saturu, vērtēta kā vācu okupācijas režīmu maz apdraudoša.²²²

Rīgā un provincē turpināja iznākt arī vairāki nacionālās pretošanās kustības nelegālie laikraksti. Viens no tiem bija "Latviešu Radikālnacionālistu organizācijas" izdevums "Latviešu Ceļš", kuru sagatavoja A. Važa, Pēteris Klibiķis, Fricis Lorencs, Dmitrijs Grundulis, Kārlis Artemjevs, Kārlis Bošs un citi VEF elektromontāžas ceha darbinieki.²²³ "Latviešu Ceļa" izdevēji organizēja nelegālas informatīvas sanāksmes gan savā darba vietā, gan privātos dzīvokļos. Laikrakstā bija analizēta nacistu okupācijas politika un izteikta negatīva nostāja pret Darba dienestu un citiem okupantu rīkojumiem. "Latviešu Ceļu" izplatīja Rīgā un tās apkārtnē, mazāk Latvijas laukos.²²⁴ R. Langes 1943. gada 1. februāra ziņojumā RSHA 4. pārvaldei bija izteikts pieņēmums, ka "Latviešu Ceļa" izdevēji nāk no latviešu inteliģences jeb pat virsniecības aprindām, un tā saturs bija vērtēts kā radikālāks un pretvāciskāks nekā citi nelegālie izdevumi.²²⁵ 1943. gada martā vācu drošības iestādes arestēja vairākus laikraksta izdevējus, pārtraucot tā iznākšanu. No 1942. gada jūlija līdz 1943. gada

²²⁰ LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 187.–189. lp.

²²¹ Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941–1945, 119., 120. lpp.

²²² LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 187.–189. lp.

²²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 25231. l., 6. sēj., 76.–79. lp.

²²⁴ Ozols J. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940.–1945. // Kara Invalīds. – 1983. – Nr. 28. – 35. lpp.

²²⁵ LVVA, P 82. f., 1. apr., 39. l., 44.–45. lp.

maijam iznāca vismaz trīs nacionālās pretošanās kustības organizācijas "Daugavas Vanagi" tāda paša nosaukuma nelegālā laikraksta numuri. Drošības policijas un SD komandiera Latvijā R. Langes 1943. gada 11. jūnija ziņojumā SS un policijas komandierim Latvijā ir teikts, ka nelegālā laikraksta "Daugavas Vanagi" vairāki eksemplāri atrasti Madonā un tās apkārtnē.²²⁶ "Latviešu kartotēkas" 1942. gada pārskatā par nelegālajām organizācijām Latvijā atzīmēts, ka "Daugavas Vanagu" mērķis bijis – modināt latvisko stāju un celt nacionālo pašapziņu. Laikrakstā izteiktas domas, ka "1. Latvietis pilnvērtīgs tikai Latvijā. 2. Latviešiem neder svešas idejas, jo aiz tām slēpjas tieksme pēc latviešu zemes. 3. Latvietim savā darbā pirmā vietā jāstāda latviešu tautas intereses".²²⁷ No 1943. gada rudens līdz 1944. gada vasarai Jelgavā nelegāli iznāca nacionālās pretošanās kustības laikraksts "Brīvais Vanags". Tā izdošanā piedalījās E. Avots, A. Liepa, E. Rieksts, E. Bērziņš, A. Taube un R. Cers. Pavisam iznāca četri laikraksta numuri, tā iznākšanu pārtrauca Jelgavas nonākšana padomju okupācijas varas pakļautībā 1944. gada jūlijā. "Brīvais Vanags" tika drukāts ar rakstāmmašīnu un iespiests ar rotatoru, parasti to izsūtīja pa pastu vai nogādāja laukos uz konkrētām pasta kastītēm, kā piegādāja zināmiem cilvēkiem Jelgavā un Rīgā.²²⁸ Laikraksts rakstīja par notikumiem ārzemēs, atklāja nacistiskās Vācijas politiskos mērķus un iztirzāja dzīves apstākļus Latvijā. Tas īpaši vērsās pret jauniešu iesaistīšanu Darba dienestā, kā arī brīdināja būt uzmanīgiem un neizpaust ziņas par līdzdalību pretošanās kustībā.²²⁹

Pēc sākotnējās sadarbības ar nacistiem 1941.–1942. gadā, pretošanās kustībā vācu okupētajā Latvijā 1943. gadā iesaistījās arī organizācijas "Pērkonkrusts" vadītājs Gustavs Celmiņš. Balstoties uz jau pastāvošo pērkonkrustiešu sakaru tīklu viņam izdevās izveidot sazarotu organizāciju, kuras dalībnieki sekoja līdzī vācu okupācijas varas rīcībai, un iespēju robežās centās izmantot to latviešu nacionālajās interesēs.²³⁰ No 1943. gada vasaras līdz 1944. gada martam klajā nāca G. Celmiņa veidotā nelegālā izdevuma "Brīvā Latvija. Latvju Raksti" trīspadsmit numuri. Pirmie četri laikraksta numuri iznāca 20–30 eksemplāros ar nosaukumu "Vēstījums", un bija rakstīti uz rakstāmmašīnas un pavairoti ar koppapīru. Sākot ar 5. numuru laikraksts saucās "Brīvā Latvija. Latvju Raksti", tas bija lielākoties 16–18 lappušu biezs, un tika

²²⁶ LVVA, P 69. f., 1.a apr., 26. l., 217. lp.

²²⁷ LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 13. lp.

²²⁸ Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. 1./2. – 43.–58. lpp.

²²⁹ Pārups Ē. Pretestības organizācijas un laikraksti vācu laikā // Jaunā Gaita. – 1987. – Nr. 5. – 38. lpp

²³⁰ LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 172., 173. lp.

iespiests un pavairots 700 eksemplāru metienā. Laikraksta 5.–11.numura iespiešanu vadīja A. Briedis, bet 12. un 13.numura iespiešanu – Jēkabs Sildegs.²³¹ Laikraksta izplatīšanai bija noorganizēti vairāki izdales punkti dažādās vietās Rīgā, no kurienes to nogādāja provincē, veidojot plašu lasītāju loku. Atsevišķos gadījumos "Brīvā Latvija. Latvju Raksti" tika izplatīta arī pa pastu, un, lai izvairītos no cenzūras, to izsūtīja aploksnēs ar viltotu Darba pārvaldes zīmogu.²³² Drošības policijas un SD komandieris Latvijā R. Lange jau 1944. gada 25. janvārī izteica pārliecību par G. Celmiņa tiešu saistību ar laikraksta "Brīvā Latvija. Latvju Raksti" izdošanu: "Celmiņam tagad ir nodoms pacelties par latviešu politikas vadošo vīru. Šī mērķa sasniegšanai viņš grib izmantot arī latviešu tautas noskaņojumu, ietekmējot to ar skrejlapu palīdzību. Pastāv aizdomas, ka caur viņu tiek izdota ne tikai "Brīvā Latvija", bet arī daļa nacionālo nelegālo skrejlapu. Daļai no tām ir paraksts "Nacionālās valdības pilnvarotais". Cik spēcīga ir Celmiņa ietekme var redzēt no tā, kā caur viņa darbīgumu netika pieļauta jauktas pārvaldes ieviešana, vajadzēja atteikties no dažāda gadagājuma latviešu sieviešu mobilizācijas darbam Vācijā".²³³ Līdz ar G. Celmiņa arestēšanu 1944. gada 14. martā laikraksta iznākšana faktiski tika pārtraukta.²³⁴ Pašu G. Celmiņu pēc vairākkārtējām nopratināšanām nosūtīja uz Flossenburgas koncentrācijas nometni.²³⁵

Atsevišķi „Pērkonkrusta” dalībnieki vācu okupācijas laikā ņēma dalību arī nacionālās pretošanās kustības organizācijā "Latvijas Sargi",²³⁶ kuru vadīja Arnolds Avotiņš un tās galvenais mērķis bija Latvijas neatkarības atjaunošana un latviešu tautas dzīvā spēka saglabāšana. Jau 1942.–1943. gadā notika nelegālu lapiņu izgatavošana un izplatīšana, ar kuru starpniecību tika propagandētas organizācijas idejas.²³⁷ „Latvijas Sargu” aktīvi dalībnieki – organizācijas "Dievturi" loceklis J.

²³¹ BA, R 58 /223, S. 132–133.

²³² Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1992. – Nr. 3. – 45., 46. lpp.

²³³ LVVA, P 252. f., 1. apr., 26. l., 12. lp.

²³⁴ Drošības policijas un SD pavēlnieka Ostlandē Fuksa 1944. gada 17. jūnija pārskatā bija teikts, ka "Brīvās Latvijas" "pagatavotāju aprindas līdz šim pilnā skaitā nav izdevies apcietināt, jo sakarnieki Sildegs, Ceriņš un Briedis bēguļo. Lauku izplatītāju uzturēšanās vietu noskaidrošana tuvojas nobeigumam. Drošības policija viņus ir brīdinājusi un viņiem ir uzlikts atbilstošs sods. Pagatavotāji un izplatītāji tikai tik daudz apcietināti, cik bija nepieciešams lietas izmeklēšanai. Līdz šim apcietinātie sakarā ar firera dzimšanas dienu 1944. gada 20. aprīlī ir atlaisti no apcietinājuma. Liela skaita izplatītāju un palīgu arestēšanu latviešu iedzīvotāji būtu uztvēruši kā nacionālo latviešu masu apcietināšanu" (BA, R 6/1675, S. 167).

²³⁵ Celmiņš G. Eiropas krustceļos. – Eslingena, 1947. – 10. lpp.

²³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 9. sēj., 5.–7., 58.–85., 89.–194. lp.

²³⁷ "Latviešu kartotēkas" 1942. gada decembra pārskatā par nelegālo organizāciju darbību Latvijā bija teikts: "Latvijas Sargi" 1942. gada pirmajā pusgadā izplatīja vairākas zīmogotas proklamācijas, to

Sildegis un Mākslas akadēmijas students Kārlis Dagda laikā no 1944. gada februāra līdz jūlijam reizi mēnesī izdeva vismaz sešus nelegālā laikraksta "Lāčplēsis" numurus. Laikraksts sastāvēja no četrām lapaspusēm, un kā tā izdevējs bija norādīta "Latvijas Brīvības Cīnītāju savienība".²³⁸ Laikraksts publicēja īsus politiskā stāvokļa vērtējumus, izskaidroja nacistu mērķus Baltijā, un puda negatīvu attieksmi pret latviešu sadarbību ar vāciešiem. „Lāčplēsi” izplatīja visā Latvijā ar pasta vēstuļu palīdzību, kā arī izkaisīja to Rīgas ielās.²³⁹ Organizācijas dalībnieki nodarbojās arī ar ieroču un munīcijas krājumu vākšanu. 1944. gada septembrī organizācija „Latvijas Sargi” izdeva arī nelegālos uzsaukumus „Latvieši”, „Latvijas iedzīvotāji”, „Visiem latviešiem” un citus, kā arī 2–4 lappušu apjomā iespieda nelegālā izdevuma "Par Latviju" vairākus numurus.²⁴⁰ Laikraksta saturā bija atklāti 1940.–1941.gada padomju okupācijas varas nodarītie zaudējumi, un tas vērsās arī pret nacistu okupācijas režīma piekopto politiku, atkāpjoties no Latvijas un aizvedot projām tās pamatiedzīvotājus. Pagrīdes laikraksts “Par Latviju” aicināja latviešus palikt savā dzimtenē, vienlaikus apzinoties, ka padomju represijas būs neizbēgamas.

Ja vairums latviešu nacionālās pretošanās kustības grupas un organizācijas, kas vairāk orientējās uz Latvijas tautas pašas spēkiem neatkarības centieni īstenošanā, savu darbību ierobežoja ar dažādām pret nacistu okupācijas varu vērstām pretestības izpausmēm Latvijas teritorijā, tad bijušo latviešu politiķu 1943. gada 13. augustā Rīgā nelegāli nodibinātā Latvijas Centrālā padome veidojās kā politisks centrs,²⁴¹ kas nodarbojās ar Latvijas valsts tiesiskās pozīcijas noskaidrošanu un izstrādāja vairākas politiskās deklarācijas par Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanu. LCP veidoja Latvijas Republikas pēdējās Saeimas četru lielāko politisko partiju – Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas, Zemnieku savienības, Demokrātiska centra un Latgales kristīgo zemnieku un katoļu pārstāvji. Šīs četras partijas pēdējās, t.i.

saturā cenšoties noskaidrot latviešu tautas ieņemamo viedokli pret iesaistīšanos darbos Vācijā (negatīva nostāja), brīvprātīgo bataljonos (negatīva nostāja), kvalificējot abus šos jautājumus kā vācu izkliešanas politiku. Mēģināts noskaidrot vācu rīcību Latvijā. Zemnieki aicināti uzkrāt pārtikas līdzekļus, lai tauta nenonāktu bada stāvoklī" (LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 174. lp.).

²³⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 2. sēj., 201., 202., 206., 207., 211., 212., 215., 216., 220., 221., 225., 226. lp.

²³⁹ Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. 1./2. – 43.–58. lpp.

²⁴⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 9. sēj., 231.–242., 244.–248. lpp.

²⁴¹ „Nacionālā pretošanās kustība Latvijā kara gados nav vienīgi LCP un tās līderu darbība. LCP aktivitātes sākās tikai 1943. gada otrajā pusē, bet pirmā pretdarbība nacistu režīmam jau bija vērojama 1941. gada nogalē. LCP nebija visas latviešu sabiedrības pretošanās vadītāja, tā demokrātiskajiem un patriotiskajiem spēkiem sevi vairāk parādīja kā ideoloģisko un politisko centru” (Zunda A. Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959.gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10.sēj.), 235. lpp.).

ceturtās Saeimas vēlēšanās 1931. gadā ieguva 49 deputātu vietas no 100,²⁴² un tāpēc uzskatīja, ka ir tiesīgas pārstāvēt latviešu tautas vairākumu. LCP mērķis bija atjaunot Latvijā līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam eksistējošo parlamentāro iekārtu un koordinēt cīņu pret nacistu, kā arī nākotnē iespējamo padomju okupāciju.²⁴³ LCP bija septiņas: ārlietu, militārā, informācijas, juridiskā, ekonomiskā, līdzekļu vākšanas un sakaru uzturēšanas komisijas,²⁴⁴ kuras nacistu okupācijas laikā nelegāli darbojās savu iespēju robežās. LCP nebija teritoriālā dalījuma, plašākie tās darbības centri bija Rīga, Ventspils un Jelgava. Par LCP priekšsēdi kļuva pirmā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes dēls profesors Konstantīns Čakste.

Savas darbības pamatprincipus LCP oficiāli izteica 1944. gada februārī pieņemtajā politiskajā platformā, kas paredzēja "atjaunot neatkarīgu un demokrātisku Latvijas Republiku, kuras nākamo valsts iekārtu noteiks brīvi un demokrātiski vēlētā Saeima [...] Līdz tam laikam ir spēkā līdzšinējā 1922. gada Latvijas Republikas Satversme".²⁴⁵ To papildināja arī LCP deklarācija, kas bija vērsta pret padomju un vācu okupāciju, izsakot cerības par Rietumu demokrātisko valstu uzvaru karā un Atlantijas hartas principu īstenošanu.²⁴⁶ Pēc LCP iniciatīvas 1944. gada martā tapa arī 188 (190) latviešu sabiedriski-politisko darbinieku un inteliģences pārstāvju parakstītā deklarācija (memorands), kas pauda latviešu tautas patstāvības centienus iepretim nacionālsociālistiskās okupācijas varas politikai, par to vēloties informēt arī Rietumu valstu valdības.²⁴⁷ Saņemot ziņas par LCP 1944. gada memorandu un tā parakstītājiem, Okupēto Austrumu apgabalu reihministrs A. Rozenbergs 1944. gada 26. maijā Berlīnē, tiekoties ar Latvijas Zemes pašpārvaldes pirmo ģenerāldirektoru Oskaru Dankeru, tam pārmeta, ka zināmām aprindām Latvijas ģenerālkomisariātā esot nelegāli sakari ar Zviedriju un ASV, paziņoja, ka memoranda ierosinātais K. Čakste jau ir apcietināts, un, ka citos reihskomisariātos līdzīgos gadījumos būtu nekavējoši nošauts arī zināms skaits atbildīgo darbinieku. O. Dankeram arī tika paskaidrots, ka "nav iespējams, ka zemes, kuras Vācija atbalsta, varētu vēlāk vecā bezrūpībā vest sarunas ar Angliju vai Ameriku, pretēji vācu politikai un Eiropas

²⁴² LR 4. Saeimas stenogrammu rādītājs. I un ārkārtējā sesija. – Rīga, 1931. – 7.–10. lpp.

²⁴³ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 19. lpp.

²⁴⁴ Latvijas Centrālā Padome // Latvju Enciklopēdija / Red. A.Švābe. – Stokholma, 1952.–1953. – 2. sēj. – 1399.–1401. lpp.

²⁴⁵ PRO, FO 371, R43050 / F316, p. 41–44.

²⁴⁶ PRO, FO 371, R43050 / F316, p. 27.–28.

²⁴⁷ Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. – Rīga, 2001. – 184.–203. lpp.

vienotībai”.²⁴⁸ Savā 3. jūlija vēstulē ģenerālkomisāram Rīgā O.Dreksleram A. Rozenbergs arī uzsvēra, ka: "man sniegtie ziņojumi par personām, kas parakstījuši memorandu ar prasību pēc valstiskas patstāvības un kas ar ģenerāļa Bangerska starpniecību gribējušas to nosūtīt augstākajām valsts iestādēm, rāda, cik lielā mērā šīs personas ir iespiedušās zemes pašpārvaldes vadībā. Es jums uzdošu ar pastiprinātu atbildību gādāt par šo personu politisku novērošanu un pēc to atkalparādīšanās pieprasīt, lai SS un policijas vadītājs tos, kas sevi parādījuši, apcietina".²⁴⁹

Pēc aizturēšanas un īslaicīgas uzturēšanās Rīgas Centrālcietumā un Salaspils nometnē, vairāki LCP dalībnieki nonāca ieslodzījumā Štuthofas koncentrācijas nometnē netālu no Dancigas. K. Čakste mira Štuthofas nometnes evakuācijas laikā 1945. gada 21./22. februāra naktī ceļā uz Lauenburgu, netālu no Ganšas. Viņa vietā LCP priekšsēža funkcijas turpināja pildīt B. Kalniņš, bet pēc viņa apcietināšanas – ģenerālis Verners Tepfers. Pēdējā oficiālā LCP sēde Latvijā notika 1944. gada 8. septembrī Rīgā.²⁵⁰ Kara beigās, norisinoties laivu akcijām no Kurzemes uz Zviedriju, LCP Kurzemē pārstāvēja Voldemārs Ģinters. LCP kara gados bija lieli nopelni nelegālu sakaru organizēšanā un informācijas sniegšanā Latvijas diplomātiem Rietumos un bēgļu laivu organizēšanā pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju.²⁵¹ Brīdī, kad Latvijā vienu okupācijas varu nomainīja otra, LCP objektīvu apstākļu dēļ tomēr nespēja izveidot rīcības spējīgu Latvijas pagaidu valdību un īstenot plānus par militārās palīdzības saņemšanu no ārzemēm un līdz ar to arī nevarēja efektīvi izmantot ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas un citu latviešu vienību militāro potenciālu iespējamai Latvijas neatkarības atgūšanai.

Ģenerāļa J. Kureļa grupa izveidojās 1944. gada jūlijā Skrīveru pagastā Vidzemē, pēc tam, kad vācu okupācijas varas iestādes no Rīgas apriņķa aizsargiem atļāva izveidot atsevišķu militāru vienību. Tās oficiālais nosaukums bija „Rīgas

²⁴⁸ Biezais H. Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi- pašu ļaudis.- [B.v.]: Gauja, 1992. – 442.lpp.

²⁴⁹ Biezais H. Latviešu akadēmisko aprindu organizētā pretestība vācu okupācijai // Treji Vārti. - 1992.- Nr.147.- 50.lpp.

²⁵⁰ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 82., 84. lpp.

²⁵¹ Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985; Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden. – Uppsala, 2000.

Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985; Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden. – Uppsala, 2000.

aizsargu pulka ģenerāļa Kureļa grupa”²⁵², un sākotnēji tā tika paredzēta eventuālai frontes sektora aizstāvēšanai un speciāli apmācītu cilvēku grupu nosūtīšanai partizānu darbībai aiz frontes līnijas Sarkanās armijas aizmugurē. Septembra beigās šī grupa atkāpās uz Kurzemi, kur sākumā apmetās Talsu apriņķa Strazdes muižā un Ventspils apriņķa Ugāles pagastā.²⁵³ Liela nozīme kureliešu idejiskā nostājā bija štāba priekšniekam kapteinim Kristapam Krišam Upelniekam, kurš arī bija faktiskais grupas vadītājs. Viņš orientējās uz Rietumu sabiedroto palīdzību un par savu mērķi izvirzīja Latvijas neatkarības atjaunošanu. Vienības sastāvs nepārtraukti mainījās, 1944. gada rudenī Kurzemē sasniedzot 2000–3000 vīru kopskaitu, to papildināja arī leģionāri, kuru vienības tika sūtītas uz Vāciju, kā arī no mobilizācijas izvairījušies jaunieši un vietējie iedzīvotāji. Sarunu laikā ar kureliešiem Augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē un Ziemeļkrievijā SS obergruppenfīrers un policijas ģenerālis Fridrihs Jekelns vairākkārt propagandas nolūkos aicināja ģenerāli J. Kureli parakstīt uzsaukumu mežos klīstošajiem karavīriem, lai tie pieteiktos cīņām frontē. Viņš piebilda, ka uzsaukumā varot rakstīt, ka pēc kara būšot neatkarīga Latvija, bet oberfīrers Fukss pat izteicās, ka šajā jautājumā esot pieņemts pat “pilnīgi konkrēts Vācijas valdības lēmums”. Uz to kapteinis K. Upelnieks atbildēja ar lūgumu to oficiāli publicēt, sakot, ka “neatkarīga Latvija ir katra latvieša, arī ģenerāļa Kureļa, mana un manu ļaužu viskarstākā vēlēšanās”.²⁵⁴

Pastāvot šādiem politiskajiem mērķiem, kureliešu organizācija pakāpeniski izgāja no nacistiskās Vācijas kara mašīnērijas pakļautības. Redzot ģenerāļa J. Kureļa grupas patiesos nolūkus, vācu SS un SD vienības 1944. gada 14. novembrī aplenca kureliešu štābu ar to galvenajiem spēkiem Ventspils apriņķa Puzes pagasta Stiklos (Annahitē) un arestēja.²⁵⁵ Kurelieši bija informēti par gaidāmo ielenkšanu, atbrūošanu un izformēšanu, tomēr grupas štābs nebija sagatavots atklātai cīņai ar vāciešiem. Kureliešu vidū bija arī iefiltrēti vācu un padomju aģenti, trūka pienācīgas nocietinājumu un sakaru sistēmas. 19. novembrī Liepājas cietumā norisinājās t.s. izņēmuma stāvokļa tiesa, kuras rezultātā astoņus štāba virsniekus un tehniskos darbiniekus: pulkvedi Pēteri Liepiņu, kapteini K. Upelnieku, kapteini Jūliju Mucenieku, virsleitnantus Jāni Gregoru, Prikuli, Jāni Rasu, Filipsonu un adjutantu

²⁵² Biezais H. Kurelieši, 39. lpp.

²⁵³ Andersons E. Kurelieši // Kara Invalīds. – 1988. – Nr. 33. – 31., 32. lpp.

²⁵⁴ Jēkabsons Ē., Neiburgs U. Kureliešu komandieris // Latvijas Avīze: Mājas Viesis. – 2005. – 11. febr.

²⁵⁵ BA, R 90/4.

Valteru 20. novembrī jūras kāpās pie Liepājas nošāva, bet trim apsūdzētiem pulkvedim-leitnantam Eduardam Graudiņam, leitnantam Ankravam un Vilim Pāvulānam sods tika mīkstināts.²⁵⁶ Pašu ģenerāli J. Kureli nosūtīja uz Vāciju, bet daudzi simti kureliešu nonāca koncentrācijas nometnēs Štuthofā un pie Kēnigsbergas. No 1944. gada 27. līdz 30. novembrim Štuthofā darbojās jaukta sastāva – vācu un latviešu SS tiesa, kuras locekļi bija arī leģiona sevišķās karatiesas priekšsēdētājs pulkvedis Jānis Palkavnieks un pulkvedis-leitnants Kārlis Gailītis. Daudzus kureliešus nosūtīja uz leģionu vai latviešu būvbataljoniem, bet daļa nonāca Būhenvaldes un Neieengammes koncentrācijas nometnēs.²⁵⁷

Aktīvu pretestību vāciešiem izrādīja leitnanta Roberta Rubeņa bataljons Abavas upes rajonā un leitnanta Edvīna Zelmeņa rota pie Engures ezera. Rubeņa bataljona vīri vairāk kā 500 cilvēku sastāvā sekmīgi atsita daudzus vācu uzbrukumus un turpināja cīņu līdz pat 1944. gada 9. decembrim, kad pārspēka mākti dzīvi palikušie bija spiesti izklīst.²⁵⁸ Kauju laikā 18. novembrī nāvīgi tika ievainots pats R. Rubenis, bet vēlāk bataljonu komandēja virsnieka-vietnieki Šulcs, Druviņš un Briedis.²⁵⁹ Atriebjoties par Rubeņa bataljona izrādīto pretestību nacistu soda ekspedīcija 1944. gada 5.–9. decembrī nodedzināja vairākas Ventspils apriņķa Zlēku pagasta viensētas un nogalināja vismaz 148 civiliedzīvotājus.²⁶⁰ Latviešu pretošanās kustībai konkrētajos vēsturiskajos apstākļos diemžēl nebija iespējams ietekmēt Latvijas likteni Otrā pasaules kara noslēgumā, bet to noteica Hitlera Vācijas sabrukums un Staļina Sarkanās armijas militārais pārspēks, kas latviešus gandrīz uz pusgadsimtu pakļāva komunistiskā totalitārisma varai.

1. 3. Pretošanās kustības attieksme pret Rietumu sabiedrotajiem.

Latviešu nacionālās pretošanās kustības dalībnieku galvenais politiskais mērķis bija Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana. Atšķirīga gan bija taktika un priekšstati par to kādā veidā šis mērķis ir sasniedzams. Daļa pretošanās kustības grupu un organizāciju uzskatīja, ka latviešiem pašiem ir jā rūpējas par sava dzīvā spēka saglabāšanu, jāpauž stingra nostāja gan pret padomju, gan nacistu okupācijas varām,

²⁵⁶ Biezais H. Kurelieši, 55.–65. lpp.

²⁵⁷ Kurelieši Štuthofas koncentrācijas nometnē / Sag. publ. Dz. Ērglis // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1999. – Nr. 4. – 126.–128. lpp.

²⁵⁸ Neiburgs U. „Uzticīgs latvietis”: leitnants Rubenis un viņa vīri // Latvijas Avīze: Mājas Viesis. – 2005. – 16. decembris.

²⁵⁹ Biezais H. Kurelieši, 165.–177. lpp.

²⁶⁰ Neiburgs U. Izrēķināšanās atbalsis: Pirms 60 gadiem notika Zlēku traģēdija // Latvijas Avīze: Mājas Viesis. – 2004. – 10. decembris.

un kaut arī pozitīvi vērtēja ASV un Lielbritānijas iespējamo lomu Latvijas neatkarības atjaunošanā, tomēr uzskatīja, ka vispirms jāpaļaujas pašiem uz saviem spēkiem. Citi atkal bija pārliecināti, ka Latvijas neatkarības atjaunošana ir iespējama tikai ar Rietumu sabiedroto vai Skandināvijas valstu iejaukšanos Baltijas valstu likteņa noteikšanā Otrā pasaules kara noslēgumā, un iespēju robežās vāca materiālus un informāciju par patieso situāciju un sabiedrības noskaņojumu nacistu okupētajā Latvijā, pie tam šīs ziņas ar Latvijas diplomātu Rietumos starpniecību sasniedza arī dažādas Rietumu sabiedroto institūcijas.

Šādu Latvijas sabiedrības un pretošanās kustības uzskatu spektru apliecina arī mūsdienās apzinātie dažādi kara un pēckara laika dokumenti, pretošanās kustības oriģinālizdevumi un tās dalībnieku sniegtās liecības. Pret nacistiem vēstas negatīvas attieksmes pastiprināšanos Latvijas sabiedrībā apstiprina arī vācu drošības iestāžu 1942. gada 5. jūnija pārskats par stāvokli okupētajās teritorijās, kurā bija atzīmēts “pēdējā laikā latviešu inteliģences aprindās arvien jūtamākais pretvācu noskaņojums”. Šeit pat bija atzīts, ka pretstatā Igaunijai Latvijā novērojama “nacionālās pašapziņas pastiprināšanās un organiska saplūšana ar pretošanos Vācijai, sasniedzot pretošanās kustības mērķi – vispirms jau panākot latviešu nacionālistu apvienošanos, kā arī samērā sekmīgi izplatot paziņojumus, organizējot demonstrācijas un sistemātisku kontrpropagandu”.²⁶¹ Arī Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas 1942. gada 3. novembra ziņojumā par stāvokli Ostlandē bija uzsvērts, ka Baltijas tautas nekādā ziņā neesot austrumnieciski indifferenta iedzīvotāju masa, bet tām ir pilnīgi viduseiropiska, pēc vācu parauga attīstīta tautas izjūta, kas galu galā nostiprināta ar divdesmitgadīgo pašu valstiskumu un atsevišķās inteliģences aprindās ir pat pārkāpināta. Šeit arī atzīmēts, ka “latvieši no paša sākuma ir bijuši galvenais spēks pret vācu kundzības tieksmēm Baltijas telpā. Viņu virsslāņa raksturs ir sabojāts mazvērtības kompleksu dēļ attiecībā pret zemes agrāko vācu kungu slāni. Tāpēc nav izslēgts, ka tālākā perspektīvā latviešu inteliģencē varētu rasties Reiham naidīgi perēkļi...”²⁶²

Arī atsevišķās publikācijās oficiālajā presē nacionāli noskaņotie cilvēki bija nosaukti par baumu izplatītājiem, musinātājiem, kūdītājiem, melu propagandistiem utt., kuri “...cenšas latviešu - vācu sadarbību traucēt, izplatot visneiespējamākās baumas par šķietamiem vācu zaudējumiem frontē, vai arī sēj nemieru tautā, iztēlojot

²⁶¹ BA, R 58/697, S. 116.-118.

²⁶² BA, R 90/115, S.1120-1125.

latviešu tautas nākotni drūmās krāsās un izdara angļiem labvēlīgu propagandu”.²⁶³ Par to, ka Latvijas iedzīvotāji centās iegūt no nacistiskās propagandas atšķirīgu informāciju, liecina arī regulārā ārzemju radoraidījumu noklausīšanās, kuri bija labi uztverami Latvijā. Valmieras apgabala komisārs H. Hansens (Hansen) iedzīvotāju noskaņojumu laikā no 1941. gada novembra līdz 1942. gada janvārim raksturoja kā svārstīgu, ko ietekmējot “ārzemju radio ziņojumi un bailes no komunisma”.²⁶⁴ 1942. gada 13. janvārī Ostlandes reihs komisārs Hinrihs Loze (Lohse) izdeva “Rīkojumu par ārkārtējiem soļiem pret ārzemju raidījumu klausītājiem”.²⁶⁵ Šajā sakarā Rīgas radio 1942. gada rudenī brīdināja par sadarbību ar ienaidnieku, un atsaucās uz “zemiskumsīkumainiem indivīdiem”, kas maksā nodevas “ēteru piesārņotajai propagandai” un “pakļaujas viņu ilgām pēc pirmskara dzīves”.²⁶⁶ Ziņas par Rietumu radoraidījumu ietekmi uz Latvijas sabiedrību ir atrodamas arī vēstures literatūrā.²⁶⁷

Iedzīvotāju patiesās domas raksturoja arī dažāda ranga vācu civilās pārvaldes amatpersonu, un militāro un drošības struktūru pārstāvju izteikumi. Laikrakstā “Tēvija” 1942. gada 6. martā lasāmajā SS un policijas vadītāja Latvijā SS brigādefrēra Valtera Šrēdera (Schröder) runā latviešu brīvprātīgajiem bija pausta pārliecība par Lielvācijas uzvaru karā, vienlaikus noraidot latviešu tautai labvēlīgu attīstības gaitu Rietumu sabiedroto uzvaras gadījumā. Tajā bija uzsvērts: “Vai arī kāds vēl cer uz Angliju un līdz ar to uz tā saucamo veco labo laiku atgriešanos? Kam vēl nav skaidrs, ka Anglijas un Amerikas uzvara būtu arī boļševisma uzvara?”²⁶⁸ Bet, Latvijas ģenerālkomisāra O. H. Drekslera 1942. gada 4. maija runā bija uzsvērts: “Ir daži cilvēki, kas neatlaidīgi pūlas izjaukt mūsu savstarpējās uzticības bāzi. Savu neatlaidīgo rīcību viņi pamato ar principiālu nostāšanos pret mums. Pie tam viņi nebūt nav boļševiku piekritēji, vienīgi atpalikuši, anglofili noskaņoti politizētāja tipi, kas cenšas pagriezt vēstures ratu atpakaļ”.²⁶⁹ Šāda veida izteikumi presē bija sastopami regulāri, kas liecina par vācu okupācijas varas skaidru izpratni par sabiedrībā pastāvošām anglofīlisma tendencēm, un mēģinājumiem tās apkarot.

263 Tēvzemei un brīvībai augstākais upuris ir asins upuris // Tēvija. - 1942. - Nr.57 - 9.marts.

264 LVVA, P 69.f., 1.apr., 17.l., 463.-465.lp.

265 Par ārzemju radoraidījumos uztvertās informācijas tālāku izplatīšanu draudēja nāvessods. Skat.: Sendergruppe Ostland. - 1942. - Nr.31 - 1.-7.Februar.

266 NA, RG 59, 860, P.00/363.

267 “Cerības uz Rietumu sabiedrotiem un baumas par Ulmaņa sastādīto eksilvaldību noveda pie vairāk vai mazāk sistemātiskas BBC raidījumu noklausīšanās. Līdz pat 1942.g. vidum vairums tam noticēja, jo to vēlējās un tajā saskatīja vienīgo izeju. Bet BBC latviešiem un pārējiem baltiešiem nekā neraidīja un šī ticība palika arvien vājāka” (Ozols J. Latviešu politiskais noskaņojums..., 25.lpp.).

268 Izšķiršanās brīdis ir klāt! // Tēvija. - 1942. - Nr.54 - 6.marts.

269 Uzvarai jābūt mūsu // Tēvija. - 1942. - Nr.101 - 4.maijs.

Reiha drošības galvenās pārvaldes (RSHA) 1942. gada 24. aprīļa ziņojumā bija atzīmēta nelegālo preses izdevumu "Tautas Balss" un "Latvija" iznākšana, kuros (it īpaši pēdējā) izteikta pārliecība, ka Vācijas panākumi cīņā pret PSRS būs tikai īslaicīgi, jo vēlāk virsroku gūs ASV un Lielbritānija, ar kuru palīdzību līdzīgi kā 1918.-1920.gadā izdosies izcīnīt Latvijas neatkarību. RSHA ziņojumā bija arī minēts, ka latviešu vervēšanu darbam Vācijā negatīvi ietekmējot bailes no angļu bumbvedēju uzbrukumiem, un pat atzīmēti Rīgā atrasti nelegāli mašīnrakstā drukāti uzsaukumi "Atveriet acis, latvieši!" ar tekstu, ka "vairs nav tālu tā diena, kad amerikāņi, uzbrukdami no Anglijas salu puses, atbrīvos no vācu jūga".²⁷⁰ Arī jau pirmajā nelegālā laikraksta "Latvija" numurā, kas iznāca 1941. gada 18. novembrī, bija uzsvērts, ka latviešu tautas un valsts neatkarības pastāvēšana lielvalstu pretrunu sašķeltajā Eiropas politiskajā kartē būs atkarīga no pašiem latviešiem dzimtenē, kā arī Anglijā un Amerikā. Pēc laikraksta izdevēju domām jauno pasaules un Eiropas kārtību veidos ASV, tāpat kā tā to darījusi divdesmit trīs gadus atpakaļ.²⁷¹ Arī 1942.gada martā "Latvija" aicināja: "Ir maldīgi domāt, ka mēs pašatbrīvošanos varētu veikt ar atklātu sacelšanos vai organizētu pretošanos. Nē! Šo svēto brīvības karu mēs varēsim sākt tikai tad, kad Eiropas likteņi ieies jaunā fāzē un spēku samēri starp hitlerisko Vāciju un brīvām demokrātijām iegūs citu līdzsvaru. Ticiet, šī diena nav vairs tālu! Tikai Tu viņas nenokavē un nesagaidi tās ar tukšām rokām. Esat tālredzīgi, modri un vaļējām acīm katrai stundai, katrai dienai un katrai nedēļai".²⁷² Nelegālā laikraksta "Latvija" orientācija uz Angliju un ASV atzīmēta arī 1942.gada 22.augusta ziņojumā Drošības policijas un SD pavēlniekam Ostlandē.²⁷³

Drošības policijas un SD latviešu politiskās nodaļas "Latviešu kartotēkas" 1942. gada decembra pārskatā par nelegālo organizāciju darbību²⁷⁴ bija izdalīti vairāki nacionālās pretošanās kustības novirzieni – 1) izteikti nacionāli noskaņoti grupējumi, 2) ar neskaidru politisko orientāciju darbojošās grupas, 3) pretošanās kustības organizācijas un to dalībnieki ar izteiktu orientāciju uz Rietumu sabiedroto uzvaru karā un to atbalstu kā vienīgo Latvijas neatkarības atjaunošanas garantu. Pēc "Latviešu kartotēkas" darbinieku domām pie pirmās grupas bija pieskaitāma uz

²⁷⁰ Polijas Militārās vēstures institūta arhīvs (Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego Akademii Obrony Narodowej), T-175.f., 235.r., 724303-724319 k. Dok. publ.: Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti, 1941-1945, 51.-59.lpp.

²⁷¹ Latvija. – 1941. - Nr.1 – 18. novembris.

²⁷² Latvija. – 1942. – Nr.3 – marts.

²⁷³ LVVA, P 1026. f., 1.a apr., 7.l., 42.lp.

²⁷⁴ LZA CA, 40. f., 5.apr., 1.l., 1.sēj., 172.-177.lp.

konkrēto brīdi visapjomīgākā nacionālās pretošanās kustības organizācija – Latviešu nacionālistu savienība (LNS). Ar savu nelegālo laikrakstu “Tautas Balss” tā ir skaidri paudusi uzskatus, ka latviešiem ir jābūt vienotiem un jāpaļaujas tikai pašiem uz saviem spēkiem, skeptiski izturoties pret iespējamo angļu un amerikāņu palīdzību, kā arī kritiski vērtējusi citu nelegālo izdevumu iznākšanu, uzskatot to izdevējus par “nacionālisma maskās” slēptiem komunistiem vai anglofiliem. Iepriekš minēto apstiprina arī mūsdienās apzinātie laikraksta eksemplāri. Jau 1942. gada 30. martā “Tautas Balss” rakstīja: “Pēdējā laikā latviešu aprindās parādās dažāda veida, nepārdomāta satura proklamācijas, kas runā par kaut kādām fantastiskām palīdzībām latviešu tautai gan no Amerikas, gan no Anglijas. Aicina latviešus uz sabotāžu, kaitniecību un citām avantūrām [...] Īstam latvietim jāzina tas, ka šādas nepārdomātas avantūras var kaitēt ne tikai atsevišķām personām, bet arī visai tautai. Īsts latvietis vispirms paļaujas uz sevi un nevis uz angļiem vai amerikāņiem. Tāpat mums nav pa ceļam arī ar pagrīdes laikrakstu “Latvija”, kurš vairāk nodarbojas ar kūdīšanu, bet ne ar vienotas latviešu frontes radīšanu”.²⁷⁵ Pēc “Latviešu kartotēkas” darbinieku uzskatiem, pretošanās kustības prietumniecisko virzienu visspilgtāk reprezentēja nelegālais laikraksts “Latvija”, kura „numuros paustas šādas galvenās līnijas: 1. Vācu politika ir latvju tautai iznīcinoša. 2. Minimāla palīdzība Vācijai cīņā pret boļševismu jādod, bet pirmkārt jādomā par latviešu tautas dzīvo spēku, pietiekošiem pārtikas līdzekļiem, eventuāli vajadzīgo militāro spēku. 3. Brīvību dos angļu–amerikāņu uzvara. 4. Anglijai un boļševikiem nav kopēju mērķu. 5. Angliskā orientācija apvienota ar balstīšanos uz Ulmani un tā sasniegumiem”.²⁷⁶ Bez tam, nelegālā laikraksta “Latvija” anglofīliskā orientācija bija atzīmēta arī citos “Latviešu kartotēkas” veidotajos pārskatos.²⁷⁷

Pie šādi pat orientētas grupas izdevumiem bija pieskaitīts arī pagrīdes laikraksts “Tālavas Taurētājs”, taču tas novērtēts kā kvalitatīvi zems, uz nepārdomātiem slēdzieniem un ziņām balstīts izdevums. Kādā no “Tālavas Taurētāja” numuriem gan varam lasīt, ka tā izdevēji, apzinoties, ka Latvijas un latviešu liktenis izšķirsies gan austrumos, gan rietumos, ir uzsvēruši, ka cīņa par latviešu zemes pastāvību ir jāuzsāk un jānobeidz šeit pat uz vietas Latvijā, pie tam visi citi latviešu

²⁷⁵ Tautas Balss. – 1942. – Nr.3 – 30.marts.

²⁷⁶ LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 174. lp.

²⁷⁷ LZA CA, 40. f., 5. apr., 1. l., 1. sēj., 90., 122., 171.lp.

spēku grupējumi, kas atrodoties ārzemēs, vājinot izšķirošā brīža cīņas momentu.²⁷⁸ Daudz noteiktāk par Rietumu sabiedroto atbalstu Latvijas neatkarības atjaunošanas centienos izteicās šajā pat laikā iznākošais pagrīdes laikraksts "Latviešu Ceļš". 1942. gada jūnijā tas rakstīja: "Izmantojot nupat notikušo sarkanā varas vīra Molotova ubagošanas ceļojumu uz Londonu un Vašingtonu, kur tas lūdza Angliju un Savienotās Valstis, – šīs paša Molotova daudzkārt lamātās "plutokrātijas", glābt agonijas stāvoklī esošo Padomiju, tāpat agonijai tuvu esošās Hitlera Vācijas propaganda un varas vīri mēģina iestāstīt par jaunu Anglijas nodevību pret Baltijas valstīm [...] Latvieši! Tā nav taisnība! Anglija mūs nepārdeva un nepārdo! [...] Latvieši! Neklausat šos māņus! Nosodat Dankera patvaras uzdrošināšanos noraidīt visas tautas vārdā Anglijas palīdzību. Zinat, ka vienīgais, kas var gādāt izdevību atgūt mūsu neatkarību ir Anglijas galīgā uzvara..."²⁷⁹

1943. gada 1. aprīlī Drošības policijas un SD komandieris Latvijā SS oberšturmbanfirers R. Lange atzina, ka plašās antikomunistiski noskaņotās Latvijas iedzīvotāju aprindās, īpaši lauku iedzīvotājos, cirkulējot baumas, ka pat neskatoties uz Sarkanās armijas ofensīvu rietumu virzienā, karam beidzoties ar Anglijas un ASV atbalstu tiks atjaunota Latvijas neatkarība un izveidota valdība ar K. Ulmani priekšgalā, kurš pašreiz uzturoties ASV.²⁸⁰ Arī R. Langes 1943.gada 1. jūlija pārskatā par vispārējo stāvokli un sabiedrības noskaņojumu bija atzīmēts, ka vācu propagandai par Sarkanās armijas "nolietošanās stratēģiju" neviens neticot un klīstot runas par vāciešu iespējamo sakāvi, pat nacionālsociālistiskajās aprindās runājot par Anglijas garantijām un Ziemeļu valstu bloku. Iedzīvotāji domājot, ka atgriezīsies boļševiki. Esot paplašinājusies latviešu nacionālā pretestības kustība vāciešiem (izplatītas 13 nelegālas lapiņas), tajā piedaloties arī "starptautiskas apvienības".²⁸¹

Par nacionālās pretošanās kustības informatīvo saikni ar Rietumiem liecina arī vairāki R. Langes ziņojumi Drošības policijas un SD pavēlniekam Ostlandē²⁸² par nelegālā izdevuma "Brīvā Latvija. Latvju Raksti" (pirms tam- "Vēstījums") iznākšanu, kā arī šī laikraksta izdevēja un organizācijas "Pērkonkrusts" vadītāja G. Celmiņa nopratināšanas protokoli, kas tapuši laikā no 1944. gada 14. marta līdz 15. aprīlim.²⁸³ Vācu drošības iestādes ir atzinušas, ka šī izdevuma autori labi orientējas gan

²⁷⁸ Tālavas Taurētājs. – [1942.].

²⁷⁹ Latviešu Ceļš. – 1942. – jūnijs.

²⁸⁰ LVVA, P 82.f., 1.apr., 39.l., 111.-188.lp.

²⁸¹ BA, R 90/115, S.3-4.

²⁸² LVVA, P 252.f., 1.apr., 26.l., 5.-13., 130.-131., 132.-133., 198.lp.

²⁸³ LVVA, P 252.f., 1.apr., 26.l., 232.-233., 234.-235., 236.-239., 240., 241., 244., 245.-247., 248.lp.

ārpolitikas, gan iekšpolitikas jautājumos, izsakot minējumus, ka informāciju par šeit plaši aprakstītām ārpolitikas aktualitātēm G. Celmiņš būtu varējis iegūt vienīgi nelegālā veidā vai nu ar atsevišķu privātpersonu Somijā palīdzību, vai izmantojot Rietumu radioraidījumus. Iepriekš minēto apstiprina arī mūsdienās apzinātie laikraksta „Brīvā Latvija. Latvju Raksti” eksemplāri. Vienā no tiem, 1943. gada decembrī, bija rakstīts arī par Maskavas, Teherānas un Kairas starptautisko konferenču norisi un to ietekmi uz Latvijas tālāko likteni. Laikraksts, atšķirībā no citiem nelegālajiem izdevumiem un arī oficiālās preses, aicināja neizdarīt pārsteidzošus spriedumus par Rietumu sabiedroto un PSRS savstarpējām attiecībām, un uzsvēra: “Neapšaubāmi viņās ir pārrunātas un izlemtas lietas ar tālu ejošu un vēlāk vēsturisku nozīmi, bet, to ko jau teicām par Maskavas konferenci, var attiecināt arī uz vēlākām – nebūsim tik naivi sagaidīt, ka viņas pieņemtie patiesie lēmumi nāks arī mums tūliņ zināmi, resp., ka sabiedrotie un Krievija priekšlaikus atsegs savas kārtis, lai pretiniekam kļūtu redzami viņu nodomi. Tas pats, šai sakarībā, sakāms arī tieši par mūsu, Latvijas, likteni – ne jau mūsu dēļ šīs konferences sanāca, un ne jau par mums vien tur bija runa”.²⁸⁴

No 1944. gada februāra līdz jūlijam klajā nāca arī nelegālais laikraksts “Lāčplēsis”, kurš aicināja latviešus būt vienotiem cīņā pret vācu un padomju okupāciju, un sniedza regulāras ziņas arī par notikumiem Rietumu pasaulē. Laikraksts puda ticību Rietumu demokrātijas vērtībām, rakstot: “Rietumu demokrātijas un neitrālās valstis atzīst Latvijai neatkarīgas valsts tiesības, bet Vācijai visas Baltijas valstis nav nekas vairāk kā okupēts austrumu apgabals. Tālāk Vācija paskaidro, ka karš izšķirsies nevis austrumos, bet gan rietumos, un aicina arī latviešu leģionārus cīnīties rietumu frontē. Tā vairs nav cīņa pret boļševismu, bet demokrātismu. Šis ceļš nav latviešiem ejams. Šajā karā demokrātisma pārstāvju pusē ir lielākās kara materiālu un cilvēku rezerves, kas nozīmē neapšaubāmu uzvaras iespēju. Krievija ir lielā mērā atkarīga no sabiedroto atbalsta ar kokmateriāliem un pārtiku, kā arī amerikāņu lidmašīnu bāzēm, kas vajadzīgā brīdī var vērsties pret pašiem boļševikiem. Vērojot vēstures notikumus nepārprotami redzam vienu: mūsu tautas un valsts neatkarības ceļš var iet kopā tikai ar rietumu demokrātijām”.²⁸⁵ Līdzīgas domas 1944. gada jūlijā puda arī pagrīdes izdevums “Latvija”, vērsdamies pret Rietumu sabiedroto kritiku (tajā brīdī tā varēja likties kā reālajai situācijai neatbilstoša nacistu

²⁸⁴ Brīvā Latvija. Latvju Raksti. – 1943. – Nr.9 – 14.decembris.

²⁸⁵ Lāčplēsis. – 1944. – Nr.6 – jūlijs.

propaganda) oficiālajā presē: "Latvieši, nav taisnība, ka Anglija un Amerika vēlas mūsu nāvi, kā to vēsta vācu propagandas izdevumi. Propaganda ap Anglijas un Padomijas patreizējo kopējo cīņu pret Vāciju, nostādot Angliju un Ameriku nespēka lomā, ir tukša salmu kulšana un muļķu ķeršana. Laikā, kad visa Vācija un tās pilsētas drūp zem to sitieniem un ir sāкта materiāla pārspēka invāzija, kas vēl var runāt par Anglijas-Amerikas nespēku un iešanu boļševiku pavadā! Tā ir neizdevusies propaganda! Anglija un Amerika mūs nav pārdevusi un nepārdos".²⁸⁶

Latvijas iedzīvotāju rīcību, tuvojoties otrreizējai padomju okupācijai, ar sava laikraksta "Par Latviju" palīdzību mēģināja ietekmēt arī nelegālās organizācijas "Latvijas Sargi" dalībnieki. Vairākos 1944. gada septembrī publicētajos "Par Latviju" numuros un atsevišķās skrejlapās, kas bija parakstītas "Latvijas Sargu Centrālā štāba" vārdā, bija aicināts saglabāt latviešu tautas dzīvo spēku, un palikt uz vietas Latvijā nevis pakļauties evakuācijai uz Vāciju. Mūsdienās apzinātajos organizācijas "Latvijas Sargi" izdevumos par Rietumu sabiedroto nostāju Latvijas liktenī kara noslēgumā gan dominē izteikti naivi apgalvojumi.²⁸⁷ Optimistiskās prognozes, kam gan nebija konkrēta segumu lielvalstu politikā pret Baltijas valstīm, 1944. gada septembrī puda nelegālais laikraksts "Latvija", vēl arvien aicinot Latvijas iedzīvotājus ticēt to valstiskās neatkarības atjaunošanai ar Rietumu sabiedroto palīdzību. Šīs ideja bija izteikta sekojoši: "Mūsu vēsture māca, ka Latvijas patstāvība ir iespējama tikai uz Vācijas un Krievijas gruvešiem. Un, ja arī šo karu Anglija un Amerika ar gudru politiku iekārtojusi tā, ka Vācija sagrauj Krieviju, lai pēc tam pati tiktu sagrauta, tad mums šajā lielajā spēlē jābūt tikai skatītājiem. Kas rīkojas citādi, ir neapzinīgs, citu tautu vergs, ja nesauktu viņu pat par savas tautas nodevēju [...] Beidzot visiem būs skaidrs, ka nacionāla Latvija būs tikai ar Anglijas un Amerikas uzvaru, bet ja starplaikā mūsu svēto zemi pārstāigā boļševiks, nesdams jaunu iznīcību un ciešanas, tad nesalaužamā ticībā gaidīsim dienu, kad pēc sabiedroto uzvaras dzims mūžīgā Latvija".²⁸⁸ Nelegālā laikraksta "Latvija" paustajām cerībām par Rietumu sabiedroto atbalstu nebija lemts piepildīties, bet šī izdevuma autoriem 1944. gada oktobrī nācās piedzīvot okupācijas varu maiņu Rīgā.

²⁸⁶ Latvija. – 1944. – Nr.8 – jūlijs.

²⁸⁷ Piemēram, laikraksts "Par Latviju" ziņoja, ka 1944. gada 19. septembrī Anglijas ārlietu ministrs A. Īdens pirms izbraukšanas uz Kvebekas starptautisko konferenci pieņēmis Latvijas sūtni Londonā K.Zariņu, bet ASV prezidents F. D. Rūzvelts izsaucis pie sevis sūtni Vašingtonā A. Bilmani. (Par Latviju. – 1944. – Nr.2 – septembris.).

²⁸⁸ Latvija. – 1944. – Nr.9 - 8.septembris.

Bez tam, par oficiālās propagandas vēršanos pret iespējamo Rietumu sabiedroto un Zviedrijas atbalstu Baltijas valstīm un šāda uzskata pastāvēšanu sabiedrībā liecina arī vairāki 1944. gada augustā-septembrī izplatīti propagandas plakāti. Uz krāsaina plakāta “Zviedri nāk” bija attēlota 17. gadsimta zviedru karavīra ierašanās Latvijā, un ironizēts par zviedru iespējamo atbalstu latviešiem. Plakāta tekstā bija uzsvērts: “Zviedri nāk -, angļi palīdzēs, amerikāņi devuši mums solījumus! Visi trīs pasargās Latviju no boļševisma. Tādas muļķības bija dzirdamas jau jūlija sākumā. Kur tagad ir zviedri? Kur angļi? Kur amerikāņi? Un, kur palikuši pļāpas, kas gribēja ar tik muļķīgām baumām radīt apjukumu mūsu tautā? Tie ir glēvi aizbēguši”.²⁸⁹ Pēc satura līdzīgs bija arī krāsains plakāts “Muļķa Antiņš ticēja”, kurš demonstrēja ASV un Lielbritānijas nespēju novērst PSRS agresiju Latvijā. Tas informēja: “Muļķa Antiņš ticēja, ka angļi un amerikāņi visiem spēkiem atturēs boļševikus no Latvijas aizskaršanas. “Patriotiskie” čukstētāji to viņiem pat pasniedza melnu uz balta! [...] Tikai vācu karavīrs ir Latvijas uzticams draugs grūtā brīdī. Nost ar glēviem tenkotājiem. Latvijai pašreiz ir vajadzīgi ne pļāpas, bet vīri”.²⁹⁰ Lai gan oficiālā propaganda savā retorikā latviešu aizsargāšanu no boļševisma vismaz vārdos bija nomainījusi ar Latvijas aizstāvēšanu, tas viss bija pieļaujams, lai tikai sekmētu nemainīgu palikušo propagandas galveno mērķi – mobilizēt visus iespējamus spēkus nacionālsociālistiskās Vācijas interešu aizstāvībā.

Visnoteiktāk uz Rietumu sabiedroto uzvaru Otrajā pasaules karā orientējās un vislielākā nozīme informācijas apmaiņā un slepeno sakaru izveidē starp vācu okupēto Latviju un Rietumiem bija Latvijas Centrālajai padomei. Par to liecināja jau 1943. gada augustā pieņemtā LCP deklarācija, kurā bija uzsvērts, ka „Latvijas tauta ir cieši pārliecināta, ka šinī karā uzvarēs ASV un Anglijas vadītās sabiedroto nācijas. Tā stingri cer, ka ASV un Anglija pielietos attiecībā uz Latviju Atlantijas hartas cēlos principus, kurus Latvijas tauta noteikti atbalsta,²⁹¹ kā arī citi uz Rietumiem vēlāk nosūtītie LCP informatīva un politiska satura dokumenti. Šīs organizācijas tā laika pozīciju raksturo K. Čakstes 1943. gada 16. novembra vēstulē V. Salnajam paustais uzskats, ka latviešu tautā ir vērojama pretestības griba, bet grūtības rada pretestības iespēja, tāpēc pašreizējā situācijā ir iedomājamas tikai divas iespējamās rīcības: „1) ja boļševiki iebrukuši Latvijā – tāpat arī Lietuvā un Igaunijā – mēģināt rīkoties

²⁸⁹ “Zviedri nāk”. Propagandas plakāts, 1944. (Latvijas Nacionālā bibliotēka).

²⁹⁰ “Muļķa Antiņš ticēja”. Propagandas plakāts, 1944. (Latvijas Nacionālā bibliotēka).

²⁹¹ PRO, FO 371, R43050 / F316, pp. 27.–28.

patstāvīgi, radīt valdību vai nacionālu komiteju, kura aicinātu uz cīņu pret boļševikiem un dibinātu pēc iespējas nacionālas formācijas, vai 2) ja tas nav iespējams, tad stāties vāciešu radītās formācijās. Abos gadījumos ir nepieciešams gan šeit, gan ārzemēs publicēt deklarācijas, kurās uzsvērt, ka latviešu tauta cīnās tikai par savas tautas un valsts brīvību, patstāvību un neaizskaramību”.²⁹²

Bez tam, Latvijas Centrālā padome izstrādāja ne tikai dažādas politiskās deklarācijas un sniedza informāciju par patieso stāvokli nacistu okupētajā Latvijā Rietumu sabiedrotajiem, bet sadarbībā ar bijušo Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno un netieši arī ar amerikāņu, britu un zviedru ārlietu un militārās izlūkošanas dienestiem, organizēja politisko bēgļu laivu akcijas uz neitrālo Zviedriju, kā arī plānoja Latvijas neatkarības un pagaidu valdības pasludināšanu un ģenerāļa J. Kureļa grupas bruņotās sacelšanās īstenošanu Otrā pasaules kara beigās Kurzemē. Par kureliešu virsnieku prietumniecisko orientāciju bija pārliecinātas arī vācu drošības iestādes. Pēc ģenerāļa J. Kureļa grupas likvidēšanas 1944. gada 19. novembrī Liepājas cietumā norisinājās t.s. izņēmuma stāvokļa tiesa, kā rezultātā 8 kureliešu štāba virsniekus 1944. gada 20. novembrī jūras kāpās pie Liepājas nošāva, bet 3 apsūdzētiem sods tika mīkstināts. Tiesas spriedumā bija uzsvērts: “Jūs esat uzturējuši sakarus ar anglo-sakšiem un slepenībā gatavojušies izdarīt sacelšanos, lai atkārtotu 1919. gadu. Vadoņa Ādolfa Hitlera vārdā varam teikt: tas nekad vairs neatkārtosies. Mēs iznīcināsim jūs un jūsu tautu līdz pēdējam. Šinī sakarībā Lielvācijas vadonis, kopā ar latvju tautas vienīgiem atbildīgiem pārstāvjiem, to uzskata par pretvalstisku rīcību un visus bez izņēmuma soda ar augstāko soda mēru – nāvi.”²⁹³ Augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē SS obergruppenfīrera Fridriha Jekelna (Jeckeln) 1944. gada 21. novembra²⁹⁴ ziņojumā par ģenerāļa J. Kureļa grupas likvidēšanu²⁹⁵ bija atklātas kureliešu simpātijas pret Angliju, un minēts, ka saskaņā ar kādu Ostlandes kaujas grupas SS iznīcinātāju vienību (SS-Jagdverbände der Einsatzgruppe Ostland) pārvaldes vadītāja ziņojumu, kureliešu aģenti ir veikuši vervēšanas darbu Liepājas ostā, izplatot ziņas, ka ģenerālis Kurelis ir saņēmis zināmas garantijas no Anglijas. Viens no apcietinātajiem kureliešu radistiem esot izteicies, ka kādam citam radistam ir bijis uzdevums doties uz

²⁹² Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (turpmāk – LR ĀMA), Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs (turpmāk – LA), 247. kaste. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 199.-203. lpp.

²⁹³ Biezais H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. – Itaka: Mežābele. – 1991. – 57.lpp.

²⁹⁴ Cetur ziņojums datēts ar 25.novembri. Skat.: Polijas Militārās vēstures institūta arhīvs, T-454.f., 15.r., 000375-000382 k.. Dok. publ.: Latvijas suverenitātes ideja..., 158.-162.lpp.

²⁹⁵ BA, R 90/4. Dok. publ.: Biezais H. Kurelieši..., 85.-89.lpp.

Zviedriju. Ziņojumā atzīmēta arī ģenerāļa J. Kureļa grupas stāšanās kontaktos ar bijušajiem Latvijas sūtņiem Rietumos – L. Sēju (īstenībā - V.Salno – U.N.) Stokholmā, K.Zariņu Londonā un A. Bīlmani Vašingtonā, ar kuru starpniecību caur Zviedriju tiekot uzturēti sakari ar Rietumiem.²⁹⁶ Kureliešu štāba virsnieku slepenie sakari ar Zviedriju un Angliju minēti arī F. Jekelna ziņojumā izlūkošanas daļas priekšniekam pulkvedim fon Gersdorfam²⁹⁷ un fiksēti kara dienasgrāmatā: ”Viņa (resp. – Kureļa) štāba kungi, kā tas nepārprotami ir pierādīts, ir uzturējuši slepenus sakarus ar Zviedriju un Angliju, un vakar ar karatiesas spriedumu nošauti”.²⁹⁸ Bez tam, arī tie pretošanās kustības dalībnieki (izņemot kureliešus un bēgļu laivu akciju uz Zviedriju organizētājus), kas Otrā pasaules kara beigū posmā palika Sarkanās armijas vēl neiekarotajā Latvijas teritorijā – Kurzemē, objektīvu apstākļu dēļ vairs nespēja uzsākt aktīvu pretdarbību okupācijas varas iestādēm, taču savu līdzšinējo noskaņojumu un attieksmi pret Rietumu sabiedrotajiem saglabāja līdz pat kara beigām un vēl vēlāk, kad cerības un ilūzijas tad jau bijušo sabiedroto ASV, Lielbritānijas un PSRS drīzu militāru konfliktu un iespējamu Latvijas neatkarības atjaunošanu bija dzīvas samērā plašos sabiedrības slāņos.²⁹⁹

Par LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku prietumniecisko noskaņojumu un sakariem ar dažādām Rietumu sabiedroto institūcijām liecina arī LPSR VDK pēckara arestēto un tiesāto latviešu nacionālās pretošanās kustības darbinieku krimināllietu materiāli, uz kuru pamata arī padomju drošības iestādes saskatīja nacionālās pretošanās kustības saikni ar Rietumiem un galvenos LCP nelegālās darbības mērķus interpretēja sekojoši: “1) izveidot Zviedrijā Anglijas un ASV atbalstītu Skandināvijas un Baltijas valstu Ziemeļu bloku, ar ieročiem rokās apspiest padomju varu un izveidot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritorijā brīvas un neatkarīgas buržuāziskas valstis; 2) pārcelt uz Zviedriju galvenos Latvijas nacionālos

²⁹⁶ To, ka vācu drošības iestādes bija informētas par ģenerāļa J. Kureļa grupas pārstāvju nodibinātajiem sakariem ar Zviedriju, kur to nosūtītā nelegālā informācija nonāca britu izlūkdienesta darbinieku rīcībā, apliecina arī ASV armijas izmeklēšanas iestāžu tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām sastādītā dokumentācija. Skat., Biezais H. Kurelieši..., 139.-140.lpp.

²⁹⁷ Turpat, 131.lpp.

²⁹⁸ Kritiski gan jāizturas pret dokumentos atrodamo fon Gersdorfa 1944.gada decembrī rakstīto apgalvojumu, ka latviešu nacionālo partizānu (resp. – kureliešu) vadību pēc ģenerāļa Kureļa pārņēmis ģenerālis Dūze, kurš, iespējams, atrodoties sakaros ar PSRS. Daži apakšvirsnieki gan domājot, ka Dūze rīkojies angļu uzdevumā, taču šīs ziņas vēl esot jāpārbauda. Skat., Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944. – 1956, 74.lpp.

²⁹⁹ Neiburgs U. Sabiedrības noskaņojums Kurzemē Otrā pasaules kara noslēgumā (1944-1945) // Starptautiska zinātniskā konference “Otrā pasaules kara beigās Kurzemē – zināmais, aizmirstais, pētāmais” Liepājā, 2005. gada 14. aprīlī. – Liepāja, 2005. - 13.-16. lpp.

kadrus, lai tādā veidā tos glābtu no iznīcināšanas; 3) izveidot Latvijas teritorijā speciālas grupas tiešai bruņotai cīņai pret padomju varu Latvijā”.³⁰⁰

Kaut arī iepriekšminētie nacistu un padomju okupācijas varas dažādo pārvaldes un policejisko struktūru sniegtie latviešu nacionālās pretošanās kustības darbības mērķu un izpausmju vērtējumi ne vienmēr bija realitātei atbilstoši, tie tomēr bija nekļūdīgi atzīstot, ka tieši Latvijas Centrālā padome bija galvenā un gandrīz vienīgā nacionālās pretošanās kustības organizācija, pateicoties kurai, latviešu pretošanās kustības dalībnieku prarietumnieciskā nostāja neaprobežojās tikai ar simpatizēšanu ASV un Lielbritānijas uzvarai karā un izteiktajām cerībām par šo Rietumu lielvalstu atbalstu Latvijas neatkarības centienu īstenošanā, bet izpaudās arī reālā nelegālā politiskā, informatīvā un praktiskā darbībā.

³⁰⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 29669.l., 1.-2.sēj. – Osvalda Bileskalna krimināllieta, 99.l., 1.-8.sēj. - Kārļa Ernesta Frišenfelda krimināllieta, 28635.l., 1.-18.sēj. – Riharda Zandes u.c. krimināllieta.

2. Rietumu sabiedroto politika pret Latviju

Otrā pasaules kara laikā Latvija zaudēja savu valstisko neatkarību un dažu gadu laikā piedzīvoja vienu otrai sekojošu padomju-nacistu-padomju okupāciju varu nomaiņu. Neskatoties uz faktiskās suverenitātes zaudēšanu, Latvija de iure turpināja pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts un tās intereses pārstāvēja un pauda Latvijas Republikas diplomāti Rietumos, vispirms jau Ārkārtējo pilnvaru nesējs un sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš un sūtnis ASV Alfrēds Bīlmanis.³⁰¹ No Latvijas interešu aizstāvības viedokļa īpaša loma starptautiskajās attiecībās kara gados izrādījās arī bijušajam Latvijas sūtnim Zviedrijā Voldemāram Salnajam, kurš spēja izmantot neitrālās Zviedrijas ģeogrāfisko tuvumu un atrašanos ārpus kara darbības zonas, lai noorganizētu un uzturētu nelegālos sakarus starp nacistu okupēto Latviju un Rietumiem.

Rietumu sabiedroto lielvalstu – ASV un Lielbritānijas ārpolitiskajai nostājai bija būtiska nozīme Baltijas valstu jautājuma risinājumā Otrā pasaules kara laikā. Taču, kaut arī ASV un Lielbritānija de iure nekad neatzina Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā, kara gadu diplomātijā tā ievēroja savas sabiedrotās - PSRS ģeopolitiskās intereses, atkāpjoties no Atlantijas hartas un Apvienoto Nāciju deklarācijas principu attiecināšanu uz Baltijas valstīm.³⁰² Tāpēc, atklājot un analizējot kara laikā izveidojošos nelegālos sakarus starp pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā, tās diplomātiem Rietumos un dažādiem ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas dienestiem, svarīgi ir arī noskaidrot, kādi bija galvenie diplomātiskie soļi Rietumu sabiedroto un PSRS kara gadu politikā attiecībā uz Baltijas valstīm, kāpēc un kādu vietu Latvijas valsts situācijā Otrā pasaules kara laikā ieņēma Zviedrija, un kāds šajā laikā un šādos apstākļos bija Latvijas diplomātu statuss un viņu politiskie centieni cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

2. 1. Latvija ASV, Lielbritānijas un PSRS kara laika diplomātijā.

Sākoties Vācijas - PSRS karam 1941. gada 22. jūnijā, nepilnu divu nedēļu laikā Latvijas teritorijā padomju okupācijas vietā stājās nacionālsociālistiskās Vācijas

³⁰¹ Lerhis A. Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs Latvijas interešu sardzē PSRS un Vācijas kara gados (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. – 2007. – Nr. 44 – 40.-46. lpp.; Zunda A. Latvijas diplomāti Rietumvalstīs Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 1 – 78.-86. lpp.

³⁰² Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. - 2010. – Nr. ½ - 92.-116. lpp.

okupācija. Padomju Savienība viennozīmīgi pauda uzskatu par Baltijas valstīm kā savu sastāvdaļu, un nemitīgi pieprasīja PSRS 1941. gada robežu juridisku atzīšanu. Arī nacistiskā Vācija, tās karaspēkam ienākot Latvijā, uzskatīja to nevis par atbrīvoto neatkarīgu valsti, bet gan par okupētu PSRS teritoriju, no kuras bija jāizsūta vai jāiznīcina visi nevēlamie elementi, veidojot ģermāņu dzīves telpu „Jaunajā Eiropā”.³⁰³

ASV nostāju Latvijas okupācijas jautājumā pauda ASV Valsts sekretāra vietas izpildītāja Samnera Vellsa (Welles) 1940. gada 23. jūlijā parakstītā deklarācija, kurā ASV valdība izteica simpātijas Baltijas valstīm un to progresam, nosodīja PSRS vardarbību un iejaukšanos mazo kaimiņvalstu iekšējās lietās, un uzsvēra saprāta, taisnības un likumības principus kā neatņemamu sastāvdaļu tautu savstarpējās attiecībās.³⁰⁴ Arī Lielbritānija uzskatīja, ka jautājums par teritoriālo pārmaiņu likumību Austrumeiropā un Baltijas valstīs ir jāatstāj izlemšanai pēckara Miera konferencei. 1940. gada 5. septembrī britu premjerministrs Vinstons Čērčils (Churchill) paziņoja, ka Lielbritānija neatzīst par likumīgām kara laikā notikušās teritoriālās pārmaiņas Eiropā, jo to likumīgums ir jāizlemj starptautiskās vienošanās ceļā.³⁰⁵

1941. gada 14. augustā ASV prezidents Franklins Delano Rūzvelts (Roosevelt) un Lielbritānijas premjerministrs V. Čērčils parakstīja Atlantijas hartu, kas atzina “katras tautas tiesības izraudzīties tādu valdības formu, kādu tās vēlas”, un izteica vēlēšanos atkal atjaunot “suverēnās tiesības un pašpārvaldīšanos tām tautām, kam tās ar varu atņemtas”.³⁰⁶ Jau 24. septembrī Atlantijas hartai pievienojās arī PSRS, atzīstot visas hartā deklarētās brīvības, taču izdarot atrunu attiecībā uz tautu pašnoteikšanās principu. PSRS piekrita to atbalstīt tikai ar noteikumu, ka jāņem vērā katras valsts konkrētā situācija, vajadzības un vēsturiskās īpatnības.³⁰⁷ Arī teritoriālās neaizskaramības principa ievērošanu PSRS bija ar mieru atzīt tikai attiecībā uz tās 1941. gada robežām, uzskatot par savām 1939.-1940. gadā pievienotās

³⁰³ Kangeris K. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941-1945) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999.gada 14.-15.jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sēj.). - Rīga. - 2000. – 79.-94. lpp.

³⁰⁴ Hough W.J.H., III. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting forcible Seizure of Territory // New York Law School Journal of International and Comparative Law, Vol. 6, No.2, Winter 1985. – pp. 301-533.

³⁰⁵ Anderson E. British Policy toward the Baltic states, 1940-41 // Journal of Baltic Studies. – 1980. – Nr. XI/4. – pp. 325-333.

³⁰⁶ Cīņa par mieru dokumentos: Savienoto Valstu valstsdepartamenta oficiāli materiāli. – Dinkelsbīle [UNRRA], 1946. – 1.lpp.

³⁰⁷ СССР и Германский вопрос 1941-1949. Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. - Москва: „Международные отношения”, 1996, с. 115-117.

Austrumpolijas, Baltijas valstu, Besarābijas un Ziemeļbukovinas teritorijas.³⁰⁸ 1942. gada 1. janvārī tika pieņemta arī Vašingtonas jeb t.s. Apvienoto Nāciju deklarācija, kurai pievienojās 26 valstis, apliecinot atbalstu Atlantijas hartas principiem un solot ciešu sadarbību izlietot visus resursus cīņā pret Vāciju, Itāliju un Japānu. ASV un Lielbritānija tomēr nepieļāva Baltijas valstu pārstāvjiem parakstīt Atlantijas hartu un Apvienoto nāciju deklarāciju, kā arī liedza iespēju tiem piedalīties kara laika starptautiskajās konferencēs.³⁰⁹ Lai gan Atlantijas hartas parakstītāji tās pamatprincipus attiecināja uz visām valstīm, Otrā pasaules kara laikā Rietumu sabiedrotie, lai nesarežģītu savas attiecības ar PSRS, ne reizi atklāti neapliecināja, taču arī nenoliedza, ka Atlantijas hartā pasludinātie principi attiecas arī uz Baltijas valstīm.

1941. gada 12. jūlijā Lielbritānija un PSRS noslēdza vienošanos par kopīgu cīņu pret nacistisko Vāciju. Lai gan PSRS šajās un citās vēlāk sekojošās sarunās par militāro un politisko sadarbību, pastāvīgi centās panākt savu 1941. gada robežu juridisku atzīšanu, un no tā izrietošu Baltijas valstu inkorporāciju, pagaidām no tā izdevās izvairīties.³¹⁰ Taču jau augusta beigās Baltijas valstu sūtniecības Londonā saņēma notas, kurās bija uzsvērts, ka baltiešu diplomātiem turpmāk aizliegts oficiāli izteikties par politiskiem jautājumiem, kam sekoja paziņojums, ka kontaktēties ar Ārlietu ministriju vēlams galvenokārt vēstuļu formā.³¹¹ Britu ārlietu ministra Antonija Īdena (Eden) vizītes laikā Maskavā 1941. gada 16.-18. decembrī PSRS pieprasīja pēc iespējas ātrāku Otrās frontes atklāšanu, kā arī izvirzīja teritoriālu izmaiņu plānu Eiropas politiskajā kartē pēc kara beigām. J. Staļins paziņoja, ka Baltijas valstu piederība Padomju Savienībai nav diskutējama un ir pati par sevi saprotama lieta.³¹² A. Īdenam arī tika paskaidrots, ka Padomju Savienība uzskata par nepieciešamu savu robežu atjaunošanu, tādu, kādas tās bija 1941. gadā pirms Vācijas uzbrukuma PSRS. Tās iekļaujot padomju - somu robežu, kas esot noteikta pēc PSRS un Somijas miera

³⁰⁸ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.-1998. - Rīga, 1999. - 140.-141.lpp.

³⁰⁹ Zunda A. Morāle un politiskais aprēķins Anglijas Baltijas politikā Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr.4 – 26.-31.lpp.

³¹⁰ Kirby D. Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941-1942 // The Baltic States in Peace and War 1917-1945 / Edit. V. S. Vardys, R. J. Misiunas. – London, 1978. – pp. 159-172.

³¹¹ Zunda A. Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Arhīvi. – 2000. – Nr.3 – 83.-104.lpp.

³¹² Vizulis I. Nations under Duress: The Baltic States. - Port Washington, N.Y. – 1985. – pp. 60-61.

sarunām 1940. gadā, Baltijas republikas, Besarābiju un Ziemeļbukovinu.³¹³ Komentējot šo padomju pozīciju, A. Īdens izteicās, ka “šobrīd britu valdībai trīs Baltijas valstis neeksistē [...] Baltijas valstu sūtņi, kas vēl turpina eksistēt Londonā, saglabā savu statusu tikai aiz laipnības. Ar viņiem britu valdība neved nekādas sarunas, neapmainās notām”, un faktiski apliecināja gatavību atzīt Baltijas valstu okupāciju, līdz ko radīsies piemēroti apstākļi.³¹⁴ Lai gan sarunu noslēgumā publiski paziņoja, ka notikusi būtiska viedokļu apmaiņa un tās norisinājušās veiksmīgi, to laikā tomēr neizdevās parakstīt PSRS-Lielbritānijas sadarbības līgumu, jo britu delegācija sekoja ASV šajā laikā paustajai nostājai - par teritoriāliem jautājumiem lemt pēckara miera konferencē.

Pēc Japānas uzbrukuma Pirlharborai 1941. gada 7. decembrī Otrajā pasaules karā iestājās arī ASV un 11. decembrī kļuva par PSRS sabiedroto. Sākot ar 1942. gadu ASV izjuta pieaugošu PSRS spiedienu Baltijas valstu jautājumā, pieprasot slēgt Baltijas valstu diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības un izbeigt šo valstu kontu iesaldēšanu. ASV Valsts sekretāra Kordela Halla (Hull) 4. februāra memorandā bija norādīts, ka jebkuram inteligentam cilvēkam esot skaidrs, ka Baltijas valstīs iebruka padomju bruņotie spēki, bet šo valstu iedzīvotājiem nebija iespējas izteikt savu gribu. Tāpēc nav pieļaujams ieņemt pozīciju, kas atzītu, ka šīs valstis nevēlas saglabāt savu neatkarību.³¹⁵ Ne tik labvēlīgi pret Baltijas valstīm bija noskaņots V. Čērčils, kurš 1942. gada 7. marta vēstulē F. D. Rūzveltam rakstīja: “Manuprāt, Atlantijas hartas principus nevajadzētu iztulkot tā, ka tie liegtu Padomju Savienībai robežas, kādas tās bija, kad Vācija iebruka Krievijā”.³¹⁶ Arī 26. maijā, slēdzot sadarbības līgumu ar PSRS, Lielbritānija tai mutiski apsolīja, ka tā neiebildīs pret Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā, un padomju ārlietu ministrs Vjačeslavs Molotovs (*Молотов*) pēc britu-padomju līguma parakstīšanas atklāti paziņoja, ka pēc vāciešu padzīšanas Igaunija, Latvija un Lietuva atkal kļūs par padomju republikām. Pēdējā brīdī šo vienošanos gan neiekļāva oficiālajā līguma tekstā, kam par pamatu bija arī zināms ASV spiediens un Lielbritānijas nevēlēšanās atzīt 1939. gada septembrī PSRS veikto

³¹³ СССР и Германский вопрос 1941-1949. Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949, с. 126-127.

³¹⁴ Taurēns J. Baltijas valstu statusa problēma PSRS un Rietumu sabiedroto attiecībās (1940. g. – 1942. g. maijs) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2 – 67.-68. lpp.

³¹⁵ Варес П. Осипова О. Похищение Европы, или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. – Таллинн, 1992. – с. 237.

³¹⁶ Anderson E. Die politische Einstellung Englands zu den baltischen Staaten 1940-1946 // Zeitschrift für Ostfloroscotobhung. – 1981. - Nr. 30 – S. 572.

aneksiju Polijā.³¹⁷ Tomēr PSRS vēlāk uzskatīja, ka abu valstu starpā nav nekādu domstarpību šajā jautājumā. Netieši to apstiprināja arī britu ārlietu ministra A. Īdena tikšanās reizē ar PSRS vēstnieku Lielbritānijā Ivanu Maiski (*Ма́йский*) 1943. gada 7. un 12. aprīlī paustie iespaidi, kas bija radušies pēc viņa nesenās atgriešanās no vizītes ASV. Pēc A. Īdena domām Baltijas valstu jautājums nevarētu spēlēt kādu daudznozīmīgu lomu amerikāņu-padomju attiecībās nākotnē. Protams, ASV, esot ne mazums cilvēku, kas balstoties uz Atlantijas hartu un tautu pašnoteikšanās tiesībām, mīlot runāt par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarību. Tas tomēr neesot nopietni, jo tad, kad PSRS karaspēks ieņemšot Baltiju, šis jautājums pats par sevi jau būs noņemts no dienas kārtības. Neviena spēkos nebūšot piespiest Sarkanā armiju aiziet no Baltijas, un šo faktu nāksoties atzīt.³¹⁸

1943. gada 19. oktobrī Maskavā sākās Padomju Savienības, ASV un Lielbritānijas ārlietu ministru konference, kurā V. Molotovs, K. Halls un A. Īdens apspriedās par Eiropas politisko sadalījumu pēc Otrā pasaules kara un veica pēdējos priekšdarbus Teherānas konferencē.³¹⁹ Britu un amerikāņu ārlietu ministriem no savām valdībām līdzī bija dotas plašas pilnvaras piekrist J. Staļina prasībām par Baltijas valstu, Austrumpolijas un Besarābijas atdošanu Padomju Savienībai. Pirms izbraukšanas uz Maskavu K. Halls tikās ar F. D. Rūzveltu, kurš attiecībā uz Baltijas valstīm pavēstīja, ka viņš pats, tiekoties ar J. Staļinu, ir nolēmis ar viņu runāt, vadoties no augstas morāles principiem. Viņš teikšot tam, ka ne Lielbritānija, ne ASV nekaros ar Padomju Savienību Baltijas valstu dēļ, bet tomēr Padomju Savienības interesēs būtu, ņemot vērā tās stāvokli pasaulē, paziņot par gatavību pēc diviem vai vairāk gadiem pēc kara beigām īstenot otru plebiscītu, jo, neraugoties uz to, ka Padomju Savienība uzskata pirmo plebiscītu par galīgu, pārejai pasaules daļai ir citāds viedoklis.³²⁰ Pirms tam F. D. Rūzvelts bija ticis arī ar Ņujorkas katoļu arhibīskapu F. Spelmanu, un sarunā ar viņu paudis pārliecību, ka V. Čērčils esot pārāk liels ideālists, bet viņš pats, tāpat kā J. Staļins ir reālists, kas varētu nākt par labu savstarpējai sapratnei. Kaut gan cerības esot mazas, būtu jāmēģina panākt, lai J. Staļins apsolītu pārmērīgi nepaplašināt Krievijas teritoriju. Viņš noteikti saņemtu Somiju, Baltijas valstis, Austrumpoliju un Besarābiju, jo labāk tās esot atdot ar labu. Viņš bija

³¹⁷ Juda L. United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law // Journal of Baltic Studies. – 1975. – Nr. VI/4 – p. 276.

³¹⁸ СССР и Германский вопрос 1941-1949. Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949, c. 208.

³¹⁹ Manteniēks M. The Baltic States and Roosevelt / Paper presented at the 14th Conference on Baltic Studies, University of Illinois, Chicago, June 8-11, 1994., pp. 26-27.

³²⁰ Hull C. The Memoirs of Cordell Hull. – New York, 1948. - p. 1266.

pārliecināts, ka arī Austrija, Ungārija un Horvātija kļūs par padomju protektorātu, bet cerēja saglabāt nekomunistisku valdību Francijā. F. D. Rūzvelts arī izteica cerību, ka Eiropas ietekmē 10-20 gadu laikā krievi kļūs civilizētāki.³²¹ Maskavas konferencē pieņemtajos oficiālajos dokumentos Baltijas valstis gan nebija minētas, lai gan tās laikā kļuva skaidrs, ka PSRS vēlējās leģitimizēt savu klātbūtni Baltijas valstīs, solot pat izvest tajās plebiscītu ar Rietumu sabiedroto novērotāju piedalīšanos, kas gan nerādīja lielu uzticību britos un amerikāņos, zinot kā 1940. gadā notika tautas nobalsošana šajās valstīs.³²²

ASV un Lielbritānijas attieksme pret Baltijas valstīm Otrā pasaules kara laikā ir raksturota arī ASV izlūkdienesta - Stratēģisko dienestu pārvaldes - OSS (Office of Strategic Services) Pētniecības un analīzes nodaļas (Research and Analysis Branch) 1943. gada 22. oktobra slepenajā pārskatā par triju sabiedroto – PSRS, Lielbritānijas un ASV pašreizējām attiecībām ar Baltijas valstīm. Tajā bija paskaidrots, ka īpašais statuss, ko Lielbritānijas valdība ir piešķīrusi trīs Baltijas valstu diplomātiskajiem pārstāvjiem, ir vieglāk aprakstāms nekā definējams. Tam pamatā ir drīzāk pašreizējās kara vajadzības nekā līguma nosacījumi vai diplomātiskā prakse. To var izsecināt no britu oficiālajiem dokumentiem. 1943. gada britu valsts darbinieka gadagrāmatā ir kategoriski apgalvots, ka Igaunija, Latvija un Lietuva tika iekļautas Padomju Savienībā 1940. gada 3. augustā (tā tekstā – U. N.). Mēnesi vēlāk, 5. septembrī, britu diplomātiskās misijas šajās valstīs tika atsauktas. Tajā pat laikā, Lielbritānijas Ārlietu ministrijas diplomātiskās un konsulārās grāmatas sarakstā trīs Baltijas valstu misiju vārdi tika izsvītroti no ārvalstu vēstniecību saraksta Londonā. Bet, Baltijas diplomātisko pārstāvju vārdi vēl joprojām tiek uzskaitīti diplomātiskā korpusa personu sarakstā. Šiem diplomātiem ir piešķirtas dažādas personiskās privilēģijas un atzīšana. Tādejādi viņi ietilpst kategorijā, kas līdz šim nav bijusi atzīta starptautiskajās attiecībās.³²³ Šeit pat arī bija uzsvērts, ka atšķirībā no Lielbritānijas, ASV pilnībā atzīst Baltijas valstu pārstāvjus. Šī atzīšana iekļaujas vispārējās atzīšanas politikā attiecībā uz mazu valstu tiesībām, neatzīstot pārmaiņas, kas balstītas uz militāru iekarojumu pamata. Ko Baltijas valstu misiju atzīšana Amerikai nozīmē praksē, nav gluži skaidrs. Šo valstu valdības, kuras šīs misijas pārstāvēja, vairāk nepastāv. Šo misiju statuss nav līdzīgs Grieķijas, Dienvidslāvijas, Norvēģijas misijām, kuras

³²¹ Gannon R.I. The Cardinal Spellman Story. – London, 1963. – pp. 222-224.

³²² From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945. - The Pennsylvania State University Press, 1996., p.192.

³²³ NA II, Record Group 331, Microfilm 1221.

pārstāv trimdas valdības ārzemēs. Baltijas valstu misiju statuss nav arī salīdzināms ar Dānijas pārstāvniecību, kura darbojas ar atzītām pilnvarām. Baltijas misiju atzīšanai līdz ar to ir grūti atrodamas paralēles vai precedents, bet šķiet pilnīgi skaidrs, ka šī atzīšana nozīmē kaut ko mazāk kā šo misiju tiesību atzīšana pārstāvēt savas valstis starptautiskā arēnā.³²⁴

No 1943. gada 28. novembra līdz 1. decembrim Teherānā norisinājās triju lielvalstu – ASV, Lielbritānijas un PSRS starptautiskā konference. Šī bija pirmā reize, kad šo valstu vadītāji - F. D. Rūzvelts, V. Čērčils un J. Staļins satikās klātienē. Viņus pavadīja padomnieki militārajos un diplomātijas jautājumos. Konferences dalībnieki vienojās par Otrās frontes atklāšanu Eiropā ne vēlāk kā 1944. gada maijā (Sabiedroto invāzija Normandijā gan sākās tikai 1944. gada 6. jūnijā – U. N.), atzina PSRS pretenzijas uz Kēnigsbergu, akceptēja Polijas robežas pa Oderu rietumos un “Kerzona līniju” austrumos, kā arī pārrunāja citus jautājumus.³²⁵ Konferences pirmajā dienā F. D. Rūzvelts cita starpā izteicās arī par brīvas navigācijas iespējām Baltijas jūrā, ko varētu nodrošināt ar starptautiskas pārvaldes palīdzību Kīles kanālam pieguļošajā zonā. Pārtulkojot viņa teikto, radās kļūme, jo J. Staļins saprata, ka ASV prezidents runā par Baltijas valstu starptautisku pārvaldi. J. Staļins tūlīt pat paziņoja, ka šīs valstis esot pievienojušās Padomju Savienībai pēc to tautu brīvas nobalsošanas un nav iespējams runāt par kaut kādu to statusa maiņu. Šo pārpratumu kopīgiem spēkiem gan ātri novērsa.³²⁶ 1. decembra pēcpusdienā, pulksten 15.20 amerikāņu apartamentos padomju vēstniecībā Teherānā notika atsevišķa F. D. Rūzvelta un J. Staļina privātā tikšanās. Bez viņiem tajā piedalījās arī ASV vēstnieks Padomju Savienībā Viljamss Averels Harimans (Harriman) un kā tulks - ASV vēstniecības Maskavā 1. sekretārs Čārlzs E. Bolens (Bohlen), kā arī PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs un tulks Pavlovs. Tikšanās laikā F. D. Rūzvelts, it kā atvainodamies un taisnodamies, ieminējās arī par Polijas un Baltijas valstu likteni. It kā jokojot, viņš paziņoja, ka nav gatavs iesaistīties karā Baltijas valstu dēļ, taču nevar publiski atzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS. ASV tauta viņu nesaprastu, jo viņš šajā laikā gatavojās vēlreiz kandidēt uz ASV prezidenta posteni 1944. gada vēlēšanās. F. D. Rūzvelts paskaidroja, ka iekšpolitiski apsvērumi viņam liekot rūpēties par poļu un baltiešu izcelsmes vēlētāju balsīm ASV,

³²⁴ Turpat.

³²⁵ Baltais M.K. Latvia at the Teheran and Yalta Conferences – Issues and Sources // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sēj.). - Rīga, 2000. – 330.-335.lpp.

³²⁶ Sherwood R.W. Roosevelt and Hopkins: An Intimate History. – New York, – 1948.- p. 782.

un izteica domu, ka arī Baltijas valstu iedzīvotājiem vajadzētu dot iespēju izteikt savu gribu. J. Staļins puda izbrīnu par šī jautājuma aktualitāti, jo Lietuvai, Igaunijai un Latvijai neesot bijusi autonomija arī pirms revolūcijas Krievijā. Cars toreiz esot bijis ASV un Anglijas sabiedrotais, un neviens tad nav ierosinājis šo valstu izstāšanos no Krievijas. Viņš arī paziņoja, ka Baltijas tautām būs iespēja paust savu gribu, piemēram, vēlēšanās.³²⁷ Tālākās sarunās konferences gaitā Baltijas valstu liktenis vairāk netika skarts. Lai arī ASV uzstāja uz tautas nobalsošanas nepieciešamību Baltijas valstīs, tā bija nonākusi jau pirms tam ne tik uzstājīgās Lielbritānijas pozīcijās.³²⁸ Rietumu sabiedrotie militāri stratēģisku un ārpolitisku apsvērumu dēļ akceptēja PSRS intereses Baltijas valstu jautājumā, saprotot, ka reāli nebūs nekādu iespēju kaut ko mainīt situācijā, kad Sarkanā armija būs ieņēmusi Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritoriju.

Neko nemainīja arī Britu parlamenta deputāta A. Bosoma 1944. gada 29. septembra vēstulē A. Īdenam Baltijas valstīm izteiktais atbalsts: “Krievijas attieksme pret Baltiju ir skaidra. Bet, kad pienāks laiks, es ļoti ceru, ka Jūs darīsiet visu, kas būs jūsu spēkos, lai piespiestu Krieviju nebūt pārāk bargai pret šīm trim mazajām nācijām, kuru brīvību Amerika un Anglija savā laikā apsveica”.³²⁹ Lielvalstu diplomātijā morāles principu ievērošanas vietā diemžēl dominēja politiski aprēķini. Lielbritānija nebija gatava kaut kādā veidā ietekmēt PSRS politiku Baltijas jautājumā. Britu valdības oficiālo nostāju pret Baltijas valstīm 1944. gada nogalē izteica A. Īdena atbilde uz parlamenta deputāta H. Viljamsa pieprasījumu. Tā bija tīri formāla, deklarējot, ka britu valdība nav atzinusi nekādas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdības, kā tikai tās, kas ir pastāvējušas kopš politiskajām izmaiņām 1940.gada jūnijā.³³⁰ Arī ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas vadītāja vietnieks Džons Hikersons (Hickerson) savā 1945. gada 8. janvāra memorandā, kurš gan palika bez plašākas ievēribas, bija konstatējis nenovēršamo Baltijas valstu okupāciju no Padomju Savienības puses, un pat ieteica atzīt Baltijas valstu inkorporāciju, lai nodrošinātu sekmīgu sadarbību ar PSRS kara pabeigšanā un miera organizēšanā.³³¹ Arī Lielbritānijas Ārlietu ministrija 1945. gada janvārī vēlreiz apstiprināja, ka tā de iure

³²⁷ Bohlen C.E. Witness to History. – New York, 1973. – pp. 156-157.

³²⁸ Kochavi A.J. Britain, the Soviet Union, and the Question of the Baltic States in 1943 // Journal of Baltic Studies. – 1991. – Nr. XXII/2 – pp. 173-182

³²⁹ PRO, FO 371/43052, p. 59.

³³⁰ Zunda A. Morāle un politiskais aprēķins Anglijas Baltijas politikā Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 4 - 30.lpp.

³³¹ Lundestad G. The American Non-Policy toward Eastern Europe 1943-1947. – Oslo, 1978. - pp. 302-303.

nav atzinusi Baltijas valstu pievienošanu Padomju Savienībai, atliekot šo valstu likteņa izšķiršanu uz pēckara Miera konferenci.³³²

No 1945. gada 4. līdz 11. februārim notika PSRS, Lielbritānijas un ASV vadītāju tikšanās Jaltā. Triju lielvalstu delegācijās bija prāvs skaits militāro un diplomātisko padomnieku, kopā ap 700 personu. Jaltas konferencē tās dalībnieki Baltijas valstu jautājumam pieskārs tikai garāmejojot, apspriežot Apvienoto Nāciju Organizācijas izveidošanas principus, un noraidot PSRS vēlēšanos iegūt balsstiesības visām savām 16 padomju republikām, tai skaitā arī okupētajām Baltijas valstīm. Šo prasību izdevās apstrīdēt, jo ASV uzstāja, ka balsstiesības tādā gadījumā ir jādod arī visām tās toreizējām 48 pavalstīm.³³³ Konferences laikā Rietumu sabiedrotie piekrita Polijas austrumu robežu novilkt pa “Kerzona līniju”, tādejādi akceptējot PSRS aneksiju Polijā. Vienlaikus PSRS piekrita propadomju Polijas valdības sastāvā iekļaut arī pirmskara Polijas valdības pārstāvjus. Jaltas konferencē arī panāca vienošanās, ka Padomju Savienībā jāatgriežas visiem padomju pilsoņiem no Rietumu sabiedroto okupācijas zonām.³³⁴ Taču tā kā termins “padomju pilsonis” šeit nebija skaidri definēts, tad baltiešus tas lielākoties neskāra, jo Rietumu valstis, par spīti PSRS protestiem, par padomju pilsoņiem uzskatīja tikai tos tās iedzīvotājus, kas tādi bija 1939. gada 1. septembrī, sākoties Otrajam pasaules karam.³³⁵ Konferencē nolēma izveidot Vācijā četras (padomju, amerikāņu, angļu, franču) okupācijas zonas, parakstīja slepenu dokumentu par PSRS iesaistīšanos karā pret Japānu, kā arī apstiprināja pašnoteikšanās un demokrātijas principus, pieņemot “Deklarāciju par atbrīvoto Eiropu”.³³⁶ Neskatoties uz to, bija skaidrs, ka Padomju Savienība Austrumeiropā nepieļaus referendumus ar starptautisko novērotāju piedalīšanos, toties PSRS līdzdalība jaundibināmajā Apvienoto Nāciju Organizācijā bija absolūti nepieciešama. Rietumu sabiedrotie bija spiesti piekrist Austrumeiropas nonākšanai PSRS kontrolē, sev paturot vienīgi tiesības neatzīt Padomju Savienības īstenoto Baltijas valstu okupāciju.

Latvijas likteni Otrā pasaules kara laikā būtiski ietekmēja cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju izveidotās triju lielvalstu koalīcijas - ASV, Lielbritānijas

³³² Taurēns J. Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2000.gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3.sēj.). – Rīga. - 2001. – 222.lpp.

³³³ Byrnes J. Speaking frankly. – London, 1947. - pp. 39-40.

³³⁴ NA II, Record Group 331, Entry 6, Box 5.

³³⁵ Baltais M.K. The Latvian Legion after VE Day // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. - Rīga. - 2000. – 118.–127.lpp.

³³⁶ Manteniņš M. A. Yalta and the Baltic States // <http://bafl.com/yalta>. - pp. 1.-12.

un PSRS sarežģītie kompromisa meklējumi starptautiskajā politikā, kā rezultātā Rietumu sabiedrotajiem Baltijas valstu jautājumā nācās lavierēt starp Atlantijas hartā pasludinātām tautu pašnoteikšanās tiesībām un pastāvīgām PSRS prasībām par tās 1941. gada robežu juridiski atzīšanu un no tā izrietošo Baltijas valstu inkorporāciju. Kaut arī ASV un Lielbritānija to nekad neatzina de iure, tās nebija gatavas pretoties PSRS ģeopolitiskajām interesēm un klusi ciešot akceptēja Baltijas valstu palikšanu Padomju Savienības sastāvā pēc Otrā pasaules kara. Līdzšinējos pētījumos Rietumu sabiedroto pozīcija Baltijas valstu jautājumā kara gados lielā mērā tiek skaidrota ar sarežģīto situāciju ārvalstu diplomātijā Otrā pasaules kara laikā. Tajā pašā laikā, var piekrist jaunākajā vēstures literatūrā paustajai pozīcijai, ka ASV un Lielbritānijas pamatos nemainīgajai nostājai Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanas jautājumā kara un pēckara gados nevajadzētu būt par šķērslī arī Rietumu sabiedroto diplomātijas kritiskākam vērtējumam. Attiecībā uz iepriekšminēto, vērā ņemams ir latviešu vēsturnieka Ineša Feldmaņa viedoklis, ka vēstures pētniecībā „vajadzētu pastiprināt kritisku attieksmi pret atsevišķiem Rietumu sabiedroto diplomātijas darbības aspektiem kara gados. Nav šaubu par to, ka amerikāņu un britu valstsvīri, ņemot vērā tā laika ģeopolitisko un militāro realitāti, neizdarīja visu, ko varēja, lai novērstu PSRS nostiprināšanos Austrumeiropā”³³⁷. To apliecina arī Rietumu sabiedroto atkāpšanās no principa, ka visām iekarotajām valstīm pēc kara beigām ir jāatgūst neatkarība, uz Baltijas valstīm tā arī neattiecinot Atlantijas hartā un Apvienoto Nāciju deklarācijā paustos principus. Attiecībā uz Igauniju, Latviju un Lietuvu tā arī netika pildīti britu un amerikāņu diplomātu kara laikā dotie solījumi, ka Baltijas valstu statuss ir palicis nemainīgs un to liktenis tiks izlemts pēckara miera konferencē, kurā tiks ņemts vērā arī pašu baltiešu un to pārstāvēto Baltijas valstu diplomātu viedoklis.

2. 2. Zviedrijas loma Latvijas valsts situācijā Otrā pasaules kara gados.

XX gadsimta 30. gados Baltijas valstīm nebija īpaša nozīme Zviedrijas ārējā un aizsardzības politikā, un tās arī netika uzskatītas par stratēģiski svarīgām Zviedrijas drošībai. No zviedru skatu punkta raugoties, daudz stiprāka joprojām bija Baltijas tautu saikne ar bijušo Krievijas impēriju nevis Skandināvijas valstīm, par dabisku 1939.-1940. gadā tāpēc uzskatot arī PSRS ieinteresētību šajā reģionā. Pastāvot vispārējam intereses trūkumam Baltijas valstu jautājumā, kā arī vadoties no

³³⁷ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008., 9.-10. lpp.

politiskiem apsvērumiem un ignorējot starptautiskās tiesības, Zviedrija gan de facto, gan de iure atzina 1940. gada vasarā notikušo Baltijas valstu okupāciju un inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā. Šādu pozīciju galīgi nostiprināja 1941. gada 30. maijā parakstītais slepenais vienošanās līgums ar PSRS,³³⁸ kas regulēja savstarpējās prasības Baltijas valstīs.³³⁹

Neraugoties uz Baltijas valstu sūtņu protestiem, Zviedrija 1940. gada augustā izpildīja PSRS prasības nodot tās rīcībā Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtniecības Stokholmā, atzina Baltijas valstu pilsoņus par PSRS pilsoņiem, kā arī atdeva PSRS Lietuvas un Igaunijas zelta noguldījumus Zviedrijas bankās. Lielā mērā tas tika darīts, jo Zviedrija bija ieinteresēta saņemt kompensāciju no PSRS par nacionalizētajiem zviedru uzņēmumiem Baltijas valstīs, pretī dodot savu piekrišanu padomju jurisdikcijas atzīšanai pār tiem.³⁴⁰ Tāpat Zviedrijas interesēs bija izslēgt visus faktorus, kas varēja PSRS likt apšaubīt tās realizēto neitralitātes politiku,³⁴¹ ar pretimnākšanu Baltijas valstu jautājumā panākt uzlabojumus Somijas pozīcijā iepretim PSRS, kā arī nodrošināt savu politisko un ekonomisko neatkarību, cerot, ka labu attiecību uzturēšana ar PSRS sekmēs arī zviedru preču noietu austrumu tirgos, tā mazinot tās ekonomisko atkarību no Vācijas.³⁴²

Tikmēr Vācijas uzbrukums PSRS 1941. gada 22. jūnijā ne tikai pārtrauca Zviedrijas un PSRS abpusējās vienošanās izpildi, bet arī noteica, ka Baltijas reģions uz kādu laiku sāka ieņemt lielāku lomu Zviedrijas politikā, it īpaši tās militārajā

³³⁸ Saskaņā ar šī līguma noteikumiem Zviedrijai no PSRS līdz 1943. gada 15. februārim vajadzēja saņemt 20 miljonu zviedru kronu lielu kompensāciju par zaudētajiem īpašumiem Baltijas valstīs. Līdz Vācijas-PSRS kara sākumam Zviedrija no šīs summas bija saņēmusi tikai 2,5 miljonus zviedru kronu (Carlgrén W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm, 1993, S. 60).

³³⁹ Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey // Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century / Edit. K. Hovi. - Turku: University of Turku, 1998, pp. 188-211;

³⁴⁰ Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939.-1946. gadā. No Molotova-Ribentropa pakta līdz baltiešu internēto militārpersonu izdošanai PSRS // Latvijas Vēsture. - 2005. - Nr. 3 - 59.-70. lpp.

³⁴¹ Reāli Otrā pasaules kara gados Zviedrija pārkāpa savas neitralitātes tiesības gan kara sākumposmā attiecībā pret Vāciju, gan arī vēlāk - pret Rietumu sabiedrotajiem: „Zviedrijas valdība pilnīgi brīvprātīgi nodeva Vācijas rīcībā 500 valsts un privātos vagonus rūdas pārvadāšanai, pārbūvēja Luleo ostu rūdas transportēšanai uz Vāciju pa Baltijas jūru [...] Nav nozīmes pieminēt vācu karaspēka tranzīta pieļaušanu un to, ka šī prakse arī bija krasā pretrunā ar klasiskās neitralitātes principiem [...] Līdz kara vidum Zviedrijas valdība atbrīvoja līdzvērtīgu skaitu abu pušu militāri internēto karavīru, bet kara otrajā pusē atbrīvotais Sabiedroto lidotāju skaits pat desmit reizes pārsniedza atbrīvoto vācu lidotāju un citu militārpersonu skaitu. Pie tam šie militāri internētie tika mainīti pret modernām tehnoloģijām; Malmē angļu konsulātā ar valdības klusējošu piekrišanu ierīkoja ierīci Sabiedroto lidmašīnu navigācijai uzbrukumiem Ziemeļvācijai” (Keruss J. Šveices un Zviedrijas neitralitātes politika Otrajā pasaules karā (1939-1945) // Latvijas Vēsture. - 2005. - Nr. 4 - 72.-73. lpp.).

³⁴² Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). - Rīga, 2003., 429. lpp.

stratēģijā. Tas bija saistīts ar to, ka Vācijas karaspēka invāzija Baltijas valstīs radīja zināmas bažas, jo lika izvērtēt iespējamus draudus, ja Vācija plānotu iebrukt Zviedrijā. Pie tam, šāda bīstamība pastāvēja arī vēlāk, pēc Vācijas armijas sakāves Austrumu frontē un tās karaspēka pakāpeniskas atvilkšanas uz/no Baltijas valstu teritorijas, kas lielā mērā varēja iespaidot Zviedrijas aizsardzību.³⁴³ Ekonomiskā ziņā Vācija bija ieinteresēta iegādāties Zviedrijas dabīgās izejvielas un manufaktūras preces, bet no militārā viedokļa tās teritorijai varēja izrādīties svarīga nozīme attiecībā uz vācu karaspēka atrašanos Norvēģijā. Saistībā ar līdz galam neatrisinātajiem saimnieciskajiem jautājumiem, Vācija neizrādīja nekādu interesi un noraidīja visus Zviedrijas mēģinājumus runāt par tās ar PSRS noslēgtajiem līgumiem, jo Vācija okupēto Padomju Savienības daļu uzskatīja par savu kara laupījumu, un nevēlējās ar to ar nevienu dalīties.³⁴⁴

Vienlaikus, pateicoties neitrālās Zviedrijas ģeopolitiskajam stāvoklim un statusam starptautiskajā politikā, kara gados tā spēlēja nozīmīgu lomu karojošo pušu ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju aktivitātēs. Zviedrijas galvaspilsētā Stokholmā šajā laikā aktīvi darbojās amerikāņu, britu, zviedru, vācu un padomju diplomāti un izlūkdienestu pārstāvji, kuru uzmanības lokā līdzās citām teritorijām nonāca arī nacistu okupētās Baltijas valstis.³⁴⁵ Iepriekš minēto apliecina arī bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā 1943. gada 27. jūnijā sūtnim Vašingtonā A. Bīlmanim rakstītās rindas: “Neviens no mums [...] nav še ārzemēs tāpēc, lai glābtu un pasargātu tikai savu dzīvību [...] Mums ir jādara viss, lai uzturētu dzīvu Latvijas valsts patstāvības ideju, lai vervētu priekš tās aizstāvjus ārzemēs, lai nāktu palīgā kā varēdami un spēdami visiem tiem, kas cīnās dēļ šās idejas dzimtenē [...] Ir jāsaka, ka no ārzemēs esošām mūsu cīņas bāzēm dēļ pastāvīgas Latvijas Stokholma kļūst par arvien svarīgāku posteni [...] Par tādu to padara viņas ģeogrāfija un šejienes tā saucamais neitrālais politiskais starptautiskais stāvoklis. Viņa ir vistuvāk mūsu dzimtenei [...] Viss tas tad nu dod iespējas taisni no šejienes un ne no jebkādas citas vietas realizēt veselu virkni sevišķi svarīgu uzdevumu mūsu kopējās lietas labā. [...] Aiz tiem pašiem apstākļiem ir iespējams sniegt labāk, nekā no kuras katras citas vietas, vispareizāko un ātrāko informāciju Londonai un tamlīdz arī Amerikai un atkal

³⁴³ Carlgren W. M. Svensk underrättelsetjänst 1939-1945. - Helsingfors, 1985. – p. 128.

³⁴⁴ Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey, p. 199.

³⁴⁵ Neiburgs U. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943-1944): politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). - Rīga. - 2005. - 369.-392. lpp.

otrādi – no Londonas sniegt informāciju, dot norādījumus un mājienu dzimtenei”³⁴⁶. Nodibinoties Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtņu Zviedrijā Heinriha Larateja (Laretei), V. Salnā un Vītauta Giļa (Gyls) kontaktiem ar zviedru, amerikāņu un britu izlūkdienestu pārstāvjiem Stokholmā un izveidojoties nelegālajiem sakariem ar pretošanās kustību dalībniekiem nacistu okupētajā dzimtenē, 1944. gada vasarā-rudenī veiksmīgi norisinājās arī slepeni organizētās laivu akcijas, kuru rezultātā Zviedrijā nonāca vairāk tūkstoši baltiešu politisko bēgļu, kas gan vēlāk radīja zināmas problēmas attiecībās starp Zviedriju un PSRS.

Sākot ar 1943. gadu, kad Sarkanā armija pārņēma ofensīvu Austrumu frontē, Zviedrija sāka izstrādāt savus pēckara saimnieciskās attīstības plānus, kas paredzēja arī iespējamās pēckara depresijas novēršanu, īstenojot aktīvu tirdzniecības politiku ar PSRS. Apzinoties savu pieaugušo militāro varenību un tās nesto ietekmes pieaugumu pēckara Eiropas politiskajā kartē, PSRS pakāpeniski sāka izdarīt politisku un morālu spiedienu uz Zviedriju. Zviedriem adresētie padomju puses pārmetumi bija saistīti ar atgādinājumu, ka 1940. gada aprīlī PSRS esot brīdinājusi Vāciju nekādā veidā neiespaidot Zviedrijas neitralitāti; Zviedrijas valdība esot pieļāvusi vācu karaspēka un flotes vienību tranzītu caur tās sauszemes teritoriju un teritoriālajiem ūdeņiem; Zviedru palīdzība Somijai lielākā vai mazākā mērā ir palīdzējusi Vācijai.³⁴⁷ Uz šāda vispārējā Zviedrijas un PSRS attiecību fona, un it īpaši pēc PSRS un Somijas pamiera noslēgšanas 1944. gada septembrī, aktualizējās arī zviedru-padomju pozīciju noskaidrošana Baltijas valstu bēgļu jautājumā. PSRS nostāju šajā lietā skaidri izteica PSRS Ārlietu komisāra vietnieks Vladimirs Dekanozovs (*Деканозов*) sarunas laikā ar Zviedrijas sūtni Maskavā Stafanu Sederblūmu (Söderblom) 1944. gada 12. decembrī, skaidri norādot, ka galvenais šķērslis, kas apgrūtinot zviedru un padomju tuvināšanās procesu, un kurš būtu jāatrisina, esot jautājums par baltiešu bēgļiem Zviedrijā. Viņu repatriācija Padomju Savienībai esot principiāls un prestiža jautājums. Zviedrijai jau no paša sākuma neesot vajadzējis uzņemt šos bēgļus, un vēl jo mazāk jāpiedalās to pārvešanā uz Zviedriju. V. Dekanozovs arī tieši jautāja: „Vai zviedru valdība patiešām vēloties labāk padoties sentimentālām noskaņām nekā nodrošināt labas attiecības ar PSRS?”³⁴⁸.

³⁴⁶ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 381.-385. lp.

³⁴⁷ Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā, 429.-430. lpp.

³⁴⁸ RA, UD1920, P 40R, Vol. 76; Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm, 1993., S. 76-77.

Baltijas valstu jautājums tika diskutēts arī 1944. gada 13. decembra Zviedrijas parlamenta sēdē, kurā ārlietu ministrs Kristians Ginters (Günther) paziņoja, ka Baltijas valstu pievienošana Padomju Savienībai ir notikusi likumīgā veidā, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pilsoņiem kļūstot par PSRS pilsoņiem, bijušajiem Baltijas valstu sūtņiem pašiem brīvprātīgi nododot savas sūtniecības Padomju Savienībai utml.³⁴⁹ Kaut arī šādu 1940. gada notikumu interpretāciju daļa parlamenta deputātu noraidīja, minētais paziņojums spilgti demonstrēja tā laika zviedru valdības pozīciju, pēc iespējas mazāk runājot par jautājumiem, kas varēja traucēt attiecību uzturēšanu ar PSRS. Aktualizējušos baltiešu bēgļu problēmu Zviedrija centās risināt paplašinātā valdības sēdē 1945. gada 22. janvārī, kurā apsprieda arī PSRS ierosināto „baltiešu padomju pilsoņu” atgriešanos viņu dzimtenē. Lai gan bija skaidrs, ka PSRS šī jautājuma atrisināšanā centīsies pielietot visus iespējamus līdzekļus, Zviedrija vienlaikus tomēr apzinājās, ka savulaik pati nebija iebildusi pret Baltijas valstu bēgļu ierašanos Zviedrijā, un ņēma arī vērā Rietumu sabiedroto – ASV un Lielbritānijas nostāju, kuras nekad nebija atzinušas par tiesisku Baltijas valstu iekļaušanu Padomju Savienībā. Bez tam, zviedriem nācās arī rēķināties ar to, ka šādu masveidīgu vairākus tūkstošus liela baltiešu bēgļu piespiedu izraidīšana nevarētu tikt noslēpta no plašākas sabiedrības un varētu pat izraisīt tās asus protestus. Līdz ar to, četras dienas vēlāk, 26. janvārī, Zviedrijas valdība noraidīja prasību repatriēt „baltiešu padomju pilsoņus”, uzskatot, ka arī uz bēgļiem no Baltijas valstīm ir attiecināmas Zviedrijas patvēruma tiesības.³⁵⁰ PSRS politiskā spiediena apstākļos Zviedrijai Otrā pasaules kara noslēgumā gan nācās nodot Padomju Savienībai visas bēgļu laivas, ar kurām tūkstošiem igauņu, latviešu un lietuviešu bēgļu bija ieradušies Zviedrijā. Tomēr, saskaņā ar 1945. gada 11. maijā izdoto likumu „Par braucamiem līdzekļiem, kas no karojošām vai okupētām valstīm ieradušies Zviedrijā”, tās valdība gan izmaksāja kompensāciju konfiscēto laivu īpašniekiem (t. sk. arī baltiešiem – U.N.) kopsummā 4 miljonu Zviedrijas kronu apmērā.³⁵¹

Tuvojoties Otrā pasaules kara beigām arvien mazāki palika iespējamie Vācijas militārie draudi Zviedrijai, neskatoties uz to, ka Hitlers nepārstāja domāt, ka vācu armijas klātbūtne Baltijas valstīs ir politiski svarīga, un vēl 1944./1945. gada ziemā un pavasarī uzskatīja, ka Vācijas karaspēka atrašanās Kurzemē var atturēt Zviedriju no

³⁴⁹ NA II, Record Group 84, Entry 3199, Box. 119.

³⁵⁰ Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā, 434. lpp.

³⁵¹ Andrae C. G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944. - Uppsala, 2004., S. 137-144.

kara pieteikšanas Vācijai. Tajā pašā laikā Zviedrijas Aizsardzības štābs jau 1943. gada beigās bija nācis pie slēdziena, ka Vācija ir tik ļoti aizņemta ar defensīvu kaujas darbību, ka tās iespējamais uzbrukums Zviedrijai ir maz ticams. Zviedru Jūras kara flotes pārstāvji drīzāk izteica lielākas bažas par PSRS vēlmi ieņemt Ālandu salas, pēc tam, kad tā būtu iekarojusi Baltijas valstu teritoriju. Sakarā ar plānoto vācu armiju grupas „Ziemeļi” (Nord) atkāpšanās uz Kurzemi, zviedri 1944. gada septembrī tikai īslaicīgi pastiprināja Gotlandes salas aizsardzību, bet, sākoties Vācijas-PSRS karadarbībai Kurzemē, savu militāro gatavību atkal samazināja. No savas aizsardzības nodrošināšanas viedokļa Zviedrijai pat varēja būt izdevīga Vācijas karaspēka atrašanās Kurzemē, jo tā kalpoja kā pretspēks PSRS Sarkanās armijas klātbūtnei šajā teritorijā un no tā izrietošiem iespējamiem draudiem Zviedrijas drošībai.³⁵²

Kopumā vērtējot zviedru valdības attieksmi pret Latviju Otrā pasaules kara laikā, ir iespējams konstatēt, ka tā bija pakārtota vispārējai Zviedrijas politikai, kas piedzīvoja zināmu evolūciju, sākot ar bezprincipiālu pakļaušanos PSRS politiskajām prasībām 1939.-1941. gadā, lavierēšanu starp Vācijas un Rietumu sabiedroto interesēm turpmākajos kara gados un bažām par pārlietas PSRS ietekmes nostiprināšanos un Zviedrijas suverenitātes apdraudēšanu kara beigū un pēckara posmā. Neraugoties uz to, ka Zviedrija faktiski bija atzinusi Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, tās ģeogrāfiskais tuvums un neitrālās valsts statuss veicināja kara apstākļu ierobežotu, bet tomēr zināmu rīcības brīvību, lai noorganizētu slepenos sakarus un nelegālu informācijas un cilvēku plūsmu starp nacistu okupēto Latviju un Rietumiem, kas citādas Zviedrijas īstenotās politikas vai arī tās trūkuma gadījumā visticamāk, vismaz šādos apmēros, nebūtu bijusi iespējama.

2. 3. Latvijas diplomātu Rietumos tiesiskais statuss un politiskie centieni.

Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā nesa nopietnas pārmaiņas arī Latvijas diplomātiskā dienesta darbā. Latvijas diplomāti Rietumos atteicās pakļauties jaunizveidotās Augusta Kirhenšteina marionešu valdības rīkojumiem atgriezties okupētajā Latvijā, bet iespēju robežās turpināja savas valsts tiesiskās kontinuitātes nodrošināšanu. Padomju valdības prasībām bija spiesti pakļauties vienīgi Latvijas sūtņi Maskavā un Kauņā, kā arī no sava amata 4. jūlijā atteicās Latvijas sūtnis

³⁵² The Swedish Question // Grier H.D. Hitler/Dönitz and the Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944-1945. - Annapolis: Naval Institute Press. – 2007, pp. 152-161.

Igaunijā Vilis Šūmanis, kurš vēlāk nonāca Šveicē, un 16. jūlijā savu posteni atstāja sūtnis Somijā Jānis Tepfers, kuram izdevās pārcelties uz Zviedriju.³⁵³

Tajā pašā laikā nesekmīga izrādījās Latvijas sūtņa Zviedrijā Voldemāra Salnā iniciatīva 1940. gada jūlija beigās izveidot no latviešu diplomātiem sastāvošu Latvijas Atbrīvošanas komiteju ar mītnes vietu Šveicē, un sūtņu Olģerta Grosvalda, V. Šūmaņa, Ludviga Ēķa, Jūlija Feldmaņa un bijušā sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa mēģinājumi 1940. gada beigās izveidot Nacionālo komiteju Ženēvā, kas visiem iespējamiem līdzekļiem ārzemēs cīnītos par veidot Latvijas atbrīvošanu no komunistiskā režīma un sekmētu tās neatkarības atjaunošanu.³⁵⁴

Otrā pasaules kara gados nozīmīgākais politiskais iespaids un iespējas mēģināt ietekmēt Rietumu sabiedroto nostāju iepretim Latvijas neatkarības centieniem bija Ārkārtējo pilnvaru nesējam un sūtnim Lielbritānijā K. Zariņam un viņa substitūtam sūtnim ASV A. Bīlmanim, kuri Latvijas pozīciju centās paust arī vairākās politiska satura deklarācijās un iesniegumos Rietumu sabiedroto pārstāvjiem. Latvijas diplomāti protestēja pret padomju un nacistu okupāciju Latvijā, un pastāvēja uz Latvijas Republikas de iure eksistenci. A. Bīlmanis jau 1940. gada 13. jūlijā ziņoja ASV Valsts departamentam, ka Sarkanās armijas klātbūtnē Latvijā plānotās Saeimas vēlēšanas neatbilst Latvijas Republikas Satversmei un spēkā esošajam vēlēšanu likumam, bet 23. jūlijā izdeva speciālu paziņojumu, ka Latvija ir kļuvusi par neizprovocētas Padomju Krievijas agresijas upuri. Arī K. Zariņš šajā pat dienā iesniedza speciālu memorandu Lielbritānijas ārlietu ministram lordam Halifaksam (Halifax), kurā izskaidroja PSRS okupācijas varas Latvijā organizēto vēlēšanu nelikumību un lūdza britu valdībai neatzīt par likumīgu Latvijas inkorporāciju PSRS.³⁵⁵

Arī pēc Vācijas-PSRS kara sākuma Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis 1941. gada 25. jūnijā un 14. augustā, un Ārkārtējo pilnvaru nesējs un sūtnis Londonā K. Zariņš 30. augustā izteica protestu pret nacistu okupāciju Latvijā un deklarēja, ka no starptautisko tiesību viedokļa nelikumīga ir gan padomju, gan vācu okupācija un iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Sūtņi uzsvēra, ka “fakts, ka vienas iebrucējas valsts vietā stājusies otra, neko negroza Latvijas nācijas suverenitātes

³⁵³ Zunda A. Latvijas diplomāti Rietumvalstīs Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 1 – 78. lpp.

³⁵⁴ LR ĀMA, VA, 4. kaste.

³⁵⁵ HI. A. Bīlmanis, Box. 2; PRO, FO 371/24765, p. 59.

tiesībās un nekādā ziņā nevar iespaidot Latvijas Republikas, kā brīvas un neatkarīgas valsts legālas eksistences kontinuitāti”³⁵⁶.

Bez tam, sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis jau 1941. gada 12. decembrī arī deklarēja, ka latviešu interesēs ir nacionālsociālistiskā režīma sakāve un iestājās par Rietumu demokrātisko valstu uzvaru karā. Arī K. Zariņš uzsvēra, ka nelikumīga ir gan padomju, gan vācu okupācija Latvijā, un, ka Baltijas valstu jautājums pēc Otrā pasaules kara jārisina atbilstoši 14. augustā parakstītās Atlantijas hartas principiem.³⁵⁷ Arī pēc 1942. gada 1. janvārī pieņemtās Vašingtonas jeb t.s. Apvienoto Nāciju deklarācijas³⁵⁸, A. Bīlmanis 4. janvārī izteica arī Latvijas gatavību pievienoties Atlantijas hartai un Apvienoto Nāciju deklarācijai, taču atbildi uz to nesaņēma, jo ASV administrācija vēlējās izvairīties no sarežģījumiem attiecībās ar PSRS, ko radītu šādas ieceres akceptēšana. Tomēr, tā kā ASV un Lielbritānija nebija atzinušas par likumīgu ne padomju, ne nacistu okupāciju Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, tad Baltijas valstu sūtni tomēr uzskatīja, ka Atlantijas harta pilnā mērā attiecas arī uz viņu valstīm.³⁵⁹

No Latvijas valstiskās kontinuitātes uzturēšanas viedokļa bija svarīga Latvijas Republikas diplomātu ideoloģiskā nostāja un politiskā pozīciju ieņemim karojošo valstu nometnēm, kā arī viņu skatījums uz Latvijas neatkarības atjaunošanas iespējām Otrā pasaules kara gados.³⁶⁰ Attiecībā uz iepriekš minēto, lielā mērā var piekrist latviešu vēsturniekam Andrievam Ezergailim, kurš Latvijas diplomātu kara laika nostāju ir raksturojis sekojoši: “Kurā pusē kara gados cīnījās vairāk latviešu – nacistu vai padomju pusē? [...] Dokumenti liecina, ka Latvijas diplomātiskais korpuss jau kopš kara sākuma nešaubīgi izvēlējies kalpot sabiedrotajiem. Latvijas diplomāti ārzemēs bija pirmie, kas sāka izrādīt pretestību nežēlīgajai okupācijas varai, lai arī viņiem

³⁵⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk - LVVA), 293.f., 1.apr., 847.l., 28., 31.lp.

³⁵⁷ Andrupis J. Lielbritānijas latviešu vēsture: sākuma gadi (līdz 1953.g.) un Latvijas sūtniecība Londonā // Latvieši Lielbritānijā. – Londona, 1995. – 104.-119., 157.-167.lpp.

³⁵⁸ Cīņa par mieru dokumentos: Savienoto Valstu valstsdepartamenta oficiāli materiāli..., 2.lpp. L

³⁵⁹ LR ĀMA, fonds “Latvijas sūtniecība Londonā”, lieta “Politiskie pārskati. 1943.”.

³⁶⁰ Laikā, kad Latvijas teritorija atradās nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas pakļautībā, Rietumu sabiedroto un to ietekmes un neitrālās valstis dažādā kapacitātē darbojās Latvijas Republikas diplomāti Kārlis Zariņš, Teodots Ozoliņš, Roberts Kampuss, Olģerts Rozītis, Vilis Tomsons, Jānis Mežs Lielbritānijā; Alfrēds Bīlmanis, Anatols Dinbergs, Ludvigs Ēķis, Rūdolfs Šillers ASV; Pēteris Oliņš, Vilis Tomsons, Nikolajs Ozoliņš Argentīnā un Brazīlijā; Jūlijs Feldmans, Jānis Kļaviņš-Elanskis, Vilis Šūmanis, Miķelis Valters Šveicē; Voldemārs Salnais, Valdemārs Kreicbergs, Jānis Tēpfers, Roberts Kampuss Zviedrijā; bet Trešā reihe un tā ietekmes sfēras valstīs šajā laika posmā uzturējās Edgars Krieviņš Vācijā; Arnolds Spekke Itālijā; Olģerds Grosvalds, Kārlis Berends Francijā; Herberts Rācenis Beļģijā; Nikolajs Ozoliņš Dānijā (Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918 – 1991: Biogrāfiskā vārdnīca / Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga, 2003. – 60.-339. lpp..

pirmajos gados trūka jebkāda atbalsta no Latvijas puses".³⁶¹ Patiešām, līdz ar okupāciju varu nomaiņu Latvijas diplomāti Rietumos iespēju robežās centās sekot līdzi notikumiem Latvijā, un pauda pārliecību, ka ne Vācijas, ne Padomju Savienības, bet vienīgi Rietumu sabiedroto uzvara karā Latvijas valstij un tautai ļaus cerēt uz zaudētās brīvības atgūšanu. Sūtnis Londonā K. Zariņš 1941. gada 5. un 8. augusta vēstulēs Latvijas ģenerālkonsulam Stambulā Aleksandram Kacenam atklāja, ka priecājas par padomju okupācijas varas valdīšanas beigām Latvijā, taču vienlaikus uzsvēra, ka vācu armijas ienākšana Latvijā vēl nenozīmē tās atbrīvošanu, un ir grūti prognozēt tālākos notikumus. Pēc viņa domām, pieņēmums, ka vācieši varētu sniegt Latvijai kādas priekšrocības, būtu pašapmāns.³⁶²

Tajā pašā laikā jāatzīst, ka tā noskaņoti nebūt nebija visi Latvijas diplomāti, pie kam tas nebija atkarīgs tikai no viņu personīgās pārliecības. To diplomātu, kuri kara laikā atradās Vācijas ietekmes sfērā atrodošās vai okupētās teritorijās, paustie uzskati, vismaz kara sākumposmā, tomēr bija atšķirīgi. Tā, bijušais Latvijas sūtnis Francijā O. Grosvalds 1941. gada 29. septembra un 14. novembra vēstulēs bijušajam Latvijas sūtnim Šveicē un pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Ženēvā J. Feldmanim rakstīja sekojoši: "Kaut gan mūsu svētais pienākums ir ticēt Latvijas pilnīgai neatkarībai, tad tomēr tagad. apstākļos tas ir maz varbūtīgs. Jāpaņem pagaidām tas, ko dod; mēs vieni paši tur neko nevaram grozīt [...] Un, ja latviešu politiķi negrib "kollaborēt" un īgni nostājas pie malas, tad tas no viņu puses nav gudri [...] "Vācija jeb pareizāk Hitlers izliks savas kartes uz galda (attiecībā uz Balt[ijas] valstīm) tad, kad pareizais brīdis būs pienācis. Un galvenais priekš latviešiem tagad ir: ņemt dalību bruņotā cīņā pret komunistiem un krieviem, lai pie galīgās izrēķināšanās un clearinga atkal nestāvētu ar tukšām rokām, kā sulainis, kas grib baroties no kunga galda drupatām".³⁶³ Savādākas un piesardzīgas, taču kara noslēguma realitātei vēlāk arī neatbilstošas izrādījās arī bijušā Latvijas sūtņa Zviedrijā V. Salnā 1942. gada 1. jūnija vēstulē J. Feldmanam izteiktās prognozes: "Cerēsim, ka tagadējās milžu cīņas gals pienāks varbūt ātrāk, nekā to domā. Patlaban jau viss iet tā, kā tam vajaga iet. No svara ir, lai austrumos abi nezvēri noasiņotu un novestu viens otru līdz nespēkam. Un

³⁶¹ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol.5) - Rīga. - 2002. - pp. XIII, 491..

³⁶² LVVA, P 70. f., 5. apr., 33. l., 473.-474. lp.

³⁶³ LVVA, 293. f., 3. apr., 69. l., 21., 34. lp.

tas, liekas, apmēram tā arī notiek”.³⁶⁴ Nemainīga palika K. Zariņa nostāja, kurš arī vēlāk, to starpā 1943. gada 28. oktobra pārskatā par pēdējā laika politiskiem notikumiem uzsvēra, ka Austrumeiropas tautām tagad jābūt stingrai pārliecībai, ka Vācija būs kara zaudētāja un tātad ne tikai aiz patriotisma, bet arī aiz aprēķina ar Vāciju nedrīkst saistīties.³⁶⁵

Zināmu satraukumu un uz kādu laiku pat nepārvaramas pretrunas starp Latvijas diplomātiem Rietumos izraisīja fakts, ka pēc Lielbritānijas ārlietu ministra A. Īdena priekšlikuma britu Kara kabinets 1942. gada 27. jūnijā pieņēma lēmumu, ka turpmāk Baltijas valstu sūtņus un sūtniecības darbiniekus vairāk neminēs Diplomātu sarakstā, bet gan tā atsevišķā pielikumā - “Personu sarakstā, kas nav vairs iekļautas šajā sarakstā, bet ir Viņa Majestātes valdības atzītas kā diplomātiskas. Baltijas valstu sūtņiem atļāva veikt parastās funkcijas, izņemot politisku darbību.”³⁶⁶ K. Zariņš par notikušajām pārmaiņām neinformēja A. Bīlmani, kurš jauno situāciju saprata kā diplomātiskā statusa atņemšanu K. Zariņam un līdz ar to automātisku ārkārtējo pilnvaru pāriešanu viņa pārziņā. Sekoja A. Bīlmaņa 14. augustā izdotā pavēle Nr. 96, kas skanēja ļoti kategoriski: “Ievērojot to apstākli, ka Anglijas valdība 1942. gada 6. augustā paziņoja, ka tā nostrīpojusi Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa vārdu no pilntiesīgo sūtņu saraksta un tādā ceļā sūtnis K. Zariņš zaudē to stāvokli, kurā vienīgi viņš varēja izlietot 1940. gada 17. maija Latvijas likumīgās valdības izdotās pilnvaras, un tā kā sūtnis Zariņš, redzams, ir zaudējis rīcības brīvību kā Latvijas pilntiesīgs sūtnis, es pamatojoties uz šo pilnvaru §5, pārņemu šīs pilnvaras visā pilnībā, skaitot ar 1942. gada 14. augustu”.³⁶⁷ K. Zariņa nostāju šajā jautājumā atklāj viņa 1. septembra vēstule A. Bīlmanim, kas nebija mazāk apņēmīga: “Varu tikai vēlreiz atkārtot, ka tikmēr, kamēr esmu dzīvs un mana sūtniecība nav slēgta, es 17. maija pilnvaras paturu sev un Jums tās nenodošu. Ja Dievs būs lēmis man Viņa priekšā stāties, tad pilnvaras automātiski pāries uz Jums, un ja politiskie apstākļi tiešām sarežģīsies tā, ka man vairs nebūs rīcības brīvības, tad būs laika diezgan Jums stāties manā vietā, bet līdz tam laikam Jums jāpaciešas. Savaldat savas emocijas Latvijas un cilvēku mīlestības

³⁶⁴ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 14. lp.

³⁶⁵ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (turpmāk - LR ĀMA), fonds “Latvijas pastāvīgais delegāts pie Tautu Savienības”, 9. lieta “Londonas sūtniecības politiskie pārskati. 1941.-1945.”.

³⁶⁶ Lerhis A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940.g. jūnijs – 1942.g. augusts) // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. - Rīga, 2000. – 288.-290.lpp.

³⁶⁷ HI, Pēteris Oliņš, Box 1.

labad”.³⁶⁸ Lai gan pēc zināma laika A. Bīlmanis tomēr mainīja savu viedokli un atkal atzina K. Zariņu kā ārkārtējo pilnvaru nesēju, līdz šim nav tuvāk noskaidrots, pateicoties kam un kādos apstākļos tas notika.

Visnozīmīgākā loma Latvijas diplomātu K. Zariņa un A. Bīlmaņa, un ar viņu starpniecību arī Lielbritānijas un ASV ārlietu resoru informēšanā par patieso stāvokli nacistu okupētajā Latvijā, kara gados izrādījās bijušajam Latvijas sūtnim Zviedrijā V. Salnajam, kurš, neskatoties uz Latvijas sūtniecības Stokholmā oficiālās darbības izbeigšanu 1940. gadā augustā, līdz kara beigām saglabāja diplomātisko statusu a titre personel. V. Salnais, balstoties gan uz legāliem avotiem - vācu okupācijas varas preses, radio un citiem materiāliem, gan vēlāk nodibinot nelegālus sakarus ar Latvijas pretošanās kustības dalībniekiem, spēja nodrošināt pastāvīgas informācijas plūsmas pastāvēšanu starp nacistu okupēto Latviju un Rietumiem. Viņa darbības motivāciju lielā mērā palīdz izprast V. Salnā jau 1943. gada 29. martā uz dzimteni nosūtītajā vēstulē paustā pārliecība, ka cīņa par Latvijas patstāvības atgūšanu faktiski ir un būs jāizcīna pašiem latviešiem, bet „starptautiski-diplomātiskā laukā, mieru slēdzot, viss atkarāsies no tā, kādu stāvokli iepretim mums ieņems divas lielās demokrātijas, proti, ASV un Anglija, kuras būs šī kara uzvarētājas un miera organizācijas galvenās noteicējas un veidotājas”.³⁶⁹ Šo pašu domu V. Salnais turpināja arī savā 1944. gada janvārī Latvijas Centrālās padomes priekšsēdim Konstantīnam Čakstem adresētajā vēstulē, izsakot cerību, ka sarunu ceļā būtu iespējams panākt, ka ASV un Lielbritānija paustu garantijas, ka Baltijas tautām būs iespēja pašām izšķirt savus likteņus, pamatojoties uz Atlantijas hartā paustajiem principiem. Pēc V. Salnā domām, tas gan prasīs zināmas konsekvences arī no Baltijas tautu puses, tāpēc viņš aicināja LCP „steidzami paziņot, ko Latvijā varētu darīt jau tūdaļ sabiedroto nāciju labā, viņu uzvaras sekmēšanai un tam līdzī miera paātrināšanai, ja angļu-sakši būtu ar mieru minētās garantijas dot”. Vienlaikus V. Salnais arī atzina, ka situācijā, kamēr šādu garantiju trūkst, latviešiem nekas cits neatliek „kā cīnīties visiem spēkiem un līdzekļiem pret Kremļa jauno agresiju, ejot šai ziņā kopā kaut ar velna vecmāti”.³⁷⁰

Lai veicinātu uzticību idejai par Latvijas neatkarības atjaunošanu ar Rietumu sabiedroto palīdzību, un nodibinātu ciešākus kontaktus ar latviešiem nacistu okupētajā Latvijā, V. Salnais savā 1943. gada 30. marta vēstulē ierosināja K. Zariņam kā 1940.

³⁶⁸ LVVA, 293. f., 1. apr., 539.l., 6.lp.

³⁶⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

³⁷⁰ Turpat.

gada 17. maija ārkārtējo pilnvaru nesējam griezties ar aicinājumu pie Latvijas iedzīvotājiem, uzskatot, ka “tas būtu, liekās, no milzīgas nozīmes dzimtenē. Dzirdu, ka viņiem taisni tagad būtu ārkārtīgi nepieciešams ja ne vairāk, tad vismaz kāds nebūt morālisks atbalsts. Protams, ka atklāti šādus mājienus dzimtenē nevarēs izplatīt, bet būs jau ceļi un līdzekļi, kā to izdarīt citādā veidā”.³⁷¹ V. Salnais vienojās ar K. Zariņu, ka viņi abi izstrādās uzsaukuma “Tautiešiem dzimtenē” tekstu, kuru pēc tam ar V. Salnā starpniecību nogādās Latvijā. Par šo ideju K. Zariņš 1943. gada 20. maijā informēja arī A. Bīlmani, solot arī viņam nosūtīt šo vēstījumu, un vienlaikus darot zināmu, ka V. Salnajam ir izdevies atrast iespēju sazināties ar dzimteni un “uzmudināt tautiešus neizsamist, bet gaidīt uz angļu-sakšu uzvarām”.³⁷² 24. maijā K. Zariņš sava aicinājuma variantu nosūtīja V. Salnajam, ierosinot to nosūtīt uz Latviju ne tikai savā, bet arī visu Londonas latviešu vārdā.³⁷³ Starp Latvijas sūtniecības Stokholmā kara laika dokumentiem līdz mūsdienām ir saglabājušies divi ar 1943. gada maiju datēti uzsaukuma “Tautiešiem dzimtenē” teksti mašīnrakstā, kas pēc satura ir līdzīgi, taču vietām arī diezgan atšķirīgi. Tajos norādīts, ka šajā karā Latvijai ir divi ienaidnieki – Padomju Savienība un Vācija, un pausta ticība Dievam un Rietumu sabiedroto uzvarai, jo “vienīgi lielās demokrātijas – Anglija un Amerika ved cīņu, kam iedvesmi dod augsti un cilvēcības ideāli”, kā arī tautieši Latvijā aicināti neizrauties savu spēku iztērēšanu nacistu režīma interesēs, bet gan pietauptīt tos “mirklim, kad varēsim paši savām rokām ņemt brīvību, savu neatkarību, izcīnīt to un paturēt”.³⁷⁴ Bija aicināts arī meklēt sadarbību ar tuvākajiem kaimiņiem – lietuviešiem un igauņiem, kā arī, ja iespējams, nodibināt dzimtenē kontaktus ar poļu pretošanās organizācijām, lai vienotos par kopīgu cīņas taktiku. Pašlaik pieejamā informācija ļauj nojaust, bet ne ar pilnu pārliecību konstatēt, kurš no šī aicinājuma variantiem tika nosūtīts uz Latviju, taču domājams, ka tā teksta pēdējo redakciju veica V. Salnais. Aicinājuma saturs mūsdienu skatījumā gan liekas pārāk vispārējs un bez konkrētām praktisku risinājumu piedāvājumiem, lai gan pēdējie, šķiet, visvairāk bija nepieciešami vācu okupācijas varā esošajiem Latvijas iedzīvotājiem.³⁷⁵ Savā 1943. gada 16. augusta vēstulē V.

³⁷¹ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 141.-142. lp.

³⁷² Turpat, 274.-275. lp.

³⁷³ Turpat, 297. lp.

³⁷⁴ Turpat, 298.-299., 300.-302. lp.

³⁷⁵ Netieši to apliecina arī V. Salnā 1943. gada 16. augusta vēstulē K. Zariņam rakstītais: ”Šis uzsaukums pēc tur izteiktām domām un satura bija ļoti labs. Bet es ne visai biju apmierināts ar formu. Pēc manas saprašanas labāk būtu bijis un tas atstātu lielāku iespaidu, ja uzsaukums būtu uzrakstīts nevis stāstoši–izskaidrojoši, bet kategoriski–apstiprinošā veidā. Tāpat no svara būtu bijuši arī daži konkrēti norādījumi, kā reaģēt uz vienu vai otru vācu soli. Apmēram tādu pat iespaidu bija ieguvuši arī

Salnais norādīja, ka aicinājums ir ceļā uz Latviju, taču ņemot vērā iepriekš minēto, zem tā viņš nav licis K. Zariņa kā “ārkārtējo pilnvaru nesēja” parakstu, bet gan vienkārši rakstījis “Londonas latvieši”.³⁷⁶ Arī L. Siliņš grāmatā „Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās” apstiprina uzsaukuma “Tautiešiem dzimtenē” nosūtīšanu uz Latviju, diemžēl gan nesniedzot nekādu informāciju, kas bija un kā uz to reaģēja tā saņēmēji.³⁷⁷

Bijušais Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais arī apzinājās, ka no starptautisko attiecību un Latvijas tēla veidošanas Rietumos viedokļa, svarīga bija arī Latvijas iedzīvotāju attieksme un izturēšanās iepretim nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varai, ar kuru nācās gan sadarboties, lai nodrošinātu savu eksistenci, taču vienlaikus sabiedrībā bija vērojama arvien lielāka neapmierinātība, sakarā ar vācu okupācijas režīma īstenoto pārvaldes politiku. Pie tam, kara darbībai pakāpeniski attīstoties, šāda situācija bija vērojama laikā, kad Vācijas karaspēks cieta arvien lielākus zaudējumus Austrumu frontē, bet PSRS Sarkanās armijas virzība uz rietumiem radīja aizvien lielākas bažas par otrreizējās padomju okupācijas atgriešanos Latvijā. Tāpēc, attiecībā uz sadarbību un pretošanos nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varai, V. Salnais jau savā 1943. gada 3. septembra vēstulē K. Čakstem iezīmēja vīziju, ka „ideāls stāvoklis būtu, ja starp legāli darbojošamies latviešu iestāžu vadošiem darbiniekiem, no vienas puses, un nelegālās organizācijas vadošām personām, no otras puses, būtu panākama un notiktu visintīmākā sadarbība un plānu un akciju saskaņošana”.³⁷⁸ Kā redzams, tad V. Salnais savos apsvērumos par to, kas būtu darāms, lai novērstu otrreizējo Latvijas okupāciju no PSRS puses, konkrētajos vēsturiskajos apstākļos neizslēdza latviešu sadarbību vāciešiem. Par to liecina arī V. Salnā jau 29. martā rakstītās vēstules rindas, ka latviešiem nekādā mērā neatkāpjoties no sava mērķa - patstāvīgas, neatkarīgas un suverēnas Latvijas – lai atvairītu lielinieku iebrukšanu savā zemē, lai veicinātu viņu sakaušanu un, lai paši iegūtu pietiekoši laiku, tagad ir jācenšas, cik tālu tas nekonfliktē ar savām nacionālo mērķu visvitālākām interesēm, praktiski lojāli sastrādāt ar vāciešiem. Kaut arī ir skaidrs, ka Vācija būs šī kara zaudētāja, tā „vēl pagaidām ir vienīgais reālais spēks, kas uz kontinenta var nopietni dragāt, varbūt pat sakaut lieliniecisko Krieviju, kas mums

Janka (J. Tepfers – U.N.) un Kreicbergs (V. Kreicbergs – U.N.), ar kuriem uzsaukumu pārrunāju” (LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 424. lp.).

³⁷⁶ Turpat.

³⁷⁷ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti..., 140. lpp.

³⁷⁸ LR ĀMA, LA, 225. kaste. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 144.-151. lpp.

latviešiem un baltiešiem vispārīgi ir no milzīga svara un no liktenīgas nozīmes un, kas mums jāizmanto mūsu nacionālo mērķu sasniegšanai[...]”.³⁷⁹ Arī savā 1944. gada 28. jūnija vēstulē K. Čakstem V. Salnais īpaši uzsvēra, ka „mūsu ienaidnieks Nr. 1 patlaban ir un paliek Padomju Krievija, un mūs, tāpat kā somus, patreizējie apstākļi spiež cīnīties kopā ar tiem, kas arī cīnās pret šo mūsu ienaidnieku Nr. 1. Mums citas izejas nav. Tikai paralēli šai ieroču cīņai, kura, mums diemžēl, jāved kopā ar angļu-sakšu ienaidnieku, mūsu pirmais un galvenais diplomātijas uzdevums ir – darīt maksimālo, lai angļu-sakši un tāpat pārējā pasaule saprastu mūsu traģisko stāvokli un saprastu, ka šī mūsu cīņa ir tikai mūsu dzīvības pašuzturēšanas cīņa un nekādā ziņā nav cīņa dēļ Vācijas politiskiem un saimnieciskiem mērķiem”.³⁸⁰ Diemžēl šādas V. Salnā izteiktās prognozes par iespējamo cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu, vai nu kā taktisko sabiedroto mēģinot izmantot Vāciju vai arī rīkojoties patstāvīgi, izrādījās neiespējamā, vispirms jau dēļ Sarkanās armijas straujās militārās ofensīvas sākuma Austrumu frontē 1944. gada vasarā, kā rezultātā PSRS pakļautībā līdz kara beigām pakāpeniski nonāca visa Latvijas teritorija.

Šādu notikumu attīstības gaitu nekādi nespēja novērst arī Rietumu sabiedroto lielvalstu - ASV un Lielbritānijā akreditētie Latvijas diplomāti A. Bīlmanis un K. Zariņš, kuri kara beigu posmā izmisīgi centās norādīt uz padomju otrreizējās okupācijas atgriešanos un komunistiskā režīma noziegumiem pret civiliedzīvotājiem Latvijā. Tā, savā 1944. gada 1. februāra memorandā britu Ārlietu ministrijai K. Zariņš rakstīja: “Ziņojumi no kaujas laukiem parāda, ka Krievijas armija atkal ir ļoti tuvu Latvijas un pārējo Baltijas valstu robežām. PSRS līderi un prese cenšas pastiprināti propagandēt uzskatus, ka Baltijas valstis ir likumīga PSRS sastāvdaļa.”³⁸¹ Atgādinu, ka Padomju Savienības akcijas Baltijā 1940. gadā nav starptautiski atzītas. Latvijas Republikas ka likumīgas valsts starptautiskais statuss nav mainījies”.³⁸² Tuvojoties otrreizējās padomju okupācijas draudiem Latvijai, K. Zariņš 2. februārī un A. Bīlmanis 14. februārī iesniedza lūgumu Rietumu sabiedroto valstu sūtņiem, ierosināt šo valstu valdībām deleģēt savus pārstāvjus – novērotājus, ja padomju karaspēks no jauna

³⁷⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

³⁸⁰ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

³⁸¹ Britu presē parādījās tādas padomju inspirētas publikācijas kā, piemēram, trīs padomju Baltijas republiku inteliģences pārstāvju J. Sudrabkalna, L. Giras un H. Kruusa vēstule: “Mēs Baltijas valstu inteliģences pārstāvji, augstu novērtējam palīdzību, ko mūsu tautām, atbrīvojot tās no fašisma, sniedz Padomju Savienība un tās sarkanā armija. Baltijas tautas ies to ceļu, ko tās uzsāka 1940. gada jūnijā...” (The Manchester United, March 24, 1944).

³⁸² PRO, FO 371, N671/506/59.

okupētu Latviju.³⁸³ Šie priekšlikumi diemžēl palika bez to reāla piepildījuma. Par to liecina arī britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta pārstāvja A. Vornera (Warner) 1944. gada 31. augusta komentārs kādai K. Zariņa piegādātai telegrammai, kurā teikts: “Esmu paradis nosūtīt nekompromitējošas atbildes uz bijušās Baltijas vēstnieku vēstulēm kā pieklājības apliecinājumu, tās ir bijušas samērā nekaitīgas un, kā likums, vienīgi apskata dažus informatīvus aspektus par to valstīm [...] Jau sen tiku brīdināts neapspriest politiskas tēmas ar Baltijas vēstniekiem, un jau diezgan ilgu laiku viņi nav mēģinājuši mani sastapt. Es nevēlos atjaunot viņu vizītes, un jebkurā gadījumā, jo mazāk tiek pateikts, jo labāk. Pieklājības dēļ negribētos ignorēt šo vēstuli, bet laikam tas būs labākais, ko darīt”.³⁸⁴

Kara noslēgumā satraukumu radīja arī daudzo latviešu bēgļu stāvoklis Vācijā, kuru kara postījumu un juku rezultātā radušās situācijas uzlabošana tika sagaidīta arī no Latvijas diplomātikajiem pārstāvjiem Rietumos. Viņu 1945. gada vēstuļu sarakste un telegrammas bieži vien liecina par uzskatu, ka „jāglābj vēl glābjamais” - ja to vairāk nav iespējams izdarīt ar Latvijas valsti, tad to jāmēģina paveikt ar tās tautu, veicinot bēgļu nonākšanu neitrālajā Šveicē vai drošākā vietā Vācijā, tālāk no uzbrūkošās Sarkanās armijas ofensīvas tiešas ietekmes.³⁸⁵ Neskatoties uz nelabvēlīgo starptautisko situāciju un apzinoties PSRS militārā spēka lielo ietekmi starpvalstu attiecībās, Latvijas diplomāti Rietumos tomēr turpināja iestāties par Latvijas kā suverēnas valsts de iure pastāvēšanu un tās valstiskās suverenitātes de facto atjaunošanu, pat apzinoties, ka viņu centieni var arī vēl nepiepildīties tuvākajā nākotnē, bet to sasniegšanai būs nepieciešams ilgs un smags darbs nākotnē. Šādu nostāju trīs mēnešus līdz Otrā pasaules kara beigām Eiropā izteica arī Latvijas sūtnis ASV A. Bīlmanis savā 1945. gada 10. februāra vēstulē Latvijas sūtnim Šveicē un pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Ženēvā J. Feldmanim rakstot sekojošo: „Amerikas valdība joprojām turpina atzīt Latvijas pārstāvību, bet tanī pašā laikā tā kā mums nav valdības eksilā, mēs neesam tikuši pielaisti nevienā konferencē, nedz Finansu, ne UNRAA, nedz citās. Jāizsaka vislielākā atzinība Amerikas valdībai par viņas izturēšanos iepretī Latvijas nācijai un kā visu laiku tā arī turpmāk jāliek cerības uz Atlantic Charter. Jūs paši redziet, kāds ir stāvoklis, cik grūts tas ir, un cik grūts viņa atrisinājums. Mēs nevienam nevaram neko diktēt, bet vienīgi lūgt, mēģināt

³⁸³ LR ĀMA, fonds “Latvijas sūtniecība Londonā”, lieta “Sarakste ar kolēģiem. 1944.”.

³⁸⁴ PRO, FO 371, R 43050/F 316, p.79.

³⁸⁵ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l.; LR ĀMA, LA, 223. kaste, TS, 8., 9. lieta u.c.

pārliecināt ar pamatotiem faktiem [...] Es sev netaisu nekādas ilūzijas un skatos ar bažām nākotnē. Austrumnieka (domāta PSRS – U.N.) spēki izrādās ir milzīgi. Viņš ir nepiekāpīgs attiecībā uz mūsu neatkarību. Pastāv uz to, ka viņš pievienojies Atlantic Charter pēc Baltijas valstu aneksijas, ko turpina uzskatīt par USSR sastāvdaļu un ko, lai dara? Mēs vienīgi varam apelēt pie morāles, starptautiskām tiesībām, bet mums nav nekādu spēku, lai iespaidotu notikumus. Kas zīmējas uz mani, tad es nepadošos līdz pēdējam un esmu pārliecināts, ka arī mani pārējie kolēģi, neraugoties uz visādām grūtībām darīs to pašu”.³⁸⁶

Kopumā vērtējot Latvijas Republikas diplomātu darbību Otrā pasaules kara gados lielā mērā var piekrist vēstures literatūrā atrodamam skatījumam, ka Latvijai tik sarežģītajā starptautiskajā (kompromisa nepieciešamība starp antihitleriskās koalīcijas valstīm) un iekšpolitiskajā (vairākkārtējas okupācijas varu maiņas) situācijā tās oficiālajiem pārstāvjiem neizdevās panākt, lai tiktu noformēts Latvijas kā dalībvalsts statuss antihitleriskajā koalīcijā. Ja arī Latvija oficiāli turpināja būt Tautu Savienības dalībvalsts, visas aktivitātes demonstrēt piederību šai organizācijai arī tika atstātas bez ievērības, kā arī tika ignorēti Latvijas diplomātu mēģinājumi pievienoties citām jaundibināmajām starptautiskajām pārstāvniecībām. Kaut arī Latvija nekļuva par Rietumvalstu sabiedroto, tās diplomātiskie pārstāvji ārzemēs allaž uzsvēra, ka Latvija pieder pie Rietumeiropas civilizācijas, atbalsta Rietumu demokrātisko valstu principus un savu nākotni un neatkarības atgūšanu saista ar Rietumu lielvalstu uzvaru Otrajā pasaules karā.³⁸⁷ Latvijas stāvokli nekādi neuzlaboja arī tās neapskaužamā iekšpolitiskā situācija, dažu gadu laikā piedzīvojot vairākkārtēju okupācijas varu nomaiņu. Latvijai nebija savas trimdas valdības ārzemēs, un Latvijas sūtņu Rietumos darbība bija stipri ierobežota. Viņiem trūka politiskā iespaids, materiālo līdzekļu un precīzas informācijas gan par notikumiem okupētajā Latvijā, gan par patiesām Baltijas valstu izredzēm starptautiskajā politikā, kas tikai veicināja ilūzijas. Pretrunas, kas saistītas ar Latvijas diplomātu Rietumos kara laika darbības izvērtējumu, skaidri parāda latviešu vēsturnieks A. Ezergailis, vaicājot sekojoši: “Kā viņiem veicās Latvijas neatkarības aizstāvēšanā? Atbilde uz šo jautājumu ir sarežģīta. Viss atkarīgs no tā, kā cilvēks vērtē kara un pēckara laika diplomātiju, it sevišķi Teherānā, Jaltā un Potsdamā pieņemtos lēmumus. Ja viņš uzskata, ka šajās konferencēs pieņemtie

³⁸⁶ HI, J. Feldmans, Box. 1.

³⁸⁷ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.-1998. - Rīga, 1999. - 141. lpp.

lēmumi ir “nodevīgi”, tad atbilde ir viena. Ja turpretī viņš apzinās, ka sabiedrotie būtu varējuši vienoties ar nacistiem un saviem kara laika sabiedrotajiem – Padomju Savienību, ka Latvija ir padomju teritorija un Latvijas pilsoņi ir PSRS pilsoņi, tad atbilde ir pavisam cita”.³⁸⁸

³⁸⁸ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, p. 490.

3. Pretošanās kustības informatīvā darbība un tās iespaids Rietumos

Otrā pasaules kara gados amerikāņu un britu ārlietu un militārās izlūkošanas struktūras gan patstāvīgi, gan sadarbībā ar Baltijas valstu diplomātiem Rietumos ieguva informāciju par situāciju nacistu (vēlāk – komunistu) okupētajās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas teritorijās. Arī baltiešu pretošanās kustību dalībnieki, cerot sekmēt Rietumu sabiedroto atbalstu Baltijas valstu neatkarības atgūšanā, vai nu tieši vai arī ar savu valstu sūtņu Zviedrijā starpniecību, sniedza politiska, militāra un cita rakstura ziņas amerikāņu un britu izlūkdienestiem, kuru pārstāvji Otrā pasaules kara laikā aktīvi darbojās Stokholmā. Mūsdienās apzinātie dokumenti apstiprina, ka informācijas plūsma par un no nacistu okupētās Latvijas uz Rietumiem balstījās gan uz legāliem, gan nelegāliem ziņu avotiem un pastāvēja visu kara laiku.

Kā tas jau pamatoti atzīmēts līdzšinējā vēstures literatūrā, svarīgu lomu šīs informatīvās darbības uzturēšanā spēlēja 1943. gada vasarā izveidojošies slepenie sakari starp sūtņi V. Salno Zviedrijā un Latvijas Centrālo padomi okupētajā dzimtenē.³⁸⁹ Vienlaikus, dažādas izcelsmes vēstures avoti arī apstiprina, ka pietiekami daudz informācijas par nacistu okupēto Latviju Rietumos nonāca jau 1941.-1943. gadā, vēl pirms sakaru nodibināšanas ar latviešu pretošanās kustības dalībniekiem, un dažādas izcelsmes politiska, militāra un cita rakstura ziņas par Latviju ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijas turpināja saņemt arī vēlāk. Tāpēc, no vēstures pētniecības viedokļa raugoties, svarīgi ir noskaidrot tieši no latviešu nacionālās pretošanās kustības Rietumos nonākušās informācijas apjomu un saturu, kā arī to, kāds bija tās tālākais iespaids dažādās Rietumu sabiedroto institūcijās un to īstenotajā politikā attiecībā uz Latviju.

3. 1. ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijas un to kontakti.

Otrā pasaules kara laikā Eiropā darbojās dažādas Rietumu sabiedroto - ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijas, kuru uzmanības lokā un interešu sfērā atradās arī nacistu okupētās Baltijas valstis. Neskatoties uz dažādām izmaiņām un ierobežojumiem diplomātiskajā darbībā, informatīva un politiska rakstura ziņas par situāciju vācu okupācijas laikā Latvijā Lielbritānijas Ārlietu ministrijai un ASV Valsts departamentam turpināja sniegt sūtņi K. Zariņš Londonā un

³⁸⁹ Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) - Riga. - 2002.

A. Bīlmanis Vašingtonā. Lielākā daļa no šīs informācijas līdz viņiem nonāca ar bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā starpniecību, kurš savāktos materiālus parasti vispirms nosūtīja K. Zariņam, bet pēdējais tos pārsūtīja A. Bīlmanim. Ņemot vērā neitrālās Zviedrijas ģeogrāfisko novietojumu un īpašo vietu kara laika starptautiskajā situācijā, V. Salnais ar šīm ziņām apgādāja arī Lielbritānijas, un it īpaši ASV vēstniecību Stokholmā, kur ar tām iepazīnās un tās analizēja ne tikai šo valstu diplomāti, bet arī dažādu izlūkošanas un informācijas vākšanas dienestu darbinieki. Bez tam, Rietumu sabiedroto ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijas arī pašas patstāvīgi vāca ziņas par stāvokli nacistu okupētajās Austrumeiropā, t.sk. Latvijā, ko briti un amerikāņi izmantoja ne tikai pašas savām vajadzībām, bet iepazīstināja ar to arī viens otru tad, kad tas bija nepieciešams.

Pēc ASV prezidenta Franklina Delano Rūzvelta (Roosevelt) rīkojuma jau 1941. gada 11. jūlijā tika izveidota Informācijas koordinators pārvalde - COI (Office of Coordinator of Information), ko 1942. gada 13. jūnijā pārveidoja par Stratēģisko dienestu pārvaldi - OSS (Office of Strategic Services) un tā nonāca ASV Bruņoto spēku virspavēlniecības (Joint Chief of Staff) jurisdikcijā.³⁹⁰ OSS darbojās visu kara laiku, un bija priekštece pēc kara izveidotajai ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldei CIA (Central Intelligence Agency). OSS pamatoti tiek uzskatīts par pirmo ASV militārās izlūkošanas dienestu, kura darbība ģenerāļa Viljama Donovana (Donovan) vadībā kara laikā aptvēra visu Eiropu un arī citus kontinentus. OSS savāktā informācija par Baltijas valstīm, tai skaitā - Latviju nāca no amerikāņu militāriem un diplomātiem avotiem, federālā izmeklēšanas biroja un citām federālajām aģentūrām, privātām organizācijām un atsevišķām personām, pretošanās kustībām, britu un citu sabiedroto izlūkošanas iestādēm.³⁹¹

1941./1942. gada mijā Rietumu sabiedrotie no Zviedrijas sāka intensīvu ziņu vākšanu par nacistu okupēto Austrumeiropu, t.sk. Baltijas valstīm. Būtiska vieta šajā darbā bija ASV vēstniecībai Stokholmā ar vēstnieku Heršelu V. Džonsonu (Johnson) priekšgalā, kuras paspārnē kara gados darbojās arī vairākas amerikāņu izlūkdienesta OSS struktūras vai to darbinieki. Pirmais OSS pārstāvis Stokholmā bija Brūss Hopers

³⁹⁰ The Secret War Report of the OSS / Edit. A.C.Brown. – New York, 1976; Smith B.F. The Shadow Warriors: O.S.S. and the Origins of the C.I.A. – New York, 1983.; The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II / Edit. G.C.Chalou. – Washington, DC: National Archives and Records Administration. – 2002. – 392 p.

³⁹¹ Mulligan T. P. Source materials of the German occupation of the Baltic states, 1941-1944: Problems and possibilities // Journal of Baltic Studies, 1990, No.4, pp. 319-334.

(Hopper).³⁹² Jau 1941. gada decembrī, pēc Japānas uzbrukuma ASV un tās iestāšanās karā pret nacionālsociālistisko Vāciju, tika pieņemts lēmums par Speciālās ziņojumu nodaļas (Special Reporting Section) izveidošanu ASV vēstniecībā Stokholmā, tās darbinieka Harija Karlsona (Carlsson) vadībā. Minētās nodaļas interešu lokā atradās nacistu okupētā Padomju Savienība, Igaunija, Latvija, Lietuva, Norvēģija, Somija un Dānija. Saskaņā ar ASV Valsts sekretāra K. Halla (Hull) 1941. gada 19. decembra ASV vēstniecībai Zviedrijā nosūtīto direktīvu, uz Vašingtonu ar kurjerpastu vai telegrāfiski bija jāšūta informācija par iepriekš minētajām valstīm, kas balstītos uz tajās izdotās preses materiāliem un rakstiem no vācu un zviedru avīzēm par tām. Izdarīt secinājumus par notikumu attīstību un apstākļiem šajās teritorijās bija paredzēts, apkopojot un analizējot ziņu tematiku, komentārus, politiska rakstura rakstus, kā arī izmantojot vietējos paziņojumus un sludinājumus. Speciālo ziņojumu nodaļai bija jāsniedz ziņojumi par 1) ekonomiskiem pasākumiem, 2) dekrētiem, 3) jauniem likumiem, kas ietekmētu ekonomisko, teritoriālo vai politisko organizāciju šajās teritorijās. Bez tam, aktuāli bija saņemt informāciju, kas ļautu spriest par iedzīvotāju attieksmi pret Sabiedroto un Ass valstīm, dažādu materiālu un preču piegādes pietiekamību un sabiedrības noskaņojumu.³⁹³ Ziņas par nacistu okupēto Latviju bija paredzēts iegūt no izdevumiem „Deutsche Zeitung im Ostland”, „Verkündungsblatt des Reichskommissars für das Ostland”, „Tēvija” un „Daugavas Vanagi”, kas iznāca Rīgā, kā arī reģionālajiem laikrakstiem – Liepājas „Kurzemes Vārda” un Daugavpils „Daugavas Vēstneša”. Bija plānots, ka šos izdevumus būs iespējams iegūt ar ASV konsulāta Gēteborgā starpniecību, noorganizējot sakarus ar kuģu kapteiņiem, kas te ieradās no Baltijas valstu ostām. Taču, tā kā šāda kuģu satiksme notika neregulāri, nācās meklēt citas informācijas avotu ieguves iespējas.³⁹⁴

Speciālo ziņojumu nodaļa bija izvietota ASV vēstniecības Stokholmā Nobelgatan 2 ēkas otrajā stāvā. Veicot savu darbu, tās darbinieki bija uzņēmuši sakarus ar bijušajiem Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtņiem Stokholmā, no kuriem bija iegūts un arī nākotnē tika sagaidīts ievērojams daudzums materiālu par nacistu okupētajām Baltijas teritorijām. Bija nodibināti kontakti arī ar Zviedrijas Ārlietu ministrijas darbiniekiem, kurus apciemojot bija iegūtas ziņas, kas nāca no zviedru valdības avotiem. Papildus interesanti dati bija saņemti arī no vairākiem Baltijas

³⁹² Brown A. C. The Secret War Report of the OSS. - New York: Berkley Medallion Book, 1976, p. 303.

³⁹³ NA II, Record Group 84, Entry 3201, Box. 1.

³⁹⁴ Turpat.

valstu bēgļiem Stokholmā. 1942. gada pavasarī tika veikti arī priekšdarbi, lai paplašinātu nodaļas darbu, uzticot tai arī radio raidījumu noklausīšanos no nacistu okupētajām Baltijas valstīm un Krievijas. Līdz šim nodaļa reizi divās nedēļās bija saņēmusi igauņu radioziņu kopsavilkumus no Tallinas, kas bija pārtulkoti angļiski un nosūtīti ASV Valsts departamentam, pie tam līdzīgi pārskati bija solīti arī no lietuviešu un latviešu avotiem. Tāpat bija plānots sagatavot plašākus preses tulkojumus ar ekonomiska rakstura ziņām, kurus varētu izmantot par pamatu komerciāliem ziņojumiem.³⁹⁵ 1942. gada rudenī radio raidījumu noklausīšanās un atreferēšanas darbā bija iesaistīti pa vienam cilvēkam no katras Baltijas valsts, kuri pierakstīja šo raidījumu saturu savās mītnes vietās Stokholmā vai tās apkārtnē, bet pēc tam tos nodeva Speciālo ziņojumu nodaļai. Radio ziņas latviešu valodā tika uztvertas no Rīgas un Liepājas raidītājiem, kā arī no „Weichsel” radiostacijas, kas kara sākumā raidīja no Kēnigsbergas, bet vēlāk no Varšavas.³⁹⁶ Viens no galvenajiem amerikāņu informācijas avotiem par vācu okupēto Latviju bija bijušais sūtnis Zviedrijā V. Salnais. No 1942. gada janvāra Speciālo ziņojumu nodaļā strādāja arī bijušais Latvijas sūtniecības Stokholmā darbinieks Valdemārs Kreicbergs,³⁹⁷ kura pienākumos ietilpa iepazīšanās ar preses materiāliem vācu, latviešu un krievu valodā un to tulkošana angļu valodā, bet no augusta Margarita Ternberga, kura atbildēja par radio raidījumu noklausīšanos no Latvijas.³⁹⁸ Ja sākotnēji informācija galvenokārt tika iegūta no vācu radiopārraidēm, preses izdevumiem, oficiāliem rīkojumiem, tad vēlāk to sniedza arī Zviedriju sasniegušie latviešu jūrniki un bēgļi.³⁹⁹

Ar 1942. gada decembri OSS centrālē Vašingtonā tika izveidota arī speciāla Baltijas valstu nodaļa, bet, lai labāk organizētu un koordinētu informācijas vākšanu, no 1943. gada ar ASV vēstniecību Stokholmā ciešos kontaktos bija arī viens lietuviešu izcelsmes amerikāņu militārais eksperts. Par ASV OSS un tās Stokholmas nodaļas vadītāja B. Hopera darbību attiecībā uz nacistu okupētajām Baltijas valstīm var spriest arī no Vācijas ārlietu ministra Joahima fon Ribentropa (Ribbentrop) štāba slepenās informācijas vākšanas daļas 1943. gada 5. oktobra konfidenciālā ziņojuma, kas visticamāk bija tapis, balstoties uz Vācijas vēstniecības Zviedrijā savākto

³⁹⁵ Turpat.

³⁹⁶ Turpat.

³⁹⁷ Kreicbergs V. Kara laiki Ženēvā un Stokholmā: Valdemāra Kreicberga atmiņas par dienestu Latvijas Ārlietu resorā 1938-1955 // Austrālijas Latvietis. – 1994. - 7.janvāris.

³⁹⁸ NA II, Record Group 84, Entry 3201, Box. 1.

³⁹⁹ Mulligan T. P. The OSS and the Nazi Occupation of the Baltic States, 1941-1945: A Note on Documentation // Journal of Baltic Studies, 1982, No.1, p. 54.

informāciju. Šajā pārskatā, kurā minētie fakti vēl būtu jāprecizē, bija atzīmēts, ka B. Hoppers ir darbojies Stokholmā kā ASV prezidenta F. D. Rūzvelta pilnvarotais un viņam neapšaubāmi esot bijuši cieši kontakti ar V. Donovanu. Viņš esot veidojis ļoti aktīvu „nomaļu valstu” politiku, kas nekādi neesot atbildusi Maskavas interesēm. B. Hoppers esot stājies sakaros ar bijušajiem Igaunijas, Latvijas un Lietuvas sūtņiem Stokholmā un solījis viņiem amerikāņu atbalstu, ieskaitot karaspēku un kara materiālus, gadījumā, ja būtu nepieciešama Baltijas valstu neatkarības atjaunošana. Pēc B. Hopera ierosmes esot arī izveidota Baltiešu komiteja, kas regulāri apgādājis zviedru presi ar rakstiem par apstākļiem Baltijas telpā, pie tam šajos rakstos publicētajām ziņām pēdējā laikā pat esot lielāka pretvācu nekā pretpadomju ievirze.⁴⁰⁰

Bez tam, ASV OSS Stokholmas nodaļas interesēs bija iegūt arī tiešu un pēc iespējas pārbaudītu un ticamu informāciju par notikumiem nacistu okupētajā Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, kas tad arī tika darīts, sadarbojoties ar šo valstu bijušajiem sūtņiem Zviedrijā, kā arī nosūtot OSS aģentus uz Baltijas valstīm.⁴⁰¹ Kritiski vērtējami un šodien grūti pārbaudāmi gan liekas britu vēsturnieka Toma Bouera (Bower) apgalvojumi, ka OSS vadītājs ģenerālis V. Donovans nodevis PSRS vairāk kā 1500 lappušu dokumentu, ko ar bijušā somu izlūkdieneņa vadītāja Reino Halamā (Hallamaa) starpniecību bija ieguvusi OSS nodaļa Stokholmā, bet F. D. Rūzvelts 1944. gadā uzdāvinājis J. Staļinam dosjē tieši par pretošanās kustību Latvijā, kas balstījies uz intervijām ar Zviedriju sasniegušiem latviešu bēgļiem.⁴⁰²

Ziņas par notikumiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā vāca arī Lielbritānijas slepenais izlūkošanas dienests SIS (Secret Intelligence Services) (vēlāk – MI6),⁴⁰³ kura atsevišķas institūcijas un to darbinieki kara gados strādāja arī Lielbritānijas vēstniecībā Zviedrijā. Britu izlūkdieneņa interešu un aktivitāšu apzināšanu attiecībā uz Latviju nacistu okupācijas laikā būtiski apgrūtināja tas, ka daudzi Lielbritānijas izlūkdieneņa dokumenti līdz šim vēl nav atslepenoti.⁴⁰⁴ Tomēr ir zināms, ka kara gados svarīga loma sadarbībā ar Baltijas valstu pārstāvjiem un informācijas nogādāšanā uz Londonu bija Baltijas problēmu ekspertam Aleksandram (Sandijam)

⁴⁰⁰ Vācijas Ārlietu ministrijas Politiskais arhīvs (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes), R 27125

⁴⁰¹ NA II, RG 226, Entry 210, Box. 201.

⁴⁰² Bower T. *The Red Web: MI6 and the KGB Master Coup*. – London, 1989, pp. 43-44.

⁴⁰³ Hinsley F.H. *British Intelligence in the Second World War*. – London, 1993.

⁴⁰⁴ Wark W.K. *In Never-Never Land? The British Archives on Intelligence // The Historical Journal*. – 1992. – Nr. 35 – pp. 195-203.

Makkibinam (Alexander (Sandy) McKibbin).⁴⁰⁵ Viņa darbībā bija ieinteresēts arī britu SIS nodaļas vadītājs Stokholmā Harijs Kars (Carr), 1943. gada beigās atbalstot arī Zviedrijā ieradušos baltiešu bēgļu plašāku iztaujāšanu.⁴⁰⁶ Pateicoties draudzīgām attiecībām ar A. Makkibinu, V. Salnais nepieciešamības gadījumā varēja aizņemties no viņa naudas līdzekļus, kā arī ar britu diplomātiskā pasta starpniecību 1943.-1944. gadā ātri un droši sazināties ar Latvijas sūtni K. Zariņu Lielbritānijā.⁴⁰⁷ Pēc LCP sakarnieka L. Siliņa ierašanās Zviedrijā, V. Salnais arī viņu iepazīstināja ar A. Makkibinu, kuru interesēja no tiešiem avotiem saņemt informāciju pat stāvokli nacistu okupētajā Latvijā. Kaut arī viņu starpā vēlāk izveidojās vēl ciešāka sadarbība, pēc Otrā pasaules kara jau ar lielāku laika atstarpi, L. Siliņš par britu un arī amerikāņu izlūkdienesta aktivitātēm Stokholmā izteicās diezgan kritiski, pārmetot tiem doto solījumu nepildīšanu un atkāpšanos no pašu sludinātajiem tautu pašnoteikšanās un demokrātijas principiem.⁴⁰⁸ Daudz pozitīvāk A. Makkibina darbību Stokholmā savā 1943. gada 15. novembra vēstulē K. Zariņam vērtēja V. Salnais, raksturojot viņu kā cilvēku, kurš „zina gandrīz vai visos sīkumos darbu, kas šeit tiek veikts, un arī to, kas būtu jādara. Ja mēs, baltieši, šeit samērā stipri cieši kopā turamies, tad arī par to viņam nākas vislielākā pateicība. Priekš Sandy Baltijas lieta lielā mērā ir kļuvusi par viņa personīgu lietu: viņš cieš kopā ar mums par mūsu neveiksmēm un priecājas līdz ar mums par katru ieguvumu”.⁴⁰⁹

Vienlaikus, ne pilnīgi precīzs ir britu vēsturnieks Džefrijs Sveins (Swain), rakstot, ka A. Makkibins pa britu diplomātisko pastu ir nodrošinājis ne tikai V. Salnā un K. Zariņa, bet arī LCP sazināšanos ar Londonu, bet L. Siliņš apmaiņā pret

⁴⁰⁵ Aleksandrs Makkibins - starpkaru posmā darbojās kā pazīstams koka preču tirgotājs Tallinā, pārvaldīja angļu, vācu, igauņu un krievu valodu. Otrā pasaules kara laikā atbildīgs par Lielbritānijas izlūkdienesta darbību Baltijas valstīs, galvenokārt, Latvijā un Lietuvā, taču viņam bija labi sakari arī ar bijušajiem Igaunijas armijas virsniekiem (Dorill S. MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service. – New York, 2000. - pp. 73, 268).

⁴⁰⁶ PRO, FO 898/253, pp. 45-66; Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 244.

⁴⁰⁷ HI, V. Salnais, Box. 1; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās, 128., 177. lpp.

⁴⁰⁸ „Labākais pierādījums par to, ko īsti domāja un kā reāli rīkojās Amerikas un Anglijas pārstāvji Zviedrijā, ir, kad pretestības organizācijas no Baltijas valstīm pieprasīja, lai abas minētās valstis dod ieročus cīņai pret apspiedējiem, tad šo lūgumu noraidīja, jo tas aizkaitināšot Padomju Savienību un radīšot diplomātiskas komplikācijas sabiedroto starpā kara laikā, kas neesot vēlams. Padomju Savienība varot iedomāties un tulkot to tā, ka Lielbritānijai radušās politiski ģeogrāfiskas intereses - Baltijas valstīs un vispār ziemeļaustrumu Eiropā. Kad jautāja šiem „pārstāvjiem”, kas notiks ar Poliju, tad arī uz to dabūja izvairīgas atbildes. Kā Baltijas valstu, tā Polijas jautājumu kārtošot miera konferencēs pēc kara. Tā teica kā angļu pārstāvis Makkibins, tā arī amerikāņu pārstāvji – Karlsons un citi” (Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās, 140. lpp.).

⁴⁰⁹ LR ĀMA, VS; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās, 177. lpp.

radioraidītāja iegūšanu no britiem, piegādājis viņiem militāra rakstura informāciju par vācu karaspēka izvietojumu Baltijas telpā, kas pie tam nonākusi arī padomju puses rīcībā.⁴¹⁰ Tas pats sakāms arī par T. Bouera, bez atsaucēm uz pārbaudāmiem vēstures avotiem, sniegto informāciju, ka kara laikā Latvijā SIS galvenā kontaktpersona ir bijis viens no LCP pārstāvjiem Valdemārs Ģinters, bet svarīgākie informācijas avoti - vēl viens LCP dalībnieks Pēteris Klibiķis un pat nacistu izlūkdienesta (Abwehr) leitnants Ervīns Haselmans (Haselmann).⁴¹¹

Bez tam, ir zināms, ka kara gados Latviju apmeklēja arī zviedru profesors Eriksons, kurš te ieradās, lai iepazītos ar koksagīza audzēšanas rezultātiem, bet vienlaikus no saviem darba kolēģiem saņēma arī informāciju sniegšana par patieso situāciju nacistu okupācijas apstākļos, un pēc viņa atgriešanās Zviedrijā, tās presē parādījās vairāki pozitīvi raksti par Baltijas valstīm.⁴¹² Arī latviešu sociāldemokrāti 1943.-1944. gadā centās uzturēt sakarus ar dažādām politiskajām aprindām Skandināvijā un Dānijā, somu sociāldemokrātu līderi Veino Tanneru (Tanner), zviedru laikraksta „Morgon Tidningen” redaktoru Rikardu Lindstrēmu (Lindström) un dāņu pretošanās kustības pārstāvi Poulu Andrsenu (Andersen) ieskaitot,⁴¹³ tāpēc jādomā, ka arī šīs sadarbības rezultātā Skandināvijas valstis sasniedza informācija par notikumiem Latvijā vācu okupācijas laikā, kas varēja likties interesanta ne tikai somu un zviedru, bet arī Rietumu sabiedroto izlūkošanas un informācijas vākšanas dienestiem.

Arī bijušais organizācijas „Pērkonkrusts” līderis Gustavs Celmiņš, kura sieva bija somiete, 1941.-1944. gadā piegādāja informāciju Somijas vadošajām politiskajām aprindām ar vairāku Vācijas Gaisa spēku dienestā atrodošos somu virsnieku, t. sk. majora Atiainena starpniecību⁴¹⁴ un pats publicēja nelegālajā laikrakstā „Brīvā Latvija. Latvju Raksti” izsmeļošus starptautiskā stāvokļa aprakstus, kas bija balstīti arī uz zviedru un somu izcelsmes avotiem.⁴¹⁵ Kāds no G. Celmiņa sastādītajiem pārskatiem par situāciju nacistu okupētajā Latvijā kara laikā bija sasniedzis arī

⁴¹⁰ PRO, FO 371/43050, p. 116; Sveins Dž. Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga, 2010., 73. lpp.

⁴¹¹ Bower T. The Red Web: MI6 and the KGB Master Coup, pp. 43-44.

⁴¹² Neparts A. Pretestības kustība. [Milforda, 1953], LOM, LPKDA arhīvs.

⁴¹³ Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi. - Stokholma. - 1956. -202.-203. lpp.; Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas. - Rīga, 2005. - 388. lpp.

⁴¹⁴ LVVA, P 252. f., 1. apr., 26. l.; Somijas Valsts arhīvs (Kansallisarkisto), Gustaf Mannerheimin arkisto, Kirjeenvaihto, Gustavs Celmiņš.

⁴¹⁵ Brīvā Latvija. Latvju Raksti. - 1943.-1944. - Nr. 1-13.

Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno, kurš gan tā saturu vismaz jau pēc kara ar 1947. gada 23. septembri datētajā konfidencialajā vēstulē Latvijas sūtnim Vašingtonā A. Bīlmanim vērtēja kā politiski nenozīmīgu, rakstot, ka „tikai vienu vienīgu reizi pāris diezgan nesvarīgas lietas pienāca, kā noskaidrojās, pa pilnīgi gadījuma ceļu, no Gustava Celmiņa”.⁴¹⁶ Tāpēc tālākas izvērtēšanas vērts liekas arī paša G. Celmiņa arī jau pēc Otrā pasaules kara sniegtais daudz pozitīvākais skatījums uz savu lomu informācijas par nacistu okupēto Latviju izplatīšanā ārzemēs: „Ļoti sadarbīgs bija baltkrievu centrs Viļņā un Minskā, pastāvīgi arī sakari ar igauņiem, mazāk ar lietuviešiem, izņemot pierobežā. Sakari ar ārzemēm gāja caur Somiju. Pēdējās lidotāju sakarnieki bija vācu Luftwaffes Rīgā visi bija mani pastāvīgie viesi „kurjeri”, kas piegādāja kārtējus ziņojumus somu prezidentam Ryti, sociāldemokrātu līderim Tanneram, noteiktam pretkomunistam. Caur viņiem informācija gāja tālāk uz Skandināviju un tālāk uz Rietumiem”.⁴¹⁷

3. 2. Rietumu sabiedroto iegūtā informācija par Latviju.

Sākotnēji par galveno avotu par vācu okupēto Latviju gan Latvijas diplomātiem Rietumos, gan ASV un Lielbritānijas informācijas vākšanas dienestiem kalpoja nacistiskās Vācijas ziņu aģentūru sniegtās ziņas, kas parādījās Vācijas un citu Eiropas valstu presē. Neregulāri Zviedrijā un Šveicē bija iespējams uztvert Rīgas Radio raidījumus un saņemt no Latvijas nākušos laikrakstus “Deutsche Zeitung im Ostland”, “Tēvija”, kā arī citus oficiālos izdevumus. Par to liecina arī virkne V. Salnā jau no 1941. gada sastādītie Rīgas radioraidījumu atreferējumi un citi pārskati, kurus viņš piesūtīja saviem kolēģiem Lielbritānijā, ASV, Šveicē un citās valstīs.⁴¹⁸ Liela nozīme šāda veida informācijas apzināšanā un apstrādē bija arī sūtnim Ženēvā J. Feldmanim, kurš laika posmā no 1940. līdz 1944. gadam mašīnrakstā laida klajā vairāk kā 80 informatīvo biļetenu, pārsvarā analizēdams tajos Šveices un Vācijas laikrakstu un radio ziņas par Latviju.⁴¹⁹ Līdzīgus, bet mazāk regulārus pārskatus par notikumiem starptautiskajā politikā, un līdz ar to arī par Latvijas nākotnes izredzēm karā, angļu un latviešu valodā izplatīja arī A. Bīlmanis Vašingtonā un K. Zariņš

⁴¹⁶ LVVA, 293. f., 1. apr., 1539. l., 1.-17. lp.

⁴¹⁷ HI, Edgars Andersons, Box.1.

⁴¹⁸ LR ĀMA, LA, 225. kaste.

⁴¹⁹ Latvijas sūtniecība Ženēvā: Biļetens / Izd. J. Feldmans. - Ženēva. - 1940.-1945. (vismaz 89 numuri).

Londonā.⁴²⁰ Bez tam, J. Feldmanim ar pseidonīmu „Edw. R. Martin” 1942. gadā izdevās publicēt vairākus garākus rakstus Šveices presē, kurās viņš informēja plašāku sabiedrību par 1940.-1941. gada padomju un pašreizējo nacistu okupāciju Latvijā.⁴²¹

1942. gada rudenī Rietumos sasniedza arī pirmās plašākas, un vienlaikus ne pilnībā precīzas ziņas par holokausta norisēm nacistu okupētajā Latvijā. To sniedzējs izrādījās bijušais Rīgas geto ieslodzītais Gabriels Civjans, kurš, pateicoties labvēlīgai apstākļu sakritībai, 1942. gada oktobrī rada patvērumu Šveicē. Jau 22. oktobrī viņa ziņojums, adresēts Pasaules Ebreju Kongresa sekretāram G. Rīgneram (Riegner), tika iesniegts ASV vēstniekam Bernē R. Lihteimam (Lichteim), kurš to nosūtīja tālāk ASV Valsts departamentam. G. Civjans apstiprināja 1500 Rīgas ebreju iznīcināšanu laikā ap 1941. gada 20. jūliju, un lielāka skaita ebreju nošaušanu 30. novembrī/1.decembrī un 7./8. decembrī netālu no Rīgas. Ziņojumā bija minēta arī ebreju iznīcināšana Latvijas provincē – Dagdā, Indrā, Jēkabpilī un Daugavpilī. G. Civjans cita starpā rakstīja: “Ebreju iznīcināšana mazajās pilsētiņās un lauku rajonos bija pabeigta, atskaitot Liepāju un Daugavpili, kurās daži ebreji joprojām bija dzīvi laikā, kad atstāju Latviju 1942. gada 15. jūnijā. Daugavpilī es redzēju ebrejus, kuri valkāja Dāvida zvaigzni un strādāja ielās. Viens no tiem man pastāstīja, ka šajā pilsētā palikuši tikai 500 ebreji, bet visi pārējie ir nošauti”.⁴²²

Nozīmīgi informācijas apkopojumi par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā bija sūtņa V. Salnā vairāki vācu valodā sarakstītie pārskati, kas tika iesniegti ASV, Lielbritānijas un citām vēstniecībām Stokholmā. Par īpaši svarīgu šo informāciju uzskatīja ASV vēstniecība Stokholmā, kas tos pārtulkoja angļu valodā un kopā ar saviem komentāriem nosūtīja ASV Valsts departamentam Vašingtonā. Pirmais no šiem ziņu sakopojumiem bija V. Salnā vācu valodā sarakstītais un 1942. gada novembrī klajā laistais pārskats „Vācu okupācijas gads Latvijā”, kam kā pielikumi bija pievienoti arī daudzi šajā laikā izdotie nacistu okupācijas varas ekonomiska rakstura rīkojumi un dekrēti, kā arī raksturota vācu pārvaldes politika, kas izsauca arvien lielāku neapmierinātību latviešu vidū.⁴²³ Ar nosaukumu “Latvija vācu okupācijā” to angļu valodā 1943. gada maijā Vašingtonā izdeva arī sūtnis A.

⁴²⁰ Latvian Information Bulletin / Edit. A. Bilmanis. - Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation - 1941.-1945.; Pārskats par pēdējā laika politiskām tendencēm / Izd. K. Zariņš. - Londona. - 1941.-1945

⁴²¹ LR ĀMA, TS, 8. kaste, LA, 225. kaste.

⁴²² Muzejs “Ebreji Latvijā”, Inv. Nr. III/1687; III/1688.

⁴²³ Hūvera institūta arhīvs Stenfordā, ASV (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford) (turpmāk – HI), Voldemārs Salnais, Box. 1.

Bīlmanis.⁴²⁴ Jau 1942. gada 13. novembrī Valsts sekretāram nosūtītajā pavadvēstulē pie šī dokumenta ASV vēstniecības Stokholmā pārstāvis Vintrops S. Grīns (Greene) informēja Vašingtonu, ka V. Salnais ir izdevis informatīvu biļetenu, izplatīšanai valdībā un diplomātiskajās aprindās Stokholmā. No britu vēstniecības Stokholmā ir kļuvis skaidrs, ka šī ziņojuma vācu teksta kopijas ir nosūtītas arī Lielbritānijas Ārlietu ministrijai Londonā. Kopumā ASV vēstniecība Stokholmā bija konstatējusi, ka V. Salnais savā pārskatā raksturo apstākļus, kas ir aktuāli ne tikai Latvijā, bet visās Baltijas valstīs kopumā un veļk paralēles starp PSRS un tai sekojošās Vācijas okupācijas varas iestāžu rīcību un nonāk pie neizbēgama secinājuma, ka Atlantijas hartas īstenošana ir vienīgais līdzeklis, kas varētu atjaunot baltiešiem viņu ticību dzīvei, uz ko viņi, balstoties uz vienlīdzību ar citām nācijām, jūtas tiesīgi.⁴²⁵

Iepriekšminētajam izdevumam sekoja arī citi pārskati „Apstākļi Latvijā 1942. gada rudenī”, „Latvija 1942.-1943. gada mijā”, „Latvija 1943. gada augustā” un citi,⁴²⁶ kas bija tapuši, balstoties lielākoties uz personiskām vēstulēm no Latvijas, oficiālajiem laikrakstiem, radio pārraidēm un informācijas, ko bija snieguši nesen Zviedrijā ieradušies latviešu bēgļi. Atsaucoties uz šiem V. Salnā atsūtītajiem materiāliem ASV vēstnieks Stokholmā H. V. Džonsons 1943. gada 26. novembrī informēja Vašingtonu par situāciju Latvijā, uzsverot, ka “aina, kādu ar savu ziņojumu Salnā kungs grib rādīt tā lasītājam, raksturojot Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret vāciešiem un padomēm, ir tāda, ka, ja vāciešus ienīst un nicina, tad no krieviem baidās un pat starp latviešu strādniekiem un zemākajiem ierēdņiem, kas visvairāk cieš no vāciešu bandītisma, praktiski nevar atrast nevienu, kas vēlētos boļševiku atgriešanos”.⁴²⁷ Būtiska vieta te bija ierādīta arī Latvijā notikušajām mobilizācijām, rakstot, ka V. Salnā izmantotie “bēgļu ziņojumi par to, kādā veidā tika realizēta mobilizācija, liecina, ka 1943. gada februāra beigās un marta sākumā jauni vīrieši saņēma “brīvprātīga iesaukuma” pavēstes. Pēc apskates viņiem tika “atļauts” izlemt, vai viņi vēlas iestāties leģionā kā brīvprātīgie, stāties SS vai pievienoties vācu armijas izpalīgiem. Šī informācija drīz kļuva zināma; rezultātā jaunie vīrieši sāka noliegt, ka saņēmuši pavēstes, un iesākās potenciālo iesaucamo masveida bēgšana uz draugu

⁴²⁴ NA, RG 59, Microfilm 1177, Roll. 16.

⁴²⁵ NA, RG 226; Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know?, p. 5-10.

⁴²⁶ NA, RG 59; LR ĀMA, LA; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk –LVVA), 293. f., 3. apr., 78. l., 48.-72. lpp.; Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know?, pp. 1-184.

⁴²⁷ The Latvian Legion. Heroes, Nazis, or Victims?: A collection of documents from OSS War-Crimes investigation files 1945-1950 / Edit. A.Ezergailis. – Rīga. – 1997. - pp. 16-21.

mājām un mežos, kam sekoja cilvēku medības, ko organizēja “trīs vācu organizācijas, kam bija nepieciešams darbaspēks. Saskaņā ar vāciešu ziņojumiem pilnu sastāvu Latviešu leģions sasniedza 1943. gada maija beigās [...] Vāciešu viedokli par to, ka Latviešu leģiona dalībnieki ir labi karavīri, pierāda samērā liels latviešu virsnieku un kareivju skaits, kas saņēmusi vācu Dzelzs krustu. Attiecības frontē starp latviešu leģionāriem un vāciešiem, ka teikts ziņojumā, nav vienmēr tās labākās.” Starp ziņojumā atrodamām Zviedriju sasniegušo latviešu bēgļu liecībām bija lasāms: “Mēs ceram, ka abi pretinieki – krievi un vācieši – novārdzinās sevi pašreizējā kaujā un galu galā radīsies tāda situācija, kas savā ziņā atgādinās 1918. gada stāvokli. Šāda situācija radīs iespēju stāties spēkā tiem solījumiem, ko pasaulei devusi Anglija un Savienotās Valstis”.⁴²⁸

Salīdzinoši plaša bija arī Rietumu sabiedroto iegūtā informācija par sabiedrības noskaņojumu un pakāpeniski pieaugošo pretošanās kustības darbību vācu okupētajā Latvijā 1941.-1943. gadā. Saskaņā ar ASV Valsts departamentā 1942. gada 30. oktobrī no Stokholmas saņemto telegrammu, daži vācu karavīri līdz tam bija nogalināti Rīgā, bet lielāks skaits Latgalē. Te arī bija teikts, ka pierādījumus par pretošanos vāciešiem Latvijā var atrast vairākos paziņojumos, ko pauduši vācu okupācijas varas pārstāvji, brīdinot iedzīvotājus atturēties no sabotāžu veikšanas, lai arī zināms skaits latviešu ir tikuši nošauti, tas nav pat tuvu tam skaitam, kas zaudēti padomju okupācijas laikā. Šīs ziņas bija iegūtas pateicoties Zviedriju sasniegušām vēstulēm no Latvijas, kas gan tiekot saņemtas neregulāri.⁴²⁹ Tajā pašā laikā ASV Valsts sekretāram K. Hallam adresētā amerikāņu diplomāta V. S. Grīna 1942. gada 23. decembra telegramma no Stokholmas apstiprināja jau iepriekš iegūto informāciju, ka latvieši visumā baidoties no padomju režīma atgriešanās un esot arvien vairāk neapmierināti ar vācu režīmu uz kuru viņi bija cerējuši. Līdz šim neesot izveidota vienota pagrīdes organizācija, kas organizētu sabotāžas pret vāciešiem, taču tikmēr rūpniecībā nodarbinātie cilvēki, vadoties pēc individuālās politiskas pārliecības savās darba vietās cenšas saražot pēc iespējas mazāk produkcijas vāciešiem.⁴³⁰

ASV vēstnieka Stokholmā H. V. Džonsona 1943. gada 3. marta ziņojumā bija atzīmēts, ka vismaz divas pagrīdes organizācijas publicējot savas avīzes un sadarbojas viena ar otru, abas ir gan pret padomju, gan pret vācu aktivitātem Latvijā. Viena no

⁴²⁸ Turpat, 21.lpp.

⁴²⁹ NA, RG 165, Entry 77, Box. 2372.

⁴³⁰ NA, RG 59, Microfilm 1177, Roll. 16, Frame 347.

šīm organizācijām esot dibināta vācu, bet otra – padomju okupācijas laikā. Lai gan tas nav noteikti zināms, ir jāpieņem, ka eksistējot arī komunistu pagrīdes organizācijas. Paslēpti ieroči un munīcija, ieskaitot modernu, ko krieviem savulaik atņēmuši latviešu partizāni, piederot vairumam latviešu zemnieku.⁴³¹ Arī Latvijas sūtnis ASV A. Bīlmanis bija saņēmis no somu avotiem iegūtu informāciju par pretošanās kustību izplatību Baltijas valstīs 1943. gada martā, kuru viņš publicēja tajā pašā gadā Vašingtonā izdotajā grāmatā „Latvija vācu okupācijas varā, 1941-1943”. Šeit bija teikts, ka pretošanās kustības darbības visās trijās Baltijas valstīs paplašinās. Pieaugot arī nelegālo personu skaits un tie slepeni uzturoties mežos vai kaut kur citur. Ir pamats aizdomām, ka vācieši ar cilvēku vervēšanu leģionam un piespiedu darbiem var mēģināt sasniegt tos pašus rezultātus kā boļševiki ar masu deportācijām. Tas veicina pretošanās kustības paplašināšanos un nelegālo personu skaita pieaugumu. Pie tam pretošanās kustība nav komunistiska, bet stingri nacionāli-patriotiska. Komunistu skaits Baltijas valstīs ir niecīgs un tie vēršoties pret patriotiskām organizācijām. Parādoties nelegālie laikraksti, kas aicinot tautu būt vienotai un saprātīgi pretoties okupācijas iestāžu lēmumiem, kas var vājināt tautas spēku. Pretošanās kustība pastāv visās trijās Baltijas valstīs, tomēr baltiešu patriotu, kuri ir Anglijas un ASV draugi, cīņu kavē bažas, ka anglo-sakšu demokrātijas varētu pakļauties PSRS spiedienam par nepamatotām prasībām uz Baltijas valstīm.⁴³²

ASV vēstnieka Stokholmā H. V. Džonsona 1943. gada 9. jūlija ziņojumā ASV Valsts departamentam savukārt bija sniegta informācija, iegūta Stokholmā no vairākiem latviešu jūrniekiem, kuri bija aizmukuši no kāda vācu kuģa Zviedrijas ostā. Pēc viņu stāstītā janvārī Rīgā esot aizturēti un ieslodzīti lielāks skaits latviešu politiskās policijas darbinieku, kuri bija noorganizējuši kādu pretvācu organizāciju ar ieročiem, radio uztvērējiem un nelegālo presi. Janvāra beigās Ventspilī vācu policija arestējusi 25 latviešus, kuri plānojuši doties uz Zviedriju, un tie ir sodīti ar 6 mēnešiem apcietinājuma. Latviešu policisti, kuriem uzdodot aizturēt vajātās personas, parasti izvairoties to darīt un izliekoties, ka tās atrast nav bijis iespējams. Latvijā darbojošās pagrīdes organizācijas esot ļoti noslēpumainas un par viņam reti dzirdot, bet cilvēki tomēr dabūjot nelegālas avīzes apmēram divas reizes mēnesī. Ārzemju raidījumus klausoties regulāri, un ziņas cirkulējot apkārt ļoti ātri. Pagrīde esot tīri

⁴³¹ NA, RG 59, Microfilm 1177, Roll. 16; Record Group 165, Entry 77, Box. 2372

⁴³² Latvia under German occupation: 1941-1943. - Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation. - 1943. – pp. 111-112.

nacionāla, bet ir arī komunistu grupas, lai gan esot tikai daži, kas tās atbalsta, ņemot vērā plašo pretpadomju noskaņojumu, kurš esot izplatīts pat starp rūpnīcu strādniekiem.⁴³³ Ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš 1943. gada 9. jūlija vēstulē Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta pārstāvim A. Vorneram rakstīja, ka lielāks skaits gados jaunu latviešu, kuri izvairās no mobilizācijas leģionā, slēpjoties mežos, kur atrodies sarežģītās attiecībās ar tur patvērumu meklējošiem vācu armijas dezertieriem un nejaušām no krievu lidmašīnām nomestām izpletlēcēju grupām. Visas šīs trīs grupas apkarojot viena otru.⁴³⁴ Tikmēr ASV vēstniecības Stokholmā Speciālo ziņojumu nodaļas pārskatā par notikumiem Ostlandē 1943. gada pirmajā ceturksnī, kuru H. V. Džonsons 20. jūlijā nosūtīja ASV Valsts sekretāram Vašingtonā bija atkārtota jau iepriekš sniegtā informācija par no latviešu policistiem sastāvošās pretošanās kustības grupas locekļu arestiem janvārī, kā arī uzsvērts, ka no konfidencialiem avotiem ir saņemta informācija par nelegālu latviešu nacionālistisku pretvācu organizāciju eksistenci. Viena no šīm organizācijām publicējot nelegālu laikrakstu divreiz nedēļā un izplatot uzsaukumus, kuros komentējot jaunākos vācu izdotos rīkojumus un informējot cilvēkus par notikumiem ārpusaulē. Tā kā šīs organizācijas darbojas ļoti slepeni, nav bijis iespējams uzzināt kādas personas ir to vadībā.⁴³⁵

3. 3. Sakaru nodibināšana starp pretošanās kustību Latvijā un sūtni V. Salno Zviedrijā.

Pretošanās kustības sākotnējie mēģinājumi jau 1941.-1942. gadā uzņemt sakarus ar ārzemēm un izsūtīt ārpus nacistiskās Vācijas okupētās Eiropas informāciju par reālo situāciju Latvijā, visticamāk, nebija pārāk aktīvi un izrādījās nesekmīgi. Saskaņā ar bijušā Latvijas Kara flotes zemūdens divizona leitnanta Austra Ķirša neilgi pēc Otrā pasaules kara sniegtajām liecībām, jau 1942. gadā kāda ar nelegālo Latviešu Nacionālistu savienību (LNS) saistīta Rīgas ostas policijā izveidotā pretestības grupa, kuru vadījis leitnants Indriķis Ruckulis pārtulkojusi zviedriski trīs garākus aprakstus par apstākļiem un notikumiem okupētajā Latvijā, un stājusies sakaros ar zviedru kuģu kapteiņiem, lūdzot viņus šos ziņojumus nodot Zviedrijas Ārlietu ministrijai vai Lielbritānijas un ASV vēstniecībām Stokholmā.⁴³⁶ Arī LNS

⁴³³ NA, RG 59, Microfilm 1177, Roll. 16.

⁴³⁴ LR ĀMA, LA, 460. kaste.

⁴³⁵ NA, RG 226, Entry 16, Microfilm 1499, Roll. 335, 45509.

⁴³⁶ Latvijas Okupācijas muzejs (turpmāk – LOM), Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības (turpmāk - LPKDA) arhīvs, A. Ķirša darbības apraksts.

laikraksta „Tautas Balss” redakcijas grupas dalībnieces Valsts spiestuves darbinieces Ievas Birgeres pēckara čekas nopratināšanas protokolos un vēlāk 90. gados rakstītajās atmiņās ir minēts, ka viņa 1942. gada vasarā pēc LNS vadītāja Arnolda Čaupala lūguma pārtulkojusi franciski vienu no „Tautas Balss” rakstiem par latviešu tautas stāvokli komunistu un nacistu okupācijas laikā, jo A. Čaupals to esot plānojis nogādāt Zviedrijā.⁴³⁷ Arī cits LNS dalībnieks Arnolds Bērziņš min, ka kāds sūtījums uz Zviedriju nosūtīts ar speciālu sūtni un motorlaivu no Kurzemes piekrastes, taču nav pārliccināts vai tas sasniedzis Zviedrijas krastus.⁴³⁸

Tajā pašā laikā, ziņas par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā pakāpeniski netieši sāka sniegt neregulāri no Latvijas saņemtās vēstules vai tie nedaudzie cilvēki (jūrniki, tūristi, vēlāk – bēgļi u.c.), kam no vai caur Latviju bija izdevies nonākt neitrālās Zviedrijas vai Šveices teritorijā. Par situāciju Latvijā liecina arī kāda 1943. maijā ģenerāļa Vernera Tepfera no Latvijas uz Stokholmu savam brālim un bijušajam sūtnim Helsinkos Jānim Tepferam rakstīta vēstule, kurā viņš attēloja neapskaužamo situāciju Latvijā, kas prasīja pielāgoties nacistu okupācijas režīma apstākļiem un vienlaikus dzīvot ar apziņu par otrreizējās padomju okupācijas iespējamo atgriešanos. Vēstulē V. Tepfers uzsvēra: “Būtu no lielāka svara no Jums dzirdēt par mūsu izredzēm no otras puses, jo mēs dzīvojam tikai no cerībām, jo tagadne mums neko taustāmu nedod un ja Jums tur ir varbūt kas vairāk redzams pie apvāršņa, - tad mēs te gan tikai ceram”.⁴³⁹

1943. gada pavasarī-vasarā, no dažādiem avotiem saņemot arvien satraucošākas ziņas par nacistu okupācijas varas piekopto politiku Latvijā, sūtnis Stokholmā V. Salnais centās meklēt labākas sakaru iespējas ar dzimteni, mudinot latviešu nacionālās aprindas ieņemt noteiktāku pozīciju Latvijas neatkarības centienos un kļiedēt padomju un nacistu propagandas ietekmē Rietumos izplatījušos viedokli par latviešiem kā okupācijas varu atbalstītājiem, nevis savas valstiskās neatkarības aizstāvjiem. Neskatoties uz mēģinājumiem noorganizēt ciešākus kontaktus ar Latviju un uz nelielu, bet pakāpenisku pirmo latviešu jūrniku un bēgļu skaita palielināšanos Stokholmā 1943. gada vasarā, V. Salnais tomēr nebija pilnībā apmierināts ar viņu sniegto informāciju par notikumiem nacistu okupētajā Latvijā. Savā 17. jūnija vēstulē

⁴³⁷ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 4657. l., 1. sēj., 229.-230. lp.; Lase (Birgere) I. Nacionālās pretestības kustības dalībnieces atmiņas. Rīga. 1997. - Latvijas Kara muzejs (turpmāk – LKM), Inv. Nr. 5-425-DK/p.

⁴³⁸ Bērziņš A. Atmiņas un domas par pretestības kustību okupētā Latvijā (1940.-1944.). Sentervilla, MA. 1988. – LKM, Inv. Nr. 5-429-DK/p.

⁴³⁹ LR ĀMA, LA, 490. kaste

sūtnim Londonā K. Zariņam viņš to skaidroja šādi: “Labi vai slikti – fakts ir, ka šie latviešu pārbēdzēju no dzimtenes ir ļoti maz [...] Gandrīz bez izņēmuma – jūrnieki, vai tādi, kas kā nebūt ar kuģniecību sakarā stāvējuši. Pa lielākai daļai jauni cilvēki no 19-20 gadiem vai līdz 25 gadi veci [...] Tie ir gandrīz bez izņēmuma cilvēki, kas atstājuši dzimteni, lai glābtu paši sevi [...] Ir tikai dabīgi, ka viņu spriedumi par okupantu politiku ir pavisam un viņu zināšanas par faktisko pusi un lietu dziļāku iekšēju sakarību ir ļoti mazas un ierobežotas”.⁴⁴⁰ To pašu bija konstatējis arī pats K. Zariņš, 13. jūlijā rakstot uz Stokholmu profesoram Francim Balodim, un izsakot cerību, ka būtu labi, ja no Latvijas izdotos izbēgt cilvēkiem no politiķu vai intelektuāļu aprindām, kuri daudz labāk varētu atklāt situāciju dzimtenē.⁴⁴¹

Uz šādu pavērsienu gan nemaz nebija tik ilgi jāgaida, jo jau 1943. gada 22. jūlijā Baltijas jūru nelegāli šķērsoja un kopā ar plašiem materiāliem par padomju un vācu okupāciju Latvijā Gotlandē ieradās Leonids Siliņš, kurš vēlāk visvairāk bija iesaistīts slepeno sakaru organizēšanā starp Zviedriju un Latviju. Savā 3. augusta vēstulē K. Zariņam V. Salnais par to rakstīja: “Pirmo reizi pa visiem šiem trim gadiem ieradās no dzimtenes speciāls “ziņnesis”, sūtīts tieši no mūsu, ja tā drīkst kvalificēt, “nacionālās atbrīvošanas organizācijas (domāta Latvijas Centrālā padome, kura oficiāli gan tika nodibināta vēlāk – 1943. gada 13. augustā – U.N.) un nodeva man jau sīku mutisku raportu par stāvokli dzimtenē, kā atveda arī ļoti vērtīgus materiālus”⁴⁴² Vienlaikus jākonstatē, ka, kaut gan mūsdienu Latvijas historiogrāfijā dominē apgalvojumi, ka Latvijas diplomāti Rietumos pirmo tiešo objektīvo informāciju par situāciju nacistu okupētajā Latvijā saņēma tikai pēc L. Siliņa ierašanās Zviedrijā,⁴⁴³ taču jau minētās V. Salnā vēstules saturs tomēr neliecina, ka līdz tam Latvijas diplomāti Rietumos būtu dzīvojuši pilnīgā informācijas vaakumā par notikumiem nacistu okupētajā Latvijā. Viņš izteicās, ka L. Siliņa ziņojums iepriecinošā kārtā gandrīz pilnā mērā apstiprina sūtņu jau iepriekš no nepilnīgas informācijas gūto

⁴⁴⁰ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 336.-341. lp.

⁴⁴¹ LR ĀMA, LA, 344. kaste.

⁴⁴² LR ĀMA, LA, 128. kaste.

⁴⁴³ “Nevienam no šiem sūtņiem nebija nekādas pareizas faktu informācijas – ne politiskās, ne ekonomiskās, ne sociālās – par okupēto Latviju kā PSRS tā Vācijas okupācijā un par iedzīvotāju patieso noskaņojumu, eventuālām pretestības kustībām etc. Viņu memorandi, iesniegumi, arī protesti, bija bieži, pārāk bieži dibināti uz dažāda rakstura no bēgļiem iegūtu informāciju, ko nebija iespējams viņiem pašiem pārbaudīt [...] Paplašinoties Latvijas Centrālās padomes darbībai un nodibinoties tās sakariem ar Zviedriju un V. Salno 1943. gada 22. jūlijā, visa mūsu ārzemju sūtņu darbība ieguva politisku realitāti un Rietumu valstu respektu, jo dokumentācija, protesti, memorandi etc. nu nāca no vācu okupētās Latvijas ar pārbaudītiem un juridiski pamatotiem faktiem par turienes politisko, ekonomisko un sociālo stāvokli” (Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās, 189.-190. lpp.).

priekšstatu par situāciju Latvijā, un, ka viņu viedokļus nāksies mainīt vairāk par ne tik nozīmīgām, ne svarīgākajām lietām.⁴⁴⁴ V. Salnais 1943. gada 16. augustā K. Zariņam adresētajā vēstulē rakstīja, ka viņam no dzimtenes sirsnīgus sveicienus sūta senators Mintauts Čakste, advokāts Voldemārs Zāmuels, ģenerālis J. Kurelis un daudzi citi, kā arī norādīja, ka “darba ir patiešām ļoti daudz un būs vēl vairāk nākotnē, kur, kā visas zīmes rāda, tagad būs nodibinājušies varbūt diezgan regulāri sakari ar dzimteni arī politisku un organizācijas lietu kārtīšanai”⁴⁴⁵ Līdz ar to, ceļš līdz ciešāku kontaktu nodibināšanai ar zināmām latviešu sabiedriski-politiskajām aprindām nacistu okupētajā Latvijā bija noiets, un no šī brīža Latvijas diplomātu Rietumos sakari ar dzimteni ieguva jau konkrētākas politiskās un informatīvās darbības aprises.

Vēstures avotu trūkums un to daļēja nepieejamība, kā arī tas, ka tie ir tikai fragmentāri saglabājušies līdz mūsdienām, gan neļauj pilnībā izsekot visiem ceļiem, pa kuriem LCP sūtītā informācija no Latvijas sasniedza Zviedriju. Pie tam, ne vienmēr tās nogādāšana pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju un tālāk uz Rietumiem, bija sekmīga. Par to liecina arī vairāki Rietumu izcelsmes dokumenti, kā arī pašu pretošanās kustības dalībnieku sniegtās liecības. Bez jau vēstures literatūrā aprakstītajiem un dokumentos fiksētajiem L. Siliņa 1943. gada 22. jūlija un vēlākajiem laivu braucieniem uz Gotlandi⁴⁴⁶, daļu LCP savākto materiālu uz Zviedriju aizveda ģenerālis V. Tepfers, kurš nonāca Gotlandē ar motorlaivu “Centība” 1944. gada 1. novembrī, savukārt P. Kalniņa uz Zviedriju vestie dokumenti aizgāja bojā līdz ar vāciešu pārķertās motorlaivas “Gulbis” saspridzināšanu Gottenhāfenā 21. septembrī⁴⁴⁷, bet Kurzemē padomju drošības iestāžu rīcībā nonāca V. Ģintera 1945. gada 8. maijā pirms aizbraukšanas uz Zviedriju K. E. Frišenfeldam nodotie materiāli.⁴⁴⁸

Neskatoties uz pastāvošajiem trūkumiem nodibināto sakaru uzturēšanā⁴⁴⁹ un politiska rakstura un citām domstarpībām,⁴⁵⁰ tieši kontakti starp LCP Latvijā un

⁴⁴⁴ LR ĀMA, LA, 128. kaste.

⁴⁴⁵ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 422. lp.

⁴⁴⁶ HI, Leonids Siliņš, Box. 1.

⁴⁴⁷ Pāri jūrai 1944./45.g. / Sast. V. Lasmane. - Stokholma, 1990. - 62., 90. lpp.

⁴⁴⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 28519. u. l.

⁴⁴⁹ Par grūtībām ar no Latvijas saņemtās informācijas tālāko virzību sūtnis V. Salnais 1944. gada 9. februāra vēstulē LCP priekšsēdim K. Čakstem izteicās sekojoši: „Vesela virkne rakstu, kā arī Jūsu otrā vēstule, ir bez datumiem. Tāpat uz dažiem rakstiem nav itin nekādas atzīmes, kas norādītu, no kādām iestādēm tie iznākuši. Tas ārkārtīgi aprūtina šo dokumentu oficiālu izlietošanu vai padara to nozīmi ārzemju iestādēs par stipri mazvērtīgu [...] Jāievēro, ka visus Jūsu piesūtītos materiālus izmantoju pirmā un galvenā kārtā šejienes oficiālās iestādēs, tad dažādu iesniegumu veidā ārzemju sūtniecībām un oficiālu personu informēšanai. Tas pats ar tiem notiek Londonā un Vašingtonā. Tālab, kā to Jūs paši

Latvijas sūtni V. Salno Stokholmā (ar viņa starpniecību arī ar citiem Latvijas diplomātiem Rietumos – K. Zariņu Londonā, A. Bīlmani Vašingtonā u.c.) vēlāk izrādījās tie, kas visefektīvāk ļāva nodrošināt informācijas apriti starp nacistu okupēto Latviju un Rietumu sabiedrotajiem. To apstiprina arī V. Salnā jau pēc Otrā pasaules kara - 1947. gada 23. septembra konfidencialajā vēstulē A. Bīlmanim sniegtais Latvijas Centrālās padomes uz ārzemēm vērstās kara laika darbības raksturojums: “Ka LCP pastāvēja un kā tās darbība izpaudās uz ārzemēm, par to es jau varu sacīt diezgan daudz. Piemēram, Tu pats esi saņēmis savā laikā veselas gubas dažādu dokumentu un informāciju par vācu okupāciju. Šie dokumenti un materiāli nāca no LCP, caur mani tika pārsūtīti Čārlim (K. Zariņam – U.N.) un viņš tos ekspedēja tālāk uz Tavu zemi [...] Daudzkārt šo informācijas materiālu Tu pats esi izmantojis un dažu labu no tā visā pilnībā pat ievietojis savās publikācijās. To pašu esmu darījis arī es pats, tāpat arī draugs un kolēģis Čārlis, dažādos savos pārskatos un iesniegumos [...] Šie materiāli nāca no Latvijas Centrālās Padomes, caur viņas organizācijas tīklu un pa viņas noorganizētiem ceļiem [...] Uz visnoteiktāko jāaizrāda, ka, piem., dažādus dokumentus par vācu okupācijas varas darbību, politiskus stētmentus un deklarācijas par mūsu tautas īsto stāju dzimtenē, man vismaz pa visu vācu okupācijas laiku nav nācies saņemt gandrīz ne caur vienu citu Latvijā darbojošos organizāciju, kā tikai caur un no LCP [...] No tā jāsecina, ka ja pašā Latvijā ir pastāvējušas vēl kādas citas pretestības organizācijas – un, droši vien, tādas ir bijušas [...] – tad viņu darbība ir norisinājusies tikai pašā Latvijā. Mūsu diplomātiskā darbā, turpretim, visu laiku nospiedošā daļa palīdzības ir nākusi tikai no LCP un caur viņu”.⁴⁵¹

sapratīsiet, visiem dokumentiem jābūt ar visām vajadzīgām ticamības pazīmēm” (LR ĀMA, LA, 247. kaste, VS).

⁴⁵⁰ J. Tēpfers 1944. gada 7. marta vēstule J. Feldmanim pauda uzskatu, ka „mēs, protams, darīsim visu iespējamo, lai palīdzētu šai (Latvijas Centrālās padomes – U.N.) darbā, bet tik neierobežotus līdzekļus, kā viņi to mums raksta priekšā, mēs gan patreiz nevaram nekur dabūt, un bez pēdējiem atkal nevar realizēt viņu pārējās pavēles [...] Liekās, ka mājās viņiem nav ne mazākā priekšstata par mūsu stāvokli ārzemēs, jo laikam domā, ka mēs saņemam algas un dzīvojam visu laiku kā pirms kara” (LVVA, 293. f., 3. apr., 85. l., 47. lp.), bet K. Zariņš 19. aprīlī V. Salnājam rakstīja: „Vajag sazināties, apmainīt ieskatus un vienoties par rīcības veidu, bet viņi dod pavēles. Nedz priekš 1934. gada 15. maija, nedz arī pēc, tāds tonis sazinoties ar sūtņiem ārzemēs netika lietots [...] Viņi runā tā, it kā viņi būtu tautas valdnieki, bet nav skaidrs, kā viņi sev tādu mandātu ieguvuši. Man tāpat nav skaidrs, cik plašas aprindas viņi reprezentē un kādas personas ir tur priekšgalā [...] Patreizējos apstākļos es neredzu, ka starp viņiem un mani varētu būt priekšnieku un padotā stāvoklis” (LR ĀMA, LA, 223. kaste).

⁴⁵¹ LVVA, 293. f., 1. apr., 1539. l., 1.-17. lp.

3. 4. Pretošanās kustības sniegtā informācija par Latviju Rietumos.

Līdzšinējā vēstures pētniecībā ir apzināti virkne jau publicētu un vēl npublicētu LCP izcelsmes informatīva rakstura materiālu, kas kara laikā nelegāli tika nosūtīti no nacistu okupētās Latvijas pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju. To vidū bija Hamburgas Hanzas Universitātes profesora Dr. Rūdolfā Launa (Laun) 1942. gada 30. jūnija un senatoru Voldemāra Zāmuēla, Mintauta Čakstes, Rūdolfā Alkšņa un docenta Hugo Vītola 1943. gada atzinumi par Latvijas valsts un īpašumu tiesisko statusu⁴⁵², Latvijas Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoru apspriedes pie Ģenerālkomisāra Rīgā 1943. gada 29. janvāra sēdes protokols un 1943. gada oktobra iesniegums SS reihsfīreram Heinriham Himleram, Latvijas Zemes pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirektora ģenerāļa Oskara Dankera 1943. gada 28. decembra memorands Ģenerālkomisāram Rīgā⁴⁵³, LCP pārskati par Baznīcas un Latvijas Universitātes stāvokli padomju un vācu okupācijas laikā⁴⁵⁴, dažādi vācu okupācijas varas politiska un ekonomiska satura rīkojumi, mobilizācijas Latviešu leģionā dokumenti, senatora M. Čakstes izstrādātais „Memorands par Latvijas-PSRS attiecībām”⁴⁵⁵, LCP pārskati par situāciju vācu okupētajā Latvijā uz 1944. gada 20. martu un 27. aprīli⁴⁵⁶ un daudzi citi materiāli.

Vairākās Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā 1943.-1944. gadā nelegāli uz Latviju nosūtītajās vēstulēs ir lasāmi arī aicinājumi sniegt ziņas par ebreju tautības Latvijas pilsoņu stāvokli vācu okupācijas apstākļos un latviešu sniegto atbalstu viņiem, lai atspēkotu nacistu propagandu par vietējo iedzīvotāju līdzdalību holokausta noziegumos. Jau vienā no savām pirmajām LCP Latvijā nosūtītajām vēstulēm 1943. gada 3. septembrī V. Salnais rakstīja, ka „vācieši tagad cenšas izplatīt pasaku, itin kā latvieši būtu bijuši tie, kas izrēķinājušies visnežēlīgākā kārtā ar žīdiem. Šai nolūkā vācieši esot spēruši dažādus soļus, cik zināms, Ženēvā, Amerikā un arī šeit. Pret šiem vāciešu nekaunīgiem meliem mums ir noteikti jācīnās. Laipns lūgums steidzamības

⁴⁵² LR ĀMA, LA, 225. kaste. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 239.-251. lpp.; Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. Andrew Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5). - Rīga, 2002. - pp. 335-342.

⁴⁵³ LR ĀMA, LA, 225., 247. kaste. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 345-349, 359-361, 363-366.

⁴⁵⁴ LR ĀMA, LA, 225. kaste. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 369-373, 374-383.

⁴⁵⁵ LR ĀMA, LA; Lerhis A. Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs Latvijas interešu sardzē PSRS un Vācijas kara gados (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. – 2007. – Nr. 44 – 44. lpp.

⁴⁵⁶ LR ĀMA, LA, 225., 247. kaste; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16, Frame 716, Record Group 226, Entry 16, Box. 1104, File 96079 C; PRO, FO 371/43050, N 4637, pp. 79, 82-90. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 179-184.

kārtā izstrādāt un atsūtīt man steitmentu, kas rādītu, kāda īstenībā ir bijusi lietu norise, lai jau laikus stātos pretim vācu meliem. Ļoti vēlams un būtu lietderīgi, ja steitmentā pievestu arī konkrētus faktus, no kuriem būtu redzams, ka latvieši ir bijuši izpalīdzīgi žīdiem pret vāciešu necilvēcībām”.⁴⁵⁷ LCP tomēr kavējās ar šādas veida informācijas nosūtīšanu uz Zviedriju, kas iespējams bija saistīts gan ar tās iegūšanas apgrūtinātām iespējām, gan pārāk lielo risku un bīstamajām sekām, kas varētu skart ne tikai šo ziņu sniedzējus, bet it īpaši tajās minētās personas, ja šādi fakti kļūtu zināmi vācu drošības iestādēm. 16. novembrī K. Čakste vien rakstīja, ka „iekšējā dzīvē līdz šim, salīdzinot ar vasaru, maz pārmaiņas. Tiek vajāti arī no nacionālām aprindām. Cietumi ir pilni, šaušana turpinās. Daugavpils geto likvidēts. Sāk vajāt arī laulības, kurās sievas ir žīdienes. Pagastos esot sastādīti politiski nedrošo saraksti - aizvešanai”⁴⁵⁸, bet 1944. gada 31. janvārī paskaidroja, ka „žīdu jautājumā pašlaik nav iespējams konkrēti minēt daudzus gadījumus, kad latvieši izpalīdzējuši žīdiem. Griežu Jūsu vērību, ka visi rīkojumi žīdu lietās parakstīti no vāciešiem, izņemot vienu, liekas, par stāvēšanu rindās 1941. gada vasarā”.⁴⁵⁹ Arhīvu dokumenti arī liecina, ka gandrīz visu Latvijas ebreju iznīcināšana bija minēta 1944. gada jūnijā-jūlijā Lielbritānijas un ASV ārlietu institūcijās nonākušajā LCP paziņojumā ASV Valsts sekretāram.⁴⁶⁰

L. Siliņš savās publikācijās ir norādījis arī uz LCP izstrādāto memorandu par vācu okupācijas varas izdotiem likumiem un rīkojumiem pret ebreju tautības pilsoņiem Latvijā, kas esot nonācis Zviedrijā un iesniegts Rietumu sabiedroto pārstāvjiem, taču diemžēl nesniedz nekādas tiešākas norādes par tā saturu, minot tikai, ka „1943. gada septembrī Jewish International pārstāvis Gilels Storchs Stokholmā, sūtīja Salnā ierosmē, vairākas reizes tikās ar LCP pārstāvi L. Siliņu, lai gūtu pārskatu par vācu okupācijas varas izdotiem likumiem un rīkojumiem par žīdu tautības pilsoņiem Latvijā. Vēlāk tika iesniegts arī LCP izstrādātais memorands šinī jautājumā”.⁴⁶¹ Kaut arī atsevišķos LCP savāktos un uz Rietumiem nosūtītos materiālos par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā ir atrodamas arī ziņas par holokausta norisēm Latvijā, līdz šim apzinātajos kara laika dokumentos nav izdevies atrast kādu īpašu LCP memorandu par vācu okupācijas varas vēršanos tieši pret ebrejiem. Tajā

⁴⁵⁷ LR ĀMA, LA, 225. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 537. l., 111.-114. lp., 2. apr., 115. l., 467.-470. lp. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 144.-151. lpp.

⁴⁵⁸ LR ĀMA, LA, 247. kaste. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 199.-203. lpp.

⁴⁵⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 195.-198. lpp.

⁴⁶⁰ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, pp. 60-66; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16.

⁴⁶¹ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 143. lpp.

pašā laikā atsevišķi vēstures avoti apstiprina Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā un LCP mēģinājumus 1944. gada vasarā-rudenī panākt vismaz dažu nacistu vajāto ebreju slepenu evakuāciju uz Zviedriju, pie tam kara laika LCP korespondence parāda, ka šādas, vismaz teorētiskas, bet vienlaikus tā laika apstākļos diemžēl praktiski nerealizējamas, ieceres ir bijušas vairākas. Par to liecina arī V. Salnā 1944. gada 11. septembra vēstulē izteiktais lūgums „evakuēt uz šejieni arī Latvijas žīdus, ja tādus no vāciešu neģēlībām būtu izdevies paglābt un ja tie ir Latvijas patrioti. Tas būtu liels pabalsts cīņā dēļ mūsu zemes nākotnes”⁴⁶², kā arī L. Siliņš 14. oktobra vēstulē ģenerālim V. Tepferam rakstītais, ka uz šo brīdi viņam nav nekāda noteikta informācija ne par LCP darbību, ne arī par evakuācijas darba organizāciju Kurzemes piekrastē, tāpēc viņš lūdza V. Tepferu nokārtot vairākas lietas, to skaitā arī to, ka „noteikti jāatved žīdi – piemēram, Mincs, Dr. Idelsons, Storchs, Štrēms vai arī no ārzemju žīdiem pa vienam no katras tautības”⁴⁶³.

Ar latviešu pretošanās kustības dalībnieku un Zviedrijā ieradušos bēgļu starpniecību Rietumos sasniedza arī ziņas par Sarkanās armijas represijām pret civiliedzīvotājiem Padomju Savienības reokupētajā Latvijas teritorijā. Šī informācija radīja satraukumu un tika iekļauta arī vairākos Latvijas diplomātu Rietumos iesniegumos ASV un Lielbritānijas augstākajām valsts amatpersonām un ārlietu resora pārstāvjiem, ASV prezidentu F. D. Rūzveltu un ASV Valsts sekretāru⁴⁶⁴, Lielbritānijas Ārlietu ministrijas darbiniekus A. Bosomu (Bossom) un A. Vorneru un Gločesteras arhibīskapu⁴⁶⁵ ieskaitot. Tā tika publicēta arī Amerikas lietuviešu, latviešu un igauņu apvienoto organizāciju memoranda pielikumā 1944. gada 26. septembrī un Amerikas lietuviešu informācijas centra informatīvajā izdevumā tā paša gada novembrī.⁴⁶⁶ Balstoties uz šo un arī no somu un igauņu avotiem iegūto informāciju, Lielbritānijas Ārlietu ministrijas⁴⁶⁷ un ASV militārā izlūkdienesta - Stratēģisko dienestu pārvaldes – OSS⁴⁶⁸ institūcijas 1944. gada 20. septembrī bija izdarījušas secinājumus, ka Sarkanās armijas regulārās daļas ir rīkojušās korekti, atšķirībā no tām sekojošām NKVD vienībām, kas ir bargi vērsušās pret jebkādam pretpadomju noskaņojuma izpaušmēm ieņemtajās teritorijās. Taču vienlaikus tās

⁴⁶² Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁴⁶³ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁴⁶⁴ LR ĀMA, LA, 225. kaste, 131, D. 130.

⁴⁶⁵ LR ĀMA, LA, 460. kaste, 130, D. 700.10; PRO, FO 371/43050, pp. 102-104, 109-112.

⁴⁶⁶ LR ĀMA, LA, 225. kaste.

⁴⁶⁷ PRO, FO 371/43050, pp. 100-101, 107-108.

⁴⁶⁸ NA, RG 226, Entry 180, Roll. 79, Frame 3.

nebija gatavas sniegt kādu pozitīvu atbildi uz baltiešu diplomātu ierosinājumu par starptautiskās kontroles klātbūtni Baltijas valstu teritorijās laikā, kad tajās ienāk padomju karaspēks.

Vienlaikus jāatzīst, ka LCP uz Zviedriju sūtnim V. Salnajam un ar viņa starpniecību tālāk nosūtītā informācija par notikumiem Latvijā 1944. gada vasarā-rudenī nereti ietvēra arī līdz galam nepārbaudītus un reālajiem faktiem neatbilstošus konstatējumus, piemēram, ka „lielinieki 12. jūlijā Kalsnavā noslepkavojuši visus iedzīvotājus, ieskaitot sievietes, bērnus, sirmgalvjus”, bet 6. augustā Ļaudonā „sadzīnuši uz lauka 630 cilvēkus no apkārtnes un apšāvuši ložmetējiem”.⁴⁶⁹ Nepieciešamību par šīm norisēm saņemt pēc iespējas precīzas ziņas apstiprina arī sūtņa V. Salnā 1944. gada 11. septembra vēstulē LCP Latvijā adresētie norādījumi, ka „būtu no izšķirošas nozīmes, ja aprakstot lielinieku varmācības, uzrādītu noteiktas vietas, saucot vārdā pilsētas, ciemus etc., kur notikumi norisinājušies, uzrādot arestēto vai nošauto skaitu, nošauto vārdus, tāpat deportēto. Informācijai jābūt pamatotai nevis uz klīstošām baumām, bet gan uz aculiecinieku nostāstiem, minot šo liecinieku vārdus un nodarbošanos un aprakstot apstākļus, kādos aculieciniekam izdevies sacīto novērot un pašam izglābties. No milzīga svara būtu, ja izdotos uzņemt aculiecinieku nostāstus protokolos ar attiecīgiem parakstiem. Tikai uz šādu pilnīgi drošu materiālu pamata ir vēl kādas nebūt cerības darīt kādu nebūt iespaidu uz Vakar-Eiropas sabiedrisko un arī oficiālo domu par austrumu okupantu rīcības īstajām metodēm”.⁴⁷⁰

Bez tam, mūsdienu vēstures literatūrā ir pieminēti arī t. s. „Tukuma protokoli”, kas tapuši pēc Sarkanās armijas izrāviena līdz Rīgas jūras līcim 1944. gada 30. jūlijā un sniedz ziņas par šajā laikā veiktajiem sarkanarmiešu noziegumiem pret Latvijas civiliedzīvotājiem Tukuma-Jaunpils apkārtnē. Kaut arī līdzīga satura informācija ir atrodamā arī starp sūtņa Stokholmā V. Salnā kara laikā nelegāli no Latvijas saņemtajiem materiāliem un iepriekšminēto apstiprina arī vairāku aculiecinieku sniegtās liecības,⁴⁷¹ no kurām daļa ir publicēta arī Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bīlmaņa angļu valodā izdotā „Latviešu Informācijas biļetena” 1944. gada novembra

⁴⁶⁹ LR ĀMA, TS, 8. kaste, LA, 243. kaste; LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 131.-135. lp.; HI, A. Bīlmanis, Box. 1, 3, J. Feldmans, Box. 4.

⁴⁷⁰ LR ĀMA, VS; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁴⁷¹ Uijerts L. Sarkanarmijas iebrukums pie Tukuma 1944. g. jūnijā // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. - 1974. - Nr. 3 - 15.-24. lpp.; Krūmiņš K. Pēdējie mēneši Slokā // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. - 1981. - Nr. 5 - 21.-28. lpp.

numurā,⁴⁷² un ir pilnībā iespējams, ka tās ir tās pašas ziņas, ko sniedza t. s. „Tukuma protokoli”, līdz šim vēl nav izdevies pārbaudīt un apstiprināt L. Siliņa minēto, ka tie būtu nonākuši arī Rietumu valstu valdības un Apvienoto Nāciju Organizāciju.⁴⁷³ Nākas arī konstatēt, ka arī to Rietumu sabiedroto institūciju, kuras sasniedza līdzīga satura informācija, attieksme un reakcija uz to nemaz nebija pārāk labvēlīga, kā liecina, piemēram, britu ārlietu resora noraidošā nostāja attiecībā uz Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa 1944. gada 28. marta un 31. augusta iesniegumos Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta pārstāvim A. Vorneram paustajām bažām par otrreizējās padomju okupācijas draudiem un nepieciešamību pret tiem cīnīties, jo britu skatījumā šādi priekšlikumi bija „neprātīgi” un nebija vērā ņemami.⁴⁷⁴ Tāpēc lielā mērā var piekrist arī latviešu vēsturnieka Aināra Lerha rakstītajam, ka Rietumvalstu politiķi ignorēja Latvijas sūtņu nostāju, lai gan viņi bija darījuši, šķiet, visu iespējamo Latvijas situācijas izskaidrošanā, tāpat, Lielbritānijas un ASV ārlietu resori savas ārpolitiskās nostājas izstrādē tikai daļēji izmantoja Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju sniegto informāciju par situāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Bez tam, pēc A. Lerha domām Rietumvalstu ārlietu dienesti daudz lielāku uzmanību pievērta informācijai par nacistiskās Vācijas nevis PSRS noziegumiem okupētajās Baltijas valstīs.⁴⁷⁵

Kopumā izvērtējot uz Rietumu valstīm kara gados sniegtās informācijas saturu par situāciju nacistu okupētajā Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, var pieņemt, ka tā kvalitāte visticamāk bija dažāda, t.sk. ļoti augstvērtīga, ko apliecina arī ASV OSS vēstures oficiālajos pēckara izdevumos minētais, ka vieni no kara laika labākajiem izlūkošanas materiālu atradumiem tika iegūti Stokholmā no sakariem ar Baltijas valstu pārstāvjiem.⁴⁷⁶ Līdz šim gan diemžēl nav izdevies noskaidrot, kādi konkrēti tad bija šie materiāli, un, kuri cilvēki vai organizācijas bija šo ziņu sniedzēji. Bez tam, attiecībā uz informācijas par nacistu okupēto Latviju nonākšanu ASV un Lielbritānijas augstākajos varas ešelonos un to reakciju vai nereaģēšanu uz to, vērā

⁴⁷² Latvian Information Bulletin / Edit. A. Bilmanis. - Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, Vol. III, November, pp. 1-5.

⁴⁷³ Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 251. lpp.

⁴⁷⁴ FO 371/43050, pp. 33-45, 101-104, 111.

⁴⁷⁵ Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. - 2010. – Nr. ½ - 110. lpp.

⁴⁷⁶ U.S. War Department, SSU Unit. War Report of the OSS / Vol. 2, New York: Walker & Co, 1976, p. 261; Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985.

ņemami, šķiet latviešu izcelsmes amerikāņu pētnieka Māra Mantenieka atzinumi. Balstoties uz virkni amerikāņu diplomātisko materiālu, viņš ir secinājis, ka, lai gan ASV Valsts departaments starpkaru periodā bija sagatavojis padomju jautājumu speciālistus, F. D. Rūzvelts kara gados neizmantoja Valsts departamentu tā darbības tradicionālajā nozīmē kā ārpolitisko lēmumu izstrādātāju, kā arī reti konsultējās ar tā ekspertiem, bieži vien pat neinformējot to par ASV ārpolitikas jautājumiem. Tā rezultātā vairāki „Pēckara plānošanas grupas” (Postwar Planning Group) dokumenti par situāciju Baltijas valstīs tika sagatavoti tendenciozi, ticība Maskavas propagandai radīja ASV administrācijas pārstāvju nepareizus spriedumus par Baltijas valstīm, informācija par padomju represijām pret Baltijas tautām tika ignorēta un F. D. Rūzveltam pat netika paziņota.⁴⁷⁷ Par iepriekšminēto ļauj domāt arī atsevišķi mūsdienās apzinātie dokumenti – ASV OSS vadītāja ģenerāļa V. Donovana 1944. gada oktobrī F. D. Rūzveltam nosūtītie memorandi ar faktiem par PSRS Sarkanās armijas 1944. gada vasarā-rudenī veiktajiem noziegumiem pret Igaunijas un Lietuvas civiliedzīvotājiem,⁴⁷⁸ kas spriežot pēc uz tiem trūkstošām atzīmēm par to tālāko virzību, ASV prezidentu iespējams nemaz nesusniedza, bet iestīga tā administrācijas gaitēnos.

Tāpēc, novērtējot latviešu nacionālās pretošanās kustības un sūtņa Stokholmā V. Salnā un citu Latvijas diplomātu Rietumos dažādām ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas institūcijām Otrā pasaules kara gados nosūtīto informāciju un tās iespaidu uz šo valstu politiku attiecībā uz Latviju, var izdarīt neviennozīmīgus secinājumus. No vienas puses, nākas konstatēt, ka šim darbam bija rezultāti, kļiedējot padomju un nacistu propagandu un veidojot Rietumu sabiedroto objektīvu izpratni par Latvijā notiekošo, bet no otras puses ir arī jāatzīst, ka, kaut gan britu un amerikāņu savāktā informācija skaidri apliecināja Baltijas valstu suverenitātes zaudēšanas nelikumīgo un beztiesisko raksturu 1940. gadā un baltiešu tautu vēlmi pretoties padomju-nacistu-padomju okupācijai un atgūt savu valstisko neatkarību turpmākajos kara gados, tā nespēja mainīt ASV un Lielbritānijas pakļaušanos viņu tā laika sabiedrotās – Padomju Savienības interesēm un politiskajam un militārajam diktātam, apstākļos, kad mēģinājumi citādi risināt Baltijas valstu jautājumu varēja traucēt galvenā mērķa - nacionālsociālistiskās Vācijas sakāves sasniegšanu.

⁴⁷⁷ Mantenieks M. A. 1943: The Year FDR Betrayed the Baltic States // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2005. Atbrīvotāji kā iekarotāji - Rīga. - 2006., pp. 50-78.

⁴⁷⁸ RL, PSF Subject, Box. 169.

4. Pretošanās kustības politiskā darbība un tās iespaids Rietumos

Latviešu nacionālā pretošanās kustība cīnījās par Latvijas neatkarības atgūšanu vēršoties pret nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas pārvaldi, cenšoties sabotēt tās īstenoto politiku, kā arī mēģinot izmantot svešās varas rīkojumus latviešu nacionālajās interesēs. Atklāta politiska darbība nacionālsociālistiskā režīma pastāvēšanas apstākļos nebija iespējama un varēja tikt bargi sodīta, tāpēc savus politiskos centienus un uzskatus pretošanās kustības dalībniekiem bija iespējams paust tikai nelegālā veidā. Sākotnēji tam kalpoja vai nu slepenas pagrīdes sanāksmes, kurās aktuālos politiskos jautājumus varēja pārrunāt pašu pretestības grupu locekļu un organizāciju pārstāvju starpā, vai arī nelegālas skrejlapas, zvsaukumi un preses izdevumi, kuros paustās idejas varēja popularizēt kaut arī skaitliski ierobežotiem, bet tomēr plašākiem sabiedrības slāņiem. Šāda situācija nacistu okupētajā Latvijā saglabājās līdz pat 1943. gada vasarai, kad līdz ar politiskā centra - Latvijas Centrālās padomes izveidošanu, pakāpeniski kļuva iespējama pretošanās kustības politiskās darbības paplašināšana un izplatība arī ārpus Latvijas teritorijas. To sekmēja nelegālo sakaru nodibināšana ar pārējo Baltijas valstu pretošanās kustību dalībniekiem, kā arī Latvijas Republikas diplomātiem Rietumos, un ar viņu starpniecību arī ar Rietumu sabiedroto – ASV un Lielbritānijas, kā arī Skandināvijas valstu dažādiem ārlietu un militārās izlūkošanas dienestiem. Šāds pavērsiens, pat neraugoties uz pieaugušo risku un nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas varas nopietnāku represiju draudiem, pretošanās kustības nelegālajai politiskajai darbībai tagad pavēra pavisam citas iespējas un perspektīvas.

4. 1. Sadarbība ar Igaunijas, Lietuvas un citu valstu pretošanās kustībām.

Nacistu okupācijas apstākļos, lielākoties no bijušo politisko partiju pārstāvjiem veidotās nelegālās organizācijas, savas politiskās darbības sekmēšanai meklēja kontaktus ar radniecīgiem pretošanās kustības novirzieniem, vispirms jau Latvijas kaimiņzemēs - Lietuvā un Igaunijā. Šādus centienus veicināja Baltijas valstu dabīgās kaimiņattiecības, līdzīgā vēsturiskā pieredze XX gadsimta 20.-30. gados un it īpaši valstiskuma zaudēšana 1940. gadā un tam sekojošā atrašanās padomju un nacistu okupācijas varas pakļautībā. Tas arī lika domāt par iespējamo politisko attīstību nākotnē, izvirzot mērķi – cīnīties par savu valstu neatkarības atjaunošanu, pretojoties gan nacistu, gan padomju okupācijai. Apzinoties šo politisko mērķu līdzību un

sakrītību, kā arī, cenšoties savu darbību balstīt uz plašākas starptautiskas sadarbības bāzes, kas varēja izrādīties īpaši nozīmīga, gan iespējamās militāras cīņas gadījumā, gan sagaidot arī Rietumu sabiedroto atbalstu Baltijas valstu neatkarības faktiskās suverenitātes nodrošināšanā, tika veidoti kontakti starp Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pretošanās kustībām, kā arī uzturēti sakari ar Polijas pretošanās kustības dalībniekiem.⁴⁷⁹

Situācija, kādā nacistu okupācijas gados nācās darboties Baltijas valstu pretošanās kustībām, bija gan līdzīga no vispārējās politikas un kara darbības attīstības viedokļa, gan atšķirīga, ņemot vērā nelegālās darbības vietējos apstākļus un izvēlēto taktiku. Sekmīgs priekšnoteikums pretošanās kustības izplatībai Lietuvā nacistu okupācijas laikā bija faktoram, ka līdz ar Vācijas-PSRS kara sākumu, 1941. gada 23. jūnijā lietuviešu patriotiem Kauņā izdevās paziņot par Lietuvas neatkarības atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu ar profesoru Jozu Ambrazeviču (*Ambrazevičius*) priekšgalā. Kaut arī šī valdība nespēja ietekmēt vācu okupācijas varas rīcību, tās sešu nedēļu ilgā pastāvēšana iedvesmoja turpmāko lietuviešu pretošanās kustības veidošanu. Sākotnēji pretestību nacistu okupantiem īstenoja vairākas nelegālās organizācijas, kas no 1942. gada marta grupējās ap diviem centriem - katoliski orientēto „Nacionālo Padomi” un laicīgo - "Augstāko Lietuvas komiteju”, bet 1943. gada novembrī tās apvienojās "Augstākajā komitejā Lietuvas atbrīvošanai”.⁴⁸⁰ Lietuvas pretošanās kustības redzamākais panākums bija nacistu iecerētās lietuviešu leģiona izveidošanas izgāšanās, neraugoties uz to, ka jau 16. martā vācu drošības iestādes arestēja un nosūtīja uz Štuthofas koncentrācijas nometni 48 lietuviešu inteliģences pārstāvjus, un slēdza universitātes Viļņā un Kauņā, kam 1944. maijā sekoja vēl virknes Lietuvas pretošanās kustības dalībnieku apcietināšana.⁴⁸¹ „Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai” 30. septembrī pieņemtajā deklarācijā bija uzsvērts, ka „Lietuva joprojām pieder starptautiskajai neatkarīgo suverēno valstu saimei ar visām no tā izrietošajām tiesībām un saistībām. Brīvās demokrātijas un visaugstākās garīgās pasaules autoritātes nekad nav tieši vai netieši atzinušas jebkādas izmaiņas Lietuvas starptautiskajā statusā. Lietuvas tauta stingri tic, ka principi, kas formulēti Atlantijas hartā, un saistības, ko tādējādi ir akceptējušas Apvienotās

⁴⁷⁹ Neiburgs U. Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. - 2009. – Nr. 46 – 71.-78. lpp.

⁴⁸⁰ Damušis A. Lithuania Against Soviet and Nazi Aggression. - Chicago, 1998., pp. 161-178.

⁴⁸¹ Bubnys A. Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941-1944. - Vilnius, 2003., pp. 137-141.

Nācijas, ir piemērojamas Lietuvai tāpat kā visām citām lielām vai mazām nācijām un ka ar nacistiskās Vācijas sakāvi Lietuvai atkal būs pilnas suverēnās tiesības.”⁴⁸²

Igaunijas pretošanās kustības politiskais centrs izveidojās 1944. gada 14. februārī, kad tika likti pamati „Igaunijas Republikas nacionālajai komitejai” ar profesoru Juri Uluotsu (Uluots) priekšgalā, kurai uz pēdām gan drīz vien nāca vācu drošības iestādes, kas aprīlī veica masveida apcietināšanas, arestējot gandrīz 200 igauņu pretošanās kustības dalībniekus, apsūdzot tos simpatizēšanā Rietumu sabiedrotajiem un nelegālu sakaru uzturēšanā ar Lielbritāniju.⁴⁸³ „Igaunijas Republikas nacionālās komitejas” 23. jūnijā pieņemtā deklarācija vēstīja, ka „Igaunijas tauta nekad nav atsacījusies no tās politiskās neatkarības, un brīvas un neatkarīgas Igaunijas laimīgā nākotne ir tās pašas rokās. Joprojām ir stingra apņēmība un saglabātas pilnas tiesības kā līdzvērtīgai un neatkarīgai loceklei piederēt brīvo un neatkarīgo valstu saimei [...] Igauniju nācija ir stingri noteikusi, ka neatkarīgās demokrātiskās Igaunijas Republikas likumīgajām iestādēm jāatsāk to darbība [...] Nacionālā Komiteja uzņemas varas realizēšanu, līdz Igaunijā sāk darboties konstitucionālās iestādes. Tā sastāv no visu politisko un sociālo organizāciju delegātiem šeit un ārvalstīs, kas atbalsta nacionālās neatkarības jautājumu [...] Nav varas uz pasaules, kas var apspiest igauņu tautas stipro pārliecību vai tās stingro apņemšanos turpināt tās neatkarīgo politisko un nacionālo eksistenci, kas ir izcīnīta caur tās pašas piepūli un, kas balstās uz taisnību, likumu un brīvību”.⁴⁸⁴ Īsi pirms okupāciju varu nomaiņas Igaunijā 1944. gada 18. septembrī igauņu politisko partiju pārstāvji spēja pasludināt Igaunijas neatkarības atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu ar Otto Tīfu (Tief) priekšgalā, kā arī paziņot par to pa radio un iespiest paziņojumu oficiālajā laikrakstā „Riigi Teataja”, un darīt to zināmu ārzemēs, t.sk. publicējot šo informāciju Somijas un Zviedrijas presē.⁴⁸⁵ Simboliski, ka laikā, kad 20.-22. septembrī Sarkanajai armijai tomēr izdevās uzveikt igauņu karavīru vienības, kuras bija izveidojušas aizsardzības pozīcijas Tallinas austrumu daļā un pat

⁴⁸² ASV Hūvera kara, revolūcijas un miera institūta arhīvs (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford), (turpmāk – HI), A. Vokietaitis, Box.1; Lithuania under German Occupation 1941-1945. Despatches from US Legation in Stockholm. - Vilnius, 2005. – pp. 699-701.

⁴⁸³ Vācijas Federālais arhīvs (Bundesarchiv, Berlin), (turpmāk –BA), R 6/165, S. 99; Kuusik A. Public Sentiments During the Period of German Occupation // Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. - Tallinn, 2006, p. 636.

⁴⁸⁴ Mälksoo L. The Government of Otto Tief and The Attempt to Restore The Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal // Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity, p. 1096.

⁴⁸⁵ Riigi Teataja. - 1944. - September 21; Estonia's Occupations Revisited Accounts of An Era. – Tallinn, 2005. – pp. 93-94.

iesaistījušās cīņā pret atejošām vācu armijas daļām, Tallinas Garā Hermaņa tornī plīvoja Igaunijas nacionālais karogs.

Sakaru uzturēšana starp pretošanās kustībā iesaistītiem igauņu un latviešu politiķiem tika uzsākta 1943. gada vasarā, lielā mērā pateicoties bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā iniciatīvai, kurš uzskatīja, ka pretošanās kustības politisko organizāciju nodibināšana Latvijā, Igaunijā un Lietuvā ir pamatota un politiski nepieciešama, pie tam to vēlējās arī visu trīs Baltijas valstu diplomātiskie pārstāvji ārzemēs.⁴⁸⁶ Ideju par šāda pretošanās kustības politiskā centra izveidošanas nepieciešamību Latvijā V. Salnais jau 1943. gada marta beigās - aprīļa sākumā izteica vairākās vēstulēs, kuras no Zviedrijas caur Somiju un Igauniju plānoja nogādāt Latvijā. Pateicoties V. Salnā labajiem sakariem ar igauņu kolēģiem Stokholmā, šo ieceri arī izdevās realizēt, sekmējot vēlāko LCP nodibināšanu 1943. gada 13. augustā, un veidojot pamatu visu trīs Baltijas valstu pretošanās kustību pārstāvju turpmākajai sadarbībai. Vispirms V. Salnais Latvijas politiķiem adresētās vēstules nodeva bijušajam Igaunijas sūtnim Padomju Savienībā Augustam Rejam (Rei), kurš tās 6. aprīlī no Stokholmas nosūtīja uz Helsinkiem bijušajam Igaunijas sūtnim Somijā Aleksandram Varmam (Warmā).⁴⁸⁷ A. Rejs izteica pārliecību, ka Igaunijas brīvības un neatkarības atgūšanai ir nepieciešama cieša igauņu sadarbība ar latviešiem un lietuviešiem, un rakstīja, ka cilvēkam, kurš nogādās V. Salnā vēstules Rīgā, būs jāsāk uzturēt kontakti starp igauņu un latviešu centriem, kuriem jāvienojas par adresēm, veidu un laiku, kā vēstules tiks pārsūtītas. Esot arī ļoti vēlams, lai sūtītais kurjers, atgriežoties no Rīgas, atvestu V. Salnajam kādu atbildi. Ja latviešu nacionālais centrs tik ātri nevarētu atbildēt uz V. Salnā vēstuli, tad vismaz dāma, kurai sūtīta vēstule, varētu sniegt V. Salnajam informāciju par vispārējo stāvokli Latvijā. Vēlams, lai šī informācija būtu pēc iespējas garāka un detalizētāka, jo V. Salnajam pēc 1940. gada jūnija nav bijis nekādu kontaktu ar dzimteni. Minētās vēstules bija jānodod Valsts Statistikas pārvaldē Rīgā, Elgai Skujenieces kundzei, bet, ja viņa tur neatrodas, tad Lonijai Meieres kundzei. Nav svarīgi, kura no sievietēm tās saņem, jo viņas abas zina kā jāuzņem sakari ar latviešu politiķu aprindām. Jārunā ir vāciski.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ HI, V. Salnais, Box. 1; Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945, 41. lpp.

⁴⁸⁷ RA, Baltiska arkiv, Warmā 1; Dok. publ.: Tootan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. - Tartu, 2004. – pp. 641-644.

⁴⁸⁸ Turpat.

Kurjers, kurš pēc V. Salnā ierosmes devās uz Latviju, bija Igaunijas biroja Helsinkos vadītājs arheologs Ēriks Laidis (Laid), kurš zinātniskā komandējuma aizsegā 1943. gada 29. jūnijā ieradās Rīgā. Plānotā vizīte pie E. Skujenieces viņas veselības problēmu dēļ gan nenotika, taču tā vietā Ē. Laidis tikās ar vēlāk izveidotās LCP locekļiem - arheologu Voldemāru Ģinteru un ģenerāli Verneru Tepferu. Tikšanās reizē ar latviešu pārstāvjiem tika panākta vienošanās uzturēt ilgstošus sakarus starp Igauniju un Latviju, un mēģināt latviešiem nodibināt tiešus kontaktus ar lietuviešiem, jo šajā laikā Latvijā trūka plašākas informācijas par situāciju nacistu okupētajā Lietuvā.⁴⁸⁹ Sūtījumu nogādāšanai Igaunijā un Latvijā tika izraudzīti starpnieki, norunātas tuvošanās un pazīšanas paroles, kā arī slepens šifrs politiski svarīgām ziņām. Bija plānots, ka no latviešu pārstāvjiem ārzemēs domātie sūtījumi jānodod igauņu pārstāvjiem ar devīzi „Jānis”, bet sūtījumi ar devīzi „Janis L.” jānogādā tālāk uz Lietuvu. Sūtījumi pretējā virzienā, t.i. no Latvijas uz Igauniju un tālāk, bija apzīmējami ar devīzi „Jaan”, bet, ja tie no Latvijas tiktu sūtīti uz Igaunijai, tie bija jāapzīmē ar paroli „Jaan E.” Bija arī plānots, ka sākotnēji kontakti starp Igauniju un Lietuvu tiks uzturēti ar speciālu ziņnešu starpniecību, bet jau tuvākajā nākotnē tiem bija jāiegūst pastāvīgu sakaru raksturs.⁴⁹⁰ Sūtīta V. Salnā vēstules ietvēra projektu un instrukciju, kā 14 punkti pauda nepieciešamību pēc vienas centrālas pretestības organizācijas nodibināšanas Latvijā, kas sadarbotos tādām pašām organizācijām Igaunijā un Lietuvā.⁴⁹¹ V. Salnais rakstīja, ka Igaunijā jau ir izveidota nelegāla organizācija, kuras galvenais mērķis ir vienot igauņu tautu cīņā par tās patstāvības atgūšanu un jau tagad darīt visu nepieciešamo, lai īstajā brīdī spētu izveidot rīcības spējīgu valdību, kas pārstāvētu visus par Igaunijas neatkarību iestājušos politiskos spēkus, baudītu sabiedrības uzticību un būtu pazīstama un draudzīgi noskaņota pret anglo-sakšu demokrātijām. V. Salnais uzsvēra, ka šādai nelegālai organizācijai būtu jābūt izveidotai arī Latvijā un lūdza šinī nolūkā latviešus stāties sakaros ar igauņiem, kā arī rūpēties, lai līdzīga organizācija pastāvētu arī Lietuvā, gadījumā, ja tur tāda vēl nebūtu izveidota. Viņš arī norādīja, ka „ir pilnīgi nepieciešams, ka visa darbība starp visu triju valstu organizācijām tiek koordinēta un saskaņota, ja vien iespējams, visos sīkumos” un informēja, ka „no šejienes mums ir

⁴⁸⁹ LR ĀMA, Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs (turpmāk - LA), 225. kaste.

⁴⁹⁰ RA, Baltiska arkiv, Warma 1; Dok. publ.: Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā. - Rīga. - 2002. - 177.-179. lpp., Tōotan ustavaks jāāda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, pp. 770-773.

⁴⁹¹ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 41. lpp.

gluži labi nelegāli sistemātiski pasta sakari ar Igauniju. Lūdzu, netaupiet pūles, lai tiktu starp Latviju un Igauniju noorganizēta regulāra nelegāla pasta satiksme. To dariet jau tūdaļ ar šīs vēstules nodevēja palīdzību. Tagad notikumi ir ievirzījušies tādā stadijā, kur ārzemēm ar Jums un Jums ar ārzemēm ir jāuztur visintīmākie sakari”.⁴⁹²

Pēc Ē. Laida atvestās informācijas saņemšanas V. Tepfers stājās sakaros ar Demokrātiskā centra politiķi Konstantīnu Čaksti un sociāldemokrātu Bruno Kalniņu un vienojās, ka ar V. Salnā vēstules saturu ir jāiepazīstina LSDSP, Zemnieku savienības un Demokrātiskā centra partiju pārstāvji.⁴⁹³ Tam sekoja LCP izveidošanas sanāksme 1943. gada 13. augustā, kuras laikā B. Kalniņš nolasīja divas no V. Salnā saņemtās vēstules.⁴⁹⁴ Pirmā no tām acīmredzot bija jau pieminētā 1943. gada 29. martā tapusī 14 punktu instrukcija, bet otrā visticamāk varēja būt ar 4. aprīli datētā V. Salnā vēstule, kas sniedza ziņas par Igaunijas pretošanās kustības izstrādāto protestu pret vācu okupācijas varas nelikumīgo mobilizāciju darba dienestā un leģionā, atgādinot arī, ka „būtu ārkārtīgi vēlams, ka arī Latvijas slepenā nacionālā organizācija izstrādātu un pieņemtu, ņemot vērā par paraugu Igaunijas protesta projektu, līdzīgu protestu, kas būtu piemērots Latvijas apstākļiem un atsūtītu to man. Uz šī protesta pamata un atsaucoties uz to tad mūsu Anglijas, Amerikas etc. sūtņi iesniegtu turienes valdībām protestus pret Vācijas rīcību Latvijā”.⁴⁹⁵

Paralēli Latvijas un Igaunijas diplomātu un pretošanās kustības dalībnieku aktivitātēm, notika arī mēģinājumi uzņemt sakarus starp Latvijas un Lietuvas nelegālo organizāciju pārstāvjiem, no kuriem aktīvākie izrādījās šo valstu sociāldemokrātisko partiju pārstāvji. Lietuviešu sociāldemokrāts Prans Brijūns (Brijunas) kara gados vismaz piecas reizes ieradās Rīgā, kur tikās ar latviešu sociāldemokrātiem B. Kalniņu un vēlāk arī ar Pauli Grunduli.⁴⁹⁶ Viņi abi jau vēlāk - 1944. gadā katrs vienu reizi apmeklēja P. Brijūnu Jonišķos un aizveda viņam ar LCP laivām atvesto slepeno korespondenci no lietuviešu pārstāvjiem Zviedrijā.⁴⁹⁷ Vēlāk izdevās arī nodibināt kontaktus ar igauņu sociāldemokrātiem, kuru sakarnieks ar latviešiem kara gados bija

⁴⁹² Leonida Siliņa privātais arhīvs Stokholmā.

⁴⁹³ RA, Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamlig, Västerås Biblioteket, Nr. 78: 37/4.

⁴⁹⁴ LVA, 1970. f., 1. apr., 56. l., 140.-141. lp.; Klīve Ā. Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. - 1996. - Nr. 1/2 - 84. lpp.

⁴⁹⁵ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 261. lp.

⁴⁹⁶ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10448. l., 1. sēj., 167.-168. lp., 2. sēj., 347.-348. lp.

⁴⁹⁷ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes un Lietuvas pretestības kustības sadarbība nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1943-1945) // Acta Baltica'99. - Kaunas, 1999. - 201. lpp.

bijušais redaktors Jonass.⁴⁹⁸ Jau 1943. gada 28. jūlijā pieņemtajā LSDSP Centrālās komitejas rezolūcijā „Latvijas stāvoklis un latviešu tautas uzdevumi” bija uzsvērts, ka Latvija, Igaunija un Lietuva turpmāk var pastāvēt tikai kā vienotas Baltijas valstis. Tāpēc nepieciešama Baltijas valstu konfederācijas izveidošana plašas saimnieciskas, politiskas un militāras savienības veidā. Konfederācijai jābūt kopīgai ārlietu politikai un ārzemju pārstāvniecībām, satiksmei, naudas vienībai, muitas ūnijai un bruņotiem spēkiem.⁴⁹⁹

Pēc lietuviešu sociāldemokrātu iniciatīvas 1943. gada rudenī latviešu sociāldemokrāta Fēliksa Cielēna lauku mājās Jelgavas apriņķa Platones pagasta „Zīlēnos” notika lietuviešu pārstāvju P. Briļūna, Kipra Bieļūna (Bielinis un Jelovicka) tikšanās ar pēdējo Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdi Paulu Kalniņu, F. Cielēnu un vēl vienu pagaidām nenoskaidrotu bijušo Saeimas deputātu.⁵⁰⁰ Tajā tika pārrunāts tā laika politiskais stāvoklis (nostāja pret vācu okupācijas varu, brīvprātīgo vervēšana u.c.) un triju Baltijas valstu kopējie mērķi nākotnē.⁵⁰¹ Tikšanās reizē lietuviešu sociāldemokrāti informēja savus latviešu kolēģus par nelegālās "Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai" izveidošanu, paskaidrojot, ka tā apvienojot lietuviešu politisko partiju pārstāvjus un ar Lietuvas sociāldemokrātu starpniecību aicina arī latviešus izveidot līdzīgu nelegālu atbrīvošanās kustības centru, kas nodrošinātu sadarbību Latvijas un Lietuvas pretošanās kustību starpā.⁵⁰² Sanāksmē apsprieda arī latviešu sociāldemokrātu vēlāk līdz galam izstrādāto un 1943. gada decembrī uz Rietumiem nosūtīto ziņojumu “Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā”,⁵⁰³ kurā bija uzsvērts, ka Baltijas valstis ir kā dzirnakmeņi starp PSRS un Vāciju un vienīgais glābiņš to iedzīvotājiem ir Rietumu demokrātiju uzvara karā.⁵⁰⁴

Ciešākus kontaktus starp Igaunijas un Lietuvas pretošanās kustībām izdevās nodibināt tikai 1943. gada oktobrī-novembrī, pēc tam, kad Tallinā ieradās lietuviešu pretošanās kustības dalībnieks, Kauņas universitātes docents Alģirds Vokietaitis

⁴⁹⁸ ARA, Bruno Kalniņš, *Diverse Vol. 4*’4, Arkiv nr. 298; Kalniņš B. *Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi*, 202. lpp.

⁴⁹⁹ Leonida Siliņa privātais arhīvs Stokholmā. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Kalniņš B. *Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi*, 204.-205. lpp.; Andersons E. Siliņš L. u.c. *Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945.*- Upsala, 1994. - 29.-30. lpp

⁵⁰⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10448. l., 1. sēj., 197.-198. lp., 2. sēj., 249.-250. lp.

⁵⁰¹ Tautai un Brīvībai. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai. - Stokholma, 1952. - 39. lpp.

⁵⁰² Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet, Stockholm), (turpmāk - RA), Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamlig, Västerås Biblioteket, Nr. 78: 37/4.

⁵⁰³ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (turpmāk – LR ĀMA), Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīvs (turpmāk - VA), 4. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 4344. l., 1.-6. lp.; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 1. Dok. publ.: Siliņš L. *Nacistiskās Vācijas okupanti*, 252.-261.lpp.

⁵⁰⁴ Kalniņš B. *Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi*, 203.lpp.

(Vokietaitis), kuram uz to brīdi jau bija izveidoti sakari ar LCP Rīgā, kuros viņš tagad iesaistīja arī Igaunijas pārstāvjus.⁵⁰⁵ To apstiprina arī LCP priekšsēža K. Čakstes 1943. gada 8. septembra⁵⁰⁶ un 16. novembra⁵⁰⁷ vēstules bijušajam Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, pēdējā no kurām bija arī izteikts lūgums saņemt kādus materiālus par priekšdarbiem Baltijas valstu konfederācijas izveidošanai, gadījumā, ja tādi būtu veikti. Viens no LCP kurjeriem, kurš bija iesaistīts sakaru uzturēšanā ar Igauniju un Lietuvu bija Medicīnas fakultātes students Žanis Epnors, bet šo kontaktu nodrošināšanu ar transporta līdzekļiem veica cits LCP loceklis un bijušais Finanšu ministrijas ierēdnis Aleksandrs Āboliņš.⁵⁰⁸

1943. gada decembrī tika pieņemta arī Lietuvas pretošanās kustības dalībnieku izstrādātā un ar pārējo Baltijas valstu pretošanās kustību pārstāvjiem apspriestā “Deklarācija Lietuvas, Latvijas un Igaunijas tautu vārdā”,⁵⁰⁹ kas ar lietuviešu pretošanās kustības dalībnieka Stokholmā A. Vokietaiša starpniecību nonāca Zviedrijā un 1944. gada 14. martā tika iesniegta Zviedrijas Ārlietu ministrijā, kā arī lielākajā daļā ārvalstu (izņemot Vācijas un PSRS) vēstniecību Stokholmā. Šādā pat veidā deklarācijas kopija nonāca arī pie Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā, kurš šī dokumenta tekstu bija saņēmis no LCP pārstāvjiem Latvijā jau janvārī. Vēl agrāk, V. Salnajam 1943. gada novembra beigās nosūtītajā vēstulē, K. Čakste bija viņu informējis, ka šo deklarāciju ir izstrādājusi Lietuvas pretošanās kustības organizācija, bet tās tekstu vēl neesot akceptējuši Igaunijas pretošanās kustības pārstāvji. K. Čakste arī rakstīja, ka „deklarācijas oriģinālu saņems sūtniecības Šveicē. Ja tās to vēl nav saņēmušas, tad stājaties sakarā ar Baltijas valstu sūtņiem un iesniedziet to, labāk kopīgi, Sabiedroto valdībām un presei. Mums šeit nav precīzi zināms Igaunijas komitejas nosaukums, tāpēc izlīdzēties var, parakstot vienkārši – Igaunijas, Latvijas un Lietuvas patstāvības komitejas”.⁵¹⁰ Deklarācijā bija izteikts atgādinājums par Baltijas valstu nelikumīgo okupāciju un padomju režīma veiktajām represijām 1940.-1941. gadā, stingri noraidīti padomju propagandas apgalvojumi, ka Baltijas tautas

⁵⁰⁵ Tootan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, pp. 58-59.

⁵⁰⁶ Lielbritānijas Valsts arhīvs (Public Record Office, Kew Garden, Surrey), (turpmāk – PRO), Foreign Office (turpmāk – FO), 371/43050, pp. 26-27.

⁵⁰⁷ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁵⁰⁸ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 51. lpp.; LOM, LPKDA arhīvs, A. Āboliņa darbības apraksts.

⁵⁰⁹ LR ĀMA, LA, 225. kaste; RA, Baltiska arkiv, Laratei 9; NA, Record Group 226, Entry 16, Box. 817, File 67897 C, Record Group 59, Microfilm 1185, Roll. 6. Dok. publ.: Lithuania under German Occupation 1941-1945. Despatches from US Legation in Stockholm, 2005. – pp. 594-595.

⁵¹⁰ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

gaida Sarkano armiju kā savu atbrīvotāju, kā arī pausta baltiešu apņēmība ar visiem līdzekļiem cīnīties pret otrreizējo padomju okupāciju.⁵¹¹ Dokuments noslēdzās ar paziņojumu, ka Apvienoto Nāciju gribas iedvesmotas, lietuviešu, latviešu un igauņu tautas „griežas pie civilizētās pasaules sirdsapziņas, nosodīdamas jauno mēģinājumu iznīcināt tās kā suverēnas valstis un tautas un izlūdzas visas civilizētās pasaules atbalstu cīņā par savu dzīvību”.⁵¹²

Pēc šīs deklarācijas saņemšanas Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais 1944. gada 9. februāra vēstulē LCP priekšsēdim K. Čakstem paskaidroja, ka tā tiks iesniegta „ar kopēju notu arī šejienes valdībai, tāpat arī vairāku sabiedroto nāciju pārstāvniecībām tālāknodešanai viņu valdībām. Turpretim divu lielo demokrātiju valdībām tas jāizdara turienes mūsu sūtņiem tieši. Ķīnai nodosim šē pat uz vietas. Tas, protams, neizslēdz, ka beidzamai to pašu atkārtoti izdara varbūt arī Londonā un Vašingtonā”.⁵¹³ Arī savā 26. februāra vēstulē bijušajam Latvijas sūtnim Šveicē un pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Ženēvā Jūlijam Feldmanim V. Salnais atklāja, ka dokumenta sastādītāji vēloties, lai Latvijas sūtņi to darītu zināmu valdībām, pie kurām viņi akreditēti un pēc tam to publicētu presē. Deklarācijas saturu esot apsprieduši arī visu trīs Baltijas valstu sūtņi Stokholmā un nolēmuši rīkoties, saskaņā ar mājiniķu vēlēšanos.⁵¹⁴ Minēto deklarāciju V. Salnais vēlāk nosūtīja arī citiem Latvijas diplomātiem Rietumos, jau 10. martā to iesniedza ASV vēstniecības Zviedrijā Speciālo ziņojumu nodaļai (Special Reporting Section), bet ASV vēstnieks Stokholmā Heršels V. Džonsons (Johnson) šo dokumentu 22. martā nosūtīja ASV Valsts departamentam, savā pavadvēstulē rakstot: “Deklarācijas mērķis ir vēlreiz atgādināt pasaulei trīs Baltijas valstu vēlmi atgūt neatkarību. Pirmajā acu uzmetienā šķiet, ka tā ir vērsta tikai pret Padomju Savienību un, ka to ir veidojuši Baltijas valstu kolaboracionisti [...] Pretēji iepriekšējām liecībām par šo tēmu, deklarācija nāk nevis no baltiešiem trimdā, bet gan no tagadējiem aktīvistiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Nesen Zviedrijā ieradušies Baltijas bēgļi apstiprina, ka šie aktīvistu ir saistīti ar

⁵¹¹ Deklarācijā izteiktā Baltijas tautu apņemšanās ar ieročiem rokās pretoties iespējamai PSRS okupācijai, apzinoties, ka „tā būs cīņa par dzīvību vai nāvi, kurā tās aizstāvēsies līdz pēdējai iespējai, meklējot atbalstu tur, kur vien tās to atradīs” izpelnījās bijušā Latvijas sūtņa Beļģijā M. Valtera asu kritiku, kurš uzskatīja, ka šāda mobilizācija tomēr nostādītu latviešus pārāk tuvu vāciešiem un līdz ar to varētu radīt naidu Sabiedroto nāciju nometnē. M. Valters šo dokumentu bija saņēmis no bijušā Latvijas sūtņa Zviedrijā V. Salnā, un 1944. gada maijā to publicēja un komentēja savā Ženēvā izdotajā mēnešrakstā (Valters M. Mūsu nacionālā politika un mobilizācija // Latvju Domas. - 1944. - Nr. 9 (maijs) - 2.-5. lpp.).

⁵¹² LR ĀMA, LA, 225. kaste; RA, Baltiska arkiv, Laratei 9.

⁵¹³ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁵¹⁴ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 109. lp.

nacionālās pretestības organizācijām katrā no trijām valstīm un ka Baltijas tautu lielākā daļa atbalsta vai vismaz jūt līdzī šīm organizācijām, un to viedoklis saskan ar deklarācijā paustajiem uzskatiem”.⁵¹⁵ 2. maijā šo dokumentu ASV Valsts sekretāram nosūtīja arī ASV vēstnieks Šveicē Lelands Harisons (Harrison), kurš to bija ieguvis ar J. Feldmaņa starpniecību. Pēdējais savā 29. aprīļa vēstulē L. Harisonam bija minējis, ka ar šo deklarāciju 1944. gada februārī nākusi klajā slepeni organizētā „Baltijas tautu atbrīvošanas komiteja”, kuras sastāvā ietilpst visu trīs baltiešu pretošanās kustību pārstāvji.⁵¹⁶

Savstarpējās sadarbības koordinēšanai vairākas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pretošanās kustības dalībnieku nelegālas apspriedes 1944. gada pirmajā pusē norisinājās arī Rīgā. Pirmā no tām bija 8. un 9. janvārī Rīgā notikusī latviešu un lietuviešu pretošanās kustību pārstāvju sanāksme⁵¹⁷, kurā LCP priekšsēdis K. Čakste, B. Kalniņš, bijušais sūtnis Lietuvā Kārlis Ludvigs Sēja un "Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai" priekšsēdis profesors Stepons Kairis (Kairys), Ādolfs Damušis (*Damušis*) un citi pretošanās kustības dalībnieki,⁵¹⁸ apsprieda kopējās sadarbības jautājumus. Tehnisku iemeslu dēļ sanāksmē gan nepiedalījās Igaunijas pretošanās kustības pārstāvji. Tikšanās reizē tika apspriesti vairāki jautājumi: 1) Savstarpējā sazināšanās, 2) Kopējā politiskā stāvokļa raksturojums, 3) Lietuviešu un latviešu izturēšanās iespējamās boļševiku invāzijas gadījumā, 4) Izturēšanās pret vācu okupāciju, 5) Iespējamā kopējā sadarbība konfederācijas formā. Sanāksmē apspriesto rezolūciju varianti bija sekojoši: A. 1. rezolūcija. Iespējamā boļševiku uzbrukuma gadījumā Baltijas valstīm jāaizstāvas kopā. 2. rezolūcija. Aizstāvēšanās veids, kas atkarīgs no attiecīgiem politiskiem un militāriem apstākļiem, nosakāms vēlāk. 3. rezolūcija. Pastiprināti tiks veikti pasākumi sakaru nodibināšanai militārajās aprindās. 4. rezolūcija. Spēku taupīšana līdz izšķirošajam brīdim un cenšanās, lai bruņotie spēki nekļūtu atkarīgi no Waffen-SS. 5. rezolūcija. Latvieši deklarē, ka jautājumā par Lietuvas teritoriju viņu nostāja ir tāda pati kā lietuviešiem: Lietuvas teritorija paliek nemainīga robežās, kādas tika noteiktas 1920. gada līgumā ar PSRS. B. 1. rezolūcija. Tiesiskajā ziņā Baltijas valstis pastāv arī turpmāk. To tautām jācīnās par to faktisko neatkarību un suverenitāti. Šajā cīņā pirmām kārtām jāizmanto pašu spēki. 2. rezolūcija. Saistībā ar Atlantijas hartu Baltijas tautas sagaida, ka Apvienotās Nācijas

⁵¹⁵ NA, Record Group 226, Entry 16, Box. 817, 67897 C.

⁵¹⁶ NA, Record Group 59, Microfilm 1185, Roll. 6.

⁵¹⁷ BA, R 6/165, S. 99-100, R 6/45, S. 9.

⁵¹⁸ HI, Leonids Siliņš, Box. 1; Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 51. lpp.

atbalstīs to mērķu sasniegšanu. 3. rezolūcija. PSRS iebrukuma gadījumā Baltijas valstis piesaistīs visus, arī ārējos spēkus, kas atbalsta to mērķus. 4. rezolūcija. Konferences dalībnieki uzskata par nepieņemamu protektorāta vai kādas citas no Vācijas atkarīgas valstiskas formas izveidošanu Baltijas valstīs. C. 1. rezolūcija. Ņemot vērā Baltijas valstu kopīgo cīņu faktiskās suverenitātes atjaunošanā, kā arī Baltijas valstu neatkarības nodrošināšanai nākotnē un politiskās un ekonomiskās nozīmes palielināšanai, jātiecas pēc ciešas valstu sadarbības konfederācijas formā. 2. rezolūcija. Nekavējoties tiks uzsākta Baltijas valstu konfederācijas plānu izstrāde pēc politiskās, militārās un ekonomiskās sadarbības principiem. 3. rezolūcija. Nekavējoties tiks uzsākti Baltijas valstu konfederācijas propagandas pasākumi. 4. rezolūcija. Jau tagad tiek nodibināti kontakti starp atsevišķām vadošām Baltijas valstu personām no dažādām aprindām.⁵¹⁹ Apspriedes nobeigumā pieņēma rezolūcijas, kas attiecās uz diviem pamatjautājumiem: 1) izturēšanās iespējamās boļševiku invāzijas gadījumā, 2) ciešākas sadarbības iespējas konfederācijas formā. Latvijas un Lietuvas pretošanās kustību pārstāvji vienojās par kaimiņvalstu ciešu sadarbību. Sanāksmes dalībnieki arī apsveica Baltijas valstu sūtņu sadarbību ārzemēs cīņā par faktiskās suverenitātes atjaunošanu un novēlēja vēl ciešāku šīs sadarbības veidošanos nākotnē.⁵²⁰ Redzamākais Rīgas sanāksmes rezultāts bija Lietuvā nelegāli iespiestā apkārtraksta "Baltija" iznākšana, kā galvenais mērķis bija popularizēt visu trīs Baltijas valstu vienotu cīņu pret ienaidnieku. Līdz Baltijas valstu reokupācijai no PSRS puses gan paspēja iznākt tikai daži šī izdevuma numuri.⁵²¹

Par latviešu un lietuviešu pretošanās kustību pārstāvju sarunām tika informēts arī Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais, kurš kopā ar 1944. gada 25. februāra K. Čakstes vēstuli par jaunākajām politiskajām aktualitātēm saņēma arī trīs LCP apkārtrakstus, kas bija adresēti arī pārējiem Latvijas Republikas diplomātiem Rietumos. Viens no tiem saucās „Latvija zem divām okupācijām” un tajā bija uzsvērts, ka „pēc brīvības un neatkarības atgūšanas, latvieši, lietuvieši un igauņi cer izveidot ciešu un auglīgu politisku un saimniecisku sadarbību savā starpā. Pēdējo gadu smagie notikumi un divas viena otram sekojošas okupācijas un to šausmu pilnie režīmi galīgi pārliecinājuši Baltijas tautas par lielākas politiskas un saimnieciskas

⁵¹⁹ BA, R 6/45, S. 36-37; Dok. publ.: Pasaulio Lietuvis. - 1986. - Nr. 11 - S. 23.-25.

⁵²⁰ BA, R 6/45, S. 30-37.; Lietuvos Speciālais arhīvs (Lietuvos Ypatingasis archyvas), (turpmāk - LYA), f. 3377, ap. 58, b. 268, l. 96-97.

⁵²¹ Resistance Contacts with Opposition Movements in Neighboring and Other Countries Abroad // Bubnys A. Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941-1944. – Vilnius, 2003. - pp. 128-129.

vienības nepieciešamību, par Baltijas demokrātisku valstu konfederācijas vajadzību plašas politiskas, militāras un saimnieciskas savienības veidā ar kopēju karaspēku, ārzemju pārstāvniecībām un muitas ūniju. Šī doma grūtajos laidusi tik dziļas saknes Baltijas tautās, ka nekādi šķēršļi viņas neatturēs no šī mērķa sasniegšanas, tiklīdz viņas atgūs rīcības brīvību”.⁵²² Bez tam, divas dienas vēlāk V. Salnajam par šo sanākumi rakstīja arī B. Kalniņš, paskaidrojot, ka latviešu un lietuviešu pretošanās kustības organizāciju pārstāvji ir vienojušies neatbalstīt iespējamās Vācijas plānus piešķirt Baltijas valstīm vismaz ierobežotu autonomiju, jo tas varētu radīt nevēlamas politiskas konsekvences Rietumos. Vienlaikus viņš atklāja arī pastāvošās problēmas Baltijas valstu pretošanās kustību vidū, izsakoties sekojoši: „Kamēr mums jau vairāk kā 6 mēnešus ir cieši un tuvi sakari ar Augstāko Lietuvas Atbrīvošanas komiteju, tikmēr attiecības ar Igauniju ir vēl izveidotas. Mums ir gan sakari ar dažām igauņu politiskām grupām, bet diemžēl nav tiešu sakaru ar Igaunijas vadošo centru, kas, šķiet atrodas Uluotsa vadībā. Šis centrs ar mums un lietuvjiem nav meklējis sakarus un vispār ir pasīvs. Arī Uluotsa politiskās uzstāšanās, protams, nemaz nav saskaņotas ar mūsu un Lietuvas stāju, kas tomēr pamata principos būtu nepieciešami. Arī tīri informatīvā ziņā mums būtu nepieciešami ar igauņu vadību izrunāties. Tāpat būtu jānoskaidro igauņu nostāja pret Baltijas valstu konfederāciju, kas pie mums un Lietuvā atrod dzīvu atbalsi. Arī eventuālo pretestību krievu iebrukumam mums būtu jānosaka visās trīs valstīs, bet sevišķi mums ar igauņiem”.⁵²³ Tāpēc B. Kalniņš arī lūdza V. Salno steidzami stāties sakaros ar igauņu sociāldemokrātu A. Reju un palīdzēt pārvarēt iepriekš minētās grūtības.

Drīzumā esošās nepilnības sakaru uzturēšanā starp Latviju un Igauniju vismaz daļēji izdevās novērst, jo 1944. gada 15. martā Rīgā K. Čakstes dzīvoklī notika nelegāla igauņu un latviešu pretošanās kustību dalībnieku sanākums⁵²⁴, kurā piedalījās „Igaunijas Republikas nacionālās komitejas” pārstāvis Ernsts Kullis (Kull), pēc citām ziņām arī Endels Inglists (Inglis),⁵²⁵ kā arī K. Čakste, B. Kalniņš un L. Sēja. Apspriedē tika runāts par Baltijas valstu pagrīdes organizāciju darbības koordināciju. Šoreiz Rīgā nebija varējuši ierasties Lietuvas pretošanās kustības dalībnieki. Pie tam bijušā Latvijas sūtņa Lietuvā L. Sējas memuāri ļauj spriest, ka šādu nelegālo sanāksmju un to dalībnieku skaits ļoti iespējams bija vēl lielāks, jo L. Sēja raksta, ka

⁵²² LR ĀMA, LA, 247. kaste, VS.

⁵²³ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁵²⁴ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 268, l. 368-369.

⁵²⁵ Tootan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, p. 59.

sākot jau ar 1943. gada beigām viņš piedalījies vairākās apspriedēs ar lietuviešu un igauņu pārstāvjiem, kas parasti notikušas vai nu K. Čakstes vai arī viņa paša dzīvoklī. Dalībnieku skaits neesot bijis liels, parasti kādi 7-10 cilvēki.⁵²⁶ Apšaubāms gan liekas LCP aktīva dalībnieka Leonida Siliņa apgalvotais, ka uz šo tikšanos Rīgā 1944. gada martā esot ieradies arī „Igaunijas Republikas nacionālās komitejas” priekšsēdis profesors J. Uluots,⁵²⁷ kurš saskaņā ar Igaunijas historiogrāfijā atrodamajām ziņām nemaz nebija informēts par igauņu nodibinātajiem sakariem ar Latvijas un Lietuvas pretošanās kustību dalībniekiem⁵²⁸ Līdzīgi liek domāt arī Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa 1944. gada aprīļa korespondence ar sūtni V. Salno Stokholmā un sūtni A. Bīlmani Vašingtonā, kurā K. Zariņš ir atzīmējis viņam zināmo igauņu pretošanās kustības vadītāja J. Uluotsa atturīgo nostāju un sakaru trūkumu ar LCP, kā arī to, ka pretēji LCP pārstāvju apgalvojumiem par viņu pilnīgu kontaktu ar lietuviešu pretošanās kustības centrālo organizāciju, no pēdējās par šādiem sakariem nekas neesot dzirdēts. Iepriekšminētais K. Zariņam, kura rīcībā gan bija tikai visai ierobežota informācija par pretošanās kustību darbību nacistu okupētajās Baltijas valstīs, pat bija licis nonākt pie pieņēmuma, ka LCP, kurā noteicošo lomu ieņēma latviešu sociāldemokrāti, iespējams aktīvi sadarbojas ar kaimiņvalstu sociāldemokrātu organizācijām, bet ne tik lielā mērā ar Igaunijas un Lietuvas pretošanās kustībām kopumā.⁵²⁹

Neskatoties uz pastāvošajām sakaru uzturēšanas problēmām, 1944. gada 15. aprīlī Rīgā tomēr notika visu triju baltiešu pretošanās kustību pārstāvju sanāksme, kurā apsprieda sekojošus jautājumus: 1) Informācijas apmaiņa par politisko un ekonomisko stāvokli Baltijas valstīs, 2) Aktuālā militāri-politiskā stāvokļa novērtējums, 3) Pretošanās kustību darbības koordinācija, 4) Baltijas valstu konfederācijas izveidošana.⁵³⁰ Sanāksmē Latviju pārstāvēja K. Čakste, L. Sēja un B. Kalniņš⁵³¹ (saskaņā ar citām liecībām pēdējais gan tajā slimības dēļ neesot varējis piedalīties)⁵³², Lietuvu S. Kairis⁵³³, bet Igauniju E. Kullis un E. Inglists.⁵³⁴ Bez tam,

⁵²⁶ Sēja L. Nāves ēnas ielejā. 1955., HI, Indulis Ronis, Box. 1.

⁵²⁷ HI, Leonīds Siliņš, Box. 1; Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 51. lpp.

⁵²⁸ Tōotan ustavaks jāāda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, p. 58.

⁵²⁹ LR ĀMA, LA, 223. kaste, VS.

⁵³⁰ LYA, f. 3377, ap. 58, b. 268, l. 369; LVVA, 293. f., 1. apr., 1539. l., 21. lp.

⁵³¹ Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas, 388. lpp.

⁵³² Vītoļiņa B. Dažas liecības par Bruno Kalniņa darbību 1940.-1944. gadā // Latvijas Vēsture. - 2001. - Nr. 3 - 64. lpp.

⁵³³ Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi, 205. lpp.

⁵³⁴ Tōotan ustavaks jāāda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, p. 59.

LCP priekšsēža K. Čakstes 1944. gada 28. aprīļa vēstule V. Salnajam apstiprina, ka sanāksmes dalībnieki paredzējuši PSRS iebrukumu Baltijas valstīs, un tāpēc plānojuši „ar ieročiem rokā, ar visu spēku un visos apstākļos aizsargāt savu zemi un cīnīties par savas neatkarības atjaunošanu pret kopējo ienaidnieku, izlietojot katru palīdzību no ārienes. Attiecīgā momentā tiks radītas šo valstu savas valdības [...] Vēl sapulce pieņēma rezolūcijas: saglabāt tautas dzīvo spēku neatkarības cīņai; nepieciešams savas tautības bruņoto spēku vadītājs; aizkavēt karaspēku izvest no savas valsts”.⁵³⁵ Jautājums par Baltijas valstu konfederācijas izveidi tika atlikts uz vēlāku laiku, kad tam būs izveidojušies piemērotāki apstākļi.⁵³⁶ Saskaņā ar F. Cielēna liecībām, šīs sanāksmes dalībnieki apsprieda ne tikai Baltijas konfederācijas, bet arī Baltijas un Skandināvijas savienības izveidošanas iespējas, kuras ideja dotajā brīdī esot bijusi ļoti populāra Latvijā.⁵³⁷ Kritiski gan jāvērtē viņa pēckara memuāros rakstītais, ka visi nacionāli demokrātiskie grupējumi Baltijas valstīs esot bijuši vienisprātis, ka pēc nacistu sakaušanas un Baltijas telpas atbrīvošanas tūlīt jāizsludina kopēja Baltijas federatīva kopvalsts.⁵³⁸ Attiecībā uz iespējamo militāro sadarbību arī tika nolemts tās pastiprināšanai pēc iespējas ātrāk organizēt īpašu militāro speciālistu sanākumi, kas gan dēļ tā brīža politiskās situācijas līdz 1944. gada jūlijam vēl nebija notikusi.⁵³⁹

Tikšanās reizē ar lietuviešu un igauņu pretošanās kustību dalībniekiem apspriestās 1944. gada aprīlī izstrādātās LCP rezolūcijas vēlāk tika nosūtītas arī Latvijas sūtņiem Rietumos, kuri ar to saturu iepazīstināja arī savās mītnes zemēs darbojošos abu pārējo Baltijas valstu diplomātus. Viens no šiem dokumentiem saucās „Baltijas valstu konfederācija”,⁵⁴⁰ un tajā bija atzīmēta visu triju Baltijas tautu likteņu kopība gan to brīvības izcīnīšanā 1918.-1919. gadā, gan valstiskās suverenitātes zaudēšanā 1939.-1940. gadā. Lai to atgūtu tika plānota cieša sadarbība, kas dotu Baltijas valstīm lielāku drošību, politisko svaru, militāro spēku un saimniecisko labklājību. Tepat arī bija izteiktas šaubas par to, ka lielvalstis, kuras pēc kara lielā mērā noteiks Eiropas politiku vai vismaz mēģinās radīt starptautisku drošības sistēmu, tajā pielaidīs tik vāja posma izveidošanos, kāds būtu viena no otras politiski, militāri un saimnieciski nošķirtas Baltijas valstis. Par vēlāmāko un jau tagad okupācijas

⁵³⁵ LR ĀMA, LA, 247. kaste. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 223. lpp.

⁵³⁶ Baltijas valstu konfederācijas lietā saglabājušies trīs dokumentu uzmetumi publicēti: Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 52.-53. lpp.

⁵³⁷ HI, Fēlikss Cielēns, Box. 4, Folder 28-45; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16, Frame 726, Record Group 226, Entry 14, Box. 317, File 97832 R.

⁵³⁸ Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj. - Vāsterås, 1964. – 254.-255. lpp.

⁵³⁹ Tootan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992, p. 1195.

⁵⁴⁰ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

apstākļos propagandējamo Baltijas valstu sadarbības formu LCP uzskatīja Baltijas valstu konfederāciju, kuras kopīgās lietas kārtotu konfederācijas prezidents, valdība un parlaments, kas darbotos uz konfederācijas satversmes pamatiem. Vienlaikus Baltijas brīvvalstu konfederācijā apvienotās republikas paliktu suverēnas un neatkarīgas valstis, kuru valsts iekārtu noteiktu viņu pašu satversmes. Šīs LCP izstrādātās Baltijas valstu konfederācijas vīzijas savā 1944. gada 24. jūlija vēstulē V. Salnajam komentēja arī K. Zariņš, norādot, ka būtu jāņem vērā divas lietas: „1) kamēr mūsu tautas smok zem sveša jūga un nevar brīvi izteikties, tikmēr grūti runāt tautas vārdā, 2) jāpanāk skaidrība kāda ir īstenībā mūsu kaimiņu nostāja pret konfederāciju, jo kā no Dz. raksta (domāta Jēkaba Dzintara, resp. K. Čakstes 1944. gada 28. aprīļa vēstule V. Salnajam⁵⁴¹ – U.N.) redzams, leiši un igauņi atrodot mūsu rezolūciju par pārāk saistošu. Arī mani kolēģi (Igaunijas un Lietuvas sūtņi Londonā – U.N.) šeit saka, ka viņi no savām mājām neko par to neesot saņēmuši un viņi piekritīšot tādai akcijai tikai tad, ja visa tauta, resp. visas grupas no sienas līdz sienai, būs par to izteikusies, bet ne tikai kāds atsevišķs nogrupējums”⁵⁴².

Otrā LCP izstrādātā un ar igauņu un lietuviešu pretošanās kustību dalībniekiem apspriestā rezolūcija saucās „Baltijas valstu neatkarības atjaunošana”⁵⁴³, kas vēstīja, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pretošanās kustību kopīgais mērķis ir Baltijas neatkarīgo un demokrātisko brīvvalstu faktiskās suverenitātes atjaunošana. Lai to sasniegtu Baltijas tautām izšķirošā politiskā un militārā situācijā ir jāatjauno savu republiku valdības un nacionālās armijas, kam jāorganizē pretestība eventuālam padomju bruņoto spēku iebrukumam un jāapelē pie ārvalstīm, prasot respektēt baltiešu pašnoteikšanās tiesības. LCP arī paredzēja, ka galvenais faktors Baltijas valstu neatkarības atgūšanā būs šo tautu pašu spēki, taču šajā cīņā Baltijas brīvvalstis ņems politisku, saimniecisku un militāru palīdzību arī no ārvalstīm, kas respektēs Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarību un šo palīdzību gribēs dot. Cieša lietuviešu, latviešu un igauņu sadarbība priekšā stāvošās cīņās ir nepieciešama un no tās zināmos apstākļos var atkarāties šo cīņu iznākums. Baltijas tautu aktīvas uzstāšanās gadījumā ir jāpanāk, lai no vācu okupantiem mobilizētās igauņu, latviešu un lietuviešu militārās vienības paliktu savās zemēs un stātos brīvvalstu atjaunoto valdību rīcībā. Ir noraidāma Baltijas valstu iedzīvotāju piespiedu evakuācija ārpus Baltijas valstu

⁵⁴¹ Turpat. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 223. lpp.

⁵⁴² LR ĀMA, LA, 223. kaste, VS.

⁵⁴³ Turpat, 247. kaste.

robežām, jo tā nozīmētu šo tautu dzīvā spēka izkaisīšanu. Ne tik optimistiski kā šī dokumenta sastādītāji, drīzu Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas iespēju vērtēja K. Zariņš jau pieminētajā 1944. gada 24. jūlijā vēstulē V. Salnajam. Pēc viņa domām, LCP rēķinājās ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas patstāvības organizēšanu, līdz ko to teritoriju būs atstājis Vācijas karaspēks, taču pietiekami neņēma vērā uzbrūkošās Sarkanās armijas klātbūtni. Par to K. Zariņš izteicās sekojoši: „Jau tagad mēs redzam, ka vācu karaspēkam uz pēdām seko krievi un, ka nekāds tukšums tur nepaliek. Stāvoklis nav gluži tas pats, kas 1918./1919. gadā. Gan vācu, gan krievu armijas vēl ir stipras un mēs vieni paši esam par vājiem, lai vestu cīņu uz abām pusēm”.⁵⁴⁴

Konkrētajā vēsturiskajā situācijā ieceres par Baltijas valstu sekmīgu aizstāvēšanu un to neatkarības atgūšanu diemžēl nebija lemts īstenot. Drīz vien sekoja arī vairāku baltiešu pretošanās kustības aktīvu dalībnieku aresti. Vācu drošības iestādēm 1944. gada 21. aprīlī Tallinā mājupceļā no Somijas izdevās apcietināt lietuviešu kurjeru Kazi Ambrazieju (Ambraziejus), kā arī pārtvert Rīgas tikšanās materiālus ar tās dalībnieku vārdiem un apspriesto jautājumu saturu.⁵⁴⁵ To apliecina arī vācu Drošības policijas un SD pavēlnieka Ostlandē 1944. gada 2. maija ziņojums, kurā atzīmēts, ka Igaunijā apcietinātas 100, bet Latvijā 6 personas. Turpmākās izmeklēšanas rezultātā ir iespējami aresti visos trijos ģenerālapgabalos. Te ir runa par grupu, kas, cik līdz šim zināms nebija izveidojusi stingru organizāciju. Tās vadībā bija seši cilvēki, kuriem palīdzējuši vēl seši padomdevēji. Vadošās personas pieder inteliģencei. Zināmie fakti liek domāt, ka šī nelegālā aparāta pastāvēšana ir bijusi zināma arī igauņu un latviešu pašpārvalžu vadošajām politiskajām aprindām. Organizācijai ir bijuši kontakti ar igauņu emigrantu pārstāvjiem Somijā un Zviedrijā. Šīs emigrantu grupas savukārt uzturējušas informatīvus sakarus ar Rietumu valstīm. Viens no šīs organizācijas mērķiem Ostlandē ir bijis priekšdarbu veikšana bruņotu vienību izveidošanā, gadījumā ja sabruktu vācu fronte ziemeļos. Bija jau uzsāktas sarunas par bruņojuma saņemšanu no Zviedrijas un Somijas.⁵⁴⁶

Līdz šim publicētajā vēstures literatūrā ir aprakstīta arī vēl citu kontaktu pastāvēšana starp Baltijas valstu pretošanās kustību dalībniekiem, kā iespējamība gan

⁵⁴⁴ Turpat, 223. kaste.

⁵⁴⁵ Par to, kā vācu drošības iestādes nāca uz pēdām baltiešu pretošanās kustību pārstāvjiem pastāv divas versijas. Viena, ka lietuviešu kurjers, uzturēdamies Igaunijā dzērūmā bija pievērsis sev nevajadzīgu uzmanību un otra, ka kāda igauņiete, uzzinot par sava vīra darbošanos pretošanās kustībā, informējusi par to savu mīļāko – vācu virsnieku, kurš par to ziņojis attiecīgām nacistu iestādēm (Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 76.-77. lpp.).

⁵⁴⁶ BA, R 6/165, S. 99-100.

jāvērtē diezgan uzmanīgi. Latviešu vēsturnieks Ritvars Jansons, balstoties uz LPSR VDK krimināllietu materiāliem, raksta par nelegālās organizācijas „Latvijas Sargi” un tās vadītāja Arnolda Avotiņa kara laikā nodibinātajiem sakariem ar Igaunijas un Lietuvas pretošanās kustības dalībniekiem⁵⁴⁷. Tomēr kritiski izvērtējot šos čekas dokumentus, kā arī ņemot vērā citu „Latvijas Sargu” bijušo dalībnieku vēlāk sniegtās liecības, rodas iespaids, ka daudz kas no A. Avotiņa krimināllietā konstatētā drīzāk jāuzskata par viņa vai čekas pārspīlētām fantāzijām vai labākajā gadījumā par šīs organizācijas teorētiskām iecerēm, nevis reāli īstenotām darbībām.⁵⁴⁸ Arī A. Avotiņa nopratināšanas laikā stāstītais, ka „Latvijas Sargu” štābs jau 1941. gadā nodibinājis sakarus ar Igaunijas un Lietuvas nacionālajām organizācijām, notikušas divas ar latviešu pārstāvjiem ASV un Lielbritānijā saskaņotas Baltijas valstu pretošanās kustības dalībnieku kopīgās sanāksmes 1941./1942. gada mijā un 1944. gada sākumā Rīgā, pie tam pēdējā no tām piedalījušies četri Lietuvas pārstāvji – ģenerālis, apakšpulkvedis un divi kapteiņi, četri Igaunijas pārstāvji un vairāki „Latvijas Sargu” galvenā štāba darbinieki, un pat viens no Zviedrijas ieradies Lielbritānijas izlūkdienesta aģents⁵⁴⁹, izklausās pārāk fantastiski, lai to nekritiski pieņemtu par īstenību. Līdzīgi jāvērtē arī vācu vēsturnieka Bjerna M. Feldera citētā A. Avotiņa liecība⁵⁵⁰, ka viņš kopā ar vēl diviem „Latvijas Sargu” dalībniekiem ģenerāli Nikolaju Dūzi, pulkvedi Krūmiņu, LCP priekšsēdi K. Čaksti un igauņu pretošanās kustības dalībniekiem 1944. gada pavasarī apsprieduši Baltijas valstu pretošanās kustību sakarus un pretpadomju partizānu sagatavošanas iespējas.⁵⁵¹ Diemžēl, ne fakts, ka šādas sanāksmes patiešām ir notikušas, ne arī A. Avotiņa teiktais, ka ticis pat izstrādāts plāns par Baltijas valstu pretošanās kustību bruņoto spēku izvietojumu konkrētajā militārajā situācijā, nav radis vērā ņemamu apstiprinājumu ne citos vēstures avotos, ne Baltijas valstu historiogrāfijā.

Tajā pašā laikā atsevišķas atmiņu liecības⁵⁵² un latviešu vēsturnieka Ērika Jēkabsona pētījumi⁵⁵³ apstiprina jau 1942. gada rudenī latviešu pretošanās kustības

⁵⁴⁷ Jansons R. Latviešu leģionāru – pretošanās kustības dalībnieku programmatiskie mērķi // Latvijas Vēsture. – 2001. – Nr. 4. – 103.–107. lpp.

⁵⁴⁸ Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. ½ - 53.-54. lpp.

⁵⁴⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 62. l., 1. sēj., 31., 34.-35. lp.

⁵⁵⁰ Turpat, 111. lp.

⁵⁵¹ Felder B. M. Underground Networking: National and International Connections of the anti-Soviet Resistance in Latvia (1944-1950) // Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.) – Rīga, 2006. – 128.-129. lpp.

⁵⁵² Chlebowski C. Wachlarz. Monografia wydzielonej organizacji dywersyjnej Armii Krajowej, S. 287-288.

dalībnieku Viktora Grosbarta un Valda Puriņa izveidojošos epizodiskus nelegālus sakarus ar poļu pretošanās kustības pārstāvi Marianu Čiževski (*Czyżewski*) Rīgā un pat divas notikušās tikšanās ar Vācijas Gaisa spēku sakaru virsnieku virsleitnantu Milleru, kurš ar poļu pretošanās kustības starpniecību vēlējies nodot militāra rakstura informāciju attiecīgām Lielbritānijas iestādēm. Vēlamība sadarboties ar Polijas pretošanās kustības dalībniekiem bija atzīmēta arī Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa 1943. gada maijā sagatavotajā un sūtņā Stokholmā V. Salnā vēlāk uz Latviju nosūtītajā vēstījumā „Tautiešiem dzimtenē”, rakstot, ka „ja dzimtenē būtu iespējams nodibināt kontaktu ar poļu cīnītāju organizācijām kopējas taktikas atrašanai, tad tas nepieciešami darāms”.⁵⁵⁴ Bez tam sadarbība ar Polijas pretošanās kustību izpaudās arī LCP darbā, kuras dalībnieki 1944. gada jūnijā no Gotlandes ar laivu Kurzemē atveda poļu kurjeru Staņislavu Blaževiču (*Blażewicz*), kurš pēc tam vairāk kā nedēļu nelegāli slēpās pie LCP sakarnieces Valentines Jaunzemes Rīgā, bet vēlāk caur Lietuvu devās uz Poliju un pēc sava uzdevuma izpildīšanas atkal ar LCP starpniecību atgriezās atpakaļ Zviedrijā.⁵⁵⁵

Kopumā vērtējot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pretošanās kustību savstarpējos sakarus un sadarbību, jākonstatē, ka tā bija vairāk simboliska un teorētiska, un rezultējās atsevišķu politisko deklarāciju izstrādāšanā un nosprausto cīņas mērķu un to īstenošanas taktikas apspriešanā, jo to praktisku realizāciju 1944. gada vasarā-rudenī jūtami iespaidoja gan nacistu okupācijas varas veiktās baltiešu pretošanās kustību dalībnieku apcietināšanas, gan it īpaši Sarkanās armijas militārie panākumi Baltijas telpā. Vienlaikus nav noliedzams, ka igauņu un lietuviešu pretošanās kustību pieredze, sadarbojoties ar savu valstu diplomātiem Rietumos, kā arī veidojot centrālās pretošanās kustības organizācijas dzimtenē, spēlēja zināmu lomu latviešu nacionālās pretošanās kustības politiskā centra - Latvijas Centrālās padomes tapšanā un darbā, kas tika veikts, ņemot vērā arī aktivitātes abās pārējās Baltijas valstīs, kas kļuva zināmas pēc kontaktiem ar to pretošanās kustību pārstāvjiem. Tāpat Latvijas ģeogrāfiskais novietojums un tās pretošanās kustības dalībnieku nodibinātie sakari ar Rietumiem, nereti kalpoja kā starpposms saziņā starp Igaunijas un Lietuvas politiskajiem centriem un to pārstāvjiem. Vienlaikus pārspīlēts gan šķiet L. Siliņa

⁵⁵³ Jēkabsons Ē. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). - Rīga, 2004. - 266.-269. lpp.

⁵⁵⁴ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 301. lp.

⁵⁵⁵ Pāri jūrai 1944./45.g. / Sast. V. Lasmane.- Stokholma, 1990. – 25.-28. lpp.

apgalvojums, ka „to, ko Baltijas valstis nebija iespējušas paveikt neatkarības apstākļos, proti – ciešu kopēju sadarbību un vienību, to veica triju Baltijas valstu pretestības organizācijas okupācijas apstākļos, ar nākotnes vīziju – visu triju Baltijas valstu konfederāciju”.⁵⁵⁶

4. 2. Pretošanās kustības politiskās deklarācijas Rietumos.

Otrā pasaules kara laikā Rietumu sabiedroto – ASV un Lielbritānijas, kā arī citu valstu ārlietu, militārās izlūkošanas un citas institūcijas sasniedza vairākas latviešu nacionālās pretošanās kustības politiskās deklarācijas un iesniegumi, kuros bija pausta nepieciešamība atjaunot Latvijas valstisko suverenitāti un izteiktas cerības par Rietumu valstu atbalstu šī mērķa sasniegšanā. Šo deklarāciju autori bija latviešu politisko partiju pārstāvji, kuri vai nu savu partiju ietvaros vai atsevišķos gadījumos sadarbībā arī ar kolēģiem pārējās Baltijas valstīs, kā arī kopīgi - Latvijas Centrālās padomes vārdā vai iniciatīvā izstrādāja šos iesniegumus, adresējot tos dažādām Rietumu valstu politiskām un sabiedriskām organizācijām un to pārstāvjiem vai šo valstu ārlietu resoriem un valdībām. Šo dokumentu nonākšana Rietumos mūsdienu vēstures zinātnē ir pētīta minimāli, nereti aprobežojoties ar virspusējiem pieņēmumiem, ka visas LCP politiskās deklarācijas sasniedza Rietumu sabiedroto valdības un tām visām bija kāda tālejoša svarīga politiska nozīme.

Attiecībā uz iepriekšminēto, ļoti kritiski jāvērtē L. Siliņa viedoklis, ka „par to, ka latviešu leģionāri, kas nokļuva Rietumvalstu karaspēka gūstā pēc Hitlera Vācijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā, netika izdoti Padomju Savienībai, pateicība pienākas Latvijas Centrālās padomes vadības tālredzībai, kura jau 1943. gadā informēja Amerikas un Anglijas valdības par vāciešu izdarīto starptautiski nelikumīgo piespiedu mobilizāciju”.⁵⁵⁷ Mūsdienās apzinātie dokumenti tomēr parāda, ka Ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš, vēl pirms L. Siliņa ierašanās Zviedrijā un LCP nodibināšanas, jau 1943. gada 11. jūnijā un 9. jūlijā savās notās Lielbritānijas valdībai norādīja uz vācu okupācijas varas īstenoto latviešu nelikumīgo mobilizāciju leģionā un protestēja pret šo starptautisko tiesību pārkāpumu.⁵⁵⁸ Tāpat tālākas konkretizēšanas vērts ir arī viena no Latviešu Zemnieku savienības līderiem Ādolfā Klīves pēckara atmiņās paustais, ka „visumā LCP

⁵⁵⁶ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 6., 51. lpp.

⁵⁵⁷ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 60.-61. lpp.

⁵⁵⁸ LVVA, 293. f., 2. apr., 115. l., 362-363., 390.-391. lp.; LR ĀMA, LA, 460. kaste.

deklarācijai bija labi panākumi ASV. Ar Bīlmaņa starpniecību tā konkrēti nostiprināja ASV principiālo pamatu neatzīt Maskavas varmācību pret Latviju [...] Sliktāki ir apstākļi Anglijā. Šeit ar LCP darbību gan tiek iepazīstināti attiecīgie ārlietu resori, parādās arī pa rakstam vietējā presē, bet plašāku atbildi LCP dokumenti nerada”.⁵⁵⁹ Tāpēc būtiski ir pēc iespējas precīzi noskaidrot, kādi tad bija galvenie Latvijas pretošanās kustības uz Rietumiem nosūtītie politiska rakstura dokumenti, vai un kad tie sasniedza konkrētas Rietumu sabiedroto institūcijas un kāda bija vai nebija to reakcija uz šajās deklarācijās pausto informāciju.

4. 2. 1. Latvijas Centrālās padomes politiskā platforma un deklarācija.

Pirmie LCP politiska satura dokumenti, kas sasniedza Rietumus bija 1943. gada augustā pieņemtā LCP politiskā platforma⁵⁶⁰ un deklarācija⁵⁶¹. Savā platformā, kas ar nedaudziem labojumiem atkārtoja jau 1943. gada 28. jūlijā LSDSP Centrālās komitejas rezolūcijā⁵⁶² pausto nostāju, LCP latviešu tautas vārdā noraidīja katru atkarību no Vācijas un PSRS un deklarēja, ka Latvijas Republika kā valsts no starptautiski tiesiskā viedokļa turpina pastāvēt un ir nepieciešams arī faktiski atgūt tās pilnīgu neatkarību. LCP platformā bija noteiktas arī vairākas latviešu tautas galvenās prasības, vispirms jau nepieciešamība „atjaunot neatkarīgu un demokrātisku Latvijas Republiku”, kuras „nākamo valsts iekārtu noteiks brīvi un demokrātiski vēlētā Saeima, kuras uzdevums būtu pārstrādāt Satversmi un darboties uz šīs jaunās satversmes pamata. Līdz tam laikam ir spēkā līdzšinējā 1922. gada Latvijas Republikas Satversme”. LCP te arī noteica, ka Latvijas Republikā ir spēkā visi likumi, kas izdoti līdz 1934. gada 15. maijam. No vēlāk līdz 1940. gada 17. jūnijam izdotiem likumiem ir spēkā tie, kas nerunā pretim Latvijas Republikas Satversmes

⁵⁵⁹ LVA, 1970. f., 1. apr., 57. l., 59.-61. lpp.; Klīve A. Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. ½ - 86. lpp.

⁵⁶⁰ LR ĀMA, LA, 225. kaste, Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīvs (turpmāk – VA), 4. kaste; Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā arhīvs (turpmāk – VS); LVA, 1970. f., 1. apr., 200. l., 14. lp.; PRO, FO 371, R 43050/F 316, pp. 37, 41-42; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 3, Cielēns Fēlikss, Box. 1. Dok. publ.: Bīskaps Jāzeps Rancāns. Dzīve un darbs. – Astras apgāds [ASV], 1973. - 185.-187. lpp., Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 469. lpp., Baltijas valstis likteņgriežos: Rakstu krājums. – Rīga, 1998. – 667.-668. lpp., Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden. – Uppsala, 2000. - p. 11, The Baltic States at Historical Crossroads. – Rīga, 2001. – pp. 624.-625.

⁵⁶¹ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 122.-123. lp.; LR ĀMA, VA, 4. kaste; LVA, 1970. f., 1. apr., 200. l., 12.-13. lp.; PRO, FO 371, R 43050/F 316, pp. 27-28, 34-36, 42-44; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 3. Dok. publ.: Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 473.-475. lpp., Okupācijas varu politika Latvijā, 1939-1991: Dokumentu krājums. – Rīga, 1999. - 205.-207. lpp., Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden, pp. 11-13, Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 235.-239. lpp.

⁵⁶² Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi, 204.-205. lpp., Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 29.-30. lpp.

demokrātiskiem principiem.⁵⁶³ LCP deklarācijā bija izteikti „vācu okupācijas apspiestās Latvijas tautas un tās politisko partiju uzskati”, kas vēstīja par nelikumīgo Latvijas okupāciju un inkorporāciju PSRS 1940. gadā, tai sekojošo nonākšanu Vācijas okupācijas varā 1941. gada vasarā un abu šo okupācijas režīmu izveidoto Augusta Kirhenšteina un Oskara Dankera marionešu valdību nelegitimāti. Deklarācijā arī bija uzsvērts, ka „Latvijas tauta ir cieši pārliecināta, ka šinī karā uzvarēs ASV un Anglijas vadītās sabiedroto nācijas. Tā stingri cer, ka ASV un Anglija pielietos attiecībā uz Latviju Atlantijas hartas cēlos principus, kurus Latvijas tauta noteikti atbalsta”.⁵⁶⁴

LCP platforma un deklarācija tika nosūtītas Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, kurš tās pārsūtīja arī citiem Latvijas diplomātiem Rietumos, kuri tās iesniedza dažādām Rietumu sabiedroto ārlietu institūcijām. Kaut arī šie dokumenti bija pieņemta jau 1943. gada augustā, nezināmu iemeslu dēļ, V. Salnais tos saņēma tikai ar trešo piegājienu 1944. gada 14. februārī, jo pirms tam divreiz sūtītās aploksnēs, kurās vajadzēja būt ne tikai LCP vēstulēm, bet arī platformai un deklarācijai, pēdējo diemžēl trūka.⁵⁶⁵ Savā 26. februāra vēstulē Latvijas sūtnim Šveicē un pastāvīgajam delegātam Tautu Savienībā Ženēvā Jūlijam Feldmanim V. Salnais paskaidroja, ka ap LCP platformu esot vienojušās visas politiskās partijas, izņemot „jādomā, naciķus un komunistus”, un pamatojoties uz to, LCP attiecīgos apstākļos saskaņā ar 1922. gada Satversmi plānojot sastādīt plašu koalīcijas valdību, un tāpēc vēlas uzzināt Latvijas diplomātisko pārstāvju ārzemēs viedokli par savu izstrādāto platformu. V. Salnais arī atzina, ka šī platforma un deklarācija viņam principiāli ir pieņemama, taču sīkāk par to viņš rakstīšot, kad būs sazinājies ar saviem aizjūras kolēģiem, kā arī atklāja, ka LCP ir lūgusi savu deklarāciju, datētu ar šī gada februāri, darīt zināmu ārzemju valdībām un publicēt to presē, ko V. Salnais esot plānojis arī darīt jau tuvākajā nākotnē.⁵⁶⁶ Savu attieksmi pret LCP platformu un deklarāciju V. Salnais pauda arī savās 17. februāra un 6. marta vēstulēs K. Zariņam, rakstot, ka principā var piekrist šajos dokumentos paustajam, taču vienlaikus uzskatīja par nevajadzīgiem LCP platformas 3. un 4. punktu par grozījumiem Latvijas politisko partiju un valsts likumdošanas un pārvaldes darbā, aicinot šo jautājumu risināšanu atstāt nākamās Saeimas kompetencē, kā arī atgādināja, ka šie divi punkti jau tagad var izsaukt dažādas domstarpības, bet platformas uzdevumam ir jābūt nevis šķelt, bet gan

⁵⁶³ LR ĀMA, LA, 225. kaste.

⁵⁶⁴ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 122.-123. lp

⁵⁶⁵ LR ĀMA, LA, 247. kaste, VS.

⁵⁶⁶ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 109. lp.

apvienot ap sevi visus spēkus, kas iestājas par neatkarīgu un demokrātisku Latviju.⁵⁶⁷ Attiecībā uz pašas LCP darbību nacistu okupētajā Latvijā V. Salnais pamatoti jautāja un pieņēma, ka „padome pēc savas noorganizēšanās, ir veikusi ļoti svarīgus darbus un uzdevumus. Un, ka šo to viņa patiešām ir darījusi, par to nevar būt ne mazāko šaubu. Bet iekš kam tas pastāvējis, - tas daudz maz pilnīgāki nav zināms. Ir skaidri zināms, ka viņa nav izdevusi nekādus nelegālus laikrakstus. Nav nekas zināms, ka no viņas būtu izlaisti kādi uzsaukumi vienā vai otrā atsevišķā gadījumā, sakarā ar ģenerāldirektorijas vai komisāru-vāciešu rīcību [...] Vai Padome patiešām ir izvedusi, piemēram, sakarā ar mobilizāciju, ar īpašumu reprivatizēšanu utt., kādu nebūt plašāku kampaņu, vai nē? Beidzot, nekas noteikts nav zināms, cik liels un dziļš ir Padomes iespaids tautā, un vai tauta vispārīgi zina, ka šī Padome pastāv, vai tauta tai tic un ir gatava patiešām tai sekot”.⁵⁶⁸ Pēc dažām nedēļām, rakstot K. Čakstem, V. Salnais savā 31. marta vēstulē gan diplomātiski paskaidroja, ka vēl nevar plašāk izteikties par LCP platformu, jo par to vēl nav saņēmis savu kolēģu viedokļus, taču vienlaikus uzsvēra, tajā skartie Satversmes jautājumi „še ārzemēs nebūt nav tik akūti, kā varbūt, tas ir Jums iekšzemē” un piebilda, ka par to, ka „es un tāpat droši vien visi mani pārējie kolēģi, stāv par patstāvīgu, suverēnu un demokrātisku Latviju, ir gatavi par to cīnīties un visu laiku jau dara to, par to Jūs varat būt absolūti droši”.⁵⁶⁹

Ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš pēc LCP platformas un deklarācijas saņemšanas 1944. gada 23. martā atbildēja Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, ka tās tiek sagatavotas iesniegšanai „šejienes iestādēm un svarīgām personām. Tulkojumā izdarām mazus pārgrozījumus, jo šeit uz vietas ir labāk redzams, kas visvairāk piemērots vietējiem apstākļiem. Tā to dara arī mani Baltijas valstu kolēģi un šo brīvību, es ceru, nevar ņemt mums ļaunā”. Tālāk K. Zariņš pauda savu viedokli, ka viņš pilnībā saprot, ka LCP par savu bāzi ir pieņēmusi 1922. gada Latvijas Satversmi un par vienīgo likumīgo autoritāti atzīst pēdējās Saeimas prezidiju, taču pēc viņa pārliedības pēdējo vārdu šajā lietā teikšot latviešu tauta, pēc tam, kad tā būs brīva, un līdz tam laikam vismaz Latvijas diplomātiem pārstāvjiem ārzemēs ir jādabojas uz tiem pamatiem uz kādiem to darbība ir norisinājusies visu laiku. K. Zariņa iebildumus izraisīja arī LCP deklarācijā teiktais, ka Latvijā būs spēkā tikai tie likumi, kas izdoti līdz 1934. gada 15. maijam, kas viņaprāt „varētu radīt lielus

⁵⁶⁷ LR ĀMA, VS.

⁵⁶⁸ LR ĀMA, VS.

⁵⁶⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 206.-220. lpp.

sarežģījumus ne tikai mūsu iekšējā dzīvē, bet vēl jo vairāk starptautiskās attiecībās, un pat dot argumentus rokās mūsu valsts neatkarības ienaidniekiem”.⁵⁷⁰ Arī nepilnu mēnesi vēlāk, 1944. gada 19. aprīlī, K. Zariņš savā vēstulē V. Salnajam rakstīja, ka viņš vēloties vēl teikt, ka „attiecībā uz platformu, ko LCP piesūtījusi un prasa pieņemt, tad tā man nav ne pieņemama, ne arī noraidāma. Tā ir pašas LCP iekšējās sadarbības bāze, ko es saņēmu zināšanai, bet viņa nekādā veidā neietekmē manu stāvokli šeit. Es šeit darbojos kā Latvijas valsts un tautas pārstāvis, tādas ir manas pilnvaras, un tas pats sakāms par Bīlmani un Oliņu”. K. Zariņš arī paskaidroja, ka viņaprāt pagaidām LCP ir tikai politiska organizācija, kas kandidē uz varas saņemšanu, taču vēl ir tālu no tā stāvokļa, lai tā tiktu atzīta no ārvalstīm. Ja Latvijas sūtņi ārzemēs tagad sāktu uzstāties nevis kā Latvijas valsts pārstāvji uz savulaik saņemto akreditīvu pamata, bet gan kā LCP reprezentanti, tad viņi „nozāgētu zaru, uz kura paši sēž”.⁵⁷¹

Latvijas sūtņi Vašingtonā A. Bīlmanis šos un citus dokumentus saņēma no V. Salnā ar sūtņa Londonā K. Zariņa starpniecību, un tāpat kā K. Zariņš un arī Latvijas pilnvarotais lietvedis Buenosairesā Pēteris Ziedonis Oliņš pauda gatavību sadarboties ar LCP, taču vienlaikus uzskatīja par nepieņemamu tās izstrādāto platformu.⁵⁷² Par viņa attieksmi pret šiem dokumentiem liecina arī K. Zariņa 1944. gada 20. aprīļa vēstulē V. Salnajam citētās divas A. Bīlmaņa telegrammas, kurās viņš pilnībā pievienojās K. Zariņa jau iepriekš paustajam viedoklim un konstatēja, ka Dzintara (domāts K. Čakste – U.N.) un Siliņa (Leonids Siliņš – U.N.) vārdi viņam nav pazīstami, un līdz šim nezināmās LCP politisko platformu un deklarāciju pilnībā ignorējot arī ASV lielākie laikraksti un ziņu aģentūras.⁵⁷³ Savā 24. jūlija vēstulē K. Zariņam, A. Bīlmanis gan atzina, ka LCP platformu ir publicējis Ņujorkas latviešu baptistu izdevums „Drauga Vēsts” un tā ir atradusi plašu piekrišanu Amerikas latviešu vidū, kuru vēlme ir tāda pati - brīva Latvija ar demokrātisku valsts iekārtu.⁵⁷⁴

Ar vairāku mēnešu atstarpi abi šie dokumenti sasniedza arī kara laikā Šveicē dzīvojošo bijušo Latvijas sūtņi Briselē Miķeli Valteru. Viņš LCP „Latvijas tautas deklarāciju Sabiedroto nācijām” un LCP politisko platformu ar nosaukumu “Latvijas stāvoklis un latviešu tautas tagadējie uzdevumi” 1944. gada aprīlī publicēja savā

⁵⁷⁰ LR ĀMA, LA, 223. kaste; LVA, 2263. f., 1. apr., 33. l., 24.-26. lp.

⁵⁷¹ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁵⁷² LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁵⁷³ LVA, 2263. f., 1. apr., 33. l., 36. lp.

⁵⁷⁴ LR ĀMA, VS.

Ženēvā izdotajā mēnešrakstā "Latvju Domas",⁵⁷⁵ kā atsevišķi numuri caur Berlīni pat nelegāli nonāca un tika izplatīti latviešu inteliģences aprindās Rīgā.⁵⁷⁶ Apsveicot LCP izveidošanu nacistu okupētajā Latvijā un tās izteikto gatavību cīnīties par Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu, M. Valters LCP norādījumus Latvijas diplomātiem Rietumos, kas vienlaikus pauda arī LCP pretenzijas uz augstāko politisko vadību iepretim Latvijas diplomātiskajam korpusam ārzemēs, komentēja sekojoši: "Latvijas pārstāvji, tiklab, diplomātiskie kā konsulārie, uzaicināti ieņemt stāvokli un aizstāvēt deklarācijā izteiktos uzskatus attiecīgām valdībām. Kādā mērā tas varēs notikt un arī notiks, atkarāsies tagad no Latvijas sūtņu un konsulu politiskā rakstura. Viņi nesīs morālisko atbildību, un vēlāk varbūt arī tiesisko, par savu nostāju un savu darbību, kādu to vēlas abi šīs slejās dotie dokumenti. Pagaidām, šķiet, tie vēl politiski-morālas dabas, bet lai nemaldamies, arī tās saista ar atbildības sajūtu un ar atbildību Latvijas tiesas priekšā".⁵⁷⁷ Citi Rietumu valstīs atrodošies Latvijas diplomāti lielākoties gan nesteidzās atbalstīt M. Valtera pausto viedokli un arī neuzsāka ar viņu aktīvu polemiku, jo tāda arī iespējama, kaut vai ar Šveici apgrūtināto sakaru dēļ. Atšķirīgu nostāju no M. Valtera pauda kara laikā Stokholmā dzīvojošais bijušais Latvijas sūtnis Somijā Jānis Tepfers, savā vēstulē K. Zariņam rakstot, ka M. Valters „turpina savu lapu arvienu nesimpātiskākā virzienā un man ir grūti sekot viņa domu gājienam. Esmu viņam arī par to rakstījis, bet viņš atbildēja, ka līdz tam laikam, kamēr visi nedomāšot, kā viņš, neesot iespējams virzienu mainīt. Tas nu gan būs neiespējama lieta, jo esmu pārliecināts, ka visi tā nedomās”.⁵⁷⁸

1944. gada 28. martā K. Zariņš abus LCP pieņemtus dokumentus ar nosaukumiem „Latvijas tautas deklarācija Sabiedroto nācijām” un „Latvijas stāvoklis un latviešu tautas tagadējie uzdevumi” iesniedza Lielbritānijas Ārlietu ministrijā, tiem pievienotajā pavadvēstulē rakstot, ka viņš ir bijis priecīgs uzzināt (par nodibinātiem kontaktiem ar LCP V. Salnais bija informējis K. Zariņu jau 1943. gada augustā! - U.N.) par enerģisko pagrīdes kustību Latvijā. Šo patriotu vienīgais mērķis esot Latvijas neatkarības atgūšana. Stingri pretodamies vāciešiem, viņi līdzīgi pretojas arī krievu draudiem, no kuriem tie jau tik daudz ir cietuši.⁵⁷⁹ Līdzīgas domas bija izteiktas arī viņa vēstulē Zviedrijas vēstniekam Londonā B. G. Pricam (Prytz), kuram

⁵⁷⁵ Latvju Domas. - 1944. - Nr. 8 (aprīlis) - 1.-4. lpp.

⁵⁷⁶ LVVA, P 70. f., 5. apr., 3. l., 38. lp.

⁵⁷⁷ Valters M. Piezīmes pie diviem dokumentiem // Latvju Domas. - 1944. - Nr. 8 (aprīlis) - 4.-7. lpp.

⁵⁷⁸ LR ĀMA, LA, 131. D.130

⁵⁷⁹ PRO, FO 371/43050, pp. 33-37; LR ĀMA, LA, 460. kaste.

abu iepriekš minēto LCP dokumentu kopijas K. Zariņš nosūtīja 1944. gada 3. aprīlī.⁵⁸⁰ Vienlaikus jāpieļauj, ka šie LCP dokumenti bija nonākuši britu ārlietu un militārās izlūkošanas institūciju uzmanības lokā jau divus mēnešus iepriekš, jo Lielbritānijas pasta un telegrāfa cenzūra jau 21. janvārī bija pārķērusi kapteiņa B. Hansona no Malmes, Zviedrijā 1943. gada 11. novembrī adresētu sūtījumu kapteinim V. Biemerim Latvijas sūtniecībā Vašingtonā, kura saturā bija arī vairākas Jēkaba Dzintara (Konstantīns Čakste – U.N.) vēstules un LCP deklarācija Sabiedroto nācijām, kas visticamāk sākotnēji bija adresētas Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, bet nebija to sasniegušas⁵⁸¹

Latvijas sūtnis ASV A. Bīlmanis 1944. gada aprīlī LCP deklarāciju un platformu publicēja Latvijas sūtniecības Vašingtonā izdotajā „Latviešu Informācijas biļetenā”⁵⁸², kurš tika piesūtīts 200 laikrakstiem, diplomātiskajam korpusam, ASV Kongresa ārlietu komisijas locekļiem un citām ietekmīgām personām, bet 21. jūlijā par to ziņoja arī Amerikas baltiešu organizāciju pārstāvju kopējais memorands ASV valdībai.⁵⁸³ Šo LCP deklarāciju un platformu A. Bīlmanis citēja arī savos vēlākos iesniegumos ASV Valsts departamentam un preseī 19. septembrī un 2. oktobrī, kuri tika nosūtīti arī pārējo valsti, izņemot PSRS, diplomātiskajām misijām Vašingtonā.⁵⁸⁴ Bez tam A. Bīlmanis šo dokumentu tekstus publicēja arī 1944. gadā klajā nākušajos Latvijas sūtniecības Vašingtonā informatīvajos izdevumos „Latvijas-Krievijas attiecības. Dokumenti” un „Latvija vācu okupācijas varā 1943. gadā”.⁵⁸⁵ Arī savā 16. novembra vēstulē ASV Valsts sekretāra vietas izpildītājam Edvardam R. Stetiniusam (Stettinius), A. Bīlmanis atgādināja par savu jau agrāk iesniegto LCP deklarāciju, kas pauda Latvijas vēlmi pēc tās neatkarības atgūšanas, nosodīja agresiju pret demokrātiskām valstīm un izteica apņēmību par to galīgo uzvaru karā un Atlantijas hartas principu īstenošanu.⁵⁸⁶

Attiecībā uz izmaiņām abu šo dokumentu saturā ir redzams, ka A. Bīlmanis tos datēja ar 1944. gada februāri, bet K. Zariņš iesniedza tos bez konkrētām norādēm par to tapšanas laiku. Abu sūtņu tālāk virzītājā LCP platformas angļu valodas versijā

⁵⁸⁰ RA, Utrikesdepartementet (turpmāk - UD)1920, HP 1Ele, Vol. 471

⁵⁸¹ PRO, FO 371/43050, pp. 26-28.

⁵⁸² Latvian Information Bulletin / Edit. A. Bīlmanis. - Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation – 1944, Vol. III, April – pp. 1-4.

⁵⁸³ LR ĀMA, LA, 225. kaste.

⁵⁸⁴ LR ĀMA, LA, 225., 452. kaste.

⁵⁸⁵ Bīlmanis A. Latvian – Russian relations: Documents.- Washington, D.C.: The Latvian Legation. - 1944. – pp.235-237; Latvia under German occupation in 1943, pp. 27-30.

⁵⁸⁶ LVVA, 293. f., 1. apr., 847. l., 75.-79. lp.; LR ĀMA, LA, 225. kaste.

vairāk nebija pieminēts 1934. gada 15. maijs kā robežšķirtne Latvijas likumdošanā un izlaista viena no LCP deklarētām latviešu tautas prasībām – Baltijas valstu konfederācijas izveidošana. Pie tam A. Bīlmaņa iesniegtajos un publicētajos dokumentos trūka arī LCP platformas latviešu oriģinālteksta nobeigumā paustais, ka noraidāma „sadarbība ar vācu okupācijas varu un piedalīšanās tās radītās iestādēs un organizācijās” un „PSRS partizānu atbalstīšana”.⁵⁸⁷ Gan no K. Zariņa, gan A. Bīlmaņa rediģētās LCP deklarācijas bija „pazudusi” tās pēdējā rindkopa par to, ka “LCP uzdod (sic! – U.N.) LR diplomātiem pārstāvjiem izteikt pateicību ASV un Anglijas valdībām par viņu līdzšinējo labvēlīgo nostāju iepretim Latvijas neatkarībai un lūgt tās un visas sabiedrotās nācijas arī turpmāk aizstāvēt mūsu tautas vienprātīgo gribu pēc neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas, kas savos politiskos centienos pilnīgi piesliesies sabiedroto nāciju demokrātiskiem kara mērķiem. LCP deklarē, ka, tiklīdz to kara apstākļi atļaus, Latvijā konstitucionālā kārtā radīsies valdība un Satversmē paredzētie valsts orgāni, kas reprezentēs visu Latvijas tautu un tās politiskās grupas. LCP lūdz sabiedrotās nācijas atbalstīt smagi cietušās Latvijas tautu šo nodomu realizēšanā”.⁵⁸⁸

4. 2. 2. LSDSP ziņojums par stāvokli Latvijā un citās Baltijas valstīs un Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju ziņojums “Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā”.

Saskaņā ar latviešu sociāldemokrāta Bruno Kalniņa pēc Otrā pasaules kara sniegtajām liecībām jau 1943. gada novembrī (ticamāk gan, ka tikai 1944. gada janvārī – U.N.) uz Stokholmu tika nosūtītas LCP sastāvošās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) Centrālās komitejas divas deklarācijas, pirmā, adresēta sabiedroto un neitrālo valstu sociāldemokrātu partijām, otrā - šo zemju arodbiedrību centrālēm. B. Kalniņš ir arī atzīmējis, ka to beigu daļā bija deklarēti arī “Latvijas tautas un tās strādnieku šķiras mērķi” par pilnīgas suverenitātes un demokrātiskas valsts iekārtas atjaunošanu, kā arī uzsvērts, ka „tagadējā pasaules karā Latvijas tautas simpātijas ir ar lielajām demokrātijām, ar ASV un Angliju”.⁵⁸⁹ Deklarācijas esot nonākušas arī Latvijas sūtniecībā Vašingtonā, kas tās ar nelielām izmaiņām publicējusi speciālā memorandā angļu valodā, kas nosūtīts

⁵⁸⁷ LR ĀMA, VA, 4. kaste; PRO, FO 371/43050, p. 37, R 43050/F 316, pp. 41-42

⁵⁸⁸ LR ĀMA, VA, 4. kaste; PRO, FO 371/43050, pp. 34-36, R 43050/F 316, pp.42-44

⁵⁸⁹ Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokratijas piecdesmit gadi, 203. lpp.

presei un sabiedroto politiķiem.⁵⁹⁰ Kā parāda atsevišķi vācu dokumenti, tad par šādu Baltijas valstu arodbiedrību pārstāvju un sociāldemokrātu nostāju 1944. gada 5. aprīlī rakstā „Sauciens no Baltijas” vēstīja arī zviedru laikraksts „Morgon Tidningen”,⁵⁹¹ lai gan, kā liecina V. Salnā un K. Čakstes savstarpējā sarakste, sākotnēji dēļ Stokholmā dzīvojošā profesora Franča Baloža noraidošās nostājas bija radušās grūtības ar šīs informācijas ievietošanu zviedru presē.⁵⁹² Arī V. Salnā 13. aprīļa vēstulē K. Čakstem bija atzīmēts, ka „uz mūsu sociāldemokrātu un arodnieku memorandiem ir jau bijusi maza reakcija presē, dažus izgriezumus no tās pievienoju šē klāt”.⁵⁹³

Mūsdienās apzinātā slepenā sarakste starp LCP Latvijā un sūtni V. Salno Stokholmā, kā arī viņa korespondence ar citiem Latvijas diplomātiem Rietumos rāda, ka pēdējo vidū abas šīs deklarācijas radīja zināmus pārpratumus, jo sākotnēji tika saprastas kā viena un tā paša vēstījuma divas atšķirīgas versijas. Iepriekšminēto apstiprina arī K. Čakstes 1944. gada 24. marta vēstule V. Salnajam, kurā bija paskaidrots, ka „strādnieku memoranda lietā ir neapšaubāms pārpratoms. Lieta grozās ap diviem pilnīgi dažādiem memorandiem. Jūs turpretim runājat it kā par vienu un to pašu memorandu arodinternacionālei, ko esot saņēmuši divās dažādās redakcijās. Tādēļ paskaidrojam vēlreiz, ka latviešu valodā nosūtītais memorands ir iesniedzams arodinternacionālei un dažādo zemju vadošiem arodsavienību vīriem. To var izdarīt Latvijas sūtni vieni paši. Turpretim otrs memorands, ko esiet saņēmuši tikai angļu un franču valodās, ir domāts sociālistiskai internacionālei un atsevišķo valstu sociāldemokrātu vadoņiem. Šo otro memorandu varētu iesniegt Baltijas valstu sūtni kopīgi, jo raksts izstrādāts saskaņā ar kaimiņiem. Bet, ja rodas kādi šķēršļi, tad arī šo rakstu var iesniegt mūsu sūtni vieni paši [...] Piezīmējam vēl reizi, ka mēs šim pasākumam piegriežam nopietnu vērību”.⁵⁹⁴ Bez tam, vēl vairāk pretrunu starp šo dokumentu sastādītājiem un Latvijas diplomātiem Rietumos izraisīja šo memorandu saturs. Ja V. Salnā 1944. gada 9. februāra vēstulē K. Čakstem bija teikts, ka te „pārāk liela vērība piegriezta mūsu valsts autoritārā režīma periodam un tā kritikai. Vai tas tagad patlaban ir vietā un vai tas ir politiski gudri?”,⁵⁹⁵ tad 27. februāra „LCP Apkārtrakstā Nr. 3”, kura autors visticamāk bija B. Kalniņš, tika uzsvērts, ka „satura

⁵⁹⁰ Latvian - U.S.S.R. relations: Memorandum. - Washington, DC.: The Latvian Legation. - 1944. - 16 p.

⁵⁹¹ LVVA, P 1019. f., 1. apr., 1. l., 418. lp.

⁵⁹² Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁵⁹³ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁵⁹⁴ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁵⁹⁵ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

ziņā memorandā nekas nav grozāms. Norobežošanās no Ulmaņa autoritārā režīma ir vajadzīga un nekas vairāk memorandā nav pateikts [..]”⁵⁹⁶

Pirmā no šīm deklarācijām bija 1943. gada novembrī LSDSP sastādītais ziņojums par stāvokli Latvijā un citās Baltijas valstīs,⁵⁹⁷ kura ievadā bija atzīmēts, ka, kaut gan šis dokuments galvenokārt atspoguļo faktus par Latviju, situācija Igaunijā un Lietuvā esot ļoti līdzīga, tāpēc viss šeit sacītais ir attiecināms arī uz šīm abām kaimiņvalstīm. Tālāk bija atgādināts, ka latviešu sociāldemokrāti ir veikuši aktīvu nelegālu darbu jau kopš 1934. gada maija, kad Latvijā nodibinājusies „fašismam līdzīga diktatūra”, to legāla darbība nav bijusi iespējama arī pēc Sarkanās armijas iebrukuma Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā, un līdzīgi viņi darbojas arī tagad, kad “smagos un pārāk grūtos vācu okupācijas apstākļos Latvijas, Lietuvas un Igaunijas sociāldemokrāti ir atsākuši savas politiskās aktivitātes, kuras visu šo laiku ir varējušas būt vienīgi pagrīdē”. Dokuments arī atklāja padomju un vācu okupācijas režīmu nelikumīgo raksturu un veiktās represijas pret Latvijas iedzīvotājiem, kā arī apliecināja baltiešu simpātijas pret Rietumu lielajām demokrātijām - ASV un Lielbritāniju. Latviešu sociāldemokrāti visu Baltijas valstu sociāldemokrātu partiju vārdā pauda to tautu iestāšanos par patiesas neatkarības un demokrātijas atjaunošanu Baltijas valstīs, attiecinot uz tām Atlantijas hartas principus, kā arī izteica pārliecību par Baltijas valstu konfederācijas izveidošanas nepieciešamību nākotnē.

Ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš šo dokumentu Lielbritānijas Ārlietu ministrijai gan iesniedza tikai 1944. gada 26. aprīlī.⁵⁹⁸ K. Zariņa vilcināšanās zināmā mērā kļūst saprotama, iepazīstoties ar viņa 9. maija vēstuli A. Bīlmanim, kurā viņš atzina, ka virzījis šo dokumentu tālāk tikai pēc ilgākas pārdomāšanas un apspriešanas ar darba biedriem un Baltijas valstu kolēģiem,⁵⁹⁹ un darījis to tikai tamdēļ, lai „angļu-sakšu demokrātijas zina, ka mūsu sociālisti, kuri no sākuma bija ar mieru sastrādāt ar komunistiem, nākot ar tiem tuvākos sakaros, redzēja, ka tas ir neiespējami”.⁶⁰⁰ Savā pavadvēstulē šim iesniegumam K. Zariņš rakstīja, ka viņš nepiekrīt sūtījumā sniegtajam pirmskara Latvijas valdības vērtējumam, bet pilnībā atbalsta šeit pausto izpratni par esošo situāciju un visu pūļu

⁵⁹⁶ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁵⁹⁷ LR ĀMA, VA, 4. kaste; PRO, FO 371, R 43050/F 2592, pp. 47-51; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 3, Cielēns Fēlikss, Box. 1. Dok. publ.: Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944 – 1956 / Sast. H. Strods, 60.-66. lpp., Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 262.-269. lpp.

⁵⁹⁸ PRO, FO 371, R 43050/F 2592, p. 46.

⁵⁹⁹ LR ĀMA, VS.

⁶⁰⁰ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

virzīšanu uz brīvas un neatkarīgas Latvijas atjaunošanu. Tā kā dokumenta sastādītāji ar tā saturu bija vēlējušies iepazīstināt arī britu parlamentā pārstāvētos Darba partijas locekļus Klementu Etliju (Atlee), Herbertu Morisonu (Morrison) un Elenu Vilkinsoni (Wilkinson), tad K. Zariņš savai vēstulei bija pievienojis arī viņiem domātās trīs šī dokumenta kopijas, un lūdza Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta vadītāju Kristoferu F. A. Vorneru (Warner) rast iespēju tās nodot šiem adresātiem. 5. maijā K. Zariņš saņēma K. Vornera īsu pateicību par šī dokumenta saņemšanu, kurā gan nebija nekas paskaidrots ne par tā iespējamo tālāko virzību, ne britu ārlietu resora viedokli par šajā ziņojumā skartajiem jautājumiem.⁶⁰¹ Arī Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis sākotnēji izturējās rezervēti pret iepriekšminēto LSDSP iesniegumu, un nevēlējās to virzīt tālāk,⁶⁰² tomēr 1944. gada jūlijā viņš šīs deklarācijas tekstu ar nedaudziem izlaidumiem publicēja Latvijas sūtniecības Vašingtonā regulārajā izdevumā „Latviešu Informācijas biļetens”, kurš tika piesūtīts arī lielākajām ASV ziņu aģentūrām⁶⁰³ Pēc A. Bīlmaņa domām šim LSDSP iesniegumam tomēr trūka oficiālu pazīmju, lai to varētu uzskatīt par dokumentu, kas runātu visu trīs Baltijas valstu sociāldemokrātisko partiju vārdā, pie tam savā 24. jūlija vēstulē K. Zariņam, viņš arī norādīja, ka sociālistiem ASV ir ļoti mazs iespaids, daudz mazāks kā komunistiem, viņiem nav neviena pārstāvja ASV Kongresā utml.⁶⁰⁴

Otrs pēc latviešu sociāldemokrātu iniciatīvas tapušais dokuments bija 1943. gada decembra Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju ziņojums “Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā”,⁶⁰⁵ kas bija adresēts Starptautiskajai Arodbiedrību federācijai un arodbiedrību apvienībām Lielbritānijā, ASV, Zviedrijā, Šveicē un Somijā. Tā saturā, kas bija līdzīgs jau iepriekš pieņemtajai deklarācijai, vēl detalizētāk tika raksturoti padomju un vācu okupācijas apstākļi Latvijā, kā arī tuvāk paskaidrots tas īpašais stāvoklis, kādā atradās Baltijas valstu iedzīvotāji, kā starp dzirnakeņiem iespiesti starp Vāciju un Krieviju. Nevēlēšanās šo spiedienu pastiprināt, tad arī esot par pamatu tam, ka neraugoties uz aizvien pieaugušo naidu Baltijas valstīs nenotiek kādi lielāki sabotāžas akti vai dumpji. Sabotāžas akti Baltijas valstīs nepalīdzēs Rietumu demokrātijām, no kurām Baltijas tautas gaida glābiņu, bet

⁶⁰¹ LR ĀMA, LA, 460. kaste.

⁶⁰² LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁶⁰³ Latvian Information Bulletin / Edit. A. Bilmanis. - Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation – 1944, Vol. III, July – pp. 1-5.

⁶⁰⁴ LR ĀMA, VS.

⁶⁰⁵ LR ĀMA, VA, 4. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 4344. l., 1.-6. lp.; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 3. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 252.-261.lpp.

tikai Krievijai, kuras verdzības sistēma apdraud Baltijas tautas tāpat kā vācu jūgs. Tepat arī bija uzsvērts, ka „nelegālās organizācijas, kuras pārstāv strādnieku šķiru un demokrātiskos spēkus, visās Baltijas valstīs kā galveno savās programmās izvirzījušas cīņu par atjaunotu reālu neatkarību, kas tām ar varu atņemta”, un norādīts, ka esošajos apstākļos „daudzi cilvēki uzskata, ka vienīgais ceļš, kā tikt pie ieročiem, lai izšķirošā brīdī aizstāvētu savu zemi pret abiem okupantiem, ir iestāšanās vācu organizētajos Latvijas un Igaunijas leģionos”. Dokumenta noslēgumā atkārtoti bija atgādināts, ka arī trim mazajām Baltijas valstīm ir tādas pašas Atlantijas hartā deklarētās pašnoteikšanās tiesības kā citām tautām, kā arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas strādnieku vārdā izteikts lūgums citu valstu arodbiedrībām atbalstīt viņu cīņu par neatkarību un demokrātiju un neļaut Sarkanajai armijai okupēt viņu zemes, tādejādi paglābjot šīs trīs tautas no fiziskas un juridiskas iznīcināšanas. Šis aicinājums ārvalstu arodbiedrībām noslēdzās ar vārdiem: „Publicējiet šīs mūsu vēlmes savā brīvajā presē un dariet zināmas parlamentos. Informējiet par mūsu taisnīgajām prasībām savas demokrātiskās valdības un papūlieties pārliecināt tās, lai mūs atbalsta”.⁶⁰⁶

Saskaņā ar LCP priekšsēdim K. Čakstem 1944. gada 9. februārī adresēto Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā vēstuli, viņš sākotnēji apšaubīja iespēju iepriekš minēto arodbiedrību pārstāvju memorandu iesniegt to adresātiem visu trīs Baltijas valstu vārdā, jo tā saturā bija aprakstīta galvenokārt tikai situācija nacistu okupētajā Latvijā.⁶⁰⁷ Tomēr pēc konsultācijām ar saviem kolēģiem – Baltijas valstu bijušajiem sūtņiem Stokholmā, viņš šo dokumentu ar igauņu sociāldemokrāta A. Reja starpniecību nodeva Zviedrijas arodbiedrību savienības priekšsēdim Lindbergam, abus (LSDSP un Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju) ziņojumus nosūtīja Somijas sociāldemokrātu un arodbiedrību organizācijām, un savā 1944. gada 8. marta vēstulē K. Zariņam, pauda apņēmību LSDSP deklarāciju personīgi nodot arī zviedru sociāldemokrātiem Lindstromam un Sandleram.⁶⁰⁸ Pēdējos V. Salnā centienus apstiprina arī viņa 20. marta vēstule Zviedrijas parlamenta deputātam un bijušajam ārlietu ministram Rihardam Sandleram (Sandler), kurai bija pievienots ne tikai iepriekš minētais LSDSP memorands, bet izteikts arī V. Salnā lūgums satīties klātienē, lai īsā sarunā pārrunātu šajā dokumentā apskatītos jautājumus.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ LR ĀMA, VA, 4. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 4344. l., 1.-6. lp.; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 1.

⁶⁰⁷ LR ĀMA, LA, 247. kaste; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁶⁰⁸ LR ĀMA, VS.

⁶⁰⁹ LR ĀMA, VS.

Komentējot Baltijas valstu brīvo arodbiedrību pārstāvju ziņojumu "Baltijas valstu strādnieki vācu un krievu okupācijā", K. Zariņš savās vēstulēs 4. un 26. aprīlī V. Salnajam⁶¹⁰ un 9. maijā A. Bīlmanim atzina, ka viņš šo arodbiedrību pārstāvju deklarāciju nav virzījis nekur tālāk, jo „pirmkārt, viņi runā visu triju tautu vārdā uz ko viņiem varbūt nemaz nebija tiesību – vismaz maniem kolēģiem nav par to nekādu ziņu – un otrkārt, pats raksts ir sastādīts tā kā tur ir daudz ko iebilst”.⁶¹¹ Tomēr jau mēnesi vēlāk - 13. jūnijā viņš gan šo arodbiedrību pārstāvju deklarāciju, gan iepriekšminēto sociāldemokrātu iesniegumu informācijas nolūkā nosūtīja Gločesteras arhibīskapam, bet 19. jūlijā – Lielbritānijas Ārlietu ministrijas darbiniekam Alfrēdam Bosomam (Bossom),⁶¹² uzsverot, ka viņš nepiekrīt abos dokumentos sniegtajam pirmskara Latvijas politiskās iekārtas raksturojumam, taču atzīst, ka abi šie ziņojumi demonstrē latviešu tautas vienoto nostāju iepretī svešām varām un tiekšanos pēc kopīga mērķa – Latvijas neatkarības atjaunošanas. Līdz šim apzinātie dokumenti diemžēl neļauj spriest, kāda bija abu šo memorandu (LSDSP un Brīvo arodbiedrību pārstāvju iesniegumu) tiešo adresātu – ārzemju sociāldemokrātu partiju un arodbiedrību organizāciju reakcija šajās deklarācijās paustajiem aicinājumiem.

4. 2. 3. 188 (190) latviešu politisko un sabiedrisko darbinieku parakstītā deklarācija (memorands).

Līdz šim visbiežāk pieminētais un atzinīgi (atsevišķos nesen publicētos memuāros⁶¹³ gan arī kritiski) vērtētais LCP aprindu izcelsmes dokuments ir pēc LCP locekļu K. Čakstes un F. Cielēna iniciatīvas 1944. gada martā izstrādātā 188 (190) latviešu politisko un sabiedrisko darbinieku parakstītā deklarācija (memorands),⁶¹⁴

⁶¹⁰ LR ĀMA, VS.

⁶¹¹ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁶¹² LR ĀMA, LA, 460. kaste, 130. D. 700.10

⁶¹³ „No jautājumiem, kas atmiņā aizķērušies un kam mūsu CK (domāta LSDSP Centrālā komiteja – U.N.) sanāksmes piekāpās, būtu jāmin ļoti karstā diskusija par famozo F. Cielēna memorandu Latvijas politisko likteņu lietā [...] CK sanāksme, kurā apsprieda šo Cielēna akciju, bija visai vētraina. Vienbalsīgi sanāksme noraidīja Cielēna memorandu un uzaicināja bijušos partijas biedrus to neparakstīt. Par nožēlošanu, to bija jau parakstījis Pauls Kalniņš. CK sanāksmē viņš pasacīja, ka piekrīt CK politiskajam vērtējumam un savu parakstu nav devis kā sociālistiskās kustības dalībnieks, bet gan kā bijušais Saeimas priekšsēdētājs” (Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas. - Rīga, 2005. - 387.-388. lpp.).

⁶¹⁴ Latvijas Kara muzejs (LKM), Inv. Nr. 5-22742/1437-DK; HI, Voldemārs Salnais, Box. 2, Cielēns Fēlikss, Box. 1, 15. ieroču SS grenadieru divīzija, Box.11; LR ĀMA, LA, 247. kaste; LVVA, 293. f., 1. apr., 2436. l., 1.-3. lp.; RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 113-115. Dok. publ.: Bangerskis R. Mana mūža atmiņas. 3. grāmata. - Kopenhāgena, 1959. - 88.-91. lpp., Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj. - Vāsterås, 1964., 267.-269. lpp., Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Tautai un Tēvzemei veltīts mūžs. - Grand Rapid, 1987. - 148.-149. lpp., Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti, 1941-1945 / Sast. V. Samsons. - Rīga, 1990. - 150.-153.lpp., Andersons E.

kura tapšanas apstākļi, laiks un vieta vēl joprojām ir atstājuši vairākus neatbildētus jautājumus. Mūsdienās Latvijas Kara muzejā atrodošais memoranda oriģināls ir datēts ar 1944. gada 17. martu, citur vēstures literatūrā publicētās versijas ar 22. martu, bet uz sūtnim V. Salnajam Stokholmā nosūtītās dokumenta kopijas ir lasāms 1944. gada marts un konkrēta datuma vietā redzami tikai daudzpunkti. Tajā pašā laikā vēstures literatūrā tiek apgalvots, ka L. Siliņš to aizvedis uz Zviedriju jau 29. februārī (sic! – U.N.). Tik pat pretrunīgi ir arī dati par memoranda parakstītāju skaitu. Uz memoranda oriģināla ir parakstījušās 188 personas, kā arī minēts 189. parakstītāja – Ernesta Morica vārds (paša paraksta trūkst – U.N.), savukārt L. Siliņš raksta par 190 cilvēkiem, jo pēdējo divu - B. Kalniņa un E. Morica paraksti bijuši pievienoti memorandam šifrētā veidā.⁶¹⁵ Minētais dokuments tapa gan kā iesniegums Latviešu leģiona ģenerālspektoram ģenerālim Rūdolfam Bangerskim un pauda latviešu tautas patstāvības centienus iepretim nacionālsociālistiskās okupācijas varas politikai, gan kā neatkarības deklarācija Rietumu valstu valdībām.⁶¹⁶ Memoranda tekstu kopā ar parakstiem pār fotografēja un pārtulkoja angļu valodā, bet pāri jūrai uz Zviedriju dokumenta foto un mašīnraksta kopijas slepeni pārveda L. Siliņš. Līdz šim publicētajā vēstures literatūrā gan ir sastopamas dažādas liecības par tā nonākšanu Rietumos.⁶¹⁷ Memoranda parakstītāji Latvijas nācijas vārdā deklarēja sekojošo tautas vienoto gribu: 1) Nekavējoties atjaunojama Latvijas Republikas faktiskā suverenitāte, 2) Sastādama, saskaņā ar spēkā esošo Latvijas Republikas 1922. gada Satversmi, Latvijas valdība uz koalīcijas pamatiem, kas pulcētu ap sevi visu Latvijas tautu, 3) Latvijas valdības tuvākiem galveniem uzdevumiem jābūt: valsts aparāta un Latvijas armijas atjaunošana, Latvijas valsts teritorijas aizstāvēšana pret draudošo Padomju Savienības armiju iebrukumu un - cik tālu tas kara apstākļos iespējams - diplomātisko

Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 414.-421. lpp., Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden, pp. 15-16, Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. - Rīga. - 2001. - 188.-202. lpp., Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 274.-288. lpp.

⁶¹⁵ Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II, 184.-203. lpp.

⁶¹⁶ LCP iesniegumā R. Bangerskim paustā vēlme lūgt to darīt zināmu „tām varām, kas Latvijas Republikas faktiskās atjaunošanas nozīmi un nepieciešamību varētu objektīvi saprast un kas gribētu un spētu atbalstīt Latvijas Republikas cīņu par valsts neatkarības un teritorijas nodrošināšanu” līdz šim ir interpretēta dažādi. Viens no aktīvākajiem memoranda iniciatoriem F. Cielēns savos pēckara memuāros kategoriski noliedz, ka viņš būtu ierosinājis šo dokumentu iesniegt arī SS reihsfīreram Heinriham Himleram (Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj., 277. lpp.), taču šāds F. Cielēna priekšlikums un pat attiecīgas pavadvēstules noraksts ir atrodams gan starp leģiona Ģenerālspektora štāba dokumentiem (HI, 15. ieroču SS grenadieru divīzija, Box.11), gan ir publicēts citur vēstures literatūrā (Bangerskis R. Mana mūža atmiņas. 3. grāmata, 93. lpp.; Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Tautai un Tēvzemei veltīts mūžs, 150. lpp).

⁶¹⁷ Pāvulāns V. Skaidrības labad: 1944. g. memorands // Brīvā Latvija. – 1992. – 23.-30. novembris; Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 70. lpp.

sakaru nodibināšana ar ārvalstīm un pirmā kārtā ar tām, kas atzītu šo mūsu deklarēto nācijas gribu un atbalstītu priekšā stāvošo militāro uzdevumu - Latvijas valsts aizsargāšanu". Memoranda sastādītāji iestājās arī par ciešas savienības nodibināšanu ar Igauniju un Lietuvu un tās tālāku pārveidošanu par Baltijas valstu konfederāciju, ja minētās valstis tam piekristu.

1944. gada 24. marta LCP apkārtrakstā ārzemēm K. Čakste rakstīja, ka lai okupācijas apstākļos būtu iespējams vākt parakstus, tad šis dokuments formāli adresēts ģenerālim R. Bangerskim, kurš gan to vēl nav saņēmis. Nav arī zināms vai viņš to pieņems, jo deklarācijā par Vāciju nav teikts neviens labs vārds un tās rīcība pat nokritizēta: „Pēc mūsu domām Jūs viņu izlietojiet bez adresāta un bez beigu pieklājības teikumiem tā kā tas parādīts angļu tulkojumā. Fotografijas glabājiet, jo nav izslēgts, ka vēlāki grūtā brīdī kāds savu parakstu noliedz. Šo rakstu pēc kāda laika, lai nenodotu satiksmes veidu, varētu iesniegt konfidenciāli amerikāņu, angļu, zviedru un varbūt somu valdībām. Presē to tagad nevajag publicēt, citādi šeit būs represijas. Bet to jāuzglabā un kad kādreiz boļševiku aģitācija sasniegs savus kalngalus, tad to jālieto kā trumpes dūzi. Līdz tam laikam deklarācija jātur kā liels noslēpums”.⁶¹⁸ Sekoja K. Čakstes 1. aprīļa vēstule L. Siliņam par to, ka R. Bangerskis iesniegumu neesot pieņēmis, kas no vienas puses pat esot labi, jo vācu iestādēm noteikti neesot zināmi parakstītāju vārdi, taču par deklarāciju tagad runājot plašās aprindās: „Nosūtītās fotokopijas un parakstītāju norakstus glabājiet konfidenciāli. Ja Annai, Katrīnai un Mildai (domāta ASV, Lielbritānija un Zviedrija – U.N.) iesniegšana ar visiem vārdiem ir droša, t.i. no viņiem neviens parakstītājus nedabūs zināt, tad viņām varētu deklarāciju iesniegt ar visiem vārdiem. Man liekas, ka Maijai (domāta Somija – U.N.) drošības dēļ varētu iesniegt tikai ar norādījumu uz parakstītāju kategorijām un skaitu, kā tas norādīts vēstulē Nr. 8.⁶¹⁹ Tikai neaizmirstat iesniegumam nostrīpot uzrunu un beigu pieklājības teikumus, lai deklarācijai nebūtu personīga nokrāsa. Tas vispār šeit darīts, lai visai lietai piedotu legālu nokrāsu”.⁶²⁰

Sūtnis Stokholmā V. Salnais savā 1944. gada 28. jūnija uz Latviju K. Čakstem nosūtītajā vēstulē apliecināja, ka ir saņēmis sabiedrisko darbinieku deklarācijas divus fotouzņēmumus kopā ar viņu parakstiem, bet trešo eksemplāru Briedis (Leonids Siliņš

⁶¹⁸ LR ĀMA, LA, 247. kaste. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 414. lpp.

⁶¹⁹ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁶²⁰ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 203.-206. lpp.

– U.N.) viņam neesot nodevis, bet paturējis to pie sevis. V. Salnais arī paskaidroja, ka ir izgatavojis šīs deklarācijas norakstus, kurus nosūtījis K. Zariņam Londonā un A. Bīlmanim Vašingtonā, kuri ar tiem rīkošoties saskaņā ar LCP norādījumiem.⁶²¹ Bez tam, V. Salnā 23. augusta vēstulē K. Zariņam bija arī atzīmēts, ka šo LCP deklarāciju bija paredzēts izmantot uz to brīdi gatavotajā iesniegumā Vatikānam, lai „rādītu, cik lielā mērā mūsu tauta ir viengabalaina savā gribā un mērķos”.⁶²² Gan iepriekš minētās rindas, gan Latvijas sūtniecību kara laika arhīvu dokumenti nerada šaubas, ka pēc LCP iniciatīvas tapusi 188 (190) pazīstamu latviešu sabiedriski-politisko darbinieku un intelīģences pārstāvju parakstītā deklarācija nonāca pie Latvijas diplomātiem Rietumos. Tomēr tas nepasaka neko vairāk par tā eventuālu iesniegšanu ASV vai Lielbritānijas valdībām vai citām ārlietu vai militārām institūcijām, kā tas nereti izriet no līdz šim publicētās vēstures literatūras, kur izcelta LCP politiskās darbības nozīme.⁶²³ Par šī dokumenta nodošanu ASV un Lielbritānijas vēstniekiem Stokholmā, atsaucoties uz vēlāk 1947. gadā notikušo sarunu ar Latvijas sūtni V. Salno, raksta bijušais LCP dalībnieks Vilis Pāvulāns, taču šādam faktam līdz šim diemžēl nav izdevies atrast kādu paša V. Salnā atstātu dokumentālu apstiprinājumu.⁶²⁴ Vienlaikus Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa 1944. gada 24. jūlija vēstulē V. Salnajam rakstītās rindas attiecībā uz LCP memoranda iesniegšanu Lielbritānijas Ārlietu ministrijai pat liek domāt par pretējo: “Raksts domāts ģen. Bangerskim pats par sevi interesants un tas labi noderētu iesniegšanai šejienes iestādēm, ja vien tas būtu ģenerālim tiešām ticis nodots un pēdējais uz to būtu reaģējis. Bet tagadējā veidā tas zaudē nozīmi un pagaidām nav izlietojams”.⁶²⁵ Arī savā ar 2. augustu datētajā vēstulē K. Zariņš jautāja V. Salnajam, vai pēdējais ir saņēmis kādu jaunu informāciju attiecībā uz šo LCP memorandu un atzina, ka pats šajā lietā neko neesot darījis, jo „pagājušajā vēstulē bija teikts, lai gaidot tālākus norādījumus”.⁶²⁶ Par šo pēc LCP iniciatīvas tapušo memorandu savos divos ziņojumos ASV vēstniecībai Stokholmā 1944. gada jūnijā ir rakstījis F. Cielēns, minot, ka neskatoties uz pastāvošo risku 1944. gada martā nedēļas laikā LCP ir sagatavojusi un 189 cilvēki parakstījuši deklarāciju ar kategorisku prasību pēc demokrātiskas un neatkarīgas valsts atjaunošanu un Latvijas valdības

⁶²¹ LR ĀMA, LA, 247. kaste, VS.

⁶²² LR ĀMA, VS.

⁶²³ Stradiņš J. Latvijas Republikas pamatā liktas demokrātiskas vērtības // Latvijas Vēsture. – 2002. – Nr. 2 - 5.-9. lpp.; Lerhis A., Ancāns P. Konstanfīns Čakste - zinātnieks un latviešu nacionālās pretestības kustības organizētājs // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2 – 13.-25. lpp.

⁶²⁴ Pāvulāns V. Skaidrības labad: 1944. g. memorands // Brīvā Latvija. - 1992. - 23.-30. novembris.

⁶²⁵ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁶²⁶ LR ĀMA, LA, 223. kaste, VS.

izveidošanu. Pie tam LCP ir nolēmusi šo deklarāciju, tāpat kā tuvākas detaļas par tās tālāku izmantošanu, darīt zināmu ASV, Lielbritānijas, Zviedrijas un Somijas valdībām. LCP Ārzemju delegācija šo memorandu iesniegšot tām tuvākajā nākotnē ar attiecīgu Latvijas valsts pārstāvju starpniecību.⁶²⁷ Par šīs LCP deklarācijas saņemšanu un tālāku virzību Rietumos līdz šim gan nav izdevies konstatēt kādas liecības ne Latvijas sūtniecību Vašingtonā un Londonā, ne ASV un Lielbritānijas ārlietu resoru arhīvos,⁶²⁸ tāpēc vismaz pagaidām nav iespējams apstiprināt šī memoranda teksta un parakstītāju vārdu nonākšanu ASV Valsts departamentā vai Lielbritānijas Ārlietu ministrijā un arī uzzināt vai tam ir bijusi arī kāda rezonanse Rietumu sabiedroto varas institūcijās.

Neraugoties uz iespēju, ka šis dokuments ASV un Lielbritānijas valdības varēja arī nenasniegt, tomēr ir skaidrs, ka tas tika iesniegts Somijas un Zviedrijas valdību vadītājiem. F. Cielēns savā 1944. gada 6.-8. jūnijā rakstītajā un LCP adresētajā vēstulē, kas gan sakarā ar K. Čakstes, L. Sējas un B. Kalniņa apcietināšanām uz Latviju tā arī netika nosūtīta, pauda apņēmību šo LCP deklarāciju jau tuvākajās dienās kopā ar speciālu pavadrakstu iesniegt Zviedrijas premjerministram Pēram Albīnam Hansonam (Hansson), ar lūgumu „tās saturu celt priekšā savai oficiālai kolēģijai un principiāli grozīt savu līdzšinējo viedokli mūsu lietās, kas bija ļoti nelabvēlīgs. Varbūt, ka interpretācija plašajā kolēģijā atbalstīs mūsu lietu, kaut gan grūti to būs tik īsā laikā noorganizēt, jo Jāņu priekšvakarā slēdz sesiju. Deklarāciju uz citām vietām virzīsim tālāk, jo drīzumā tās iesniegšana būs īstā laikā”.⁶²⁹ Arī Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais savā 28. jūnija vēstulē K. Čakstem rakstīja, ka „kas attiecas uz šejieni, tad, izmantojot Ciņa (domāts F. Cielēns - U.N.) partijas sakarus no agrākiem laikiem ar šejienes „lielo vīru” (domāts P.A. Hansons – U.N.), centīsimies nodot deklarāciju pie sevišķa pavadraksta ar Ciņa parakstu „lielajam vīram” tieši. Ja tas neizdosies, tad es iešu parastos ceļus, lai deklarāciju darītu zināmu šejienes valdībai”.⁶³⁰ Reāli gan šo LCP memorandu bez tā parakstītāju

⁶²⁷ HI, Fēlikss Cielēns, Box. 4, Folder 28-45; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll 17, Frame 69, Record Group 226, Entry 16, Box. 1008, File 96595 R. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 419-426.

⁶²⁸ LVVA, 293., 2263. f.; LR ĀMA, LA, VA; HI, Bīlmanis Alfrēds; NA, Record Group 59; PRO, FO 371.

⁶²⁹ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 226.-232. lpp.

⁶³⁰ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

vārdiem un tam klāt pievienotas ar 1944. gada 12. jūliju datētas divas F. Cielēna pavadvēstules Zviedrijas Ārlietu ministrijā izdevās iesniegt tikai augusta sākumā.⁶³¹

Pirmā no šīm vēstulēm bija F. Cielēna paskaidrojums par LCP memorandu, kurā viņš paziņoja, ka „Latvijas atbrīvošanas Centrālā Padome (domāta LCP – U.N.), kas apvieno ap sevi latvju tautas galvenos politiskos spēkus, izņemot komunistus un fašistus, vada un organizē nācijas cīņu par Latvijas neatkarīgas demokrātiskās republikas atjaunošanu un pie pirmās izdevības sastādīs un izsludinās Latvijas valdību, man ir uzdevusi iesniegt Zviedrijas karaliskai valdībai šeit klāt pielikto Latvijas nācijas deklarāciju, ko parakstījušas 189 latviešu autoritatīvas personas, kas reprezentē visus latviešu politiskos virzienus (izņemot komunistus un fašistus), visus sociālos noslāņojumus un sabiedriskās korporācijas”.⁶³² F. Cielēns arī lūdza te pausto Latvijas nācijas viedokli un gribu darīt zināmu Zviedrijas karaliskai vadībai, kā arī lūgt pēdējo šādas vai citādas publiskas deklarācijas veidā izteikt Zviedrijas principiālo viedokli par Baltijas valstu juridisko pastāvēšanu un to faktiskās atjaunošanas vēlamību, raugoties no līdzsvara uzturēšanas Baltijas jūrā un no Zviedrijas drošības interešu viedokļa. Otrajā pavadvēstulē F. Cielēns LCP vārdā aicināja attiecīgas zviedru iestādes sadarbībā ar LCP Ārzemju delegāciju panākt, lai 1) Zviedru Sarkanais Krusts evakuē no Latvijas uz Zviedriju latviešus un viņu ģimeņu locekļus, kopskaitā ap 2000 personu, 2) vispirms tiktu evakuētas latviešu politiski aktīvo darbinieku sievas un bērni, kopskaitā ap 500 personu.⁶³³

Kaut arī latviešu politiskās aprindas Stokholmā šajā gadījumā lika zināmas cerības uz F. Cielēna un P.A. Hansona savstarpējo labo pazišanos, Zviedrijas Ārlietu ministrija pret to izturējās rezervēti, saņemtos LCP dokumentus vīzējot ar piezīmi, ka „visas lietas pēc ekselences (domāts K. Ginters – U.N.) uzskata starp P.A. Hansonu un F. Cielēnu vajadzētu kārtot mutiski”.⁶³⁴ Arī 1944. gada 4. augusta ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā rāda, ka pats P.A. Hansons nemaz nepieņēma F. Cielēnu, bet pēdējais kopā ar igauņu sociāldemokrātu A. Reju tikās ar Zviedrijas ārlietu ministru Kristianu Ginteru (Günther), ar kuru pārrunāja bēgļu evakuācijas iespējas uz Zviedriju.⁶³⁵ Diemžēl tuvāku informāciju par šīm savām aktivitātēm nesniedz arī F. Cielēna pēckara memuāri. Tajos viņš raksta vienīgi par tikšanos ar zviedru sociāldemokrātu

⁶³¹ RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 113-115; LR ĀMA, VS.

⁶³² RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 108-112; HI, Cielēns Fēlikss, Box. 1; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 291.-295. lpp.

⁶³³ RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 105-107.

⁶³⁴ RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 104.

⁶³⁵ HI, Voldemārs Salnais, Box. 1.

partijas ģenerālsēkretāru Torstenu Nilsonu (Nielsen), kā arī apstiprina jau iepriekš minēto vizīti pie ārlietu ministru K. Gintera, kurā viņš esot mēģinājis panākt Zviedrijas Sarkanā Krusta palīdzību bēgļu evakuācijā no vācu okupētās Latvijas, kas gan nebija reāla ne no tā brīža Zviedrijas ģeopolitiskās, ne militārās situācijas viedokļa. Vienlaikus F. Cielēns diemžēl neko nestāsta ne par LCP memoranda iesniegšanu Zviedrijas valdībai, ne par kādu zviedru komentāru vai atbildi uz tajā paustajiem Latvijas neatkarības centieniem.⁶³⁶

Bez tam F. Cielēns, J. Tepfers un V. Salnais jau 1944. gada 6. jūlijā sagatavoja līdzīgu iesniegumu arī Somijas premjerministram Edvinam Linkomies (Linkomies), kurā līdzās paziņojumam par iepriekš minētā LCP memoranda iesniegšanu pat bija lūgts, lai somu valdība publiski deklarē Latvijas un pārējo Baltijas valstu suverenitāti de iure un izsaka savu vēlmi tās atjaunošanai de facto, kā arī, lai tā konfidenciāli vēršas pie Vācijas valdības Berlīnē un pieprasa: 1) baltiešu nacionālistu un antikomunistu arestu izbeigšanu un apcietināto un cietumos un koncentrācijas nometnē ieslodzīto patriotu atbrīvošanu, 2) latviešu un igauņu nacionālo vienību apbruņošanu ar pietiekami lielu munīcijas daudzumu un to izmantošanu tikai savu zemju robežās, kā arī lietuviešu nacionālo vienību atjaunošanu, 3) baltiešu nāciju valstu un valdību suverenitātes atgūšanu, pamatojot to ar nepieciešamību pēc vienotas frontes izveidošanas, kas spētu nodrošināt komunisma draudu novēršanu Baltijas telpā. Cita starpā iesniegumā bija atzīmēts, ka Rīgā vāciešu apcietināto latviešu patriotu vidū ir arī profesors Konstantīns Čakste, senators Mintauts Čakste un nacionālists Gustavs Celmiņš, un uzsvērts, ka starp vietējiem iedzīvotājiem dienu no dienas ir vērojama nauda pastiprināšanās pret Vāciju, kas var novest pie katastrofas arī frontē. Nepārdomātās vācu politikas rezultātā Lietuvā jau ir parādījušās nacionālo partizānu un patriotu grupas, kuru iedīgļi ir manāmi arī Latvijā. Tas notiek laikā, kad angļu un amerikāņu invāzijas spiediens uz Austrumu fronti Eiropā ir ievērojami pieaudzis. Situācija Baltijas valstīs var kļūt katastrofāla nākamo nedēļu laikā. Šādā situācijā Baltijas valstu militārās spējas būs ļoti svarīgas Sarkanās armijas atvairīšanai, un baltiešu būtu spējīgi mobilizēt 400 000 vīru lielu spēcīgu armiju, kas cīnītos zem nacionāliem karogiem un saistītu vismaz 2 miljonu lielu krievu karaspēka kontingentu, kas pie tam nenozīmētu, ka tas spētu pārraut Baltijas fronti.⁶³⁷ Šis iesniegums vēlāk sasniedza arī ārkārtējo pilnvaru nesēju un Latvijas sūtni Londonā K.

⁶³⁶ Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj., 297.-298. lpp.

⁶³⁷ LR ĀMA, LA, 443. kaste.

Zariņu, taču diemžēl līdz šim nav izdevies apzināt vēstures avotus, kas apstiprinātu to, ka šīm aktivitātēm būtu sekojusi arī kāda Zviedrijas, Somijas vai Vācijas reakcija, kas visticamāk arī nebija iespējama gan dēļ reālās starptautiskās situācijas, gan straujiem militāra rakstura pavērsieniem, ko noteica Sarkanās armijas ofensīva Austrumu frontē.

4. 2. 4. Saeimas priekšsēža P. Kalniņa iesniegumi par Latvijas sūtņu K. Zariņa Lielbritānijā un A. Bīlmaņa ASV statusu un Latvijas Centrālās padomes paziņojums ASV Valsts sekretāram.

1944. gada jūnijā-jūlijā Lielbritānijas un ASV ārlietu institūcijas sasniedza arī pēdējā Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža un LCP locekļa Paula Kalniņa iesniegumi Lielbritānijas Ārlietu ministrijai un ASV Valsts departamentam par sūtņu K. Zariņa un A. Bīlmaņa statusu un darbību,⁶³⁸ kā arī LCP paziņojums ASV Valsts sekretāram par centieniem atjaunot neatkarīgu Latvijas Republiku.⁶³⁹ Pirmie divi dokumenti bija ar atšķirīgiem adresātiem, bet ar vienādu saturu, kas gan bija neviennozīmīgi vērtējams no Latvijas valststiesiskā viedokļa. Tāpat kā dažos iepriekšējos LCP memorandos te bija uzsvērts, ka neskatoties uz nacistu un padomju okupāciju, Latvijas Republika juridiski turpina pastāvēt un nevēlas būt Vācijas vai PSRS sastāvdaļa, Latvijas tauta apsveic Atlantijas hartā izteiktos principus un izsaka cerības par to īstenošanu arī attiecībā uz Latviju, kuras faktiskā suverenitāte ir atjaunojama cik vien ātri tas iespējams. Papildus tam šeit atklāti bija paziņots, ka tiklīdz tam būs radušies piemēroti apstākļi, Latvijas Republikas Ministru kabinets tiks izveidots saskaņā ar konstitūciju, bet pašreizējos vācu okupācijas apstākļos valdības funkcijas veic nacionālā pretošanās kustība, kuru vada LCP. Bez tam ar šo iesniegumu pie Lielbritānijas un ASV ārlietu institūcijām P. Kalniņš visas Latvijas tautas vārdā vērsās kā Valsts Prezidenta pienākuma izpildītājs, saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 52. pantu, kas noteica, ka Valsts Prezidenta prombūtnes gadījumā viņa funkcijas pilda Saeimas priekšsēdētājs. Balstoties uz šādi formulēto savu statusu P. Kalniņš tad arī pilnvaroja K. Zariņu un A. Bīlmani turpināt pārstāvēt Latviju Lielbritānijā un ASV, izpildot šos pienākumus saskaņīgi ar viņa un LCP vai

⁶³⁸ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, pp. 61-62; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll.16-19; HI, Bīlmanis Alfrēds, Box. 1; Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 463-464.

⁶³⁹ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, pp. 63-66; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll.16-19; HI, Bīlmanis Alfrēds, Box. 1. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 464-466.

arī viņa un LCP no okupētās Latvijas sūtītu pārstāvju norādījumiem.⁶⁴⁰ Jāpiebilst, ka P. Kalniņa iesniegumā nekur nebija minētas 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras, kas noteica Latvijas valsts pārstāvniecību ārzemēs.

Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais savā 1944. gada 31. marta vēstulē LCP priekšsēdim K. Čakstem solīja šos dokumentus jau tuvākajā nākotnē nosūtīt saviem aizjūras kolēģiem un izteica pateicību par LCP aktivitātēm, laicīgi reaģējot uz eventuāliem PSRS mēģinājumiem diskreditēt Latvijas diplomātus Rietumos, kā ieganstu izmantojot faktu, ka tie tur akreditēti vai pārstāvējuši Latvijas autoritāro režīmu.⁶⁴¹ Vienlaikus V. Salnais izteica pārliecību, ka šāda veida argumentācija maz ko dotu iespējamiem padomju uzbrukumiem, un vienlaikus diplomātiski jautāja: „Bet Jūs gan laikam nebūsiet domājuši tos kā dokumentus, vai kā akreditēšanas instrumentus? Šim nolūkam tiem trūkst katru vajadzīgo pazīmju. Tie nav parakstīti no iekš vai ārzemēs atzītas valsts galvas un viņa ārlietu ministra, tie ir bez zīmoga, vārdu sakot - ir pilnīgi anonīmi. Tāpēc izmantot tos kā legālus dokumentus, pats par sevi saprotams, ir pilnīgi neiespējama lieta”.⁶⁴²

Ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš šos LCP dokumentus 1944. gada 12. maijā saņēma no V. Salnā, uzreiz atbildot pēdējam, ka izjūtot lielu morālu gandarījumu, ka LCP ir dāvājusi viņam uzticību, piesūtot šo quasi pilnvaras tekstu, un, ka viņš tāpat kā viņa darbabiedri ir priecīgs, ka šinī grūtā brīdī tautieši dzimtenē ir apvienojušies kopējā organizācijā cīņai par savas tautas tiesībām. Vienlaikus K. Zariņš tomēr norādīja, ka tagadējos apstākļos Saeimas prezidenta pilnvaras iesniegšana viņa stāvokli nekādi nestiprina, un tas arī neesot vajadzīgs. Viņš arī paskaidroja, ka PSRS vēršas pret Latvijas valsti kā tādu nevis tās režīmu, jo savulaik tā ir atzinusi arī pēc 1934. gada pastāvošo autoritāro režīmu un nekādus iebildumus pret to nav cēlusi. Tamdēļ, pēc K. Zariņa domām, „ar mūsu pēdējā režīma nokritizēšanu un atteikšanos no tā mēs nekādu žēlastību Maskavas varasvīru acīs neatradīsim, bet gan radam ar to dažādus pārpratumus un vājinām savas pozīcijas”.⁶⁴³ Šos iesniegumus tajā pat dienā K. Zariņš pārsūtīja arī A. Bīlmanim un P. Oliņam, norādot, ka tos varētu iesniegt attiecīgo zemju valdībām nevis kā kādus dokumentus LCP vārdā, bet vienkārši, lai parādītu, kādas ziņas tiek saņemtas no dzimtenes, kas

⁶⁴⁰ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, pp. 61-62; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll.16-19.

⁶⁴¹ LR ĀMA, VS.

⁶⁴² Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 206.-220. lpp.

⁶⁴³ LR ĀMA, LA, 223. kaste, VS.

pauž, ka Latvijas iedzīvotāji ir noteikti apņēmušies cīnīties pret abiem brutāliem agresoriem – Vāciju un PSRS.⁶⁴⁴ Bez tam K. Zariņš savā 1944. gada 12. maija vēstulē A. Bīlmanim arī lūdza pēdējā ieskatus šajā jautājumā viņam darīt zināmus telegrāfiski, jo būtu labi, ja šie dokumenti tiktu iesniegti ASV un Lielbritānijas ārlietu institūcijām apmēram vienā laikā. Par K. Zariņa attieksmi pret šo dokumentu saturu liecina arī viņa piezīmes, ka „tā lieta jau steidzama nav, viņai ir tikai akadēmiska nozīme” un, ka „daudz labāki būtu un lielāks efekts, ja zem dokumentiem būtu atzīmētas visas apvienojušās partijas”, līdzīgi kā savos iesniegumos to esot darījuši lietuviešu pārstāvji.⁶⁴⁵

Saņemot LCP paziņojumu Valsts sekretāram un Saeimas priekšsēža P. Kalniņa iesniegumu par Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bīlmaņa statusu, pēdējais piekrita šos dokumentus informācijas nolūka iesniegt ASV Valsts departamentā, taču vienlaikus izteica bažas par P. Kalniņa paraksta neesamību uz viņa vārdā rakstītā iesnieguma, kā arī kritizēja LCP locekļu anonimitāti. Attiecībā uz pēdējo savā 24. jūlija vēstulē V. Salnajam, A. Bīlmanis uzsvēra, ka „kaut kādā veidā tomēr mums jāpaziņo īstie vārdi, jo uz ilgāku laiku tā lieta ar anonīmu Centrālkomiteju neiet. Mums nepieciešams informēt attiecīgās iestādes, kas, pats par sevi saprotams, šo informāciju turēs slepenu. Tālāk pilnīgi noteikti jāzin Centrālkomitejas sastāvs, t.i. kādas grupas tur piedalās, un kādi viņu pārstāvji, un kā tā komiteja radusies – vai tikusi nozīmēta no Dr. P. Kalniņa, vai pārstāvji tikuši deleģēti no grupām un kādi mandāti doti. Beidzot, uz to noteiktāko arī jāzina, ko tā komiteja līdz šim veikusi, kādi viņas spēki un noteikti plāni”.⁶⁴⁶ A. Bīlmanis arī uzskatīja, ka turpmāk nebūtu vēlams, ka LCP sūtītu kādus iesniegumus ASV valdībai, apejot pašu A. Bīlmani, kurš kā likumīgs Latvijas sūtņis bija akreditēts pie šīs valdības, kā arī bija norūpējies par LCP iespējamiem sakariem ar Somiju, jo ar šo valsti ASV uz šo brīdi bija pārtraukusi diplomātiskās attiecības, un bīstama pašiem LCP dalībniekiem varēja izrādīties arī iespējamā informācijas noplūde no Somijas uz Vāciju.⁶⁴⁷

Latvijas Centrālās padomes paziņojumu ASV Valsts sekretāram ievadīja konstatējums, ka LCP ir pārstāvētas svarīgākās politiskās strāvas Latvijā un tāpēc tai ir tiesības runāt visas Latvijas tautas vārdā. Sarkanās armijas uzbrukums Latvijai 1940. gadā ir bijis neizprovocēts agresijas akts, kam tā nav spējusi pretoties, jo jau

⁶⁴⁴ LR ĀMA, LA, 223. kaste, VS.

⁶⁴⁵ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁶⁴⁶ LR ĀMA, VS.

⁶⁴⁷ LR ĀMA, VS.

pēc 1939. gada 23. augustā noslēgtās Vācijas-PSRS vienošanās Latvija nokļuvusi starp divām naidīgām lielvarām un tikusi atgriezta no Rietumeiropas, pie tam tās teritorijā jau atradušās padomju karabāzes, kur dislocētā karaspēka skaitliskais sastāvs tālu pārsniedzis pašas Latvijas armijas lielumu. Tālāk tika norādīts uz 1940. gada jūlijā notikušo Saeimas vēlēšanu nelikumīgo raksturu, padomju okupācijas varas vēlāko nomaiņu ar vācu okupācijas režīmu, un tā vērsanos pret Latvijas iedzīvotājiem. LCP arī paziņoja, ka Latvijas tauta kategoriski noliedz kādu savienību ar Vāciju vai PSRS, bet tā vietā dedzīgi iestājas par demokrātiskas un neatkarīgas, uz 1922. gada Satversmes pamatiem balstītas, Latvijas Republikas atjaunošanu, kas juridiski ir spēkā vēl tagad. Dokuments noslēdzās ar paziņojumu, ka pašreizējā karā visas Latvijas tautas simpātijas ir Lielbritānijas un ASV pusē, un tā ir gatava cīnīties līdz galam par brīvas un neatkarīgas valsts atdzimšanu, kam sekoja atkārtots lūgumu ievērot Atlantijas Hartas pamatprincipus arī attiecībā uz Latvijas tautu.⁶⁴⁸

Šo LCP deklarāciju ASV Valsts sekretāram K. Zariņš uzskatīja par daudz interesantāku un vērtīgāku nekā savu darbību reglamentējošo P. Kalniņa iesniegumu, vienlaikus gan izsakot bažas, ka LCP šajā dokumentā pārāk lielu uzsvāru liekot uz 1922. gada Latvijas Satversmi, jo pagājušos gados daudz kas esot mainījies, un neviens šobrīd nevarot pateikt, vai tauta ilgojas tieši pēc šīs konstitūcijas vai arī varbūt vēlēties kādu citu. Skaidrība tomēr esot par vienu, „mūsu tauta ir noteikti un negrozāmi par Latvijas brīvību un neatkarību un kad tas būs sasniegts, tad tauta pati varēs lemt par pārvaldes kārtību”. Bez tam K. Zariņš arī atzina, ka viņš „nevar tā īsti droši un pilnīgi uzstāties” situācijā, kad viņam trūkst informācijas gan par LCP lielumu, gan par tās vadību, un arī neviena anglosakšu demokrātija neatzīs nevienu pagrīdes valdību, kura nav ņēmusi rokās galveno administratīvo un militāro vadību savā valstī savās rokās.⁶⁴⁹ P. Kalniņa un LCP iesniegumus 1944. gada 7. jūnijā K. Zariņš nosūtīja Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta vadītājam K.F.A. Vorneram, savā pavadvēstulē rakstot, ka tie pelna interesi, jo parāda nācijas vienotību un visas tautas domu virzību uz anglo-sakšu demokrātijām.⁶⁵⁰ Tajā pašā laikā K. Zariņš norādīja, ka P. Kalniņa iesniegumam nav oficiāls raksturs, jo tas nav parakstīts, ne arī pašreizējos apstākļos pēdējam kā parlamenta vadītājam ir kāda rīcības vara. K. Zariņš raksturoja P. Kalniņu kā kreisā spārna valstsvīru un

⁶⁴⁸ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, pp. 63-66; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll.16-19.

⁶⁴⁹ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

⁶⁵⁰ LR ĀMA, VS.

prominentu latviešu sociāldemokrātu līderi un īsumā atgādināja sociāldemokrātu nostāju un darbību 1940.-1941. gadā, kad, sākotnēji cerot vismaz uz ierobežotas suverenitātes saglabāšanu, daudzi no viņiem sadarbojās ar jauno padomju režīmu, kam sekoja vilšanās, redzot, ka boļševiku mērķis ir pilnīga Latvijas neatkarības iznīcināšana. Tepat arī bija minēts, ka vēstulei informācijas nolūkos klāt pievienots ir arī LCP paziņojums ASV Valsts sekretāram, kas arī ir nogādāts tā adresātam.⁶⁵¹ K. Zariņa atsūtītā informācija par LCP darbību un P. Kalniņa iesniegums vēlāk tika komentēti Lielbritānijas Ārlietu ministrijas Pētījumu departamenta (Foreign Office Research Department) informatīvajā pārskatā „Nacionālās valdības Baltijas teritorijās”,⁶⁵² kas bija par pamatu arī sagatavojot ziņojumu 1944. gada 20. decembra parlamenta debatēm par Latviju. Diemžēl britu ārlietu resora darbinieki nevis atbalstīja, bet gan noraidīja un atstāja bez ievērības LCP, P. Kalniņa un K. Zariņa paustos Latvijas neatkarības centienus, pie tam, lai izvairītos no iespējamiem „neērtiem jautājumiem”, tika izceltas pašu latviešu „sarūpētās” vājās vietas – t.sk. iepriekš minētais K. Zariņa apgalvojums, ka pēdējam Latvijas Republikas Saeimas priekšsēdim un LCP loceklim P. Kalniņam nav „efektīvas varas”, kā arī LCP vilcināšanās pasludināt Latvijas valdību un neskaidrība par tās struktūru un personālsastāvu.⁶⁵³ Tā rezultātā debates Britu apakšnamā bija ļoti īsas, bez pietiekamas iedziļināšanās Latvijas situācijā.

Arī Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis savā 1944. gada 8. jūlija vēstulē, kas kopā ar abiem minētajiem dokumentiem tika nosūtīta ASV Valsts departamenta Austrumeiropas lietu nodaļas vadītājam Čārlzam E. Bolenam (Bohlen), izteicās līdzīgi K. Zariņam. Viņš norādīja gan uz šo dokumentu nozīmi, demonstrējot nācījas vienotos demokrātiskos centienus, gan uz to neoficiālo raksturu. Bez tam attiecībā uz LCP, A. Bīlmanis paskaidroja, ka viņa paša rīcībā nav detalizētākas informācijas par LCP dalībnieku sastāvu un politisko piederību. Ir skaidrs, ka LCP līderis ir Jēkabs Dzintars (Konstantīns Čakste – U.N.), bet tas ir tikai pseidonīms, kura īstais vārds ne A. Bīlmanim, ne viņa kolēģim sūtnim Londonā K. Zariņam nav zināms. Savukārt, Č.E. Bolens, pārsūtot šos dokumentus augstākai priekšniecībai, rakstīja, ka viņš paskaidrojis A. Bīlmanim, ka rūpēsies par to, lai tie tiktu nogādāti ASV Valsts

⁶⁵¹ PRO, FO 371, R 43050/N 3552, p. 60; LR ĀMA, VS.

⁶⁵² Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. - 2010. – Nr. ½ - 106. lpp.

⁶⁵³ PRO, FO 371, R 43052/N 90.

sekretāram un citiem Valsts departamenta ierēdņiem, bet nav izteicis par šiem dokumentiem nekādus komentārus, jo tie iesniegti tikai informācijas nolūkos.⁶⁵⁴

Kopumā izsekojot latviešu nacionālās pretošanās kustības politisko dokumentu apritei un ceļam no nacionālsociālistiskās Vācijas okupētās Latvijas uz Rietumiem, ir iespējams precīzāk kā līdz šim konstatēt to reālo nonākšanu dažādās ASV, Lielbritānijas un Skandināvijas valstu varas institūcijās. Šīs deklarācijas vispirms nelegāli tika nogādātas bijušajam Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, ar kura starpniecību tās vēlāk sasniedza sūtņus K. Zariņu Londonā un A. Bīlmani Vašingtonā, kā arī citus latviešu diplomātus ārzemēs. Pastāvot sakaru uzturēšanas problēmām un politiska rakstura viedokļu atšķirībām starp LCP un Latvijas Republikas diplomātiskajiem pārstāvjiem Rietumos, daļa šo dokumentu pirms to tālākas virzības piedzīvoja zināmas izmaiņas tekstā un savus adresātus sasniedza tikai vairākus mēnešus vēlāk pēc to tapšanas. Sūtņiem K. Zariņam un A. Bīlmanim nācās ņemt arī vērā gan no sava diplomātiskā statusa izrietošās politiskās darbības ierobežojumus un specifiku, gan ASV un Lielbritānijas vispārējo nostāju un politiku Baltijas valstu jautājumā. Tāpēc atsevišķos gadījumos viņi Latvijas pretošanās kustības un to dalībnieku politiskās deklarācijas nemaz nevirzīja tālāk vai arī iesniedza tās dažādām Rietumu sabiedroto institūcijām tikai kā informatīva rakstura materiālus par situāciju nacistu okupētajā Latvijā un tās tautas vēlmi atjaunot demokrātisku Latvijas Republiku, neizvirzot konkrētas politiskas prasības, kā to būtu vēlējušies latviešu nacionālās pretošanās kustības dalībnieki nacistu okupētajā Latvijā.

Mūsdienās apzinātie vēstures avoti par šo dokumentu nonākšanu Rietumos un to tuvāka analīze liek atturēties no līdzšinējā historiogrāfijā izteiktiem krasiem (pārspīlēti pozitīviem vai noliedzoši negatīviem) vērtējumiem par šo deklarāciju nozīmi, informējot ārpasauli par demokrātiskas pretošanās kustības organizācijas – Latvijas Centrālās padomes pastāvēšanu un tās politiskajiem mērķiem, kā arī Latvijas tautas iestāšanos par savas valsts un tautas brīvības atgūšanu, cerot arī uz Rietumu sabiedroto atbalstu šī uzdevuma īstenošanā. Kaut arī šajos dokumentos paustie mērķi atbilda ASV un Lielbritānijas izstrādātajā Atlantijas hartā un citās Rietumu sabiedroto paustajās deklarācijās pasludinātajiem demokrātijas un tautu pašnoteikšanās principiem, to īstenošana attiecībā uz okupētajām Baltijas valstīm konkrētajā

⁶⁵⁴ NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll.16-19.

politiskajā un militārajā situācijā Otrā pasaules kara gaitā diemžēl nebija reāla, bet tika realizēta tikai gandrīz pusgadsimtu vēlāk.

5. Pretošanās kustības organizētās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju

Viens no nozīmīgākajiem Latvijas pretošanās kustības veikumiem Otrā pasaules kara gados bija nelegālās bēgļu laivu kustības noorganizēšana no Kurzemes piekrastes uz Gotlandi, kas lielā mērā pateicoties tieši Latvijas Centrālās padomes aktivitātēm līdz kara beigām Zviedrijā ļāva nonākt lielai daļai no vairāk kā 4500 latviešu bēgļu,⁶⁵⁵ kuri nevēlēdamies atrasties ne nacionālsociālistiskās Vācijas, ne komunistiskās Padomju Savienības okupācijas varā, pat neraugoties uz aizliegumiem un draudošajām briesmām, ar zvejnieku laivām šķērsoja Baltijas jūru. Tieši LCP organizētie un īstenotie laivu braucieni ir samērā plaši dokumentēti un aprakstīti līdzšinējā Latvijas historiogrāfijā,⁶⁵⁶ bet daudz mazāka uzmanība ir pievērsta ārvalstu militārās izlūkošanas un bēgļu palīdzības dienestu – Zviedrijas Aizsardzības štāba C-biroja (C-byrån) un ASV Kara bēgļu padomes (War Refugee Board) dalībai slepeno bēgļu laivu akciju starp nacistu okupētajām Baltijas valstīm un Zviedriju tehniskajā un finansiālajā nodrošināšanā, kas visai fragmentāri ir atklāta arī atsevišķos ārzemju vēsturnieku darbos.⁶⁵⁷ Šī tēmas nepietiekamā izpēte lielā mērā ir saistīta ar to, ka mūsdienu vēstures pētniecībā ir pieejama tikai daļa - gan latviešu pretošanās kustības, gan zviedru, britu un amerikāņu slepeno dienestu dokumentu, jo tie Otrā pasaules kara beigu posmā vai pēc kara ir gājuši bojā vai ir apzināti iznīcināti, vai arī līdz šim vēl nav atslepenoti un tāpēc vēl nav publiski pieejami. Tāpēc, balstoties uz no jauna apzinātiem vēstures avotiem – Latvijas, Zviedrijas un ASV valsts un privāto arhīvu dokumentiem,⁶⁵⁸ svarīgi ir pilnveidot līdzšinējo pētniecības stāvokli par šo tematiku,

⁶⁵⁵ Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). - Rīga, 2003., 428. lpp.

⁶⁵⁶ Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. - Stokholma, 1990.; Siliņš L. Latvijas Centrālās Padomes organizētā politisko bēgļu glābšanas akcija pāri Baltijas jūrai // Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Upsala, 1994., 123.-243. lpp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943-1945): Laivu akcijas // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. - Rīga, 2010., 280.-297. lpp. u.c.

⁶⁵⁷ Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget. - Stockholm, 1991, S. 103-119; Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943 - våren 1945 // Vårstormar. 1944 - Krigsslutet skönjes. - Stockholm, 1995, S. 83-127; Baltisk konfrontation // Agrell W. Skuggor runt Wallenberg: Uppdrag i Ungern 1943-45. - Lund, 2006, S. 234-244; Hindley M. Negotiating the Boundary of Unconditional Surrender: The War Refugee Board in Sweden and Nazi Proposals to Ransom Jews, 1944-1945 // Holocaust and Genocide Studies, Vol. 10, No. 1, Spring 1996, pp. 52-77 u.c.

⁶⁵⁸ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (turpmāk - LR ĀMA), Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs (turpmāk - LA), Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā arhīvs (turpmāk - VS); Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk - LVA), 1986. f., 1. apr., 99., 28635., 28636 l., 2250. f., 80. apr., 1.-12. l.; Zviedrijas Kara arhīvs (Krigsarkivet, Stockholm), (turpmāk - KA), Försvarsstaben, C-byrån; RA, „Sandler

t.sk. izvērtējot dažādo latviešu (Latvijas Centrālā padome, bijušais Latvijas sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais, Zviedru-latviešu palīdzības komiteja) un ārvalstu (Zviedrijas, ASV un Lielbritānijas militārie izlūkdienesti un bēgļu palīdzības organizācijas) institūciju iesaisti un paveikto nelegālās bēgļu laivu satiksmes organizēšanā, norisē un rezultātos.

5. 1. Bēgļu laivu akciju organizācija.

Sākotnēji Zviedrijā ar pirmajām bēgļu laivām, kas jau 1943. gadā no Latvijas krasta pāri Baltijas jūrai devās uz 160 km attālumā esošo Gotlandes salu, nonāca galvenokārt atsevišķi Kurzemes piekrastes iedzīvotāji, lielākoties zvejnieki, bez tam viņiem pievienojās arī uz vācu kuģiem braucošie latviešu jūrnieki, kuri bija tos pametuši pēc ierašanās Zviedrijas ostās. Vēl 1944. gada 1. aprīlī Zviedrijā bija reģistrēti un dzīvoja tikai 216 Latvijas pilsoņi.⁶⁵⁹ Masveida bēgļu laivu kustības organizēšana starp nacistu okupēto Latviju un Zviedriju bija sarežģīta un bīstama, jo tā nedrīkstēja apdraudēt zviedru neitralitātes politiku un tāpēc nevarēja būt atklāta un legāla, bet no vācu okupācijas varas viedokļa tā bija uzskatāma par nelegālu spiegošanu un neatļautu sakaru uzturēšanu ar ārzemēm, pret ko bija jāvēršas ar vislielāko bardzību. Tomēr Zviedrijas ģeogrāfiskais tuvums un atrašanās ārpus kara darbības zonas, kā arī zviedru valdības liberālā nostāja civilo bēgļu uzņemšanas jautājumā, kas variēja starp bažām par iespējamo Vācijas militāro iebrukumu Zviedrijā un kara beigās arvien pieaugošāko PSRS politisko spiedienu,⁶⁶⁰ vēlāk spēlēja svarīgu lomu slepenās bēgļu laivu satiksmes izveidošanā starp nacistu okupēto Latviju un neitrālo Zviedriju.

Īpaši masveidīga nelegālā laivu kustība kļuva 1944. gada augustā, vislielāko intensitāti tā sasniedza oktobrī, un ar lielākiem vai mazākiem panākumiem turpinājās līdz pat nacistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā. Tās organizācijā dažādos laika posmos bija iesaistītas vairākas latviešu, zviedru un amerikāņu institūcijas: 1) LCP vadība Rīgā un tās sakaru grupa Ventpilī, V. Salnais un Zviedru-latviešu palīdzības komiteja Stokholmā; 2) Zviedrijas Aizsardzības štāba militārais

kommissionen”, Kommittéarkiv 984; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; NA II, Record Group 226; ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēka (Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY), (turpmāk –RL), Record Group 220; HI, Voldemars Salnais, Box. 1-2 u.c.

⁶⁵⁹ Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā, 428. lpp.

⁶⁶⁰ The Swedish Question // Grier H.D. Hitler/Dönitz and the Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944-1945. - Annapolis: Naval Institute Press. – 2007, pp. 152-161.

izlūkdienests C birojs un tā darbinieki Stokholmā un Gotlandē, 3) ASV vēstniecība Zviedrijā un tās paspārnē izveidotā Kara bēgļu padomes misija Stokholmā. Neskatoties uz dažādajām funkcijām (tehniskais nodrošinājums, organizācija, finanses, laivu vadīšana un cilvēku pārvešana, informācijas iegūšana un nodošana u.c.), ko tās veica, kā arī pastāvošajām savstarpējām pretrunām un ārējiem apdraudējumiem, šo dažādo organizāciju intereses zināmā laikā vai nu sakrita vai arī kalpoja kā līdzeklis vienas vai otras puses mērķu realizēšanā, kas bija par pamatu sadarbībai, bez kuras tik vērienīga un slepena vairāku tūkstošu politisko bēgļu evakuācija no Latvijas uz Zviedriju nebūtu bijusi iespējama.

5. 1. 1. Latvijas Centrālā padome, Latvijas sūtnis V. Salnais un Zviedru -latviešu palīdzības komiteja Stokholmā.

Nozīmīgs pamats un starpposms slepenas bēgļu laivu kustības izveidošanā pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju bija jau 1943. gada vasarā-rudenī uzsāktā nelegālo sakaru uzturēšana starp Latvijas pretošanās kustības politisko centru – LCP nacistu okupētajā Latvijā un bijušo Latvijas sūtni Zviedrijā V. Salno.⁶⁶¹ Ja sākumā abu šo pušu sadarbība galvenokārt izpaudās savstarpējās politiskās diskusijās un informācijas par patieso stāvokli nacistu okupētajā Latvijā nosūtīšanā uz Rietumiem, tad vēlāk tā ietvēra pavisam citā kopdarbības formu, uzsākot darbu pie latviešu politisko bēgļu nogādāšanas Zviedrijā, kas ar īpašu intensitāti norisinājās 1944. gada vasarā-rudenī, kad Vācijas un PSRS karaspēku frontes līnija sasniedza Latvijas teritoriju. Šādas bēgļu akcijas izvešana gan sākotnēji nebija viens no pretošanās kustības galvenajiem uzdevumiem, jo to neplānoja ne dažādas 1941.-1943. gadā vācu okupācijas apstākļos darbojošās pretošanās kustības grupas un organizācijas, ne 1943. gada augustā nodibinātā lielāko latviešu politisko partiju pārstāvniecība – Latvijas Centrālā padome. Gluži pretēji, savā izveidošanas sēdē pieņemtajā politiskajā platformā un deklarācijā LCP pauda Latvijas tautas apņemšanos pretoties gan Vācijas, gan PSRS varām, un uz vietas okupācijas apstākļos cīnīties par Latvijas suverenitātes faktisko atgūšanu. Tomēr pastiprinoties nacistu okupācijas varas represiju, kara darbības un otrreizējās padomju okupācijas atgriešanās draudiem, LCP vadība jau 1943. gada rudenī sāka apsvērt nepieciešamību panākt Latvijas iedzīvotāju evakuāciju uz

⁶⁶¹ Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti // Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.-31. oktobris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). – Rīga, 2009., 235.-279. lpp.

ārzemēm, t.sk. sieviešu un bērnu masveida izvešanu uz Zviedriju, cerot to nodrošināt ar zviedru Sarkanā Krusta palīdzību.⁶⁶² Turpmākajos mēnešos gan kļuva skaidra šādu plānu īstenošanas neiespējamība, par ko sūtnis V. Salnais, pat apšaubot šādas ieceres lietderību, 1944. gada 31. marta vēstulē LCP priekšsēdim K. Čakstem izteicās sekojoši: „Ja mēs nopietni gribam cīņu vest par savas zemes un valsts patstāvību, tad par kādu nebūt plašu masu evakuāciju nedrīkstētu būt ne runas, ne domu. Lieta varētu grozīties tikai ap zināmām atsevišķām pavisam nopietni apdraudētām personām un viņu ģimenēm, kuru palikšanai uz vietas priekš cīņas nekādas nozīmes nebūtu, bet kuru dzīvības, palikšanas gadījumā, karātos, tā sakot mata galā”, kā arī bija skeptisks pret Vācijas vai PSRS piekrišanu Latvijas iedzīvotāju evakuācijai oficiālā ceļā, un bija pārliecināts arī par Zviedrijas noraidošo nostāju, ja šādu evakuāciju mēģinātu izvest neoficiālā veidā.⁶⁶³ Vienlaikus V. Salnais turpināja meklēt veidus iespējamai bēgļu evakuācijai no Latvijas uz Zviedriju, jo bija jābrīnījās arī ar situāciju, ka nacistu okupācijas vara liks visus iespējamus šķēršļus Latvijas neatkarības atjaunošanas centieniem, neskatoties uz to, ka PSRS Sarkanā armija arvien vairāk tuvojās Latvijas robežām.

V. Salnā centienus atviegloja viņa kontakti ar zviedru, amerikāņu un britu diplomātiskām un militārās izlūkošanas aprindām Stokholmā, kam bija savas intereses nelegālās bēgļu laivu satiksmes uzturēšanā Baltijas jūras reģionā. Jau 1944. gada maijā ASV vēstnieks Stokholmā Heršels V. Džonsons (Johnson) panāca, ka Zviedrija piekrita 2000 baltiešu bēgļu uzņemšanai, kurus slepenās akcijās ar ASV Kara bēgļu padomes finansiālu atbalstu bija paredzēts ar laivām pārvest pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju.⁶⁶⁴ Arī Zviedrijas ārlietu ministrs Kristians Ginters (Günther) Ministru prezidenta Pēra Albīna Hansona (Hanson) vārdā 1944. gada 4. augustā paziņoja igauņu un latviešu sociāldemokrātiem Augustam Rejam (Rei) un Fēlikssam Cielēnam,⁶⁶⁵ ka Zviedrija neliks nekādus šķēršļus, ja pretošanās kustības pašas noorganizēs kādas bēgļu evakuācijas akcijas.⁶⁶⁶ Vienlaikus Zviedrijas Ārlietu resors

⁶⁶² PRO, FO 371/43050, pp. 27-28; LR ĀMA, LA, 247. kaste, VS.

⁶⁶³ LR ĀMA, VS; L. Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga: Žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2001., 209. lpp.

⁶⁶⁴ Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey // Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century / Edit. K. Hovi. – Turku: University of Turku, 1998, p. 207.

⁶⁶⁵ Fēlikss Cielēns (1888-1964) – LSDSP biedrs, LCP Ārzemju delegācijas loceklis, 1944. gada maijā ar bēgļu laivu ieradās Zviedrijā, no 17. jūnija līdz 1945. gada 29. martam uzrakstīja vairākus ziņojumus ASV vēstniecībai Stokholmā par situāciju nacistu okupētajā Latvijā.

⁶⁶⁶ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 4. augusta ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā; Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā, 434. lpp.

gan uzskatīja, ka visas lietas starp P. A. Hansonu un F. Cielēnu vajadzētu kārtot mutiski.⁶⁶⁷ Minētās tikšanās laikā K. Ginters arī lūdza, lai tomēr evakuējot pēc iespējas mazāk cilvēku, un, lai liekot pie sirds atbraukušajiem, nenodarboties ar propagandu un politisku deklarāciju paušanu.⁶⁶⁸

Jau 1943. gada 15. oktobrī sūtņa V. Salnā ierosmē Stokholmā nodibināja Zviedru-latviešu palīdzības komiteju ar bijušo Latvijas konsulu Johanu Sandi (Sande) priekšgalā. To veidoja ar mērķi atbalstīt Zviedrijā ieradušos latviešu bēgļus, un vēlāk tās paspārnē notika arī slepeno bēgļu laivu akciju no Latvijas uz Zviedriju organizēšana. 1944. gada 15. jūnijā izveidoja Latvijas pilsoņu evakuācijas fonda pārvaldi, par evakuācijas tehnisko vadītāju nozīmējot LCP pārstāvi L. Siliņu, kura darbība vēlāk gan izraisīja zināmas pretenzijas gan pašu latviešu laivu pārcēlāju,⁶⁶⁹ gan bēgļu laivu operāciju organizācijā iesaistīto zviedru militārās izlūkošanas dienestu vidū.⁶⁷⁰ Par uzticamāko latviešu kontaktpersonu Zviedrijas Aizsardzības štāba darbinieki uzskatīja jūrnieku Eduardu Andersonu⁶⁷¹, kurš, tāpat kā virkne citu gados jaunu zvejnieku un jūrnieku - Pēteris Jansons, Žanis Fonzovs, Fricis Heibergs, Voldemārs Jurjaks, Andrejs Spāde, Ēriks Tomsons, Laimonis Pētersons un vairāki citi daudzas reizes devās pāri Baltijas jūrai. Laivu braucienu sagatavošanā svarīga loma bija Kurzemes piekrastē izveidotajai Ventspils sakaru grupai, kuru sākotnēji vadīja inženieris Arturs Arnītis,⁶⁷² bet vēlāk elektromehāniķis Kārlis Ernests Frišenfelds.⁶⁷³ Kara beigu posmā Ventspils sakaru grupas funkcijas koordinēja LCP pārstāvis Kurzemē arheologs Dr. Valdemārs Ģinters, bet slepeno radio ziņojumu šifrēšanā bija iesaistīta skolotāja Valentine Jaunzeme.⁶⁷⁴ Viņu nelegālā darbība norisinājās apstākļos, kad Kurzemes piekrastes rajonos drīkstēja uzturēties tikai ar speciālām atļaujām, bet par šo noteikumu neievērošanu draudēja bargi sodi. Piekrastes iedzīvotājiem, kas bija jaunāki par 60 gadiem un dzīvoja līdz 8 kilometru attālumā no

⁶⁶⁷ RA, UD1920, P 40R, Vol. 76, S. 104; Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm: Publica, 1993., S. 21.

⁶⁶⁸ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 4. augusta ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā.

⁶⁶⁹ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 86., 229. lpp.

⁶⁷⁰ Zviedrijas Aizsardzības štābs uzskatīja L. Siliņu par politiski neuzticamu, jo viņš bija „izplāpājis”, kā arī pastāvēja aizdomas par viņa zināmu sadarbību ar vāciešiem (RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F I, Vol. 18; Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 107-108, 111-112).

⁶⁷¹ Eduards Andersons (1919-1947) – LCP dalībnieks, 1945. gada 6. novembrī LPSR VDK apcietināts, 1947. gada 14. janvārī piespriests augstākais soda mērs – nošaušana (LVA, 1986. f., 1. apr., 28636. l.).

⁶⁷² Arturs Arnītis (1909-1986) – LCP dalībnieks, 1945. gada 16. oktobrī LPSR VDK apcietināts, piespriesti 25+5 gadi ieslodzījuma ar mantas konfiskāciju. (LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l.)

⁶⁷³ Kārlis Ernests Frišenfelds (1912-2001) – LCP dalībnieks, 1945. gada 17. maijā LPSR VDK apcietināts, piespriesti 20+5 gadi ieslodzījuma ar mantas konfiskāciju. (LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l.)

⁶⁷⁴ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943-1945): Laivu akcijas, 282. lpp.

jūras, ja vien tie nebija saistīti vācu dienestā, pavēlēja pārcelties uz iekšzemi. Laivas, kuras nelietoja zvejai, vai nu iznīcināja vai savāca vienkopus un apsargāja. Pastiprināja arī krasta apsardzi.⁶⁷⁵

5. 1. 2. Zviedrijas Aizsardzības štāba C-birojs (C-byrån).

Otrā pasaules kara gados Zviedrijas Aizsardzības štābs pildīja apvienojošā un augstākā štāba funkcijas un atradās tiešā Zviedrijas militāro spēku virspavēlnieka pakļautībā. Štāba ietvaros ietilpa sekcija II, kas atbildēja par militāro izlūkošanu. Tās vadītājs bija komandieris Dāvids Landkvists (Landquist), un tā bija iedalīta iekšlietu un ārlietu nodaļā, kā arī t.s. centrālajā birojā jeb C birojā (C-byrån), kas nodarbojās ar izlūkošanu kaimiņvalstīs.⁶⁷⁶ C biroja vadītājs bija majors Karls Petersēns (Petersén)⁶⁷⁷, bet viņa tuvākais palīgs bija kapteinis Helmutš Ternbergs (Ternberg).⁶⁷⁸ Attiecībā uz nacistu okupētajām Baltijas valstīm, C birojs sākotnēji nodarbojās vienīgi ar jaunieradušos baltiešu bēgļu iztaujāšanu, tomēr stāvoklis Otrā pasaules kara frontēs pakāpeniski spieda zviedrus meklēt jaunus informācijas iegūšanas ceļus par situāciju šajā reģionā. Tāpēc Zviedrijas Aizsardzības štābs 1943. gada rudenī izstrādāja jaunu sava darba stratēģiju, jo pieaugot baltiešu bēgļu straumei, to vidū bija iespējams vervēt aģentus un organizēt izlūkbraucienus uz Igauniju, Latviju un Lietuvu.⁶⁷⁹ Lai saņemtu militāra rakstura informāciju zviedru izlūkdienests bija gatavs atbalstīt nelegālo laivu satiksmi un sagādāt nepieciešamos radioraidītājus, kas tiktu izmantoti sakaru uzturēšanā par no Gotlandes sūtīto laivu ierašanās laikiem un vietām.

Galvenā C biroja persona slepeno laivu sakaru organizēšanā ar Baltiju bija kapteinis Arturs Johansons (Johansson), kurš no 1943. gada vasaras pildīja Visbijas krastā novietotās Jūras kara flotes, to starpā Jūras spēku policijas (marinpolisen), sardzes komandiera pienākumus un atradās majora K. Petersēna tiešā pakļautībā visos

⁶⁷⁵ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 21.-256. lpp.

⁶⁷⁶ Carlgren W. M. Svensk underrättelsetjänst 1939-1945. - Helsingfors: Liber, 1985., S. 102-105.

⁶⁷⁷ Karls Petersēns - Zviedrijas izlūkdienesta majors, 1918. gadā bija dienējis Somijā ģenerāļa Gustava Manerheima (Mannerheim) pakļautībā, kas viņam garantēja ļoti labus sakarus ar Somijas izlūkdienestu (Andrae C.G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944, S. 61).

⁶⁷⁸ Helmutš Ternbergs – Zviedrijas izlūkdienesta kapteinis, 1941. gada pavasarī informācijas iegūšanas nolūkos kā laikraksta „Dagens Nyheter” žurnālists nosūtīts komandējumā uz Baltijas valstīm. Bija ciešos sakaros ar vācu Abvēru (Abwehr), īpaši ar tā Stokholmas biroju, un viņš bija ielūgts apmeklēt Baltijas valstis un Austrumu fronti. Precējies ar latviešu diplomāta Fridriha Grosvalda meitu Margareti, kura strādāja ASV vēstniecības Speciālo ziņojumu nodaļā (Special Reporting Section) Stokholmā. Kara laikā vairākas reizes viesojās Rīgā, kur tikās arī ar Latvijas Zemes pašpārvaldes Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbinieku Gerhards Brēmani, no kura saņēma informāciju par situāciju nacistu okupētajā Latvijā (KA, Helmutš Ternbergs personarkiv, Vol. 1; NA II, Record Group 84, Entry 3201, Box. 1, 8; Kārļa Kangeras personiskais arhīvs).

⁶⁷⁹ Andrae C.G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944, S. 61.

jautājumos, kas bija saistīti ar izlūkdienestu. Viņa uzdevumos ietilpa palīdzības sniegšana laivu apkalpēm, lai tās no Zviedrijas krasta nokļūtu Gotlandes ostās, laivu braucēju apgāde ar zviedru pasēm un meteoroloģiskiem datiem, kā arī viņu iztaujāšana pēc to atgriešanās Gotlandē, laivu pārmeklēšana un ziņošana C birojam par sasniegtajiem rezultātiem.⁶⁸⁰ Baltiešu aģentu vervēšana vispirms notika Gotlandē, kur kapteinis A. Johansons un citi C biroja darbinieki, ciešā sadarbībā ar igauņu un latviešu palīdzības komitejām, veica pirmo no Baltijas valstīm ieradušos bēgļu iztaujāšanu, t.sk. izplatot anketas ar jautājumiem par apstākļiem viņu mītņu zemēs, kā arī Vācijas militāro spēku izvietojumu un iedzīvotāju attieksmi pret vāciešiem. Lielākā bēgļu internēšanas tranzīta nometne atradās Kumelnēsā (Kummelnäs), starp Stokholmu un Gustavsbergu, kur C birojs veica apjomīgas ieradušos bēgļu pratināšanas. Bēgļus no Igaunijas iztaujāja kāds igauņu lidotājs ar segvārdu „Ābels” (Abel), bet bēgļus no Latvijas - kāds pagaidām vēl neidentificēts latvietis, kuri veica sākotnējo atlasī, kurai sekoja rūpīgākas pārrunas ar piemērotām personām. Uz iegūto ziņu pamata tika zīmētas Baltijas valstu lidlauku skices un rasējumi ar karaspēku koncentrāciju un citu militāri nozīmīgu informāciju.⁶⁸¹

C biroja galvenā pārvalde no 1943. gada oktobra atradās Stokholmā Sibyllegatan 49, un tā vajadzībām tika īrēta arī savrupmāja Centralvägen 14 Lidingē (Lidingö), kur bieži vien izmitināja cilvēkus, kuri gaidīja atpakaļbraucienus uz Baltijas valstīm. Vairāki braucieni austrumu virzienā notika arī no H. Ternberga vasarnīcas Grīta (Gryta) arhipelāgā. Nozīmīga aģentu vervēšanas un pārrunu vieta atradās Stokholmas centrā, Munkbron 11, kur Sociālo lietu pārvaldes (Socialstyrelsen) telpās strādāja četri C biroja darbinieki - docents Dāgs Trocigs (Trotzig),⁶⁸² sekretārs Pērs Ulofs Zigfrīds Sandbergs (Sandberg), maģistrs Sikstens Heplings (Heppling) (bija galvenais atbildīgais par sakariem ar Latviešu palīdzības komiteju) un jurisprudences bakalaurs Bengts Lībergs (Lyberg). Viņa uzdevums bija veikt papildus iztaujāšanas ar bēgļiem no Baltijas valstīm un izvēlēties piemērotus kandidātus braucieniem atpakaļ uz viņu dzimteni, kā arī uzturēt kontaktus ar igauņu un latviešu

⁶⁸⁰ Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 103-104.

⁶⁸¹ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 106.

⁶⁸² Dāgs Trocigs - starpkaru periodā viesojās ar lekcijām Latvijas Universitātē, jau 1930. gadu beigās, pateicoties plašiem sakariem ar baltiešiem, nodeva informāciju Zviedrijas Bruņoto spēku štābam par apstākļiem Baltijas valstīs. Sakarā ar resursu trūkumu, iespējams, bija vienīgā zviedru izlūkdienesta kontaktpersona Baltijas valstīs. Pēkšņi mira 1944. gada 31. augustā (Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 114).

palīdzības komitejām.⁶⁸³ Šie C biroja darbinieki, dažbrīd pat katru dienu, atskaitījās K. Petersēnam un H. Ternbergam, kurš uzturēja sakarus arī ar Sociālo lietu pārvaldes biroja vadītāju Peslovu (Peslow). Lai veicinātu baltiešu aģentu vervēšanu, tika nolīgta darbiniece no Sociālo lietu pārvaldes Sociālās nodaļas, Botas (Bååth) jaunkundze, kura bieži vien veda izsmeļošas sarunas ar nesen iebraukušajiem bēgļiem. Cita svarīga persona bija Sociālo lietu pārvaldes direktora vietas izpildītājs Roberts Paulsons (Paulsson),⁶⁸⁴ kurš līdzās citiem uzdevumiem pārbaudīja baltiešu bēgļu iztaujū laikā iegūto informāciju, papildinot to ar Ārzemnieku komisijas (Utlänningskommissionen) kartotēkā esošiem datiem.⁶⁸⁵ Tādējādi C birojs bija izveidojis funkcionējošu organizāciju, kas spēja uzņemt bēgļus no Baltijas valstīm, vairākās kārtās tos iztaujāt un pārbaudīt iegūto informāciju ar Ārzemnieku komisijas rīcībā jau esošo ziņu palīdzību. Pie tam akadēmiski izglītotie darbinieki darbojās kā filtrs, kā dēļ savervētie baltieši nenonāca kontaktā ar izlūkdienesta darbības īstajiem vadītājiem. Līdz ar to C birojs atbilda izlūkdienesta darbībai tik svarīgajam noteikumam – iekrišanas gadījumā tā aģentiem bija pēc iespējas mazāk zināšanu par pašu organizācijas struktūru un darbības metodēm.⁶⁸⁶

Lai nodrošinātu C biroja organizēto laivu brīvu izbraukšanu un iebraukšanu Gotlandes ostās, C birojs sadarbojās ar militāro komandieri Gotlandē, ģenerāli Okerjelmu (Åkerhielm). Baltiešu, lielākoties latviešu, bēgļu laivu apkalpēm, kuras sadarbojās ar C biroju tika dota liela rīcības brīvība braucienu starplaikos, kad tās uzturējās Gotlandē - Slītē (Slite), Jūgarnā (Ljugarn) un Fūrilenā (Furillen), kas netieši veicināja viņu pēc pašu iniciatīvas veiktos braucienus uz dzimteni, kā arī citas nodarbes. Kapteinis A. Johansons un citi nodrošināja, ka viņu darbība bija zviedru iestāžu sankcionēta. Par C biroja darbību bija informēts Slītes rajona policijas virsnieks Bertils Bunde (Bonde), kaut arī viņš tiešā veidā tajā nebija iesaistīts. Arī Stokholmas arhipelāga Nīnēshamnas policijas komisārs Torstens Okesons (Åkesson)

⁶⁸³ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 107.

⁶⁸⁴ Roberts Paulsons (1886-1961) - Zviedrijas Sociālo lietu pārvaldes vadītājs, 1944. gada 18. decembrī apcietināts, vēlāk notiesāts par spiegošanu nacionālsociālistiskās Vācijas labā. Iespējams, ka ar viņa starpniecību vācu okupācijas varas iestādes varēja iegūt informāciju arī par baltiešu bēgļu laivu akcijām uz Zviedriju (Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare, S. 79).

⁶⁸⁵ RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, B 2, Vol. 3; Wechseltmann M. De bruna förbindelserna. - Stockholm: Ordfront, 1995, S. 226;

⁶⁸⁶ Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 105, 113-116.

uzturēja sakarus ar D. Trocigu un P. Sandbergu,⁶⁸⁷ pie tam Stokholmas arhipelāgā bija grūtāk nodrošināt praktiskos priekšnoteikumus laivu satiksmei. Bija jāinformē gan muitas, gan militārās iestādes, lai tās uz to skatītos „cauri pirkstiem”. Bieži C biroja personāls pavadīja baltiešu laivas līdz pat pašai arhipelāga robežai, lai aizvestu tās cauri sardzes ķēdēm, kas gan neliedza militārajai sardzei aizturēt atsevišķas laivas un apkalpes. Lai atvieglotu transportus, K. Petersēns pats personīgi tikās ar muitas pārvaldnieku (tullförvaltare) Bratu (Bratt) viņa birojā Stallgatan Stokholmā.⁶⁸⁸ Laivu apkalpēm nepieciešamo viltoto dokumentu izgatavošanā tika nodarbināti Valsts Krimināltehnikā institūta (Statens kriminaltekniska anstalt) speciālisti.⁶⁸⁹

Kopīgā darba organizācija tādejādi bija tāda, ka baltiešu kontaktpersonas (Otto Tīls (Thiels), L. Siliņš, Vladimirs Žilinskas (Zilinskas)) un to pārstāvētās palīdzības komitejas, sadarbībā ar bijušajiem Baltijas valstu sūtņiem Stokholmā un pretošanās kustībām dzimtenē, pašas organizēja braucienus uz nacistu okupēto Igauniju, Latviju un Lietuvu, bet Zviedrijas Bruņoto spēku štābs rūpējās par to apgādi un tehnisko nodrošinājumu (degviela, radio ierīces u.c.), pretī saņemot savervēto personu sniegto informāciju par tā brīža situāciju nacistu okupētajās Baltijas valstīs.⁶⁹⁰ C biroju interesēja ziņas par militāriem objektiem, kas bija tapuši pēc PSRS okupācijas 1940.-1941. gadā un pēc Vācijas-PSRS kara sākuma 1941. gada vasarā, Vācijas sauszemes karaspēka (t. sk. baltiešu leģionu vienību), Jūras kara flotes un ostu, Gaisa spēku un lidlauku novietojums un daudzums, vēlāk arī Sarkanās armijas aizsardzības līniju izvietojums un nocietinājumu un pie frontes līnijas novietotā karaspēka stiprums un cita līdzīga militāra rakstura informācija.⁶⁹¹

5. 1. 3. ASV Kara bēgļu padome (War Refugee Board).

1944. gada 22. janvārī ASV izveidoja Kara bēgļu padomi – WRB (War Refugee Board), kuras mērķis bija glābt Eiropā izdzīvojošos nacistu vajāšanu upurus. Līdz 1945. gada 27. janvārim tās direktors bija Džons Pīls (Pehle), bet vēlāk to vadīja

⁶⁸⁷ RA, „Sandler kommissionen”, F 3 Vol. 2; Andrae C.G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944, S. 65.

⁶⁸⁸ RA, „Sandler kommissionen”, F 3 Vol. 2; Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 118-119.

⁶⁸⁹ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 93-95, 97-98.

⁶⁹⁰ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 109.

⁶⁹¹ KA, Försvarsstaben, C-byrån; Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; LR ĀMA, VS; LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 2. sēj., 249. lp.

Viljamss O'Dvaiers (*O'Dwyer*).⁶⁹² Lai īstenotu WRB mērķus bija paredzēts izdarīt diplomātisku spiedienu vai veikt tiešas darbības reģionos, kur ASV Valsts departaments iecēla speciālus atašejus kara bēgļu lietās ASV vēstniecībās un diplomātiskās misijās Turcijā, Šveicē, Zviedrijā, Portugālē, Lielbritānijā, Itālijā un Ziemeļāfrikā. Sākotnēji WRB vajadzībām tika piešķirts 1 miljons ASV dolāru, bet 1944. gada maijā tā saņēma vēl 4 miljonus ASV dolāru finansējuma.⁶⁹³ Par WRB vadītāju Stokholmā kļuva ASV izlūk dienesta – Stratēģisko dienestu pārvaldes (Office of Strategic Services) OSS loceklis Ivers C. Olsens (Olsen),⁶⁹⁴ kurš oficiāli strādāja par ASV vēstniecības finansu sekretāru. WRB budžets operācijām Baltijas valstīs bija vairāk kā 200 000 zviedru kronu, ar kurām tika finansēta daļa no laivu braucieniem pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju.⁶⁹⁵ Nelegālo bēgļu laivu akciju organizēšanā un sarunās ar baltiešu pārstāvjiem bija iesaistīti arī ASV vēstniecības Zviedrijā Speciālo ziņojumu nodaļas (Special Reporting Section) vadītājs Harijs Karlsons (Carlsson),⁶⁹⁶ un to atbalstīja arī ASV vēstnieks Stokholmā H.V. Džonsons,⁶⁹⁷ kuri kara gados veica aktīvu darbību Zviedrijā.

Jau 1944. gada aprīlī ASV WRB rīcībā nonāca informācija, ka oficiālās zviedru iestādes neliek šķēršļus igauņu zvejnieku laivām, kas nelegāli ar bēgļiem no

⁶⁹² The National Archives Preliminary Inventory of the Records of the War Refugee Board (Record Group 220). – Washington, DC: National Archives and Records Service, General Services Administration, 1952., pp. 1-2.

⁶⁹³ Feingold H. L. The Politics of Rescue. The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938-1945. - New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1979, pp. 246-247.

⁶⁹⁴ Ivers C. Olsens – ASV Kara bēgļu padomes pārstāvis Stokholmā, vēlāk ASV vēstniecības Hāgā, Holandē finansu pārstāvis. Viņa paveikto Stokholmā savā 1945. gada 14. jūlija vēstulē ASV WRB direktors Viljamss O'Dvaiers vērtēja sekojoši: „Es vēlos īpaši Jums pateikties par darbu, ko Jūs esat veicis pēdējos mēnešos Padomes operācijās, kur šajā lomā jūsu aktivitātes man personīgi liekas īpaši spilgtas. Jūsu sekmīgais darbs ļoti delikātās un slepenās sarunās šo mēnešu laikā, jūsu vienošanās ar Zviedrijas valdību un ar privātām un starptautiskām aģentūrām ir viscaur sekmīgs izpildījums” (RL, Record Group 220, Box. 30.).

⁶⁹⁵ No ASV Kara bēgļu padomes laivu braucieniem uz Zviedriju igauņi saņēma 110 000, latvieši 55 000, bet lietuvieši 35 000 zviedru kronu (RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1).

⁶⁹⁶ NA II, Record Group 84, Entry 3201, Box. 1-12.

⁶⁹⁷ Heršels V. Džonsons - ASV vēstnieks Zviedrijā. ASV OSS pārstāvis Kalvins Hūvers (Hoover) 1943. gada 15. novembra ziņojumā ASV Valsts departamentam rakstīja, ka „bez vēstnieka Džonsona enerģijas un labajiem nolūkiem un Zviedrijas valdības prestiža, kas izveidojies, pateicoties viņa Amerikas interešu aizstāvības darbībām Zviedrijā, OSS uzdevumu Zviedrijā nebūtu iespējams veikt. Ar vēstnieka Džonsona sadarbības palīdzību OSS ir spējis izveidot un vadīt izlūkošanas organizāciju, kuras ieguldījums kriminālvajāšanā, iegūstot slepenu un visaugstākajā līmenī svarīgu militāru, politisku un ekonomisku informāciju, ir iemesls visai lielai apmierinātībai” (NA II, Record Group 226, Entry 92, Box 156), bet ASV WRB vadītājs Stokholmā I. C. Olsens savā darba pārskatā 1944. gada 20. novembrī uzsvēra, ka „ASV vēstniecības Stokholmā darbinieku sadarbība un palīdzība bija izcila. Tas bija īpaši patiesi dēļ sūtņa, kurš, lai arī esmu pārliecināts, ka viņam bija personīgas bažas par dažu operāciju apdomību, it īpaši Baltijā, vienmēr deva man atļauju darboties, ja bija saprātīgas perspektīvas, ka kaut kas konstruktīvs varētu tikt sasniegts”. (RL, Record Group 220, File 72).

Igaunijas sasniedza Zviedriju, kā arī saņēma norādījumus, ka nacistu apdraudēto cilvēku plūsmu ne tikai no Igaunijas, bet arī no Latvijas, Lietuvas un Polijas varētu ievērojami palielināt, ja tam būtu iespējams iegūt vajadzīgos līdzekļus un piemērotas laivas.⁶⁹⁸ Saskaņā ar H. V. Džonsona 16. un 22. maija ziņojumiem ASV Valsts sekretāram Vašingtonā, vispirms tika uzsāktas pārrunas ar igauņu pārstāvjiem par 1000 cilvēku pārvešanu no Igaunijas, kam sekoja sarunas ar latviešiem un lietuviešiem par 600-700 politisko intelektuāļu un rasistiski vajāto bēgļu evakuāciju no Latvijas un Lietuvas. Šādi plāni likās realizējami, lai gan veicamās operācijas solījās būt sarežģītas un bīstamas. To veiksmīgai norisei svarīgs bija laika faktors, tāpēc tās bija jāuzsāk jau vistuvākajā laikā. Uz vislielākās slepenības bāzes šie plāni bija pārbaudīti un pēc iespējas rūpīgi apspriesti arī I. C. Olsenam tiekoties ar atbildīgu Zviedrijas Ārlietu ministrijas pārstāvi, kurš bija ieinteresēts un labvēlīgi noskaņots kopīgai sadarbībai, izsakot ticību arī šo operāciju sekmīgai īstenošanai.⁶⁹⁹

1944. gada 3. maijā H. Karlsons informēja bijušo Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno par WRB darbību Zviedrijā un iespējamo cilvēku evakuēšanu pāri Baltijas jūrai. Sekoja V. Salnā pārrunas ar pārējo Baltijas valstu – Igaunijas un Lietuvas sūtņiem Stokholmā – Heinrihu Larateju (Laretei) un Vītautu Gili (Gyls), kuri vienojās par kopīgu sadarbību šo plānu realizēšanā. Jau detalizētāka latviešu bēgļu evakuācijas plānu un nosacījumu apspriešana turpinājās tuvākajās dienās, kad V. Salno uz sarunām pie sevis uzaicināja I. C. Olsens. 7. maijā V. Salnais par šo lietu informēja arī Stokholmā dzīvojošos latviešu diplomātus Valdemāru Kreicbergu⁷⁰⁰ un Jāni Tepferu,⁷⁰¹ kuri izteica savu atbalstu evakuācijas akcijas uzsākšanai. Nākošajā dienā V. Salnais atkal tikās ar I. C. Olsenu un vienojās par 1000 cilvēku evakuāciju no Latvijas.⁷⁰² 1944. gada 3. jūnijā kopīgā sanāksmē pie H. Karlsona, kurā piedalījās arī V. Salnais, Zviedriju nelegāli sasniegušais LCP loceklis un bijušais Latvijas ārlietu ministrs F. Cielēns un I. C. Olsens, pēdējais informēja latviešu pārstāvjus, ka pēc trim dienām viņš nodošot tiem 65 000 zviedru kronu nelegālas evakuācijas noorganizēšanai, un lūdza, lai V. Salnais informē Baltijas komitejas un Pasaules

⁶⁹⁸ RL, Record Group 220, Box. 110.

⁶⁹⁹ RL, Record Group 220, Box. 45. Dok. publ.: Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944 / Vol. I: General. - Washington: US Government Printing Office, 1966, p. 1049.

⁷⁰⁰ Valdemārs Kreicbergs (1912–1995) - III šķiras sekretārs Latvijas sūtniecībā Stokholmā. No 1942. gada 2. februāra strādāja ASV vēstniecības Speciālo ziņojumu nodaļā (Special Reporting Section) Stokholmā (NA II, Record Group 84, Entry 3201, Box. 1, 8).

⁷⁰¹ Jānis Tepfers (1898–1994) - bijušais ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Somijā. 1940. gada augustā pārcēlās uz Zviedriju, no 1942. gada strādāja par tulkku Zviedrijas Ārlietu ministrijā.

⁷⁰² HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 3.-8. maija ieraksti V. Salnā dienasgrāmatā.

ebreju kongresa pārstāvi Stokholmā Gilelu Štorhu (Storch),⁷⁰³ lai viņš „nesāk līdzīgas lietas uz savu galvu”, jo sākotnēji tika apsvērti arī iespēja ar viņa starpniecību organizēt vēl dzīvi palikušo Latvijas ebreju evakuāciju uz Zviedriju.⁷⁰⁴ Sanāksmes dalībnieki arī vienojās, ka F. Cielēns regulāri sniegs H. Karlsonam politiska satura ziņojumus par situāciju Latvijā.⁷⁰⁵ Naudas izmaksa latviešu evakuācijas fonda vajadzībām tomēr kavējās, kas V. Salnajam radīja pamatotas bažas, tāpēc 8. jūnijā viņš griezās pie H. Karlsona ar lūgumu noskaidrot šīs kavēšanās iemeslus, un savā dienasgrāmatā tajā pat dienā rakstīja: „Arī šodien no amerikāņiem naudas nav, arī nekādas ziņas nav [...] Igauni un lietuvieši naudu jau dabūjuši. Vai Latvija būtu nostādīta citādā stāvoklī? Kāpēc?”⁷⁰⁶ Iespējams, ka viens no kavēšanās iemesliem varēja būt I. C. Olsena sarežģītās attiecības un kritiskais viedoklis pret evakuācijā no Latvijas iesaistītajām personām, t.sk. neuzticēšanās V. Salnajam⁷⁰⁷, nepiepildījušās sākotnējās cerības uz G. Štorha līdzdalību,⁷⁰⁸ J. Tepfera un G. Štorha atsacīšanās dot savu parakstu par naudas saņemšanu, H. Karlsona, V. Salnā un citu baltiešu diplomātu šaubas par to vai būs iespējams sastrādāties ar F. Cielēnu⁷⁰⁹ utml.

⁷⁰³ Gilels Štorhs (1902-1983) - Pasaules ebreju kongresa un Baltijas komitejas pārstāvis Stokholmā. Viņa raksturojums ir atrodams I. C. Olsena 1944. gada 12. jūnija vēstulē ASV WRB direktoram Dž. Pīlam: „Pēc pārrunu beigām ar latviešu grupu, es apsvēru par vēlamu uz slepenības pamata informēt G. Štorhu par notikumu attīstību, jo biju nobijies, ka viņš varētu darboties citā virzienā un tā visu sabojāt. Viņš nekavējoties bija ļoti kritisks, uzsverot, ka daži no grupas ir piederējuši pronacistiskām un antisemitiskām partijām. Es jautāju viņam, vai viņš domā, ka man vajadzētu apturēt šo plānu, un viņš teica nē, jo viņš domāja, ka tam ir iespējami panākumi. Es jautāju viņam, vai viņš varētu ieteikt citu grupu, un viņš teica nē. Es jautāju viņam, vai viņam pašam ir kāds plāns kā gūt labākus panākumus, un viņš teica nē. Vēlāk viņš atnāca pie manis un teica, ka pēc viņa domām, bijušais Latvijas sūtnis ir negodīgs, tāpat kā viņa kolēģi, un tāpēc domājot, ka operācijā varētu notikt liela kukuļdošana. Es jautāju viņam, vai viņš būtu ar mieru darboties komitejā un palīdzēt pārraudzīt izdevumu kontroli, un viņš teica, ka viņš nevēloties uzņemties šādu atbildību bez pilnīgas kontroles. Tad viņš teica, ka šī grupa nemaz nemēģinātu glābt ebrejus. Es jautāju viņam vai viņš būtu ar mieru iesaistīties kā konsultants komitejā un iesniegt tai sarakstu ar iespējami glābjamo ebreju vārdiem un aptuvenām atrašanās vietām. Viņš teica nē, jo viņš nedomājot, ka izredzes uz panākumiem ir labas. Es jautāju viņam vēlreiz, vai man izbeigt šo programmu, un viņš teica nē”. (RL, Record Group 220, WRB 1944-45, Records that were classified „secret”. R-Y, Box. 72: Sweden).

⁷⁰⁴ Hindley M. Negotiating the Boundary of Unconditional Surrender: The War Refugee Board in Sweden and Nazi Proposals to Ransom Jews, p. 54.

⁷⁰⁵ Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj. – Västerås: Memento, 1964., 296. lpp.

⁷⁰⁶ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 8. jūnija ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā.

⁷⁰⁷ „Attiecībā uz latviešiem, Cielēns bija pēdējais sūtnis Somijā un pirms tam Latvijas ārlietu ministrs. Viņš liekas pārliecinošs un šķiet saprātīgs pretēji Salnajam, par kuru es neesmu pilnībā pārliecināts”. (RL, Record Group 220, File 73: Account of Iver C. Olsen War Refugee Board funds).

⁷⁰⁸ Vēsturnieks Mārgers Vestermanis, diemžēl nenorādot sniegtās informācijas izcelsmi, raksta par „skandalozo epizodi 1945. gada sākumā, kad kādi Latvijas Centrālās padomes pārstāvji Stokholmā mēģināja izkrāpt (sic! – U.N.) no ebreju aprindām lielu naudas summu, solot pārvest uz turieni simtiem ebreju sievieti, kuras itin kā slēpjoties Dundagas mežos, kas, protams, bija vistīrākais izdomājums” (Vestermanis M. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. – Rīga, 2007., 246. lpp.), kuras ticamība līdz šim nav guvusi apstiprinājumu citos vēstures avotos vai literatūrā.

⁷⁰⁹ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 10., 14. jūnija un 3. jūlija ieraksti V. Salnā dienasgrāmatā.

Neskatoties uz iepriekšminētajām problēmām 1944. gada 9. jūnijā V. Salnais un F. Cielēns tomēr saņēma no amerikāņiem 30 000 zviedru kronu, bet 28. jūnijā H. Karlsons izsniedza V. Salnajam čeku par vēl 20 000 zviedru kronām.⁷¹⁰ Saņemot naudu, V. Salnajam un F. Cielēnam ar saviem parakstiem vajadzēja apliecināt, ka viņi saprot, ka „šie līdzekļi ir nodoti mūsu rīcībā WRB vadībā, kas ir ASV valdības aģentūra, un, ka izdevumi no šiem līdzekļiem ir pakļauti visiem attiecībā uz tiem WRB dotajiem noteikumiem un nosacījumiem, kas ir pilnībā mums paziņoti. Tie galvenokārt ir sekojošie: izmantojot šos līdzekļus noteiktām glābšanas un palīdzības operācijām, kas attiecas uz cilvēkiem, kas ir draudošās briesmās no ASV valdības ienaidnieku puses Latvijā, mēs piekrītam atskaitīties par šiem izdevumiem pēc iespējas vispilnīgākajā un detalizētākajā veidā, periodiski ziņot par glābšanas un palīdzības operāciju statusu un sniegt pilnu informāciju, par evakuēto cilvēku skaitu un identitāti. Mēs turklāt apzināmies, ka turpmāko līdzekļu pieejamība šīm operācijām ir atkarīga no apjoma, kādā mēs pildīsim WRB norādījumus un uzdevumus. Mēs turklāt saprotam un piekrītam, ka visi īpašumi, kas tiks iegādāti ar WRB dotajiem līdzekļiem šīm operācijām, tiks pēc operācijas beigām pakļauti visiem norādījumiem, ko varētu dot WRB attiecībā uz tiem”.⁷¹¹ Šādas prasības baltiešu pārstāvjiem bija izvirzījis I. C. Olsens, kurš to pamatoja ar nepieciešamību uzsvērt viņu uzdevumu svarīgumu, kā arī, lai novērstu jebkurus mēģinājumu līdzekļu vieglprātīgai izmantošanai. Dažādām summām, kas izsniegtas katram no parakstītājiem, nebija kāda īpaša nozīme, jo tās bija atkarīgas vienīgi no viņu pašu sniegtās informācijas par neatliekamajām vajadzībām.⁷¹²

Apmēram puse no WRB saņemtajiem līdzekļiem bija paredzēta, lai iegādātos ātrlaivu, kas sekmīgi spētu šķērsot Baltijas jūru un uzņemt Latvijas krastā sapulcinātos latviešu bēgļus. 1944. gada 27. jūlijā V. Salnais un H. Karlsons sameklēja viņuprāt atbilstošu laivu, un divas dienas vēlāk, informējot I. C. Olsenu par padarīto evakuācijas lietā, lūdza viņam 40 000 zviedru kronu tās iegādei. Taču I. C. Olsens bija gatavs piešķirt tikai pusi no vajadzīgās summas, pie tam pieprasīja, lai V. Salnais apsola, ka „ja krievi būs ieņēmuši manu zemi, ka tad, lai mēs atsakoties no nelegālā trafika”, ko pēdējam arī nācās pieņemt, jo „citādi viņš [I. C. Olsens] man

⁷¹⁰ RL, Record Group 220, Box. 73; HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 28. jūnija ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā.

⁷¹¹ RL, Record Group 220, File 73: Account of Iver C. Olsen War Refugee Board funds.

⁷¹² Turpat.

nedotu naudas, bet bez tās nekādu trafiku nav iespējams uzturēt”.⁷¹³ 1944. gada 3. augustā V. Salnais kopā ar F. Cielēnu devās apskatīt citu ātrlaivu, kuras iegādei tagad bija nepieciešamas 11 500 zviedru kronas. Zināmas problēmas evakuācijas darbā radīja arī pastāvošās domstarpības un konkurence dažādu no Latvijas nākušo grupu vidū, ko I. C. Olsens raksturoja kā „lietu, kas, protams, saistīta ar personīgu greizsirdību un ir šausmīgi kaitinoša, nemaz nerunājot par laika tērēšanu”.⁷¹⁴ Kā tas kļuva skaidrs vēlāk, I. C. Olsena negatīvo priekšstatu par latviešiem ietekmēja arī sākotnēji pārāk lielā uzticēšanās no Latvijas uz Zviedriju nelegāli atbēgušai holokaustu pārdzīvojošai ebrejietei Zeldai Šepšselovičai-Andersonai,⁷¹⁵ kura izrādījās padomju drošības iestāžu aģente, un vēlāk darīja visu iespējamo, lai nomelnotu latviešus.⁷¹⁶ Lai arī kārtējā tikšanās 2. septembrī I. C. Olsens izturējās ārēji laipni un lūdza V. Salnajam noskaidrot vai kāda sieviete, zviedru ministra Johansona radniece, atrodas Rīgā, V. Salnajam radās iespaids, ka I. C. Olsens ir noskaņots pārtraukt finansēt nelegālo bēgļu laivu satiksmi no Latvijas uz Zviedriju. 1944. gada 9. septembrī V. Salnais, nododot sarakstu ar 740 no Latvijas evakuēto cilvēku vārdiem gan vēl saņēma 5000 zviedru kronu ar paskaidrojumu, ka vairāk naudas neesot.⁷¹⁷ Pie tam dažas nedēļas vēlāk - 29. septembrī I. C. Olsens paziņoja V. Salnajam, ka „Vašingtona pieprasot, lai izbeidzot evakuācijas akciju ar laivām par amerikāņu naudu” un norādīja, ka latviešu iegādātā ātrlaiva „Tony”, kaut arī tā bija avarējusi un tai bija nepieciešams remonts, ir jānogādā Stokholmas ostā. Pēdējā naudas izmaksa V. Salnajam notika 1945. gada 28. februārī, kad tas par savu gala ziņojumu par evakuācijas gaitu no I. C. Olsena saņēma 564 zviedru kronas.⁷¹⁸ Tādejādi kopumā

⁷¹³ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 29. jūlija ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā.

⁷¹⁴ RL, Record Group 220, WRB 1944-45, Records that were classified „secret”. R-Y, Box. 72: Sweden.

⁷¹⁵ „Viņa ir patiesi aizkustinoša figūra, kura redzējusi kā nogalina viņas tēvu, māti un māsu, un stipri cīnās ar sevi, lai neizdarītu pašnāvību. Esmu devis viņai dažādus mazus uzdevumus, lai nodarbinātu viņas prātu, un esmu ar viņu vairākkārt īsi aprunājies saistībā ar viņas palīdzības nozīmīgumu, lai paceltu viņas gara stāvokli. Viņas stāsts ir ļoti neparasts un noteikti vērsīs jūsu uzmanību pret faktu, ka tūkstoš gadu laikā neviens nedrīkst aizmirst, ko šie slepkavnieciskie nacisti padarījuši Eiropā”. (RL, Record Group 220, WRB 1944-45, Records that were classified „secret”. R-Y, Box. 72: Sweden).

⁷¹⁶ Zelta Šepšseloviča (Andersona, Haite) (1920-?) - 1944. gada 24. aprīlī ar LCP bēgļu laivu „Admirālis” nelegāli ieradās Zviedrijā kopā ar leitnantu Jāni Aleksandru Vabuli (1914-?) un lielu daudzumu ārzemju valūtas, 2 kilogramiem zelta un citām vērtslietām. Stājās sakaros ar PSRS vēstniecību Stokholmā, lai denuncētu latviešu bēgļus un „Zviedru-latviešu palīdzības komiteju” Stokholmā, t.sk. sagatavojot padomju propagandas rakstus zviedru komunistu presē. 1945. gada otrajā pusē kopā ar J. Vabuli bija spiesti bēgt no Zviedrijas, bet pēc atgriešanās Rīgā 1946. gada janvārī ņēma dalību latviešu nacionālo partizānu denuncēšanā un apcietināšanā LPSR VDK. Vēlāk ievietota psihiatriskajā slimnīcā, 1970. gados emigrējusi uz Izraēlu. (LR ĀMA, VS; LVA, 1986. f., 1. apr., 3317. , 4721. l.).

⁷¹⁷ HI, V. Salnais, Box. 1, 1944. gada 10. septembra ieraksts V. Salnā dienasgrāmatā.

⁷¹⁸ RL, Record Group 220, Box. 73.

ASV Kara bēgļu padomes sniegtais finansējums nelegālai politisko bēgļu pārvešanai no nacistu okupētās Latvijas pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju sasniedza 55 564 zviedru kronas.⁷¹⁹ Par piešķirtiem naudas līdzekļiem WRB uzstādīja latviešiem prasības eventuāli no Latvijas evakuēt Rietumu sabiedroto karagūstekņus, latviešu inteliģenci, prietumnieciski noskaņotus politiķus un viņu ģimenes, ebrejus, vācu armijas dezertierus. Kā izrādījās vēlāk, pilnā apmērā šīs prasības gan nebija iespējams izpildīt finansējuma nepietiekamības un kara apstākļu dēļ.⁷²⁰

5. 2. Bēgļu laivu akciju norise un rezultāti.

Saskaņā ar oficiāli reģistrētiem datiem līdz Otrā pasaules kara beigām Zviedrijā bija ieradušies 4559 latviešu bēgļi, no kuriem pirms tam 325 bija nodarbināti māsaimniecībā, 246 bija zvejnieki, 206 jūrniece, 183 ierēdņi, 180 grāmatveži un mazāks skaits daudzu citu profesiju pārstāvju. 985 personas nebija norādījušas savu nodarbošanos, bet 908 bija skolnieki un mazi bērni.⁷²¹ 2077 no šiem bēgļiem Zviedrijā bija ieradušies individuālā kārtā, bet 2541 bēgļis te bija nonācis Latvijas Centrālās padomes organizētās bēgļu laivu akciju rezultātā. LCP pārvesto laivu skaitā ietilpa vismaz 957 cilvēki, kuri bija ieradušies Gotlandē ar Zviedrijas Aizsardzības štāba atbalstītām laivām un ap 700 cilvēku te bija atvesti ar ASV Kara bēgļu padomes finansētām laivām.⁷²² Jāņem gan vērā, ka daļa šo braucienų notika, vienā un tajā pašā reizē izmantojot gan zviedru tehnisko, gan amerikāņu finansiālo atbalstu, bet lielu daļu no laivu braucieniem LCP laivu pārcēlāji veica neatkarīgi no zviedru un amerikāņu palīdzības.

5. 2. 1. Laivu braucieni starp Kurzemi un Gotlandi.

Pirmais C biroja organizētais laivas brauciens uz Latviju notika 1944. gada 31. janvārī no Jugārnas (Ljugarn), kad ar laivu „Mednieks” uz dzimteni kopā ar citiem apkalpes locekļiem devās LCP kurjers E. Andersons, kura uzdevums bija divu nedēļu laikā ievākt informāciju par militāriem apstākļiem, iegūt fortifikāciju skices, lidlauku novietojumu kartes un citus materiālus, ko bija palīdzējušas sagādāt viņa kontaktpersonas Latvijā. Tā pati laiva „Mednieks” 11. februārī viņu aizveda atpakaļ

⁷¹⁹ Turpat.

⁷²⁰ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945, 145.-146.lpp.

⁷²¹ Turpat, 237. lpp.

⁷²² RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F 1: Vol. 17, 18; RL, Record Group 220, File 72.

uz Gotlandi, pirms tam izsēdinot Kurzemes krastā citu zviedru izlūkdienesta savervētu personu. Līdzīgā veidā noritēja arī turpmākie C biroja atbalstītie laivu braucieni, no kuriem astoņi tika organizēti ar mērķi nogādāt Latvijā savus aģentus, bet pārējo uzdevums bija nogādāt Zviedrijā konkrētas personas, to iztaujāšanai vai instruēšanai.⁷²³ Bez tam vairumu atpakaļbraucienu laivu pārcēlāji izmantoja, lai pārvestu pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju latviešu bēgļus. Laika posmā no 1944. gada 31. janvāra līdz 1945. gada 5. martam ar C biroja atbalstu no Zviedrijas uz nacistu okupēto Latviju kopā notika 37 oficiāli reģistrēti braucieni,⁷²⁴ no kuriem sekmīgi bija 27, bet neveiksmīgi 10, jo četras laivas pārtvēra vācieši, bet sešas bija spiestas atgriezties atpakaļ Gotlandē, jo bija vai nu ceļā apšaudītas vai arī nespēja tuvoties Kurzemes piekrastei dēļ pārāk spēcīgās krasta apsardzes.⁷²⁵

Sakarā ar Vācijas militārā stāvokļa strauju pasliktināšanos no 1944. gada septembra C biroja organizētie braucieni uz Baltijas valstīm pakāpeniski tika pārtraukti. To norisi negatīvi ietekmēja arī Padomju Savienības vēstniecības Stokholmā atbalstītā pret baltiešu bēgļiem vērsta propagandas kampaņa zviedru komunistiskajā presē. Tās kulminācija bija laikraksta "Ny Dag" 1944. gada 17. oktobra publikācija „Baltiešu fašisti lielā skaitā Zviedrijā. Zviedru varas iestādes un Amerikas vēstniecība kā organizatori?”⁷²⁶, kas izsauca arī starptautisku rezonansi. Pēc zviedru vēsturnieka Larsa Eriksona domām, kaut arī "Ny Dag" žurnālisti reizēm apmeklēja baltiešu bēgļu nometnes, PSRS ar savu aģentu palīdzību bija ieguvusi informāciju par Zviedrijas kontrolētajiem laivu braucieniem pāri Baltijas jūrai un tai bija liela interese šo satiksmi pārtraukt, lai tā netraucētu padomju reokupācijai Baltijas

⁷²³ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2; Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 108.

⁷²⁴ No Zviedrijas uz Igauniju no 1944. gada 16. februāra līdz 24. augustam notika 13, bet uz Lietuvu no 1943. gada 16. decembra līdz 1944. gada 7. oktobrim norisinājās 14 zviedru C biroja atbalstīti nelegālie laivu braucieni (KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.).

⁷²⁵ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2; Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 110-113.

⁷²⁶ Ny Dag. - October 17, 1944; Par šo publikāciju V. Salnais tajā pašā dienā Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam rakstīja: „Visas zīmes rāda, ka evakuācijas akcija jau šinīs dienās izbeigsies. Pret to ir atklājusi veselu kampaņu šejienes komunistu avīze „Ny Dag”. Šai kampaņā liela loma piekrīt, kā viss norāda, dažiem komunistu aģentiem-provokatoriem, kas še jau dažus mēnešus atpakaļ atsūtīti un kuriem apmēram jau esam uz pēdām. Līdz ko par tiem būs pilnīga skaidrība, nekavējoši ziņošu Tev viņu vārdus”. (LR ĀMA, VS), bet I. C. Olsens 1944. gada 20. novembra noslēguma pārskatā par ASV Kara bēgļu padomes operācijām Zviedrijā paskaidroja, ka „visaktīvākā kritika par Baltijas glābšanas programmu sākās oktobrī komunistu presē Zviedrijā, daudz no kuras tika velfta ASV vēstniecības finansiālajai dalībai. Tika izteiktas apsūdzības, ka daudzi no šiem bēgļiem bija pronacistiski un pretpadomju noskaņoti, un bija kara noziedznieki, kas bēg no Krievijas soda. Fakti bija ļoti pārspīlēti un sagrozīti, it īpaši par patiesajiem faktiem par amerikāņu darbību. Vēstniecība ieņēma pozīciju, ka šīs apsūdzības ir absurdas un provokatīvas un apņēmas neatbildēt uz tām” (RL, Record Group 220, File 72).

valstīs pēc vācu karaspēka sakāves.⁷²⁷ Ne tik ļoti par šādu vajadzību ir pārliecināta latviešu vēsturniece Argita Daudze, kura uzskata, ka viens no pieņēmumiem, kādēļ 1944.-1945. gadā bēgļu laivu satiksme noritēja samērā veiksmīgi, varētu būt, ka padomju militārajai aviācijai bija jāsaudzē padomju aģenti, kas atradās bēgļu laivās, pārvietojoties no viena Baltijas jūras krasta uz otru.⁷²⁸ Šāds apgalvojums gan jāvērtē samērā kritiski, ņemot vērā, ka absolūtais vairums latviešu bēgļu ar laivām uz Zviedriju devās vēl pirms tam, kad Baltijas jūras ūdens un gaisa telpa bija nonākusi PSRS kontrolē, pēc kā no Kurzemes krasta uz Zviedriju atgāja daudz mazāks skaits bēgļu laivu.

1944. gada 16. decembrī C biroja vadītājs majors K. Petersēns līdzšinējo darbību Baltijas valstīs pavēlēja pilnībā izbeigt. Kapteini A. Johansonu izsauca uz speciālu sanākumi Stokholmā, Gotlandē esošos latviešus plānoja pārvietot, bet viņu laivas aiztransportēja citur. Arī Zviedru-latviešu palīdzības komitejas sekretāru L. Siliņu informēja par to, ka C birojs vairāk nedrīkst izsniegt atļaujas latviešu laivām izceļot no Gotlandes un līdzšinējā sadarbība ir jāpārtrauc.⁷²⁹ Zviedru izlūkdienesta tālāko sadarbību ar baltiešiem negatīvi ietekmēja arī jau 1945. gada janvārī pēc Zviedrijas Sociālo lietu ministrijas (Socialdepartementet) rīkojuma uzsāktā Stokholmas kriminālpolicijas izmeklēšana par C biroja organizētiem laivu braucieniem uz Latviju, īpaši interesējoties par to, cik lielā apjomā Latvijā tika novietoti radio raidītāji, no kurienes tika iegūtas navigācijas kartes un kas piegādāja degvielu? Policijai bija uzdots arī izmeklēt Zviedru-latviešu palīdzības komitejas darbību, īpašu uzmanību pievēršot iespējamām nacistiskām vai antibreijiskām tendencēm tās darbā.⁷³⁰ Līdzīgus jautājumus centās noskaidrot arī 1945.-1946. gadā darbojošās t.s. „Sandlera komisija” jeb Zviedrijas Parlamentārā izmeklēšanas komisija par bēgļu jautājumiem un drošības dienestu Riharda Sandlera (Sandler) vadībā.⁷³¹

⁷²⁷ Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 113.

⁷²⁸ Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939-1991, Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2010., 95. lpp.

⁷²⁹ KA, Försvarsstaben, C-byrå, F I, Vol. 2.

⁷³⁰ KA, Försvarsstaben, Säkerhetsavdelningen, F VIII, e:13.

⁷³¹ „Sandlera komisija” - Zviedrijas Parlamentārā izmeklēšanas komisija par bēgļu jautājumiem un drošības dienestu, kuru vadīja pirmskara laika ārlietu ministrs Rihards Sandlers. Tās darba rezultātā tapa četri gala ziņojumi, no kuriem vēlāk tika publicēti trīs: 1) par izturēšanos pret bēgļiem (SOU 1946:36), 2) par drošības dienestu aktivitātēm (SOU 1946:93), 3) par izmeklēšanas rezultātiem Baltijas bēgļu jautājumā (bija slepens līdz 1985. gadam) (RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F I, Vol. 18).

Tomēr laivu braucieni starp Zviedriju un Latviju neapsīka pavisam. Saskaņā ar Zviedrijas Aizsardzības štāba atskaiti, pēc 1944. gada decembra vidus gan notika vēl tikai atsevišķi braucieni. Iespējams, ka tam varēja būt sekojoši iemesli. Pirmkārt, Vācijas atkāpšanās bija aizgājusi tik tālu, ka Vācijas uzbrukums Zviedrijai – fronšu iztaisošanas nolūkos kļuva pilnīgi nereāls. Tāpēc mazinājās C biroja vajadzība saņemt informāciju par Vācijas karaspēka izvietojumu Baltijas valstīs. Otrkārt, publicitāte ap šiem ceļojumiem nozīmēja, ka bija jāatmet iespējamus plānus veikt izlūkdienesta operācijas, lai noskaidrotu Padomju Savienības karaspēka izvietojumu.⁷³² Pēdējā C biroja atbalstītā laiva „Guna” ar tās vadītājiem Kārli Pruli un Jāni Priedoliņu un vēl kādu personu, kas bija jāatstāj Latvijā, 1945. gada 5. martā izbrauca no Faresundas (Färösund), kur atgriezās pēc divām dienām ar līdzpaņemtiem 57 latviešu bēgļiem.⁷³³

ASV WRB finansētās laivas ar bēgļiem no Latvijas uz Zviedriju devās laika posmā no 1944. gada jūnija sākuma līdz septembra beigām, kad pāri Baltijas jūrai notika vismaz 18 laivu braucieni. Saskaņā ar V. Salnā un F. Cielēna 1944. gada 6. septembra ziņojumu I. C. Olsenam par Latvijas bēgļu evakuācijas aktivitātēm 1944. gada jūnijā-augustā, jau maija otrā pusē bija radušies objektīvi politiski apstākļi, kas prasīja steidzami un bez kavēšanās sākt noteiktu Latvijas iedzīvotāju kategoriju evakuāciju. Sekojot panāktajai vienošanai ar ASV Kara bēgļu padomi, jūnija sākumā tika sperti visi soļi ar nolūku paveikt šajā krastā tāpat kā otrā, visas nepieciešamās organizatoriskās prasības un paralēli šim uzdevumam pēc iespējas veikt pašu evakuāciju. Bez gaidīšanas, kad būs iegādātas pilnīgi piemērotas laivas komunikācijai ar otru krastu – šī iegūšana bija ļoti sarežģīta dažādu iemeslu dēļ, lielākoties piemērotu tipu trūkuma dēļ – tika izmantotas laivas, kas bija visvieglāk pieejamas - Latvijas pilsoņu zvejas laivas, ar ko tie iepriekš bija atbēguši uz Zviedriju.⁷³⁴ Līdz 1944. gada 4. septembrim civilo bēgļu evakuācijai no Latvijas bija iztērētas 36 088 zviedru kronas, no kurām lielākos izdevumus sastādīja 9975 kronas kā atalgojums laivu apkalpēm,⁷³⁵ 9500 kronas par ātrlaivas „Tony”⁷³⁶ iegādi, 6400 kronas par

⁷³² Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, S. 114.

⁷³³ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.; Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane., 218.-221. lpp.

⁷³⁴ RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1; LR ĀMA, LA, 443. kaste.

⁷³⁵ V. Salnā un F. Cielēna parakstītajā pārskatā par evakuācijas līdzekļu izlietojumu uz 1944. gada 4. septembri bija uzsvērts, ka trīs mēnešu laikā 11 cilvēki bija nodarbināti par algu un atalgojumu. Pieņemot, ka katrs no viņiem strādāja veselu mēnesi, vidējā alga vienai nodarbinātai personai bija

diviem „Ocean Ford” jūras motoriem, bet 3155 kronas prasīja izdevumi par laivu transportēšanu un degvielu. Bez tam 2044 kronas tika tērētas arī kā finansiālā palīdzība (preces u.c.) dzimtenes organizācijai Latvijā, bet 1141 krona bija ieguldīta dāvanās un kompensācijās dažādām amatpersonām par pakalpojumiem evakuācijas lietā.⁷³⁷

Nākošais V. Salnā un F. Cielēna ziņojums I. C. Olsenam par Latvijas pilsoņu evakuāciju uz Zviedriju tapa 1944. gada oktobrī, situācijā, kad ar ASV WRB finansiālo atbalstu veiktās bēgļu laivu akcijas, dažādu apstākļu dēļ, t.sk. pateicoties 17. oktobra laikraksta „Ny Dag” publikācijai aiziotāžai, oficiāli jau bija izbeigtas. Par iepriekšējā perioda evakuācijas apstākļiem te bija paskaidrots, ka situācija uz jūras un arī otrā krastā kļuvusi tāda, kas laivu nosūtīšanu uz Latviju padarījusi par neiespējamu, jo tagad tās nonākušas ne tikai zem vācu uguns, kā tas bijis gandrīz līdz septembra vidum, bet arī zem padomju gaisa un citāda veida uzbrukumiem. Tikai jūlija beigās un augusta sākumā, pēc Sarkanās armijas ofensīvas Latvijas teritorijā, nacistu administrācijā bija iestājies lielāks apjukums, dēļ kā radās vieglāki apstākļi bēgļu saplūšanai no attālākajiem apgabaliem Kurzemes krastā. Bet drīz vien vācu administrācija neieņemtajos apgabalos krastu apsardzību pat pastiprinājusi un noorganizējusi labāk, nekā tas bijis iepriekš. Vācieši vienā vai otrā vietā tik stingri nav raudzījušies uz laivu nobraukšanu no Latvijas piekrastes, bet toties ieviesuši daudz stingrāku pārraudzību par visa veida satiksmes līdzekļu tuvošanos Latvijas krastam. Arī stāvoklis uz jūras bija stipri pasliktinājies. Ļoti bieži valdīja jau stipri vētrains laiks, un pēc tam, kad Sarkanā armija bija ieņēmusi Igauniju, uz jūras bez vācu sardzes kuģiem bija jābaidās arī no padomju uzbrukumiem. Šādos bīstamos un sarežģītos apstākļos nenovērtējami nopelni izrādījās nelegālās laivu satiksmes tehniskajiem darbiniekiem, kuri ar savu uzņēmību, drošsirdību un apbrīnojamu bezbailību un uzpurēšanos veica evakuācijas praktisko darbu. Kopumā visās laivu apkalpēs 1944. gada septembra mēnesī un oktobra sākumā īsāku vai garāku laika posmu bija nodarbināti 24 cilvēki, no kuriem astoņi nebija atgriezušies Zviedrijā un par viņu likteni uz šo brīdi nekas nebija zināms. Kā nelabvēlīgs faktors

302,27 zviedru kronas, kas bija ievērojami mazāk nekā bija plānots iepriekš, t.i. 500 zviedru kronu mēnesī (RL, Record Group 220, Box. 72).

⁷³⁶ Par ASV Kara bēgļu padomes līdzekļiem iegādātā ātrlaiva „Tony” bija domāta kuģošana pa ezeriem, nevis pa jūru, tāpēc tā izrādījās nepiemērota bēgļu pārvešanai uz Zviedriju, un tās brauciens uz Latviju 1944. gada 10. septembrī nebija veiksmīgs (Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 228.-229. lpp).

⁷³⁷ RL, Record Group 220, Box. 72.

evakuācijai šeit pat bija atzīmēta arī pēdējā laikā vērojamā zviedru administratīvā aparāta negatīvā nostāja pret šādām aktivitātēm, kā arī uzsvērts, ka I. C. Olsena jau 1944. gada 28. septembrī dotais norādījums par bēgļu evakuācijas ar ASV WRB iegādātiem satiksmes līdzekļiem pārtraukšanu ir ticis stingri ievērots.⁷³⁸

5. 2. 2. Nelegālie radio sakari starp Zviedriju un Latviju.

Pēc tam, kad Latvijas Centrālajai padomei izdevās noorganizēt nelegālu bēgļu laivu satiksmi pāri Baltijas jūrai, radās arī nepieciešamība pēc slepeniem radiosakariem ar Zviedriju. Ar šifrētu radio telegrammu palīdzību varēja paziņot laivu ierašanās laikus un vietas, kā arī sniegt dažādu citu svarīgu militāra un politiska rakstura informāciju par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā. No Baltijas valstīm sūtītos radio ziņojumus uztvēra Zviedrijas Bruņoto spēku radio izlūkdienests (Försvarets Radioanstalt) FRA, kas pēc tam tās nodeva tālāk C birojam. Viena no vadošajām Zviedrijas radio izlūkdienesta amatpersonām bija kapteinis Tāge Svensons (Svensson), kurš bija atbildīgs par sakariem ar C biroju, t.sk. vairākām ļoti slepenām operācijām. Bez viņa ar radio novērošanu Baltijas valstīs bija saistīti vēl citi FRA darbinieki, t. sk. Ēks Rosbijs (Rossby) un radio inženieris Bertils Arvidsons (Arvidsson).⁷³⁹ Lai piesardzīgā veidā pārbaudītu raidītāju darbību, Bruņoto spēku štābs katru nedēļu, noteiktos laikos, no raidītājiem saņēma signālus. Vēlāk atstarpī starp ziņu saņemšanu pagarināja, lai tās tiktu saņemtas reizi mēnesī. Vairāki radio raidītāji nedarbojās vai tika pārmesti pāri bortam, kad tuvojās kāda Vācijas patruļu laiva. Savervētās personas, kuru laivas izbrauca no Nīneshamnas, ar nepieciešamajām radio iekārtām pirms izbraukšanas personīgi apgādāja C biroja darbinieks S. Heplings. Citos gadījumos radio iekārtas pa tiešo tika nosūtītas uz Gotlandi.⁷⁴⁰

Pastāvēja dažādi viedokļi par radiatoraidītāju izvietojuma nolūkiem. Pēc zviedru izlūkdienesta kapteiņa H. Ternberga domām, tos vajadzēja lietot tikai, lai paziņotu par Vācijas uzbrukuma draudiem nevis, lai regulāri nodotu informāciju. Zviedru puse radiatoraidītājus parasti izmantoja, lai pārraidītu ziņas par piemērotiem laivu un ar tām braucošo aģentu ierašanās un atgriešanās laikiem. Savukārt, latviešu pretošanās kustībai bija nolūks un vajadzības šos raidītājus lietot arī savās interesēs,

⁷³⁸ Turpat; LR ĀMA, LA, 443. kaste, VS.

⁷³⁹ McKay C. G., Beckman B. Swedish Signal Intelligence 1900-1945. - London: Frank Cass Publishers, 2003, p. 204.

⁷⁴⁰ RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F I, Vol. 18; Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 108-109.

pa tiem pārraidot arī cita rakstura informāciju. Saskaņā ar bijušā LCP radiotelegrāfista Borisa Mangolda sniegtajām liecībām, no Latvijas uz Zviedriju nosūtītajām radiotelegrammām nereti bija divi „stāvi”. Viens bijis oficiālais teksts vācu valodā, adresēts Zviedrijas Aizsardzības štābam, bet zem tā, pašiem zviedriem to nezinot, atradies vēl otrs slepens „zemteksts”, ko esot varējuši saprast tikai L. Siliņš un citi LCP pārstāvji Zviedrijā.⁷⁴¹ Kopumā slepeno radiosakaru uzturēšanā bija iesaistīti vairāki radisti, kā arī citi cilvēki, kas veica dokumentu šifrēšanu, meklēja piemērotas raidīšanas vietas, atsevišķos gadījumos nodrošināja apsardzi raidījumu laikā, sagādāja transportu un nepieciešamos personas dokumentus vai pildīja citus pienākumus. Nelegālā darba veikšanu nereti atvieglāja tas, ka tā dalībnieki bija nodarbināti dažādos dzelzceļa un elektrotehnikas uzņēmumos, kas ļāva iegūt vajadzīgās radio detaļas un brīvi pārvietoties ar vilcienu, lai nokļūtu vajadzīgajā raidīšanas vietā.⁷⁴² Domājams, ka konspirācijas nolūkos, uz Zviedriju raidošie LCP radiotelegrāfisti ne vienmēr bija savā starpā pazīstami, tāpat viņu rīcībā varēja būt tikai aptuvena informācija par pārraidīto ziņu adresātu.⁷⁴³

Iespējams, ka pirmie radioraidītāji uz Latviju slepeni tika nogādāti jau 1944. gada jūnijā, par ko liecina sūtņa Stokholmā V. Salnā 28. jūnijā rakstītā un vēlāk nelegāli Latvijā nogādātā vēstule LCP priekšsēdim K. Čakstem, kas noslēdzas ar vārdiem: „Vēl laipns lūgums paziņot, vai „kastes” esiet saņēmuši un cik skaitā? Kad sāksiet ar tām strādāt?”⁷⁴⁴ Saskaņā ar citām ziņām 12. jūlijā Kurzemē no Gotlandes kopā ar līdzpaņemtu radioraidītāju ieradās LCP dalībnieki L. Siliņš, Rihards Zande un Pēteris Klibiķis. Pēc dažām dienām viņi kopā ar no Ventspils atbraukušiem Alfonu Priedīti un kapteini Kristapu Upelnienu, kuram tobrīd jau bija zināms par gaidāmo ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas izveidošanu (bet, ne par tās atkāpšanos uz Kurzemi – U.N.), kā arī tur jau nelegāli dzīvojošiem A. Arnīti un E. Andersonu, piedalījās slepenā sanāksmē Ventspils apriņķa Ventas pagasta Tārgales „Dzelmēs”, kur vienojās

⁷⁴¹ Latvijas Okupācijas muzejs (turpmāk – LOM), LPKDA arhīvs.

⁷⁴² Turpat.

⁷⁴³ Bijušais radio tehniķis Haralds Ozols (1917-2009) atcerējās, ka laikā, kad notikusi attiecīgā darbība, par tās organizētājiem viņam bijusi tikai vispārēja nojauta. Saņēmis uzaicinājumu kļūt par radio sakarnieku, viņš ar sajūsmu tūlīt ķēries pie darba. Arī ikviens ar ko nācies sadarboties, veltījis šai lietai visu sirdi un cits citu visādi atbalstījis. (Latvijas Okupācijas muzejs (turpmāk – LOM), LPKDA arhīvs). Arī Kurts Grīnups (1919-2009), kurš kopā ar H. Ozolu bija iesaistīts atsevišķu radio telegrammu šifrēšanā un pārraidīšanā, vēlāk atzina, ka nav zinājis vai telegrammas tiek raidītas angļiem, zviedriem vai amerikāņiem. Ka tas noticis LCP uzdevumā noskaidrojies tikai 50 gadus vēlāk, satiekot L. Siliņu, kurš pieņēmis raidītās radiotelegrammas. (Grīnups K. Cauri komunistu ellei. – Rīga, 2005., 20. lpp.).

⁷⁴⁴ LR ĀMA, LA, 247. kaste; LR ĀMA, VS.

par radiosakaru uzturēšanu ar Zviedriju.⁷⁴⁵ Vēlāk R. Zande un P. Klibiķis devās uz Rīgu, kur tikās ar elektrouzņēmuma „Siemens” tehniķi Haraldu Ozolu, kurš nelegālo radiosakaru pārraidīšanai sarunāja savu draugu un dienesta biedru Latvijas armijas sakaru bataljona radiotelegrāfistu kursus B. Mangoldu.⁷⁴⁶ Pēc četrām dienām R. Zande saņēma divas raidītājus. No Zviedrijas atvestais raidītājs, kas bija noslēpta Ventspils apriņķa Landzes muižā pie mācītāja Jāņa Pīlmaņa, nedarbojās, taču R. Zandem kopā ar H. Ozolu izdevās salabot otru, no ģenerāļa J. Kureļa cilvēkiem iegūto radiatoraidītāju.⁷⁴⁷ Pēc citām ziņām, to gan paveica B. Mangolds.⁷⁴⁸ 28. jūlijā Rīgas apriņķa Skrīveru pagasta „Robežu” mājās sākās ģenerāļa J. Kureļa grupas organizēšana, kuras sastāvā kā radists tagad darbojās R. Zande, bet par viņa palīgiem kļuva P. Klibiķis un B. Mangolds. Var piekrist latviešu vēsturniekam Dzintaram Ērglim, kurš analizējot LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas attiecības, ir nonācis pie slēdziena, ka kureliešus nevar pilnībā uzskatīt par LCP rīcībā esošu bruņotu spēku, taču vienlaikus nevar arī noliegt viņu ciešo sadarbību, kas vistiešāk izpaudās tieši radio sakaru uzturēšanā ar Zviedriju.⁷⁴⁹

Pirmie mēģinājumi nodibināt radiosakarus ar Zviedriju gan bija nesekmīgi, kaut arī LCP radisti pat izbrauca uz Baltijas jūras piekrasti, taču pēc dažām dienām R. Zandem tomēr izdevās uztvert zviedru militārā izlūkdienesta raidstaciju. Kurts Grīnups savās atmiņās, acīmredzot, gan kļūdoties par vairākiem mēnešiem, raksta, ka pirmais raidījums uz Zviedriju īstenots jau 1944. gada pavasarī no Daugmales pagasta „Ausekļiem”. No ģenerāļa J. Kureļa štāba doti ziņojumi pārraidīšanai, kurus K. Grīnups šifrējis, bet H. Ozols pārraidījis. Radiotelegrammu pārraidīšana norisinājusies katru ceturtdienu no dažādām vietām – Siguldas, Jūrmalas, Rīgas.⁷⁵⁰ Saskaņā ar L. Siliņa sniegto informāciju, pirmās telegrammas uz ārzemēm esot noraidītas 1944. gada jūlijā ar ģenerāļa J. Kureļa grupas atbalstu no Skrīveriem, Mazsalacas, Lēdmanes, Mālpils, Allažiem, kā arī vēlāk no Dundagas un Ventspils apkārtnes un Rīgas,⁷⁵¹ pēc citām ziņām arī no Jūrmalas un Doles salas.⁷⁵² Tomēr līdz šim nav

⁷⁴⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 28635. l., 1. sēj., 125.-148. lp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 62. lpp.

⁷⁴⁶ H. Ozola 2008. gada 4. oktobra vēstule U. Neiburgam.

⁷⁴⁷ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 62. lpp.

⁷⁴⁸ B. Mangolda 2008. gada 11. septembra vēstule U. Neiburgam.

⁷⁴⁹ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 61.-75. lpp.

⁷⁵⁰ Grīnups K. Cauri komunistu ellei, 20. lpp.

⁷⁵¹ Andersons E. Siliņš L. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945, 284. lpp.

⁷⁵² B. Mangolda, H. Ozola, K. Grīnupa sniegtā informācija U. Neiburgam.

izdevies atrast kādu dokumentālu apstiprinājumu, vai kāds šīs radiotelegrammas uztvēra arī Zviedrijā. Saskaņā ar ASV izlūkdienesta OSS 1944. gada 3. augusta slepeno ziņojumu, kas balstījās uz kāda sabiedrībā pazīstama Latvijas iedzīvotāja 1. augustā sniegto informāciju, pirmā LCP raidītā radiotelegramma Zviedrijas Bruņoto spēku štābu bija sasniegusi 17. jūlijā, un tajā bija teikts, ka „1) krievu izturēšanās nav uzlabojusies. Vietās, kur tie uzturas, tiek veiktas abu dzimumu un visu vecumu iedzīvotāju masu slepkavības, 2) Latviešu leģions un partizāni ir apņēmušies cīnīties pret krieviem līdz pēdējam vīram. Tomēr viņus aizkavē vācu politika, sūtot latviešu leģionārus kaujā pret tankiem bez artilērijas aizmugures atbalsta. Ļoti nepieciešamas prettanku šautenes, 3) Latvijas iedzīvotāji lūdz Sarkanā Krusta iejaukšanos un aizstāvību pret vācu un krievu rīcību. Viņi lūdz Zviedrijai palīdzību sieviešu un bērnu evakuācijā”.⁷⁵³ Tikmēr, pēc LCP dalībnieka L. Siliņa sniegtās informācijas, viena no pirmajām 1944. gada jūlijā no Latvijas uz Zviedriju nosūtītā telegramma ietvēra ziņas, ka „Viesturs (L. Siliņš – U.N.) un pārējie izglābušies. Laiva vācu krasta sardzes rokās. Knaģis (K. Upelniēks – U.N.) un Čīgāns (V. Tepfers – U.N.) satika Viesturu. Bērzs (B. Kalniņš – U.N.) apcietināts 12. jūlijā. Darbu turpinām. Jāuzsāk bēgļu evakuācija. Viesturs atgriezīsies. Knaģis.”⁷⁵⁴

Vēsturnieks Dz. Ērglis, balstoties uz pēckara padomju drošības iestāžu dokumentiem, raksta, ka pēc Sarkanās armijas izlaušanās līdz Rīgas jūras līcim pie Tukuma 1944. gada 30. jūlijā, R. Zande pārcēlies uz Rīgu, kur viņam neizdevies atjaunot radiosakarus ar Zviedriju, bet pēc tam, kad vācu armija atkarojusi koridoru starp Kurzemi un Rīgu (tas notika 20. augustā – U.N.), viņš devies uz Ventspili, atstājot ģenerāļa J. Kureļa grupu bez radista un līdz ar to bez tiešiem sakariem ar ārzemēm.⁷⁵⁵ Iepriekšminētais ļauj pieņemt, ka no 30. jūlija līdz 20. augustam radiosakari ar Zviedriju bija pārtraukti. Līdz šim publicētās LCP radiotelegrammas ļauj arī uzskatīt, ka līdz 1944. gada septembra beigām, kad ģenerāļa J. Kureļa grupa pārcēlās uz Kurzemi, tās paspārnē darbojošies radisti bija pārraidījuši uz Zviedriju vismaz desmit īsus informatīvus ziņojumus, kuru vidū bija gan ziņas par LCP darbību un atsevišķu tās dalībnieku atrašanos nacistu apcietinājumā, gan ticamu un arī nepārbaudītu un pārspīlētu informāciju par komunistu represijām pret civiliedzīvotājiem padomju reokupētajos Latvijas apgabalos, kā arī dažādas citas ziņas

⁷⁵³ NA, Record Group 226, Entry 21, Box. 394, File L 44959.

⁷⁵⁴ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 286. lpp.

⁷⁵⁵ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 63. lpp.

par tā brīža aktuāliem notikumiem. To saturs, ņemot vērā kara darbības radīto dramatismu, nereti bija ar dažādu ticamības pakāpi. Ja patiesībai atbilda radio ziņojumos minētie fakti par vācu drošības iestāžu veiktajiem LCP līderu K. Čakstes, Bruno Kalniņa un Ludviga Sējas arestiem 1944. gada vasarā un citu latviešu patriotu spīdzināšanu Rīgas SD Reimersa ielā un vēlāko nosūtīšanu uz koncentrācijas nometnēm Vācijā, tad tikai daļēji patiesas bija pārraidītās ziņas, ka „630 iedzīvotāji no Ļaudonas un apkārtnes 1944. gada 6. augustā sadzīti kādā laukā un bez vecuma un dzimuma izšķirības, kopā ar bērniem, apšauti ar ložmetēju uguni”, bet „Jelgavā boļševiki izvarojuši un noslepkavojuši 150 sievietes un Krustpilī visi nošauti, kas nav varējuši uzrādīt komunistu partijas karti”.⁷⁵⁶ Kaut arī nav noliedzams, ka Sarkanās armijas atgriešanos Latvijā pavadīja vardarbība pret civiliedzīvotājiem, šeit minētās norises drīzāk ir jāvērtē kā panikas apstākļos radušās pārspīlētas baumas, nevis īstenība.

Jauns posms slepeno radiosakaru uzturēšanā ar Zviedriju iezīmējās pēc ģenerāļa J. Kureļa grupa pārcelšanās uz Kurzemi un Latvijas galvaspilsētas Rīgas nonākšanas otrreizējās padomju okupācijas varas pakļautībā. Kā zināms, no 23. līdz 29. septembrim kurelieši uzturējās Talsu apriņķa Strazdes muižā, bet 29. oktobrī pārcēlās uz Ventspils apriņķa Puzes pagasta Annahites stikla fabriku (Stikliem). Viņu rīcībā Kurzemē bija radiatoraidītājs, ko kureliešu štāba sakaru virsnieks Indulis Dišlers bija saņēmis no LCP pārstāvjiem Ventspilī, taču tas nedarbojās, tāpēc radiosakarus ar LCP vadību Zviedrijā šajā brīdī nebija iespējams uzturēt. LCP rīcībā tolaik bija vairāki radisti, bet pārraidāmo ziņu šifrēšanā bija iesaistīta skolotāja Valentine Jaunzeme,⁷⁵⁷ kura dzīvoja Ventspilī, Lauku ielā 4, un saņēma LCP vadībai Zviedrijā adresētos ģenerāļa J. Kureļa grupas radiotelegrammu tekstus, kurus pēc tam nodeva citiem LCP locekļiem, kuri tos nogādāja radistiem Ventspils apkārtnē.⁷⁵⁸ Jau agrāk aktīva bija LCP sakaru grupa Ventspilī, kurā kā radiotelegrāfisti darbojās Latvijas

⁷⁵⁶ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945, 286.-287. lpp.

⁷⁵⁷ „Pārrakstot saņemto informāciju ar koda šifru, ieguvu ieskatu raidījumu saturā. Īsti nezinu, kuri bija kodējamo ziņu sastādītāji. Pieņemu, ka senators Mintauts Čakste, ģenerālis Verners Tepfers un Dr. Valdemārs Ģinters. Teksts parasti bija ļoti īss un ārkārtīgi vispārīgs. Tas bija galvenokārt par vācu armijas atkāpšanos, vācu armijas laupījumiem, uzturlīdzekļu, lopu un lopbarības rekvizīcijām, māju dedzināšanām. Vai bija arī ziņojums par „Sarkanās bultas” slepkavošanām Ugāles un Ēdoles mežos, kas tai laikā bija notikušas, tagad vairs nevaru pateikt. Telegrammas no Zviedrijas, kas man bija jāatšifrē, parasti bija lietišķi ziņojumi par laivas pienākšanas vietām un laiku. Bet bija viens izcils gadījums – kad novembra sākumā atšifrēju, ka uz Zviedriju pārvedami žīdi no Latvijas” (Pāri jūrai 1944./45. g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 38. lpp.).

⁷⁵⁸ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 63.-64. lpp.

armijas sakaru bataljona virsseržants Emīls Vecmanis ar segvārdu „Virsseržants” un ugunskuģa „Laima” Ovīšos bijušais radiotehniķis Plieders ar segvārdu „Kalns”.⁷⁵⁹ Slepnie radoraidījumi no Ventspils uz Zviedriju uz laiku tika pārtraukti 1944. gada 6. oktobrī, kad vācu drošības iestādes apcietināja K. E. Frišenfeldu, Rūdolfu Jurjaku, Ē. Tomsonu un radistu Kalnu („Pliederu”). Tika atrasts arī sakaru uzturēšanā ar Zviedriju lietotu radoraidītājs un tā frekvences, kas bija paslēptas kādā piena kannā (saskaņā ar citu versiju tās gan bija paspēts iemest mājas tualetē – U.N). Pirmos trīs arestētos vēlāk izdevās atbrīvot, bet ceturtais no nacistu ieslodzījuma neatgriezās. Par notikušajiem arestiem paziņoja arī uz Zviedriju, no kurienes piesardzības dēļ uz nākošajām no Latvijas raidītajām telegrammām vairākas reizes neatbildēja.⁷⁶⁰ Vēlāk sakarus izdevās atjaunot, un līdz 1945. gada martam Ventspils apkārtnē aktīvi darbojas kravu motorkuģa „Hercogs Jēkabs” bijušais radiotelegrāfists Kārlis Āriņš un vēl citi LCP dalībnieki.⁷⁶¹ Nelegālo radiosakaru uzturēšanā bija iesaistīti vairāk kā 20 cilvēki, no kuriem vismaz sešus pēc kara apcietināja un notiesāja padomju drošības iestādes.

Kopumā laika posmā no 1944. gada vasaras līdz 1945. gada vasarai nelegālo sakaru uzturēšanā ar Zviedriju tika izmantoti vairāki radoraidītāji: „Otto”⁷⁶², „Cēzars”, „Maksis-Antons”,⁷⁶³ „Vilhelms”, „Marss”⁷⁶⁴ un citi.⁷⁶⁵ Arī saskaņā ar Zviedrijas C biroja darbinieka S. Heplinga 1945. gada 9. janvārī zviedru policijas iztaujāšanas laikā sniegto informāciju, vismaz trīs radio aparāti ar trīs latviešu

⁷⁵⁹ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 36. lpp.

⁷⁶⁰ Šteinmanis F.J. Ventspils sakaru grupa - „Zviedru laivas” // Ventspils 700: Rakstu un atmiņu krājums. - Toronto, 1990. - 121.-128. lpp.

⁷⁶¹ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 41. lpp.; Bez tam, ģenerāļa J. Kureļa grupā dienēja arī radisti Aleksandrs Akmentiņš un Jānis Veisbergs, kuri gan radio raidīšanu neveica (Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 82. lpp.).

⁷⁶² No 1944. gada oktobra sākuma līdz 1945. gada jūnija beigām pēc A. Arnīša rīkojuma glabājas pie F. Tuņņa Ventspilī un Ventspils apriņķa Ances pagasta „Ozolvalku” mājās. (LVA, 1986. f., [1. apr., 99. l.]?, 2. apr., P-902. l., 6. sēj., 55. lp.).

⁷⁶³ Pēdējā radiotelegramma uz Zviedriju noraidīta 1945. gada 9. maijā plkst. 10.00 no Ēdoles pagasta „Ceriņu” mājām, kad A. Bergmanis un Ā. Tašmanis nodeva P. Samsona sastādītu telegrammu ar lūgumu paziņot vai laiva „Līga” sasniegusi Zviedriju, bet atbildi nesaņēma. 17./18. maija naktī K. E. Frišenfelds bija spiests uzrādīt LPSR VDTK darbiniekiem rācības atrašanās vietu Ēdoles pagasta Tērandes ciema Plāņu saimniecības šķūnī ap 2 km no Užavas dzelzceļa stacijas uz Liepājas pusi, bet 30. maijā piespiests atzīties, ka rācības šifrs un kodi aprakti „Pauriņu” māju dārzā. (LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 6. sēj., 58. lp.; 2. apr., P-902. l., 16. lp.; [1. apr., 99. l.]?, 2. apr., P-902. l., 1. sēj., 15., 31., 34. lp.).

⁷⁶⁴ Pēdējo radiotelegrammu uz Zviedriju nosūtīja E. Vecmanis 1945. gada 9. maijā no sava dzīvokļa Ventspils dzelzceļa stacijas 14. mājā, bet atbildi no Zviedrijas nesaņēma, taču glabāja radoraidītāju līdz arestam 1945. gada 31. oktobrī, jo pēc A. Arnīša norādījuma gaidīja ierodamies ar paroli ziņnesi no Zviedrijas. (LVA, 1986. f., [1. apr., 99. l.]?, 2. apr., P-902. l., 3. sēj., 190., 202. lpp.).

⁷⁶⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 1., 3., 6. sēj., 28635. l., 1. sēj.; L. Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

kontaktpersonu starpniecību bija nogādāti Latvijā.⁷⁶⁶ Atzinīgi vērtējot LCP aktīva dalībnieka L. Siliņa veikumu, pirmoreiz vēstures literatūrā publicējot ģenerāļa J. Kureļa grupas un LCP ārzemju delegācijas uz Zviedriju nosūtītās 54, un LCP no ārzemēm uz Latviju pārraidītās 9 radiotelegrammas, kas tapušas laika posmā no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada aprīlim, tomēr jānorāda, ka blakus šīm telegrammām diemžēl nav minēta ne to glabāšanās vieta, ne precīzi datumi, kad tās pārraidītas, tāpat nekļūst skaidrs, vai tās ir atlasītas publicēšanai pēc kādiem noteiktiem kritērijiem un ir tikai daļa no vairāk kā simts nosūtītām, vai arī L. Siliņš ir atklājis tikai to radiotelegrammu saturu, kuru tekstu atšifrējumi ir saglabājušies līdz mūsdienām.⁷⁶⁷ To, ka LCP uz Zviedriju pārraidīto telegrammu daudzums ir bijis lielāks, mūsdienās ir apstiprinājuši arī atsevišķi bijušie LCP nelegālajā darbā iesaistītie radiotelegrāfisti.⁷⁶⁸ Tāpat, izvērtējot nelegālo radiosakaru uzturēšanu starp Latviju un Zviedriju, vērā ņemama ir arī „Sandlera komisijas” 1946. gada 25. septembrī veiktās zviedru izlūkdienesta kapteiņa H. Ternberga nopratināšanā iegūtā informācija, ka viņaprāt ar Latviju nodibināto nelegālo radiosakaru uzturēšana nebija devusi lielu ieguldījumu, jo ar to starpniecību saņemtas ziņas tikai par laivu kustību, lai gan to galvenais uzdevums bijis sniegt informāciju par Vācijas karaspēka virzību vai tā iespējamo uzbrukumu Zviedrijai.⁷⁶⁹

5. 2. 3. Militārā informācija un politiskie bēgļi Zviedrijā.

Latvijas Centrālās padomes organizēto un Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroja un ASV Kara bēgļu padomes tehniski un finansiāli atbalstīto nelegālo laivu akciju lielākais ieguvums no pretošanās kustības viedokļa bija vairāku tūkstošu latviešu bēgļu nonākšana neitrālajā Zviedrijā, pie tam to vidū bija arī daudzi LCP dalībnieki un atbalstītāji un viņu ģimeņu locekļi. Bez tam, slepenās bēgļu laivu operācijas un nelegālie radio sakari nodrošināja arī informācijas par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā nosūtīšanu uz Zviedriju. Izveidotajai informatīvajai plūsmai bija divējāds raksturs, jo, ja LCP nacistu okupētajā Latvijā, sūtni V. Salno un LCP ārzemju delegāciju Stokholmā primāri interesēja politiska rakstura ziņu apmaiņa un Latvijas neatkarības centienu sekmēšana, tad zviedru militārās izlūkošanas interesēs

⁷⁶⁶ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2; Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945, p. 114.

⁷⁶⁷ Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 283.-293. lpp.

⁷⁶⁸ B. Mangolda 2008. gada 6. marta vēstule U. Neiburgam.

⁷⁶⁹ RA, „Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F I, Vol. 18.

bija saņemt informāciju par Vācijas, vēlāk arī – PSRS, karaspēka izvietojumu Latvijas teritorijā, kas papildināja citus izlūkdatumus un deva savu pienesumu Zviedrijas aizsardzības spēju nodrošināšanā.

LCP darbības saistība ar Zviedrijas C biroju, un it īpaši militāra rakstura informācijas sniegšana par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā, kas bija viens no zviedru priekšnoteikumiem, lai atbalstītu slepenos radiosakarus un netieši arī bēgļu laivu kustību pāri Baltijas jūrai, līdz šim LCP vēsturei veltītos darbos ir atklāta visai neskaidri un nereti pat noklusēta.⁷⁷⁰ Jāņem arī vērā, ka objektīvu apstākļu (slepenība, darbības nelegālais raksturs u.c.) dēļ, līdz mūsdienām ir saglabāties tikai ierobežots skaits vēstures avotu, kas apstiprina šāda veida sadarbību. Saskaņā ar bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā 1944. gada janvārī uz Latviju nosūtīto un daļēji šifrēto vēstuli, LCP bija „Mildai (domāta Zviedrija – U.N.) jāsniedz šādas ziņas: 1) Staļina līnijas nocietinājums un izveidojums, 2) Alūksnes-Rēzeknes-Daugavpils līnijas nocietinājums, 3) Vācu spēku daudzums ķēķī (domāta Latvijas teritorija – U.N.) un augstākais pavēlnieks, 4) Divīziju skaits un novietojums, 5) Cik lidlauki atrodas ķēķī, kurus tagad vācieši lieto, 6) Munīcijas fabrikas ķēķī un kur tās atrodas, ko ražo?, 7) Mūsu leģiona spēku izvietojums, kur, un cik daudz?, 8) Krievu spēku stiprums un novietojums pie ķēķa, 9) Ostu apsardzība ķēķī un vāciešu kara flote”.⁷⁷¹ Pie tam, L. Siliņa personiskā arhīva materiāli Stokholmā arī parāda, ka ar LCP starpniecību tika iegūta un uz Zviedriju nosūtīta vismaz daļēja, taču vienlaikus arī ne pārāk precīza šāda veida informācija.

Kādā, visticamāk 1944. gada sākumā rakstītajā, LCP ziņojumā, ir atrodamas ziņas par aerodromiem Latvijas teritorijā, ar klāt pievienotām norādēm, kuri no tiem tiek un kuri netiek lietoti un kuri nav lietojami, kā arī par to, ka Latvijas teritorijā atrodas divas vācu armijas, kuru numuri nav zināmi, jo tiek lietoti pasta numuri. 1943. gada 18. oktobrī esot sākusies iedzīvotāju evakuācija no Dundagas apkārtnes, jo tur bijis paredzēts novietot ap 200 000 lielu karaspēku un 3 tanku divīzijas, kas bijušas domātas invāzijai pret Zviedriju, kas gan esot atlikta sakarā ar vācu militārā stāvokļa maiņu Austrumu frontē. Kurzemes jūrmalā esot bijis sakoncentrēts arī liels desanta laivu daudzums. Vairāk teorētisks nekā uz reāliem faktiem balstīts bija arī šeit izteiktais pieņēmums, ka „ir zināms pamats domāt, ka vāciešiem un krieviem ir kāds

⁷⁷⁰ Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 241.-242. lpp.

⁷⁷¹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

savstarpējs slepens līgums, jo visas labākās vācu daļas atrodas rietumos un vācieši austrumos tikai tēlo karošanu, bet patiesībā grib Baltijas valstis atdot krieviem”. Pēdējiem esot arī ir lieli munīcijas krājumi un arī ieroči, ko viņi tagad slēpj no Rietumu sabiedrotajiem, pret kuriem attiecīgā momentā tie varētu vērsties.⁷⁷² Arī LCP priekšsēža K. Čakstes 1944. gada 31. janvāra vēstules V. Salnajam pielikumā bija norādīts, ka kara kuģi ostās ienākot reti, parasti tur redzot mīnu licējus un tralerus, kas uzturas tur dažas stundas vai 1-2 dienas. Transporta kuģu satiksme notiekot naktī, jūrā esot mīnu lauki, kurus bieži mainot. Jūrā arī dežūrējot vieglās kara flotes vienības.⁷⁷³

Par līdzīga rakstura informācijas nogādāšanu uz Zviedriju liecina arī atsevišķu LCP militārās komisijas vadītāja ģenerāļa J. Kureļa komandētās grupas paspārnē darbošos radiotelegrāfistu pārraidīto ziņu saturs. Vienā no tām 1944. gada oktobrī ir teikts, ka vairāk netiks nodoti nekādi militāri dati, jo radušās aizdomas, ka tie nonāk arī padomju spēku rīcībā, pie tam nav piepildījušās arī agrāk izteiktās prognozes, ka britu karaspēks varētu novērst Sarkanās armijas ofensīvu Baltijā.⁷⁷⁴ Arī LCP locekļa Žaņa Epnera pēckara atmiņās par 1944. gada oktobra-novembra notikumiem sniegtā informācija vēsta, ka kapteinis K. Upelniēks viņam atklājis, ka „noraidījis šifrētas radio ziņas par apstākļiem Latvijā, par latviešu karavīru un latviešu leģiona štāba novietojumu, lai angļi no desanta Somijā, uzbrūkot vāciešiem Latvijā, nebumbotu latviešu karavīrus [...] Viņš šos ziņojumus pārtraucis, jo pēc raidījumiem katru reizi nākošajā naktī krievu lidmašīnas bumbojušas latviešu leģiona štābu. Mans uzdevums, nonākot Zviedrijā, noskaidrot, kā šifrētie ziņojumi nonāk pie krieviem”.⁷⁷⁵

Vienlaikus, ir iespējams izvirzīt hipotēzi, ka jau kvalitatīvāku militāra rakstura informāciju ar pretošanās kustības starpniecību zviedru izlūkdienests saņēma tieši no slepeni ar laivām Baltijas jūru šķērsojošiem latviešu aģentiem un savervētajām kontaktpersonām, par ko liek domāt arī mūsdienās Zviedrijas Kara arhīvā pieejamie C biroja dokumenti, kuru vidū līdzās citiem izlūkošanas materiāliem ir arī plaša informācijas klāsts (norāžu par to iegūšanas avotiem diemžēl trūkst – U.N.) par militāro situāciju nacistu okupētajā Latvijā 1944.-1945. gadā, t.i. laika posmā, kad norisinājās zviedru izlūkdienesta atbalstītā slepenā laivu satiksme, kuras īstenotāji tad

⁷⁷² Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁷⁷³ Turpat.

⁷⁷⁴ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 287. lpp.

⁷⁷⁵ Pārdomu vērtā ir arī Ž. Epnera atmiņās atrodamā piezīme, ka „tiku prom ar nākamo liellaivu, un, tikko no tās izkāpu Gotlandē, mani uzmeklēja Leonids Siliņš. Viņa pirmais jautājums bija, kādēļ Upelniēks pārtraucis radio raidījumus. Pastāstīju, ko Upelniēks man bija teicis [...] „Kas tur ko slēpt”, Siliņš noteica. „Bet tie taču ir latvieši, ko bumboja”, es atbildēju. Ar to mūsu saruna izbeidzās” (Epners Ž. Pārcelšanās ar laivām uz Zviedriju 1944. gadā // Akadēmiskā Dzīve. – 1995. – Nr. 37 – 21.-23. lpp.).

arī ne tikai pārveda pāri Baltijas jūrai latviešu politiskos bēgļus, bet arī apgādāja zviedru izlūkdienu ar tam nepieciešamo informāciju. Iepriekšminēto apstiprina arī 1945. gada 11. marta gala pārskats par Zviedrijas Aizsardzības štāba 2. nodaļas veikto izlūkošanas darbu Baltijā,⁷⁷⁶ kas ļauj domāt, ka zviedru militārā izlūkdienu tehniskais un organizatoriskais ieguldījumu nelegālās bēgļu laivu kustības uzturēšanā starp Latviju un Zviedriju bija attaisnojies, sasniedzot iepriekš izvirzītos mērķus un uzdevumus.

Ja Zviedrijas Bruņoto spēku štāba interesēs primāri nebija nodrošināt latviešu politisko bēgļu ierašanos Zviedrijā, kas gan tika netieši atbalstīta un pieļauta, tad ASV Kara bēgļu padomes dalību nelegālo laivu akciju organizēšanā pāri Baltijas jūrai noteica tieši humāni apsvērumi un vēlme glābt potenciālos nacistu vajāšanu upurus. Saskaņā ar bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā un LCP locekļa F. Cielēna rīcībā esošo informāciju, laika posmā no 1944. gada 12. jūnija līdz 31. augustam, ar amerikāņu finansiālo atbalstu Baltijas jūru šķērsojuši un Zviedriju sasnieguši bija vairāk kā 200 bēgļu no Latvijas. Uz doto brīdi dēļ noteiktām administratīvām grūtībām izsēšanās vietās, karantīnām utt. nebija izdevies iegūt pilnīgi precīzas ziņas par bēgļu skaitlisko sastāvu un struktūru, jo tāda bija apkopota tikai par 130 personām, no kurām 29% bija sievietes, bet 15% bija bērni. Cilvēku skaits, kas piederēja pie intelektuālās klases sasniedza 30%, starp tiem bija profesori no Latvijas Universitātes un Lauksamniecības akadēmijas, vairāki luterāņu garīdznieki, fiziķi, arhitekti u.c.⁷⁷⁷ Raksturojot latviešu bēgļu politisko pārliecību, V. Salnais un F. Cielēns uzsvēra, ka tas, ka viņus uz Zviedriju evakuēt bija nolēmusi Latvijas Centrālā padome, jau bija „jāuztver kā garantija, ka viņi ir pretinieki nacistiem, bet, protams, arī boļševikiem un ka viņi iestājas par anglosakšu uzvaru, tāpat kā pati padome, kas ietver latviešu politiķus, labi zināmus ar viņu anglosakšu orientāciju jau iepriekš. Nevar būt ne mazāko šaubu attiecībā uz Latvijas bēgļu attieksmi pret ASV - tā ir noteikti draudzīga”.⁷⁷⁸

1944. gada oktobrī Zviedrijā nonākušo latviešu bēgļu skaits jau sasniedza 3500-4000 cilvēku, t. sk. 1944. gada septembrī, lielākoties ar ASV WRB atbalstu Zviedriju bija sasniegušas 740 personas, no kurām bērnu un pusaudžu bija 188 jeb 25,4%; sieviešu – 208 jeb 28%; tātad kopā bērni un sievietes bija 396 vai 53,5%; bet

⁷⁷⁶ KA, Försvarsstaben, C-byrå, FI, Vol. 2.

⁷⁷⁷ RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1; LR ĀMA, LA, 443. kaste.

⁷⁷⁸ RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1; LR ĀMA, LA, 443. kaste.

vīrieši 344 vai 46,5%. No šo bēgļu skaita abu dzimumu pieaugušo zvejnieku, zemnieku, strādnieku, mājkalpotāju utt. bija 306 jeb 55,4%; abu dzimumu profesoru, studentu, advokātu, agronomu, skolotāju, arhitektu, ārstu utt. bija 246 jeb 44,6% no pieaugušo kopskaita, vai no visa pārbēgušo kopskaita apmēram tikai viena nepilna trešā daļa, t.i. 33,1%. Vīriešu dzimuma profesoru, advokātu, arhitektu, skolotāju, ārstu, studentu utt. bija pavisam 106 vai 29,4% no pieaugušiem, vai tikai 14,3% no minētajā sarakstā uzrādītajiem 740 bēgļiem. Starp viņiem bija tikai daži tirgotāji, rūpnieki un pilsētu lielāku nekustamo īpašumu īpašnieki.⁷⁷⁹ Pie tam, ja arī izmantojot ASV palīdzību, Gotlandē nonāca mazākā daļa no latviešu bēgļiem, tad V. Salnais un F. Cielēns uzskatīja, ka amerikāņu sniegtais atbalsts īstenībā bija izrādījies daudz nozīmīgāks, jo vairāk kā puse no visiem Zviedrijas krastus sasniegušiem Latvijas iedzīvotājiem „nekad nebūtu šo krastu pieredzējusi un būtu nomaitāta no okupācijas varām, kas plosās mūsu zemē, ja ASV nebūtu sniegušas savu ženerozo palīdzības roku. Vēl vairāk – arī uz savu roku šurp atbraukušo skaits būtu daudz, daudz mazāks, ja evakuācijas organizācija nebūtu uzsākusi savu darbību”.⁷⁸⁰

Par pašu amerikāņu viedokli par viņu finansētajiem laivu braucieniem uz Latviju var spriest no I. C. Olsena 1944. gada 20. novembra parakstītā ASV Kara bēgļu padomes noslēguma pārskata par WRB operācijām Zviedrijā. Pēc viņa domām latviešu grupa nebija izrādījusies tik kompetenta un stabila kā igauņu grupa.⁷⁸¹ Tai bijusi daudz mazāka izvēlē personālā, kas bijis nepieciešams, lai veiktu operācijas, un tā rezultātā arī kontroles un aprīkojuma izvēle ir bijusi šaurāka. Ik pa laikam parādījušās baumas, ka nacistu atbalstītāji vai personas, kas aktīvi piedalījušās Latvijas ebreju iznīcināšanā, ir nonākušas Zviedrijā: „Jebkurā gadījumā bijušajam vēstniekam Salnajam nācās ierasties manā birojā, un es viņu stingri brīdināju, ka viņam tiks atņemti visi līdzekļi un aprīkojums, ja kādas no šīm baumām apstiprināsies un izmeklēšana uzrādīs, ka viņš nav spējis nodrošināt kontroli, kas nepieciešama, lai

⁷⁷⁹ RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1; LR ĀMA, LA, 443. kaste, V. Salnā fonds.

⁷⁸⁰ Turpat.

⁷⁸¹ I. C. Olsens savā 1944. gada 10. augusta vēstulē ASV WRB direktoram Dž. Pīlam rakstīja: „Es skaidri paskaidroju visām trim grupām, ka viņu laivas jānogādā atpakaļ Stokholmā pēc mana pieprasījuma un ka šis laiks var pienākt vēlākais, kad krievi pārvaldīs reģionus, kuros glābšanas operācijas attiecīgajās valstīs norisinās, un kad būs skaidrs, ka briesmas tikt vajātiem no vāciešiem ir beigušās. Man jāsaprot, ka man ir ļoti žēl šo Baltijas cilvēku; viņi atrodas jucekļa vidū un es tam neredzu risinājuma [...] Man ļoti patīk igauņi un lietuvieši, viņi ir patiešām jauki cilvēki, kuri var padarīt šo pasauli par labāku vietu, kur dzīvot, un labāku tāpēc, ka viņi tajā ir. Par latviešiem es neesmu norūpējies tik daudz, lielākoties tāpēc, ka viņiem piemīt diezgan vispārēja tendence būt diezgan neuzticamiem un viņi ir noteikti nepatikšanu cēlāji” (RL, Record Group 220, WRB 1944-45, Records that were classified „secret”. R-Y, Box. 72: Sweden).

šādus apstākļus novērstu. Es šo tēmu arī vairākas reizes apspriedu ar attiecīgajām amatpersonām Ārlietu ministrijā un personīgi lūdzu Zviedrijas policijas un izlūkošanas dienesta palīdzību šo baumu pārbaudīšanā”.⁷⁸² No amerikāņu skatu punkta lielu vilšanos bija sagādājusi neizdevusies Latvijas ebreju glābšana, par spīti tam, ka tika darīts viss, lai sasniegtu pēc iespējas labākus rezultātus. I. Olsens bija pārliecināts, ka „latviešu grupa būtu dažus izglābusi, ja vien tas būtu bijis iespējams, jo es pastāvīgi Salnajam atgādināju par baumām par viņa antisemitisko noskaņojumu, ko man bija vairākas reizes gadījies dzirdēt un ko viņš ļoti stingri noliedza. Tomēr joprojām aktuāls ir jautājums par to, cik liels skaits latviešu amatpersonu ir antisemīti un atbildīgi par dažiem no vārdā nenosaucamajiem noziegumiem, kas veikti pret Latvijas ebrejiem, un, iespējams, Latvijas pagrīdes grupu attieksme bija pamatā dažām no neveiksmēm. Citādi, ņemot vērā faktu, ka praktiski neviens ebrejs neizbēga no Latvijas vācu okupācijas laikā,⁷⁸³ šķiet, ka ir pamats pieņemt apgalvojumu, ka ebrejus nebija iespējams glābt ar šo operāciju palīdzību vai arī tie slēpās un bija pārāk pārbiedēti, lai mēģinātu nokļūt drošībā”.⁷⁸⁴ Neskatoties uz pastāvošajiem problēmām, I. C. Olsens tomēr uzskatīja, ka WRB nelegālajos laivu braucienos uz Latviju ieguldītās 55 000 zviedru kronas (mazāk kā \$15 000) ir pilnībā atmaksājušās.

Starp iemesliem, kas lika pārtraukt slepeno bēgļu laivu satiksmi no nacistu okupētajām Baltijas valstīm ASV WRB pārstāvji minēja zaudēto laivu pieaugumu un apgrūtināto sakaru uzturēšanu, vispārējo militāro situāciju, kā arī ierobežotās bēgļu kontroles iespējas, pieaugot riskam atbalstīt nacistu kolaborantu ierašanos Zviedrijā. Attiecībā uz evakuēto baltiešu bēgļu politisko pārliecību ASV vēstnieks Stokholmā H. V. Džonsons savā 1944. gada 27. novembra ziņojumā ASV Valsts sekretāram uzsvēra, ka „apsūdzība, ka lielākā daļa Baltijas bēgļu ir pretpadomju noskaņoti, ir visticamāk patiesa, bet ne uz aktīvi organizēta politiska pamata. Vairums no viņiem acīmredzot ir atzinuši padomju valdīšanu par sev nepatīkamu un dod priekšroku izvairīties no šādas pieredzes atkārtošanās. Tas, vai viņi ir vai nav pretpadomju noskaņoti, nebija kritērijs WRB glābšanas operācijās dēļ acīmredzamā iemesla, ka operāciju daba padarīja pilnīgi neiespējamu ievērot šādu kritēriju. Tāpat bija

⁷⁸² RL, Record Group 220, File 72.

⁷⁸³ Pretēji I. C. Olsena apgalvojumam, vācu okupācijas laikā vairāki ebreji tomēr spēja pārdzīvot holokaustu un atstāt Latviju, t.sk. nonākot neitrālajā Zviedrijā, kas izdevās Leonīdam Zebbam, Zeldai Šepšelovičai un Izraēlam Mihelsonam. Pie tam, pēdējo no viņiem izglāba tieši LCP dalībnieki K. E. Frišenfelds un V. Jaunzeme, kuri 1944. gada 13. novembrī uzmeklēja viņu Dundagas apkārtnē un 23. novembrī ar LCP bēgļu laivu „Zvejnieks” nosūtīja uz Zviedriju (LVA, 2250. f., 80. apr., 12. l.; Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 119.-130. lpp.).

⁷⁸⁴ RL, Record Group 220, File 72.

pietiekami sarežģīti veikt nepieciešamās kontroles, lai pildītu WRB norādījumu, ka operācijas jāizmanto tikai, lai glābtu tos, ko apdraud nacisti. Spekulācijas, vai šīs grupas deva priekšroku vācu vai padomju okupācijai, ir diezgan tukšas runas – viņiem spēcīgi nepatika abas un viņi gribēja atgūt savu suverēno statusu”.⁷⁸⁵ Vienlaikus ASV Kara bēgļu padome atzina, ka tā kā padomju okupācija visā Baltijas valstu teritorijā nebija novēršama, WRB nebija vēlēšanās palīdzēt evakuēties uz Zviedriju cilvēkiem, kas varētu būt sadarbojušies ar nacistiem vai arī vēlējās bēgt no PSRS, kas bija viena no tā laika ASV sabiedrotajām.

Izvērtējot un dokumentējot vairāk kā 4500 latviešu civilo bēgļu nonākšanu neitrālajā Zviedrijā 1944.-1945. gadā, ir jāatzīst ne tikai Latvijas Centrālās padomes un atsevišķu indivīdu, bet arī zviedru militārās izlūkošanas un amerikāņu bēgļu palīdzības organizāciju ieguldījums un devums šīs nelegālās bēgļu laivu kustības nodrošināšanā un īstenošanā. Tāpēc kritiski ir jāraugās uz līdzšinējā Latvijas historiogrāfijā pausto viedokli, ka ASV Kara bēgļu padomes palīdzība latviešu bēgļiem „nebija diez cik nozīmīga, kaut arī to izlietoja LCP dalībnieki, organizējot laivu kustību no Zviedrijas uz Kurzemi”,⁷⁸⁶ kā arī tuvāku precizēšanu prasa arī apgalvojums, ka „tā kā visa laivu braukšanas akcija bija atkarīga no zviedriem, lai gan šo akciju vadīja LCP pārstāvji Zviedrijā un LCP sakaru daļa Latvijā, mums bija jāievēro zviedru noteikumi, ko mēs dažreiz nevarējām akceptēt un izpildīt. To visu noteica LCP vadība Latvijā”.⁷⁸⁷ Aplūkojot Latvijas Centrālās padomes un bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā sadarbību ar zviedru un amerikāņu slepenajiem dienestiem, svarīgi ir to vērtēt arī plašākā kontekstā, ne tikai aprobežojoties ar sekmīgi īstenoto laivu braucienu un pārvesto latviešu bēgļu skaita konstatēšanu, bet gan raugoties uz to arī no latviešu, zviedru un amerikāņu tā brīža situācijas izpratnes un nākotnes perspektīvas.

Zviedru vēsturnieks Vilhelms Karlgrēns šajā sakarā norāda, ka atšķirībā no valsts varas oficiālās noraidošās attieksmes pret baltiešu pārstāvjiem, īpaši to politiskajām aktivitātēm, Zviedrijas izlūkdienests uzticējās baltiešu bēgļiem, kuri brīvprātīgi piedāvāja savu palīdzību izlūkošanas darbā Baltijā. Arī zviedru militārās

⁷⁸⁵ RL, Record Group 220, File 72: Sweden – Iver Olsen's Reports, Vol. 1. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) – Riga: Publishers of the Historical Institute of Latvia, 2002, pp. 478-486.

⁷⁸⁶ Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane, 12. lpp.

⁷⁸⁷ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945, 160.lpp.

iestādes Gotlandē un Stokholmas arhipelāgā zināja par slepeno laivu satiksmi, taču to netraucēja.⁷⁸⁸ Pēc citu zviedru vēsturnieku Jana Otosona un Larsa Magnusona domām, ir grūti novērtēt Zviedrijas izlūkdienesta darbības Baltijas valstīs rezultātā gūtās informācijas vērtību. Ņemot vērā esošos apstākļus C biroja savāktā informācija nekad netika tieši izmantota, taču tā tas notika arī ar daudziem citiem materiāliem. Ja Vācijas karaspēkam attiecībā uz Zviedriju būtu bijuši citi nolūki, tad zviedri daudz tiešākā veidā būtu varējuši izmantot zināšanas par lidlaukiem, ostām un Vācijas armijas izvietojumu Baltijas valstīs.⁷⁸⁹ Visbeidzot, lielā mērā var piekrist arī latviešu vēsturnieka Kārļa Kangeras rakstītajam, ka baltiešu pretošanās kustības un Baltijas valstu sūtņi ārzemēs ar savu darbību noteikti palīdzēja Rietumu sabiedrotajiem, taču vienlaikus nespēja kara un pēckara laika miera konferencēs iegūt politisko kapitālu, kas būtu veicinājis Rietumu lielvalstu aktīvāku rīcību Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības atgūšanā.⁷⁹⁰ Tomēr svarīgi ir uzsvērt, ka jau 1943.-1944. gadā ASV militārās izlūkošanas institūcijas sāka „Auksto karu” pret PSRS, izmantojot arī to rīcībā nonākušo no baltiešiem saņemto informāciju. Tāpēc pēc 1945. gada 8. maija, kad Eiropā beidzās Otrais pasaules karš, arī baltiešu evakuācijas akcijās iegūto pieredzi un zināšanas, tagad varēja izmantot jaunām vajadzībām.

⁷⁸⁸ Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt, S. 73.

⁷⁸⁹ Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget, S. 116-117.

⁷⁹⁰ Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985.

6. Pretošanās kustības nerealizētās ieceres

Lai realizētu savu politisko mērķi – Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanu, nacionālās pretošanās kustības dalībnieki paredzēja sagaidīt izdevīgu brīdi starp Vācijas armijas atkāpšanos un PSRS karaspēka iebrukumu Latvijas teritorijā, lai ar latviešu bruņoto spēku palīdzību pārņemtu varu savās rokās un pasludinātu Latvijas neatkarību un pagaidu valdības izveidošanu, kuras darbības nodrošināšanai tika sagaidīts arī Rietumu sabiedroto atbalsts. Dažādu objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ Latvijas pretošanās kustībai šīs ieceres diemžēl neizdevās realizēt, jo to nepieļāva Otrā pasaules kara vispārējā gaita un starptautiskā situācija karojošo pušu noietnēs. Vienlaikus, šādu mērķu pastāvēšana un atsevišķi to īstenošanas mēģinājumi demonstrēja Latvijas tautas vēlmi realizēt savas pašnoteikšanās tiesības un dzīvot atjaunotā neatkarīgā Latvijas valstī, nevis atrasties nacionālsociālistiskās Vācijas vai komunistiskās Padomju Savienības okupācijas varu pakļautībā. Līdzšinējā vēstures pētniecībā šīs latviešu nacionālās pretošanās kustības nerealizētās ieceres ir atklātas visai fragmentāri, nereti par Latvijas Centrālās padomes vai ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas aktivitātēm rakstot bez pietiekamas iedziļināšanās tā laika situācijā vai arī līdz galam neizprotot mijiedarbību starp pretošanās kustības cīņas mērķiem, taktiku un tā laika militāro un politisko stāvokli,⁷⁹¹ kas arī noteica, ka konkrētajos vēsturiskajos apstākļos šiem Latvijas neatkarības īstenošanas centieniem nebija lemts piepildīties.

6. 1. Latvijas neatkarības pasludināšana un pagaidu valdības izveidošana.

Jau 1943. gada 13. augustā tapusi LCP politiskā platforma vēstīja, ka atjaunotās Latvijas Republikas pagaidu valdība ir sastādama no visu galveno politisko grupu pārstāvjiem, kas atzīst neatkarīgu un demokrātisku Latvijas Republiku. Tai jābūt plašai koalīcijas valdībai ar uzdevumu atjaunot valsts aparātu, nodrošināt valsti pret ārējiem uzbrukumiem, atjaunot diplomātiskās attiecības ar ārvalstīm, izveidot draudzīgas attiecības ar lielajām demokrātijām, jo sevišķi ar ASV un Lielbritāniju, kā

⁷⁹¹ Felder B. M. Underground Networking: National and International Connections of the anti-Soviet Resistance in Latvia (1944-1950) // Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara: Starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 7.-8. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.) – Rīga, 2006. – 124.-135. lpp.; Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 241-263.

arī ar Skandināvijas demokrātiskām valstīm.⁷⁹² To pašu apstiprināja arī LCP tajā pašā dienā pieņemtā „Latvijas tautas deklarācija Sabiedroto nācijām”, kurā bija deklarēts, ka, tiklīdz to kara apstākļi atļaus, Latvijā konstitucionālā kārtā radīsies valdība un Satversmē paredzētie valsts orgāni, kas reprezentēs visu Latvijas tautu un tās politiskās grupas.⁷⁹³ Eventuālās Latvijas valdības izveidošana tika saistīta ar varas pārņemšanu, t. sk. bruņotā cīņā, tāpēc 1944. gada 27. februāra „LCP Apkārtrakstā Nr. 3” bija uzsvērts, ka vienīgā iespēja aizstāvēt Latvijas robežu var rasties tikai tādā gadījumā, ja vācu armijai atkāpjoties „mēs varētu uzstāties no Vācijas politiski un militāri neatkarīgi. Tas nozīmē, ka mums būtu izšķirīgā brīdī jāpasludina Latvijas Republikas faktiskā suverenitāte par atjaunotu, jāieceļ valdība un jāizsludina Latvijas Republikas vārdā mobilizācija. Pie tautas būtu tad valdībai jāgriežas ar uzsaukumu, uzaicinot to aizstāvēt neatkarīgu un demokrātisku Latviju pret Krievijas iebrukumu. Vienīgi šādam Latvijas vārdā un par Latviju dotam solījuma varētu būt panākumi un tikai tādā gadījumā visa latviešu tauta būs gatava cīnīties [...] Šodien pateikt, kāds būs stāvoklis krievu iebrukuma gadījumā, ir grūti. Bet principā mēs esam izšķīrušies mēģināt izrādīt patstāvīgu militāru pretestību, darot to neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas vārdā”.⁷⁹⁴

Šādas LCP plānotās cīņas taktikas īstenošanu atbalstīja arī bijušais Latvijas sūtnis Stokholmā V. Salnais, par ko liecina viņa 1944. gada 10. augusta vēstulē LCP Latvijā adresētās rindas, ka „pēc manām un Ciņa (domāts F. Cielēns – U.N.) domām mūsu nākotnes labā būtu absolūti nepieciešams, ka LCP saņem tūdaļ varu savās rokās un izsludina patstāvīgas Latvijas valdību. Tas pie zināmiem apstākļiem miera konferencē var, varbūt, izrādīties par vienīgo trumpi, ar ko aizstāvēt mūsu patstāvību. Tālab ja vien iespējams - dariet to”.⁷⁹⁵ Šāda pozīcija lielā mērā sakrita ar jau iepriekš LCP Latvijā paustām pretenzijām uz augstākās valsts varas pārstāvniecību Latvijā, kas paredzēja arī tās valstiskās neatkarības atjaunošanas pasludināšanu un valdības izveidošanu, bezvaras brīdī starp vācu armijas atkāpšanos un padomju karaspēka ienākšanu, kas bija izteikta arī vairākos LCP pieņemtajos politiska rakstura dokumentos un kara laika korespondencē.⁷⁹⁶ Nepieciešamība izveidot Latvijas valdību bija atzīmēta arī jau ar 1944. gada 10. martu datētajā LCP nelegālajā

⁷⁹² LR ĀMA, VS; HI, Alfreds Bīlmanis, Box. 3.

⁷⁹³ LVVA, 293. f., 3. apr., 78. l., 122.-123. lp.

⁷⁹⁴ LR ĀMA, LA, 247. kaste

⁷⁹⁵ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁷⁹⁶ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; LR ĀMA, VS.

izdevumā „Jaunā Latvija”,⁷⁹⁷ kurā nepārprotami bija norādīts, ka „1. Nekavējoties atjaunojama Latvijas valsts un nodibināma Latvijas valdība, kuras koalīcijā ieiētu autoritatīvas personas, kas reprezentētu visus latviešu galvenos politiskos virzienus. 2. Šī valdība, saskaņā ar juridiski arvien vēl spēcīgā esošo Latvijas satversmi un sadarbībā ar vietējo pašvaldību orgāniem, gādātu par iekšējo drošību un kārtību un iespējami drīz sasauktu visas tautas vēlētu Saeimu jaunas, reformētas Satversmes izstrādāšanai. 3. Ārpolitiski šai valdībai jānoorganizē un jāvada Latvijas valsts aizsardzība pret Padomju Savienību un jānodibina diplomātiskās attiecības ar visām tām valstīm, kas grib un spēj sniegt militāru vai citādu atbalstu svētajam karam par Latvijas valsts brīvību un neatkarību. 4. Valdībai nekavējoties jāstājas visciešākā politiskā un militārā sadarbībā ar pārējām Baltijas valstīm”.⁷⁹⁸

Nepilnīga informācija par Latvijas pretošanās kustības centieniem, t.sk. pagaidu valdības veidošanu, sasniedza arī Rietumos, kur šī un citas ieceres gan tika uztvertas un interpretētas ne vienmēr atbilstoši to patiesajiem nolūkiem vai iespējām. Tā, 1944. gada augusta pirmajā pusē zināmu satraukumu Latvijas diplomātu Rietumos un atsevišķu Lielbritānijas ārlietu institūciju vidū izraisīja amerikāņu „New York Times” nacionālā ziņu dienesta reportiera Stokholmā Bjernsona (Bjernson) 1944. gada 2. augusta paziņojums, ka kāda anonīma pagrīdes organizācija Latvijā plānojis pieteikt karu Krievijai un Vācijai. Šo ziņu no Latvijas sūtņa Vašingtonā A. Bīlmaņa bija saņēmis arī ārkārtējo pilnvaru nesējs un sūtnis Londonā K. Zariņš, kurš tajā pat dienā un arī vēlāk 11. augustā iesniedza savu komentāru Lielbritānijas Ārlietu ministrijai, uzsverot, ka nevienai anonīmai organizācijai neesot tiesību nākt ar šādu kara pieteikumu, bet to var darīt tikai suverēna valsts.⁷⁹⁹ Savā sarakstē ar A. Bīlmani un bijušo Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno viņš pieļāva, ka šis paziņojums varētu būt vai nu kāda Vācijas provokācija vai arī drīzāk jāuztver kā tikai „preses pīle”.⁸⁰⁰ Lielbritānijas ārlietu resorā šis K. Zariņa skaidrojums gan netika uzņemts viennozīmīgi, pieņemot, ka tāds tomēr varētu būt nacionālās pretošanās kustības organizācijas - Latvijas Centrālās padomes nodoms, kas arī pirms tam bija deklarējusi savu apņemšanos cīnīties gan pret nacistu, gan padomju okupāciju, un pie tam, kā

⁷⁹⁷ „Jaunā Latvija” – LCP izdevums, ko Lauksaimniecības akadēmijas docents Vilis Eihe kopā ar dzīvesbiedri Aleksandru Eihi (1905-2002) un asistentu Hermani Zeltiņu (1906-2001) nelegāli iespieca ar pavairojamo aparātu 1000 eksemplāros 1944. gada 10. martā Jelgavā (Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – Nr. ½ - 52.-53. lpp.).

⁷⁹⁸ Jaunā Latvija. – 1944. – 10. marts.

⁷⁹⁹ LR ĀMA, LA, 460. kaste; PRO, FO 371/43050, pp. 94-95, 97.

⁸⁰⁰ LR ĀMA, LA, 223. kaste.

liecināja paša K. Zariņa jau agrāk britiem piesūtītie dokumenti, šī organizācija vairāk vai mazāk varēja pretendēt uz legālas valdības statusu.⁸⁰¹

Arī latviešu sociāldemokrāta un LCP locekļa F. Cielēna ASV vēstniecībai Stokholmā 1944. gada jūnija beigās-jūlija sākumā adresētajā pārskatā „Iekšpolitiskā situācija Latvijā ceturajā okupācijas gada beigās” bija atzīts, ka LCP ir izveidojusi vairākas komisijas, kurās darbojoties zinātnieki un visu politisko virzienu pārstāvji, kuri strādājot ar konkrētu problēmu izpēti, kas saistītas ar Latvijas neatkarības atjaunošanu. Viena no komisijām rūpējoties par jaunas konstitūcijas izveidošanu, otra izstrādājot iespējamās Baltijas konfederācijas formas un principus, bet trešā ir formulējusi pēckara Latvijas saimniecības atjaunošanas desmit gadu plānu, kurā īpaša vieta atvēlēta ekonomiskajām attiecībām starp Latviju un ASV, kurai paredzama vadošā loma pasaules ekonomikā pēc Otrā pasaules kara beigām.⁸⁰² Vēl tuvāk par latviešu nacionālās pretošanās kustības nākotnes plāniem ASV vēstniecību Stokholmā F. Cielēns informēja savā ar 1944. gada 15. augustu datētajā ziņojumā „Pašreizējā militārā un politiskā situācija Latvijā”, atklājot, ka pirms divām nedēļām esot gaidīts, ka slepenā Latvijas Centrālā padome pasludinās Latvijas valdību, un provincē pat esot notikuši daži priekšdarbi augstākās varas pārņemšanai.⁸⁰³ Savās piezīmēs Valsts departamentam Vašingtonā ASV vēstnieks Stokholmā H. V. Džonsons 28. septembrī pie šī dokumenta atzīmēja, ka ņemot vērā pretrunīgās latviešu, padomju un vācu intereses un aktivitātes, situācija liekas ļoti sarežģīta un grūti analizējama. Tomēr var pieņemt, ka 1944. gada jūlijā notikušais Sarkanās armijas iebrukums Latvijā pa „aizmugures durvīm”, respektīvi, no dienvidiem caur Lietuvas teritoriju, ir pārsteidzis gan vāciešus, gan latviešu pagrīdes organizācijas, kas esot plānojušas proklamēt Latvijas valdību bezvaras periodā starp vācu un padomju okupāciju.⁸⁰⁴

H. V. Džomsona spriedumi liekas visumā pamatoti, ņemot vērā, ka informācija par iepriekšminēto iespējamo „trešā spēka” parādīšanos Latvijas teritorijā Rietumos nonāca brīdī, kad pēc Sarkanās armijas sekmīgām uzbrukuma operācijām, fronte 1944. gada jūlijā sasniedza arī Baltijas telpu, kā rezultātā PSRS karaspēks pakāpeniski virzījās arvien dziļāk Lietuvā, Latvijā un Igaunijā, un 30. jūlijā ar pēkšņu

⁸⁰¹ PRO, FO 371/43050, p. 93.

⁸⁰² HI, Fēlikss Cielēns, Box. 4; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16, Frame 726, Record Group 226, Entry 14, Box. 317, File 97832 R. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 427-431.

⁸⁰³ HI, Fēlikss Cielēns, Box. 4

⁸⁰⁴ HI, Fēlikss Cielēns, Box. 4; NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16, Frame 735, Record Group 226, Entry 14, Box. 317, File 98325 R. Dok. publ.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945, pp. 432-438.

triecienu sasniedza Rīgas jūras līci pie Klapkalnciema un ieņēma Tukumu, uz vairākām nedēļām pāršķeļot Latvijas teritoriju uz pusēm. Kaut arī pēc Vācijas karaspēka sekmīga prettrieciena 20. augustā izdevās atjaunot pirms tam esošo frontes stāvokli, Sarkanās armijas panākumi radīja nopietnas bažas gan vācu okupācijas varas struktūrās, gan plašākā latviešu sabiedrībā. Iespējams, ka šāda pirms tam neparedzēta scenārija dēļ visi plāni par Latvijas neatkarības pasludināšanu un pagaidu valdības izveidošanu 1944. gada jūlijā-augustā zaudēja savu aktualitāti. Pie tam, samērā ticami liekas tas, ka pēc pirms tam notikušās LCP līderu K. Čakstes, B. Kalniņa un L. Sējas apcietināšanas, citi Latvijā palikušie LCP ietilpstošo politisko partiju pārstāvji vairāk domāja par savu došanos bēgļu gaitās uz Zviedriju, nevis bija gatavi atklāti vērsties pret nacistu okupācijas varas režīmu, par ko neapšaubāmi liecinātu Latvijas valdības izveidošana vai citas līdzīgas politiskas aktivitātes.

Tāpēc bīskapa Jāzepa Rancāna dzīvoklī 1944. gada 8. septembrī notikušajā pēdējā LCP vadības sēdē, pirms Latvijas galvaspilsētas Rīgas nonākšanas PSRS okupācijas varā, pieņemtie lēmumi visdrīzāk ir jāvērtē kā nākotnes virzienā vērstis izmisuma solis, nevis reāls politisks akts ar no tām izrietošām tālejošām sekām. Šīs sēdes laikā, viens no LCP līderiem P. Kalniņš kā Latvijas Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs parakstīja Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu un rīkojumu par Ministru kabineta sastādīšanu ar senatoru M. Čaksti priekšgalā. Minētā Deklarācija vēstīja, ka „Latvijas tauta pārņēmusi suverēno varu no svešas varas atbrīvotā Latvijas valsts teritorijā un atjaunojusi Latvijas Republiku kā suverēnu valsti. Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gadā pieņemtā Latvijas Republikas Satversme no šīs dienas līdz Satversmes reformai iedarbojas atbrīvotajā valsts teritorijā kā atjaunotās Latvijas Republikas pamatlikums. Uz Latvijas Republikas Satversmes pamata (52. pants) uz mani kā pēdējās likumīgi ievēlētās un līdz šim tiesiski pilnvarotās Saeimas Priekšsēdētāju pārgājusi Valsts Prezidenta vietas izpildīšana. Ar šo dienu es stājos pie Valsts Prezidenta vietas izpildīšanas līdz jauna Valsts Prezidenta ievēlēšanai Satversmē paredzētā kārtībā. Kā Latvijas Republikas Valsts Prezidenta vietas izpildītājs uz Satversmes man piešķirtās varas pamata (56. pants) esmu uzdevis Senatoram Mintautam Čakstem sastādīt ministru kabinetu. Uzaicinu Latvijas tautu atbalstīt valdību tās atbildīgā Latvijas valsts atjaunošanas darbā”.⁸⁰⁵ Šie divi dokumenti, kam Latvijas vēstures pētniecībā līdz šim ir pievērsta

⁸⁰⁵ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

nepietiekama uzmanība, un kuri tikai daļēji ir citēti⁸⁰⁶ un pieminēti līdzšinējā historiogrāfijā, pagaidām nenoskaidrotā veidā Otrā pasaules kara beigās nonāca Zviedrijā, kur vēlāk glabājās Vesterosas pilsētas bibliotēkas Latviešu grāmatu un dokumentu krājumā, kura kolekcija pašlaik ir nodota Zviedrijas Valsts arhīvam Stokholmā.⁸⁰⁷ To saturs nepārprotami liecina, ka LCP vismaz deklaratīvā formā ir īstenojusi savas ieceres par Latvijas neatkarības atjaunošanu un valdības izveidošanu, taču diemžēl neviens no 8. septembra sanāksmes dalībniekiem pēc kara trimdā nav sniedzis kādus plašākus komentārus ne par pašu šo notikumu, ne arī paskaidrojis, kāpēc tam nav sekojusi arī kāda tālejoša rīcība.

Lielāku skaidrību šajā lietā diemžēl neievieš arī E. Andersona un L. Siliņa grāmatā „Latvijas Centrālā padome” šai sēdei veltītās dažas rindkopas, kurās pie tam kļūdaini ir apgalvots, ka tajā pieņemtais protokols noteicis, ka Ministru kabinetu ir jāstāda K. Čakstems (tas nebija iespējams kaut vai tāpēc, ka šajā brīdī viņš jau atradās nacistu apcietinājumā – U.N.), un tikai pēc viņa nāves par Ministru prezidentu esot aicināts viņa brālis M. Čakste⁸⁰⁸, lai gan mūsdienās apzinātie dokumenti izslēdz šādu iespēju. Pie tam, iepazīstoties tuvāk ar P. Kalniņa parakstītās Deklarācijas un rīkojuma saturu ir redzams, ka to teksts ir rakstīts vienā, bet datums citā mašīndrukā, kas ļauj izvirzīt hipotēzi, ka drošības apsvērumu dēļ šie dokumenti to tapšanas brīdī nemaz netika apzīmēti ar konkrētu datumu, bet tas uz tiem tika uzlikts jau vēlāk pēc šo dokumentu nogādāšanas ārpus okupētās Latvijas teritorijas. Tāpat, nav arī izslēgts, ka LCP Deklarāciju par Latvijas neatkarības atjaunošanu un paziņojumu par pagaidu valdības izveidošanu bija plānots publiskot vēlāk, piemērotā brīdī, kad šo politisko aktu arī būtu iespējams ne tikai pasludināt, bet arī īstenot, taču straujās karadarbības un nelabvēlīgās militāri-politiskās situācijas dēļ, šāda iespēja tā arī neradās.

Par to, ka 1944. gada 8. septembra LCP vadības sēdē Rīgā notikusī Latvijas neatkarības atjaunošanas pasludināšana un pagaidu valdības izveidošana netika plašāk izziņota, liecina arī V. Salnā 11. septembrī uz Latviju nosūtītajā vēstulē rakstītais, ka viņš jau ilgāku laiku nav saņēmis no LCP kādas noteiktas ziņas, to skaitā par to vai LCP ir kādu stāvokli ieņēmusi visā tā laika notikumu gaitā vai nē. Šādā nenoteiktības atmosfērā viņš arī vaicāja, „vai LCP nevarētu taisīt tagad jaunu deklarāciju, kurā

⁸⁰⁶ Bīskaps Jāzeps Rancāns. Rakstu izlase. – Astras apgāds [ASV], 1977. – 122. lpp.; Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 82., 84. lpp.

⁸⁰⁷ Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet, Stockholm), (turpmāk – RA), Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamling, Västerås Biblioteket, Nr. 78: 37/1, 37/2.

⁸⁰⁸ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 84. lpp.

paziņotu, ka pie pirmās izdevības tā saņems visu varu savās rokās, bet pagaidām, kamēr vēl vācieši arī kaut cik cīnās pret lieliniekiem, aicina tautu šo cīņu atbalstīt, bet tai pašā laikā visus patriotiskos partizānus uzaicina organizēties pēc no LCP izstrādāta plāna un vadīties savā rīcībā no LCP norādījumiem”.⁸⁰⁹ Bez tam, V. Salnais arī prognozēja, ka pēc drīzumā gaidāmās pamiera vai miera noslēgšanas starp Somiju un PSRS, kas drīzāk līdzināsies kapitulācijai, varētu sekot vācu karaspēka atkāpšanās no Baltijas, kas „atkal atgādina, ka LCP jābūt gatavai varu pārņemt savās rokās”.

Mūsdienās apzinātie vēstures avoti liecina, ka arī nacionālās pretošanās kustības nelegālās organizācijas “Latvijas Sargi” vadītājs Arnolds Avotiņš 1944. gada vasaras beigās bija iecerējis īstenot plānu – ar latviešu leģiona 19. divīzijas, kas atkāpās no Vidzemes uz Kurzemi, kā arī citu Rīgā esošo latviešu militāro vienību palīdzību uz neilgu laiku pretoties gan vācu, gan padomju karaspēkam un šajā brīdī proklamēt Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.⁸¹⁰ Šīs ieceres pastāvēšanu apstiprina arī LCP dalībnieka E. Andersona krimināllietā atrodami nopratināšanas protokoli,⁸¹¹ kur minēti līdzīgi apsvērumi, vienlaikus liecinot, ka tā atcelta, jo Sarkanā armija pārāk strauji izrāvusies līdz Rīgas jūras līča piekrastei, likvidējot sakarus starp Rīgu un Kurzemi.⁸¹² Tādejādi, realitātē līdz pat 1944. gada 13. oktobrim, kad PSRS karaspēks ieņēma Rīgu, ne LCP, ne kāda cita nacionālās pretošanās kustības organizācija, šādu riskantu un vienlaikus politiski ļoti atbildīgu soli tā arī nespēja, vienlaikus saglabājot cerības par Latvijas neatkarības centienu īstenošanu Kurzemē, vienīgajā Sarkanās armijas vēl nepakļautajā Latvijas teritorijā.

6. 2. Bruņotā sacelšanās Kurzemē.

Vairākas Latvijas pretošanās kustības grupas un organizācijas savas pastāvēšanas laikā nodarbojās ne tikai ar nelegālu politisku darbību vai nacistu okupācijas varas rīkojumu sabotāžu, bet vāca arī munīciju un ieročus, kas varēja būt nodēriģi bruņotas cīņas gadījumā par savas valsts neatkarības atjaunošanu. Ja vairums pretestības organizāciju savas militārās struktūras veidoja un apbruņoja, balstoties uz

⁸⁰⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁸¹⁰ Jansons R. Latviešu leģionāru – pretošanās kustības dalībnieku programmatiskie mērķi // Latvijas Vēsture. – 2001. – Nr. 4. – 103.–107. lpp.

⁸¹¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 28636.l., 1.-2.sēj. – Eduarda Andersona u.c. krimināllietā.

⁸¹² Par šāda plāna reālu eksistenci, skat. Latviešu tautas pretestības izpausmes pret okupācijas varu 1940.-1945. // Jaunā Gaita.- 1989.- Nr.2.- 32.-36.lpp.; Nr.3.- 40.-45.lpp. Citur gan tā ir apšaubīta, uzskatot to par dažu LCP locekļu nerealizējamu ieceri vai padomju drošības iestāžu darbinieku izdomājumu, skat. Ērglis Dz. Latvijas Centrālā padome un kurelieši // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1999. - Nr.4 - 84.-103.lpp.

vietas nacistu okupētajā Latvijā pieejamiem militāriem resursiem,⁸¹³ tad Latvijas Centrālā padome kopā ar bijušo Latvijas sūtni Stokholmā V. Salno vajadzīgo bruņojumu centās iegūt arī ārvalstīs. Iepriekšminēto apstiprina arī LCP priekšsēža K. Čakstes jau 1943. gada 16. novembrī V. Salnajam rakstītās rindas, izsakot cerību, ka, ja cīņa norisināsies kopā ar vāciešiem, tad ieročus būs iespējams saņemt no viņiem, bet, ja tā būs patstāvīga, tad tos būs nepieciešams iegūt no ārzemēm. Pēc K. Čakstes domām, visvairāk būs vajadzīgi: „automātiskie ieroči (pistoļas, patšautenes, ložmetēji, kurus varētu arī no gaisa nomest) ar daudz munīciju, tanku iznīcināšanas līdzekļi, to starpā speciālie lielgabali ar daudz munīciju. Ļoti noderīgi būtu arī tanki, artilērija un lidmašīnas. Daļa šauteņu būs uz vietas, bet papildus vajadzētu vēl kādas 20 000, no kurām daļa vēlams karabīnes (īsās šautenes), jo nevar zināt, kāda veida karš būs uz vietas, un daudz munīcijas”.⁸¹⁴ Par to, ka LCP vadība bija apspriedusi iespēju par Rietumu valstu vai Zviedrijas bruņoto spēku militāru līdzdalību Baltijas telpas nodrošinājumā liecina K. Čakstes arī 1944. gada 1. februāra un 1. aprīļa vēstules V. Salnajam, vienā no kurām viņš rakstīja, ka „šeit nebūtu iebildumu, ja Latvijā ienāktu amerikāņu vai angļu kara spēks, tas pat ļoti būtu vēlams, vai arī kādas neitrālas valsts, piemēram, Zviedrijas bruņotie spēki. Šādu okupāciju vietējie iedzīvotāji visādi un arī aktīvi atbalstītu [...] Vai Jūs domājat arī par ieročiem un eventuālu evakuāciju? [...] Dariet arī mums zināmu, vai mēs varēsim rēķināties ar iespēju saņemt ieročus un munīciju no ārzemēm?”⁸¹⁵

Kā zināms, latviešu leģiona pulkvedis Vilis Janums⁸¹⁶ LCP militārās komisijas uzdevumā 1944. gada janvārī izstrādāja latviešu bruņotajiem spēkiem nepieciešamo ieroču, munīcijas un apgādes plānu, ko LCP vadība nosūtīja Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam, uzsverot, ka „Latvija ir nolēmusi cīnīties kā pret krieviem, tā vāciešiem, lai atgūtu savu neatkarību. Baltijas valstu, Polijas un Somijas pāriešana krievu rokās var būt liktenīga nākotnē arī Zviedrijas patstāvībai, tāpēc mēs lūdzam jau tagad reālu palīdzību, kamēr nav par vēlu”.⁸¹⁷ Pie tam, nav pareiza E. Andersona un L. Siliņa grāmatā „Latvijas Centrālā padome” sniegtā informācija, ka jau 1944. gada februārī ir kļuvis skaidrs, ka nekāda militāra palīdzība no Rietumiem nebūs

⁸¹³ LOM, A. Neparta mape, LPKDA arhīvs.

⁸¹⁴ LR ĀMA, LA, 247. kaste. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 199.-203. lpp.

⁸¹⁵ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome..., 64. lpp.

⁸¹⁶ Vilis Janums (1894-1981) – Latvijas armijas pulkvedis, 15. latviešu ieroču SS divīzijas 33. kājnieku pulka komandieris.

⁸¹⁷ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; HI, Edgars Andersons, Box. 1. Dokumenta teksts nepilnīgi publicēts: Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 271. lpp.

iespējama,⁸¹⁸ jo mūsdienās apzinātā LCP un sūtņa V. Salnā kara laika sarakste liecina par pretējo. Saskaņā ar 24. marta K. Čakstes vēstuli V. Salnajam, LCP uzskatīja, ka „mūsu pretošanās boļševikiem ir un var būt mūsu būt vai nebūt, ir atkarīga no apbruņojuma jautājuma. Šeit dariet visu iespējamo, lai izšķirīgā brīdī viss būtu nekavējoties šeit. Lūdzam ziņot ar šifru, ar kādām iestādēm Jūs esiet sarunas veduši un cik tālu esiet konkrēti tikuši”.⁸¹⁹ Arī sūtņi V. Salnais vēl 1944. gada 31. martā paskaidroja, ka vēl ir vismaz nelielas cerības par ieroču un munīcijas saņemšanu no Somijas,⁸²⁰ 13. aprīlī rakstīja, ka no tās saņemta galīgi negatīva atbilde, taču vienlaikus aicināja vēl nezaudēt pēdējās cerības iespējamā militārā stāvokļa izmaiņas gadījumā,⁸²¹ un tikai 10. augusta vēstulē bija spiests konstatēt, ka ieroču lietā „arī šejienieši (domāti zviedri – U.N.) ir devuši galīgu un noraidošu atbildi. Vienīgu ezeru zeme (domāta Somija – U.N.) ir solījusi dažus daiktus pret tankiem. Vai tas tiks ievērots arī pie tagadējās valdības – nezinu”.⁸²²

Vienlaikus, drīzāk ir jānoraida, nevis jāapstiprina, pulkveža V. Januma pēckara sarakstē ar vēsturnieku Edgaru Andersonu minētais,⁸²³ un arī jau citur vēstures literatūrā rakstītais,⁸²⁴ ka kādā no V. Salnā vēstulēm K. Čakstem, ko 1944. gada aprīlī Rīgā tīkoties ar kapteini K. Upelnieku būtu lasījis arī pats V. Janums, esot paziņots, ka „mums vajadzīgie ieroči esot jau ielādēti kuģī un stāvēt Zviedrijas ostā [...] Sabrukuma gadījumā Zviedrija ar saviem kuģiem evakuēsot arī visus apdraudētos civiliedzīvotājus”. Līdz šim apzinātā sarakste ar LCP Latvijā ļauj spriest, ka V. Salnais ieroču un apbruņojuma lietā ir mēģinājis darīt visu iespējamo pārrunās ar dažādām Zviedrijas un Somijas institūcijām un amatpersonām, tomēr, galvenokārt dēļ naudas līdzekļu trūkuma un vēlāk arī sakarā ar Somijas izstāšanos no kara, šiem

⁸¹⁸ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 249.-251., 271. lpp.

⁸¹⁹ LR ĀMA, LA, 247. kaste.

⁸²⁰ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Dok. publ.: Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 206.-220. lpp.

⁸²¹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁸²² Turpat.

⁸²³ HI, Edgars Andersons, Box. 1. V. Januma 1963. gada 22. aprīļa vēstule E. Andersonam.

⁸²⁴ “Vēstule ir ar roku rakstīta un sūtņi tajā raksta, ka pieprasītie ieroči vajadzīgā daudzumā esot jau ielādēti kuģos un gaidot tikai izbraukšanas pavēli. Tālāk viņš raksta, lai nu kopā ar vāciešiem gan necinās, jo tie karu jau esot tikpat kā zaudējuši. Savu zemi, Latviju, tomēr lai aizstāvēt līdz pēdējam vīram. Ja citas iespējas nebūtu, tad jānotur vismaz neliela josla gar jūrmalu Kurzemē. Frontes sabrukuma gadījumā ar tiem pašiem kuģiem, kuri vedīšot ieročus, ar tiem pašiem uz Zviedriju evakuēsot arī apdraudētos iedzīvotājus” (Pulkvedis Vilis Janums. Raksti, stāsti un atmiņas / Sakārtojis J. Leītītis. – Toronto, [B.g.]. – 46.-47. lpp.); “K. Upelnieks man un J. Gregoram deva lasīt dažas sūtņa Salnā vēstules [...] Nezinu, vai Salnais bija sazinājies ar pārējiem Latvijas sūtņiem ārzemēs un kā bija domāts realizēt to, kā varētu piegādāt ieročus, ja izdotos atjaunot Latvijas armiju [...] Ir taču briesmīgi ko solīt tautai okupētā zemē, kad pašam solītājam jādomā, kā viņš šo solījumu varētu pildīt, ja arī ieročus būtu iespējams saņemt” (Dravnieks A. Es atceros..., 208.-212. lpp.).

centieniem nebija kādi pozitīvi rezultāti.⁸²⁵ Vienlaikus tas tomēr nepadara par ticamu iespēju, ka V. Salnais patiešām būtu devis LCP šādus iepriekš minētos bezatbildīgos un iluzoros solījumus.

Pēc ģenerāļa J. Kureļa grupas atkāpšanās uz Kurzemi 1944. gada septembra beigās, latviešu nacionālās pretošanās kustības Latvijas neatkarības atjaunošanas un bruņotās sacelšanās mēģinājumi tagad saistījās tieši ar kureliešu organizāciju. To, ka sūtņis Stokholmā V. Salnais un LCP Ārzemju delegācijas pārstāvji Zviedrijā vēl septembrī-oktobrī plānoja Latvijas pagaidu valdības pasludināšanu Kurzemē⁸²⁶ apstiprina arī L. Siliņa 14. oktobrī rakstītā, bet uz Latviju tā arī nenosūtīta, vēstule ģenerālim V. Tepferam, kurā viņš jautāja vai nav iespējams izsludināt valdību,⁸²⁷ kā arī ģenerāļa J. Kureļa grupas un LCP dalībnieka Viļa Pāvulāna pēckara sarakste ar teologu Haraldu Biezo par plānoto pagaidu valdības izveidošanu Kurzemē. Tajā V. Pāvulāns atcerējās, ka „arī mums kureliešiem bija jāuzstāda latviešu valdība, to pieprasīja sūtņis V. Salnais Stokholmā. Tā gan bija domāta tikai pagaidu valdība, bet arī uz to bija grūtības sadabūt kandidātus un tikai ar lielām grūtībām beidzot varējām sastādīt sarakstu provizoriskai valdībai, ko tanī pašā vakarā pārraidījām uz Zviedriju. No mums neviens personīgi negribēja ieiet valdībā, katrs centās ieteikt kādu spējīgāku, labāk piemērotu attiecīgam amatam. Mēs uzstādījām arī personas, kas kureliešos nesastāvēja. Doma bija, lai valdībā ieiet krietni vīri, ne partiju cilvēki”.⁸²⁸ Līdzīgas ir arī LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas dalībnieku O. Bileskalna un I. Dišlera pēc kara padomju drošības iestāžu veikto viņu pratināšanas laikā un arī vēlāk atmiņu publikācijās,⁸²⁹ un arī jau citur vēstures literatūrā,⁸³⁰ sniegtās ziņas par 1944. gada oktobrī izteikto kapteiņa K. Upelnieka ierosinājumu pasludināt pagaidu valdību

⁸²⁵ “Atbrīvošanas armijai būtu vajadzējis ieročus, par ko tika arī domāts, bet tādus ieročus no Rietumiem attiecīgā brīdī mēs nevarējām dabūt. Kaut gan mēģinājumi notika, jo par ieroču pirkšanu okupācijas laikā domāja un darīja Latvijas sūtņi. Ja būtu bijusi nauda, tādi ieroči varētu tikt sagādāti, tā nebija neiespējama lieta. Daži cilvēki brauca uz Somiju un meklēja ceļus, lai dabūtu ieročus no somiem, un bija arī zināmas sarunas ar zviedriem par ieroču pirkšanu [...] “No zila gaisa” neviens nebūtu sūtījis pāri uz Zviedriju militārus aprēķinus, ko es pats aizvedu. Tam bija ļoti liels pamats, tomēr bija arī ļoti lielas grūtības naudas ziņā” (Dimants A. Rietumi zināja patiesību / Intervija ar L. Siliņu // Lauku Avīze: Mājas Viesis. – 2002. – 10. maijs).

⁸²⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 1. sēj., 81.-82. lp., 2. sēj., 14.-16. lp.

⁸²⁷ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; LR ĀMA, VS.

⁸²⁸ Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk – LNB), Haralda Biezā fonds, Nr. RXA 263/186. V. Pāvulāna 1984. gada 11. oktobra vēstule H. Biezajam.

⁸²⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 1. sēj., 81.-82. lp., 2. sēj., 14.-16., 101.-103. lp., 99. l., 2. sēj., 117.-118. lpp.; Dišlers I. Neproklamētā neatkarība // Lauku Avīze. – 1997. – 5. maijs.

⁸³⁰ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 66.-70. lpp.

Ventspilī un LCP vadības pārstāvju Kurzemē M. Čakstes un Jāņa Breikša⁸³¹ rezervēto attieksmi pret to.

16. oktobrī ģenerāļa J. Kureļa grupas štābs, nesaņemot nekādas konkrētas norādes par turpmāko darbību no LCP toreizējās vadības,⁸³² kas no Ventspils gatavojās doties pāri jūrai uz Zviedriju, izstrādāja divus bruņotās sacelšanās plānus. Kureliešu štāba priekšnieks kapteinis K. Upelnieks uzskatīja, ka ir pienākusi 1919. gadam līdzīga situācija, kas prasa Latvijas valsts neatkarības proklamēšanu un pagaidu valdības izveidošanu, kuras pakļautībā turpmāk būtu jācinās latviešu un vācu bruņotajiem spēkiem Kurzemē. Ventspils ostu bija domāts izmantot kā pēdējo atkāpšanās ceļu uz Zviedriju, ja Kurzemi nevarētu noturēt. Pirmais no minētajiem plāniem paredzēja kureliešu pārceļšanos uz Zviedriju, gadījumā, ja notiktu vācu karaspēka ātra evakuācija no Kurzemes. Šim nolūkam bija jāieņem placdarms jūras krastā starp Ventspili un Liepāju, un tas jānotur gan pret vāciešiem, gan krieviem, lai būtu iespējams pilnībā evakuēties. Tā kā šāda vērīena operācijai spēku bija par maz, tika nolemts sasaistīties ar latviešu leģiona vienībām un operāciju veikt kopā. Otrajā gadījumā, ja neizdosies iegūt šo placdarmu, bija paredzēts sadalīties mazākās grupās, slēpties mežos, un gaidīt izdevīgu brīdi, lai saceltos pret padomju spēkiem.⁸³³

Atbilde uz iepriekšminētajiem ģenerāļa J. Kureļa grupas plāniem no LCP pārstāvjiem Zviedrijā tika saņemta tikai 1944. gada oktobra beigās vai novembra sākumā, kad LCP sakarniece V. Jaunzeme ieradās kureliešu štābā, pavēstot, ka „1) 25. oktobrī L. Siliņš ticies ar angļu izlūkdienesta Secret Intelligence Service (SIS)⁸³⁴ darbiniekiem Zviedrijā un saņēmis apstiprinājumu, ka Lielbritānija sniegs palīdzību LCP, ja aprīlī vai maijā angļu flote atradīsies Baltijas jūrā un tajā laikā Kurzemē vēl būs vācieši. 2) Zviedrijas valdība pēc diplomātiskām sarunām ar PSRS aizliegusi LCP nelegālo laivu satiksmi, bet turpmāk to nodrošinās angļu SIS. 3) Visi nākamās

⁸³¹ Jānis Breikšs (1887-1965) – LCP loceklis.

⁸³² Uzmanība būtu jāpievērš LCP Ventspils sakaru grupas dalībnieces V. Jaunzemes rakstītajam, ka “rudens posmā 1944. g. blakus sakariem ar ārzemēm grupas darbība izvērtās arī tiešā bēgļu pārvešanas akcijā [...] Šai posmā nācās grupas locekļiem sastapties ar vairākiem LCP vadītājiem darbiniekiem. Viņu darbība un izrīcība ne tanī, ne vēlākā laikā, nav bijusi ne tik gudra un tālredzīga, nedz paši tik varonīgi, kā izriet no viņu dažu atmiņu rakstiem” (Pāri jūrai 1944./45.g., 272.-273.lpp.).

⁸³³ LVA, 1986.f., 1.apr., 99.l., 2.sēj., 117.lp.; Ērglis Dz. Sadarbība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālā padomi // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010., 64.-65. lpp.

⁸³⁴ Ir diezgan ticams, ka viens no šiem Lielbritānijas izlūkdienesta pārstāvjiem bija Baltijas problēmu eksperts britu pulkvedis Aleksandrs Makkibins, kuram kara laikā bija svarīga loma sadarbībā ar Baltijas valstu pārstāvjiem Stokholmā un to sniegtās informācijas nogādāšanā Londonā (HI, V. Salnais, Box. 1; Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. - Rīga. - 2001. - 128., 177. lpp.).

Latvijas valdības locekļi jau nogādāti Zviedrijā. 4) J. Kurelis līdz nākamās Latvijas valdības paziņošanai iecelts par kara ministru un Latvijas prezidentu”.⁸³⁵ Līdz ar to abi kureliešu plāni netika ne atbalstīti, ne noliegti. Pēc Zviedrijā esošajām ziņām nacisti Kurzemē nenoturēšoties ilgāk par trijiem mēnešiem, turklāt viņu atkāpšanās brīdī Baltijas jūrā bija jāienāk angļu flotei, kas sniegs kureliešiem palīdzību evakuācijai uz Zviedriju. Saskaņā ar šo saņemto informāciju ģenerāļa J. Kureļa grupas vadība saprata, ka viņiem ir izdevīga vācu karaspēka uzturēšanās Kurzemē vēl vismaz 3-4 mēnešus.⁸³⁶ Līdzīgu informāciju apstiprina arī L. Siliņa publicētā 9. novembrī Kurzemē no LCP vadības Zviedrijā saņemtā radiotelegramma,⁸³⁷ kurā bija teikts, ka “angļu pārstāvji dod norādījumus turēt Kurzemi līdz tam laikam, kad angļu un amerikāņu flote ienāks Baltijas jūrā. Flotes ienākšanas laiku Baltijas jūrā nevar noteikt. Atkarībā no apstākļiem un jūsu rīcībā esošiem līdzekļiem izlemiet, vai to var darīt, un rīkojieties. Ja vietējie apstākļi to pieļauj, jādeklarē Latvijas valsts suverenitātes atjaunošana. Ja uz vietas LCP nesastāda pagaidu valdību, kas izdarītu deklarāciju, deklarāciju izdod bruņoto spēku virspavēlnieks ģenerālis Kurelis, kas pagaidām, līdz pagaidu valdības sastādīšanai arī pārņem visu militāro un civilo varu. Pagaidu valdības sastāvu tādā gadījumā paziņos vēlāk”.⁸³⁸

Šādi nenoteiktības apstākļi, acīmredzot, arī varēja būt par iemeslu tam, ka 1944. gada oktobrī K. Upelnieks esot sapulcinājis Kurzemē radio sakaru grupā iesaistītos cilvēkus un devis norādījumus par raidāmo ziņu saturu, vienlaikus uzsverot: “Nekādas stratēģiskas ziņas nedos, ja tās nāks krievu rokās, vai tiem par labu. Ja angļi var panākt to, ka krievi nenāk, tad – jā. Mēs neļausim sev rīkli pārgriezt. Angļiem nav nekādas varas apturēt krievu briesmu darbus pret latviešiem”.⁸³⁹ Attiecībā uz bruņotās sacelšanās plāniem Kurzemē, uzmanība gan būtu jāpievērš arī bijušā kurelieša V. Pāvulāna pēc kara sniegtajai informācija, ka līdzīgs ziņojums no

⁸³⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 29669. l., 2. sēj., 16. lp.; Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 68.-69. lpp.

⁸³⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 29569. l., 2. sēj., 16. lp.; 99. l., 2. sēj., 118. lp.

⁸³⁷ Līdz šim apzinātie vēstures avoti, diemžēl ir nepilnīgi, lai pārbaudītu un apstiprinātu atsevišķas pastāvošās vēstures liecības, ka LCP vadība Kurzemē sakarus ar LCP pārstāvjiem Zviedrijā uzturēja ar radiatoraidītāja „Marss” palīdzību, kuru L. Siliņš savulaik bija saņēmis no britu izlūkdienesta pārstāvjiem Stokholmā, pie tam paši zviedri par šādu kontaktu pastāvēšanu nemaz neesot bijuši informēti (L. Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā; LVA, 1986. f., 1. apr., 99. l., 1. sēj., 242.-244. lp., 28635. l., 1. sēj., 144.-145. lp., 28636. l., 1. sēj., 77.-79. lp; Arhīva lieta Lursens-S // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. ½ - 89.-99. lpp.).

⁸³⁸ Andersons E. Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome, 292.lpp.

⁸³⁹ Ērglis Dz. Sadarbība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli, 62.-63. lpp.

Zviedrijas, ka „plāns atlikts, brauciet uz Zviedriju vai Vāciju. Turpmāk raidīsim tikai par satiksmi” saņemts jau mēnesi iepriekš 1944. gada 27./28. septembrī (sic!? – U.N.),⁸⁴⁰ kas gan liekas mazāk ticami, jo šajā laikā ģenerāļa J. Kureļa grupa tikai nesen bija pārcēlusies uz Kurzemi, tāpēc iespējams, ka V. Pāvulāns vienkārši kļūdījies minot attiecīgo mēnesi un datumu. Taču no otras puses, tikai dažas dienas iepriekš - 22. septembrī Sarkanā armija okupēja Tallinu, nepieļaujot arī igauņu pretošanās kustības izveidotās O. Tīfa pagaidu valdības darbību, un turpmākajās dienās ieņēma visu Igaunijas teritoriju, kas dažādās Rietumu sabiedroto, t. sk. britu, militārās izlūkošanas institūciju apsvērumos un stratēģiskajos plānos attiecībā uz Baltijas valstu tālāko likteni varēja spēlēt izšķirošu lomu.

Vēstures avotu nepietiekamība, diemžēl neļauj pilnībā izprast iespējamās bruņotās sacelšanās un Latvijas neatkarības pasludināšanas gadījumā LCP pārstāvjiem Zviedrijā un ģenerāļa J. Kureļa grupai Kurzemē eventuāli dotos britu palīdzības solījumus. Problēma šīs situācijas izpratnē ir tā, ka daudzi Otrā pasaules kara laika Lielbritānijas militārā izlūkdienesta dokumenti vēl joprojām nav atslepenoti,⁸⁴¹ un vēl nav pieejami vēstures pētniecībā. Tāpēc ir iespējams vien izvirzīt hipotētiskus slēdzienus par iespējamo britu militāro klātbūtni Baltijas telpā, t.sk. vismaz šobrīd atturoties apstiprināt vai noliegt arī britu vēsturnieka Džefrija Sveina (Swain) pausto viedokli, ka britu militāro operāciju iespējamība vienmēr palika aktuāla, taču vienlaikus tā bija atkarīga no nacionālsociālistiskās Vācijas sabrukuma ātruma. Viņaprāt, ja sekmīgi būtu norisinājusies Varšavas sacelšanās, tad Lielbritānijas militāra iejaukšanās Baltijā būtu varējusi notikt jau 1944. gada novembrī. Tāpat, ja vācu karaspēks nebūtu uzsācis savu 1944. gada decembra Ardēnu atbildes ofensīvu, Vācijas sabrukums būtu sācies nākošā gada agrā pavasarī, kas padarītu britu operācijas Baltijā diezgan iespējamā 1945. gada aprīlī-maijā. Tādejādi Dž. Sveins uzskata, ka LCP nebija maldināta no britu puses, tās stratēģija bija pilnīgi pareiza, taču pati kara darbības nepastāvība Otrā pasaules kara noslēgumā noteica to, ka LCP plāniem nebija lemts īstenoties.⁸⁴² Kritiski pret šādas Dž. Sveina piedāvātās „alternatīvās vēstures” gaitas iespējamību, gan liek raudzīties viņa ignorētā Sarkanās

⁸⁴⁰ LNB, Haralds Biezā fonds, Nr. RXA 263/186. V. Pāvulāna 1985. gada 11. janvāra vēstule H. Biezajam.

⁸⁴¹ Wark W. K. In Never-Never Land? The British Archives on Intelligence // *The Historical Journal*, 1992, No. 35, pp. 195-203.

⁸⁴² Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // *European History Quarterly*, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 241-263.

armijas klātbūtne Baltijas valstīs, kuru teritorija, izņemot Kurzemi, 1944. gada oktobrī jau bija nonākusi otrreizējās PSRS okupācijas varas pakļautībā.

Nepievēršot šim faktoram pietiekamu uzmanību, Dž. Sveins savu tēzi par Lielbritānijas iespējamo palīdzību Latvijas pretošanās kustības bruņotās sacelšanās plāniem Kurzemē cenšas pamatot ar 1944. gada sākumā uzsāktās operācijas „Bodyguard” (tās mērķis – maldināt Vācijas izlūkdienestu, slēpjot gatavošanos Otrās frontes atklāšanai Normandijā – U.N.) elementu – operāciju „Graffam”, kas bija Rietumu sabiedroto iedomāts plāns Norvēģijas un Zviedrijas okupācijai un tālākam iebrukumam Dānijā. Cita starpā, tas tomēr esot paredzējis arī reālas karadarbības uzsākšanu samazinātā mērogā, ja būtu vērojama Vācijas militārā spēka pavājināšanās Norvēģijā, kas ļautu britu kara flotei ierasties Baltijas jūrā, kas ļauj Dž. Sveinam uzdot jautājumu „vai šādas militārās situācijas dramatiska izmaiņa būtu pietiekama, lai pārliecinātu Čērčilu pārdomāt savu 1944. gada janvāra lēmumu par to, ka Staļinam jāļauj saglabāt kontroli pār Baltijas valstīm”.⁸⁴³ Pamatoti skeptisks pret šāda scenārija attīstību gan ir latviešu vēsturnieks Kārlis Kangeris, kurš uzskata, ka minētās britu operācijas „Graffam” plāni attiecībā uz Kurzemi tuvākajā nākotnē bija nereāli un drīzāk patiešām bija domāti tikai nacistu maldināšanai, un tiem 1944. gada oktobrī/novembrī nopietnu vērību nepiegrieza arī kurelieši. Šie plāni palika nereāli arī vēlāk, jo 1945. gada pirmajā pusē Baltijas jūrā nekas vairāk nevarēja notikt bez PSRS piekrišanas.⁸⁴⁴

Ģenerāļa J. Kureļa grupas galveno spēku apcietināšana 1944. gada 14. novembrī un līdz 9. decembrim notikušās leitnanta Roberta Rubeņa⁸⁴⁵ bataljona cīņas pret vāciešiem izrādījās noslēguma akords Latvijas pretošanās kustības dalībnieku mēģinājumiem ar ieročiem rokās pretoties gan nacistu, gan padomju okupācijai Kurzemē. Ņemot vērā arī starptautisko un militāro stāvokli Otrā pasaules kara frontēs, to saprata arī LCP pārstāvji Zviedrijā, kuri 1945. gada sākumā kopīgā sēdē Stokholmā apsprieda tā brīža situāciju nacistu okupētajā Latvijā, nonākot pie slēdziena par bruņotas cīņas neefektivitāti tuvākajā nākotnē. LCP Ārzemju delegācijas Zviedrijā 5. janvārī Stokholmā pieņemtajā un uz Latviju nosūtītajā no septiņiem punktiem

⁸⁴³ Sveins Dž. Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli, 2010., 75.-77. lpp.

⁸⁴⁴ Kangeris K. Kurelieši: „Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli, 95. lpp.

⁸⁴⁵ Roberts Rubenis (1917-1944) - Latvijas armijas un 15. latviešu ieroču SS divīzijas leitnants, ģenerāļa J. Kureļa grupas atsevišķā bataljona komandieris. Miris 1944. gada 18. novembrī, nāvīgi ievainots kaujās pret vāciešiem netālu no „Ilziķu” mājām Ventspils apriņķa Ugāles pagastā Kurzemē.

sastāvošajā instrukcijā bija gan pausta pārliecība par nacistiskās Vācijas sakāvi un no tās izrietošo nepieciešamību izvairīties no tuvākas saistīšanās ar to tās bojāejas priekšvakarā, gan pārspīlēta iespējamā ASV un Lielbritānijas loma pēckara miera konferencēs, kur tās būšot militāri un saimnieciski stiprākas, salīdzinot ar PSRS, kas kara beigās būšot stipri noasiņojusi un saimnieciski nopostīta. LCP Ārzemju delegācija arī uzskatīja, ka īstā cīņa par Baltijas valstu neatkarības atgūšanu sākšoties tikai pēc Otrā pasaules kara darbības noslēgšanās Eiropā. Tāpēc vislielākā politiskā gudrība konkrētajā situācijā esot „glābt un pasargāt mūsu tautas dzīvo spēku, nevis izšķiest to svešu mērķu kalpībā”.⁸⁴⁶

Sekojošai pārliecībai, LCP Ārzemju delegācija aicināja ieņemt nogaidošu pozīciju un neatbalstīja iespējamo nacionālo partizānu cīņu PSRS no jauna reokupētajā Latvijas teritorijā, kā arī tagad, atšķirībā no savas 1944. gada vasarā-rudenī paustās nostājas, noraidīja kaut vai īslaicīgas varas pārņemšanu Kurzemē. LCP uzskatīja, ka „1) nacionālo partizānu aktīva militāra darbība krievu okupētajā Latvijā dotajos starptautiskajos apstākļos nesekmē Latvijas valsts atjaunošanas mērķus, kaitē zemniekiem un izšķiež vērtīgo dzīvo spēku, kas ļoti noderēs tad, kad sitīs īstā stunda Latvijas valsts atbrīvošanai. Tāpēc šādu partizānu darbība izbeidzama un šādi aktīvi cilvēki krievu okupētajā Latvijā organizējami slepenā nacionālā organizācijā, lai uz vietas būtu aktīvu darbinieku kadrs, kas attiecīgā brīdī spētu izdarīt vērtīgu pakalpojumu neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanas lielajā darbā; 2) tiem leģionāriem, kas atstājuši savas daļas un tiem, kas izvairījušies no iesaukuma kara dienestā, bet tagad sabēguši Kurzemes mežos, ieteicams izvairīties no aktīvas militāras agresijas un, ja iespējams, bēgt uz Zviedriju. Vācu okupācijas varai brūkot Kurzemē mēģināt pārņemt varu latviešu nacionālo spēku rokās uz pāris dienām dotajā starptautiskajā situācijā būtu bez politiskas nozīmes un upuri būtu nelaikā un nevietā”.⁸⁴⁷ Šis dokuments noslēdzās ar vēstījumu, ka labvēlīgākas starptautiskās situācijas rašanās gadījumā, mājiniēki Latvijā par to tiks informēti.

Bez tam, noraidošā nostāja pret bruņotās cīņas īstenošanu bija pausta arī 1945. gada aprīlī LCP Ārzemju delegācijas sēdē Stokholmā uz Latviju nosūtīšanai pieņemtajā ziņojumā (līdzšinējā vēstures literatūrā šis dokuments ir kļūdaini datēts ar 1944. gada maiju⁸⁴⁸ – U.N.) par tā brīža starptautisko stāvokli un Latvijas neatkarības

⁸⁴⁶ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁸⁴⁷ Turpat.

⁸⁴⁸ Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 224.-225. lpp.

atjaunošanas izredzēm nākotnē.⁸⁴⁹ Šī ziņojuma sastādītāji, tā ievadā atsaucās uz jau iepriekš minēto 1945. gada janvāra „vēstuli, kuru, cerams, esat saņēmuši”, kas ļauj pieņemt, ka abi šie dokumenti tad arī bija vienīgi, laika posmā no 1945. gada janvāra līdz 8. maijam, LCP Ārzemju delegācijas pieņemtie un uz Latviju nosūtītie ziņojumi. Tēpat arī bija konstatēts, ka starplaikā ir notikusi Sabiedroto lielvalstu konference Jaltā, kurā Baltijas valstu jautājums nav izšķirts un uzsvērts, ka Vācijas sakāve ir tuvāko pāris nedēļu jautājums. Kaut arī paredzamo ASV un Lielbritānijas militāro panākumu dēļ to politiskā ietekme Eiropā pieaugšot, tās tomēr nebūšot gatavas karot ar PSRS Baltijas valstu dēļ, taču karš starp tām varētu izcelties dēļ kāda globālāka politiska konflikta, kas tik pat labi var arī nesākties vai arī sākties tikai pēc 10-20 gadiem. Dokumenta noslēgumā arī bija uzsvērts, ka „mūsu tagadējais galvenais uzdevums - pasargāt mūsu dzīvo spēku, neizšķiest to akcijām, kurām nav nekādas izredzes. Mums mūsu spēki jākrāj tam laikam, kad ar zināmām izredzēm varēsīm cīnīties par neatkarīgas demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu”.⁸⁵⁰ Līdz šim gan nav izdevies noskaidrot vai šie LCP vēl Otrā pasaules kara noslēgumā uz Latviju sūtītie ziņojumi sasniedza savu adresātu, taču to saturs apstiprina arī mūsdienu historiogrāfijā reprezentēto LCP vīziju par bruņotas pretošanās nelietderību pēckara otrreizējās padomju okupācijas apstākļos,⁸⁵¹ tā vietā paužot pārliecību par pretošanās kustības nevardarbīgās taktikas ievērošanu un īstenošanu ceļā uz Latvijas neatkarības atgūšanu nākotnē.

Nacistiskās Vācijas karaspēka un okupācijas varas klātbūtne un tās nomaiņa ar otrreizējo padomju okupāciju pēc Sarkanās armijas straujās ofensīvas Baltijas telpā 1944. gada vasarā, izrādījās izšķirošie faktori, kas izslēdza iespēju piepildīties Latvijas Centrālās padomes un sūtņa V. Salnā izmisīgajiem centieniem panākt Latvijas valstiskās suverenitātes atgūšanu Otrā pasaules kara noslēgumā, ko atbalstītu arī Rietumu sabiedroto vai Skandināvijas valstu bruņotie spēki vai starpvalstu vienošanās kara laika vai pēckara miera konferencēs. Vienlaikus, vērtējot ģenerāļa J. Kureļa grupas vadības un LCP pārstāvju Zviedrijā un Kurzemē darbību iepriekš plānotās bruņotās sacelšanās uzsākšanā un Latvijas neatkarības un pagaidu valdības pasludināšanā, nākas konstatēt, ka tā bija nesaskaņota, svārstīga un neizlēmīga, tāpēc, tā no vienas puses spēja nodrošināt LCP vadības izvairīšanos no iespējamām nacistu

⁸⁴⁹ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā. Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti, 224.-225. lpp.

⁸⁵⁰ Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

⁸⁵¹ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses, 174. lpp.

vai padomju okupācijas varas represijām, tā vietā dodoties bēgļu gaitās uz neitrālo Zviedriju,⁸⁵² bet no otras puses šāda neaktīva rīcība noveda strupceļā un zināmā mērā pat trivializēja LCP un kureliešu kustības cīņas mērķus un viņu nestos upurus cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu.

⁸⁵² Štuthofas koncentrācijas nometnes evakuācijas laikā gāja bojā Latvijas Centrālās padomes priekšsēdis K. Čakste un bijušais satiksmes ministrs Bernhards Einbergs (1893-1945), taču citiem LCP līderiem izdevās sekmīgi vai nu pārciest vai izvairīties no nacistu represijām, dodoties bēgļu gaitās uz Zviedriju. Tajā pašā laikā Igaunijā tikai vienam O. Tīfa pagaidu valdības loceklim izdevās nokļūt Rietumos, bet pārējos arestēja un pēc kara tiesāja padomju drošības iestādes (Mälksoo L. The Government of Otto Tief and The Attempt to Restore The Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal // Estonia 1940-1945, pp. 1095-1106).

Secinājumi

*„Mēs nelūdzam tos, kas bij' vakar,
Mēs nezinām tos, kas būs rīt.
Lai Staļins un čerčils mūs pakar,
Vienalga, kā kauliņi krīt.
Nu sapnis par dzimteni zudis
Ar visu, kas latvietim dārgs.
Sen zināms, ka postā mūs grūdīs
Kāds tatārs, kas dvēseles mij.
Mēs uzspļaujam skanīgām frāzēm
Un večiem, kam pravieša balss.
Vien šņabis, ko dzeram bez glāzēm,
Mums stāsta - vairs tālu nav gals.*

*Lai ģeķi pūš pīlītes naivas,
Ka vēl kaut kur taisnība mīt.
Pār Kurzemes veļupēm laivās
Daudz biedru jau aizvedīs rīt.
Tiem nepalīdz glaimi un ziedi,
Ko liekuļi svīzdami pin.
To acīs tumst vaidi un biedi,
Kad kāzas ar kaulaino svin.
Mēs nelūdzam tos, kas bij' vakar,
Daudz ļaunāk mums klāsies jau rīt
Lai Staļins vai čerčils mūs pakar,
Vienalga, kā kauliņi krīt...”*

(„Pēdējie Kurzemes leģionāri”, latviešu karavīru dziesma, 1945)

Otrā pasaules kara laikā Latvija zaudēja savu valstisko neatkarību un turpmākajos gados piedzīvoja divu vienu otrai sekojošu padomju-nacistu-padomju okupācijas varu nomaiņu. Ar militāru draudu palīdzību 1940. gada 17. jūnijā notikuši Latvijas okupācija, un tai sekojošā aneksija un inkorporācija PSRS sastāvā bija nelikumīgs agresijas akts un rupjš starptautisko tiesību pārkāpums. Tāda pati no juridiskā viedokļa bija arī okupācijas varu maiņa 1941. gada jūnijā-jūlijā, kad pēc Vācijas-PSRS kara sākuma Latvijas teritorija nonāca nacionālsociālistiskās Vācijas pakļautībā, kas uzskatīja Latviju nevis par atbrīvotu neatkarīgu valsti, bet gan par okupētu PSRS teritoriju. No Latvijas valsts tiesiskā viedokļa nelikumīga bija gan Latvijas PSR valdība, kas kara gados bija evakuējusies uz PSRS, gan Latvijas Zemes pašpārvalde, kas bija izveidota nacistu okupētajā Latvijā.

Neskatoties uz Latvijas faktiskās suverenitātes zaudēšanu, de iure tā turpināja pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekts. To apliecināja arī Otrā pasaules kara laikā pret Ass valstīm karojošo Rietumu sabiedroto lielvalstu - ASV un Lielbritānijas nostāja, kuras uzskatīja Baltijas valstu pakļaušanu PSRS, bet vēlāk Vācijai, par nelikumīgu un spēkā neesošu. Sarežģītajā valstiskuma zaudēšanas un okupācijas varu maiņas un neskaidrajā starptautiski-politiskajā situācijā vienīgie Latvijas Republikas likumīgie pārstāvji kara gados bija ārkārtējo pilnvaru nesējs un Latvijas sūtnis Londonā Kārlis Zariņš un viņa pilnvaru substitūts Latvijas sūtnis Vašingtonā Alfrēds Bīlmanis, kuru statusu pilnā vai daļēji ierobežotā veidā atzina arī viņu mītņu zemju - Lielbritānijas un ASV valdības. Vienlaikus, pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai un Japānas uzbrukuma ASV, Lielbritānija un ASV kļuva par PSRS sabiedrotajām cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju, kā rezultātā tām nācās ievērot tās

ģeopolitiskās intereses un militāro ieguldījumu karā pret nacismu. Kaut arī Baltijas valstu diplomāti ārzemēs vēlējās sekmēt Rietumu demokrātiju uzvaru karā, viņu centieni oficiāli pievienoties 1941. gada 14. augustā parakstītajai Atlantijas hartai un 1942. gada 4. janvārī pieņemtajai Apvienoto Nāciju deklarācijai tika noraidīti.

Situācijā, kad Latvijas teritoriju pārvaldīja viena – nacionālsociālistiskās Vācijas, bet draudēja citas – PSRS okupācijas varas atgriešanās, Latvijas tautas pašnoteikšanās centienus un vēlmi atgūt valstisko neatkarību, pauda spontāni un pakāpeniski izveidojusies nacionālā pretošanās kustība. Apstākļos, kad latviešu tautas interesēs nebija nacistiskās Vācijas militārā spēka vājināšana cīņā pret PSRS, pretošanās kustībai lielākoties bija nevardarbīgs raksturs. Kara gados Latvijas sabiedrībā bija izplatīts spēcīgs prietumniecisks noskaņojums, liekot cerības uz Rietumu (Lielbritānija, ASV), kā arī Skandināvijas (Zviedrija, Somija) valstu atbalstu un palīdzību Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanā. Šādu pārliecību pauda arī virkne nacionālās pretošanās kustības nelegālo izdevumu, un ar dažādiem līdzekļiem to centās apkarot arī nacistu propaganda. Sākotnējie mēģinājumi vācu okupācijas laika pirmajos gados uzņemt sakarus ar Rietumu un Skandināvijas valstu pārstāvjiem bija maz rezultatīvi, un tādi tie palika līdz pat 1943. gada vasarai, kad izdevās nodibināt ciešākus kontaktus starp nacistu okupēto Latviju un Zviedriju.

Sākot ar 1943. gada pavasari bijušais Latvijas sūtnis Stokholmā Voldemārs Salnais arvien aktīvāk sāka interesēties par situāciju nacistu okupētajā Latvijā un iespēju izveidot pretošanās kustības politisku centru. Šādas nostājas pamatā bija viņa un citu Latvijas Republikas diplomātu ārzemēs vidū dominējošā pārliecība, ka Rietumu sabiedrotajiem būs izšķirošā loma uzvarā pār nacionālsociālistisko Vāciju, tāpēc ir jādara viss iespējamais, lai informētu Rietumus par Latvijas tautas nevēlēšanos atrasties ne Vācijas, ne PSRS pakļautībā, bet gan vēlmi atjaunot savu valstiskumu. 1943. gada 22. jūlijā slepeni šķērsot Baltijas jūru un sasniegt Gotlandi, atvedot plašu informācijas klāstu par situāciju nacistu okupētajā Latvijā, izdevās žurnālistam Leonidam Siliņam, bet 13. augustā sekoja Latvijas Centrālās padomes nodibināšana Rīgā. LCP iestājās par 1922. gada Satversmes pamatprincipos balstītas neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu, izveidoja kontaktus ar pārējo Baltijas valstu pretošanās kustību organizāciju – Augstākās komitejas Lietuvas atbrīvošanai un Igaunijas Republikas Nacionālās komitejas pārstāvjiem, un orientējās uz Rietumu sabiedroto atbalstu šī mērķa īstenošanā.

Pateicoties LCP un Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā aktīvai sadarbībai, kā arī sūtņū K. Zariņa un A. Bīlmaņa diplomātiskajai darbībai, turpmākos kara gados ASV Valsts departamentu un Lielbritānijas ārlietu ministriju sasniedza virkne LCP savākto informatīvo materiālu un vairākas izstrādātas politiskās deklarācijas par patieso stāvokli nacistu okupētajā Latvijā un tās iedzīvotāju centieniem pēc zaudētās brīvības un valstiskās neatkarības atgūšanas. Saņemot šos dokumentus, Rietumu sabiedroto ārlietu institūcijas guva plašu iespaidu par politiska, ekonomiska un militāra rakstura norisēm nacistu okupētajā Latvijā, t.sk. sabiedrības noskaņojumu un pretošanās kustības darbību, tomēr to attieksme pret okupētajām Baltijas valstīm palika nemainīga. Pēc Vācijas armijas sakāvēm Austrumu frontē 1942./1943. gada ziemā un Sarkanās armijas pāriešanas ofensīvā, PSRS politiskais spiediens un prasības pret ASV un Lielbritāniju Baltijas valstu jautājumu tikai pieauga. Kaut arī ASV un Lielbritānija bija atzinušas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas inkorporāciju PSRS sastāvā kā nelikumīgu, tās neko nedarīja, lai nepieļautu Sarkanās armijas atgriešanos Latvijā.

Atšķirīgu pozīciju no Rietumu sabiedroto oficiālās politikas centās ieturēt ASV un Lielbritānijas militārās izlūkošanas dienesti, kuru uzmanības lokā kara laikā nonāca arī nacistu okupētās Baltijas valstis. Saskaņā ar vienošanos par izlūkdarbības sfēru sadali Eiropā, Igaunija, Latvija un Lietuva atradās ASV militārā izlūkdienesta – Stratēģisko dienestu pārvaldes OSS (Office of Strategic Services) interešu lokā. Jau 1942. gadā ASV OSS galvenajā birojā Vašingtonā darbu uzsāka atsevišķa Baltijas valstu nodaļa. Īpaši aktīva informācijas vākšanā par nacistu okupēto Baltiju bija ASV vēstniecības Stokholmā Speciālo ziņojumu nodaļa (Special Reporting Section) ar Hariju Karlsonu priekšgalā. Lielu ieguldījumu informācijas sniegšanā Rietumu sabiedrotajiem sniedza bijušie Igaunijas (Heinrihs Laratejs), Latvijas (V. Salnais) un Lietuvas (Vītauts Gilis) sūtņi Stokholmā, kuru ziņojumus regulāri saņēma ASV vēstnieks Stokholmā Heršels V. Džonsons, kurš tos ar saviem komentāriem pārsūtīja ASV Valsts departamentam Vašingtonā.

Neitrālās Zviedrijas īpašo lomu sakaru uzturēšanā starp nacistu okupēto Baltiju un Rietumu sabiedrotajiem noteica ne tikai tās ģeogrāfiskais tuvums Baltijas valstīm, bet arī tas, ka kara laikā Stokholmā netraucēti varēja darboties abu karojošo pušu - Vācijas un PSRS un Rietumu sabiedroto vēstniecības, kā arī šo valstu izlūkdienestu pārstāvji. Sarkanās armijas arvien aktīvāka virzīšanās uz Rietumiem un Baltijas valstu robežu sasniegšana radīja bažas arī Zviedrijas Aizsardzības štāba C

birojam, kas vāca militārus datus arī par iespējamo Vācijas bruņoto spēku intervenci Zviedrijā. Tuvojoties nacionālsociālistiskās Vācijas sakāvei, arvien aktīvāku interesi par situāciju Baltijas jūras piekrastē izrādīja arī Lielbritānijas Slepenais izlūkošanas dienests SIS (Secret Intelligence Services), kura pārstāvis Aleksandrs Makkibins kara gados aktīvi darbojās Stokholmā.

Īpaši nozīmīgs sadarbībā starp nacionālo pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā un Rietumu sabiedrotajiem bija laika posms no 1944. gada janvāra līdz novembrim, kad ar Zviedrijas militārā izlūkdienesta - C biroja organizatorisko un ASV bēgļu palīdzības organizācijas - Kara bēgļu padomes (War Refugee Board) finansiālo atbalstu, Latvijas Centrālās padomes un Latviešu palīdzības komitejas Stokholmā īstenotās bēgļu laivu akcijās Zviedrijā nonāca vairāki tūkstoši latviešu bēgļu. Ar zviedru un britu izlūkdienestu tehnisko palīdzību, laika posmā no 1944. gada jūlija līdz nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada maijā, tika uzturēti arī slepenie radiosakari starp Latviju un Zviedriju. Ja amerikāņu, britu un zviedru izlūkdienestu intereses galvenokārt saistījās ar militārās informācijas iegūšanu Vācijas okupētajās, bet vēlāk PSRS reokupētajās Baltijas valstīs, tad baltiešu pretošanās kustību mērķis līdz pat kara beigām palika savu valstu suverenitātes atjaunošana, cerot uz Rietumu sabiedroto palīdzību šo centienu īstenošanā.

Konkrētajos vēsturiskajos apstākļos, latviešu nacionālās pretošanās kustības plāni cieta neveiksmi, jo tos apgrūtināja gan nacistu drošības iestāžu veiktās LCP līderu (Konstantīns Čakste, Bruno Kalniņš, Ludvigs Sēja) apcietināšanas, gan vēl negatīvāk iespaidoja Sarkanās armijas militārā ofensīva Baltijas telpā 1944. gada vasarā, kā arī Baltijas valstīm nelabvēlīgā vispārējā starptautiskā un militārā situācija Otrā pasaules kara noslēgumā. Līdz ar to nesekmīgi izrādījās LCP un bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā centieni iegūt militāro palīdzību no ārzemēm, kas ļautu īstenot LCP bruņotās sacelšanās plānus, brīdī, kad Vācijas armija atstātu, bet PSRS armija vēl nebūtu ieņēmusi Latvijas teritoriju. Šādai situācijai izpaliekot, Latvijas Centrālā padome, objektīvu iemeslu dēļ, nespēja paziņot ne par 1944. gada septembrī Rīgā deklarētās Latvijas neatkarības atjaunošanu un pagaidu valdības izveidošanu, ne arī izmantot ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas un citu latviešu militāro vienību potenciālu šo neatkarības centienu nodrošināšanā. Atšķirībā no Rietumeiropas valstīm un tautām, kurām nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācija un Otrā pasaules kara beigas Eiropā 1945. gada 8. maijā iezīmēja brīvības atgūšanu, Baltijas valstīm tas nozīmēja gandrīz pusgadsimtu ilgu nonākšanu otrreizējās PSRS okupācijas varas pakļautībā.

Kaut arī Latvijas tautai nebija lemts izmantot savas pašnoteikšanās tiesības un atjaunot neatkarīgu Latvijas Republiku, tomēr kara gados pastāvošajiem sakariem starp nacionālo pretošanās kustību nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā un Rietumu sabiedrotajiem bija sava nozīme nākotnē. Pretošanās kustības un Latvijas diplomātu Rietumos sistemātiski sniegtā informācija un politiskās deklarācijas deva pretsparu PSRS dezinformācijai par latviešu, igauņu un lietuviešu piederību un vēlmi atrasties Padomju Savienības sastāvā, un stiprināja Rietumu sabiedroto ārlietu institūciju neatkāpšanos no Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politikas. Arī amerikāņu, britu un zviedru militārās izlūkošanas dienestu iegūtā pieredze, kara laikā īstenojot slepenās laivu akcijas un radiosakarus pāri Baltijas jūrai, jau Aukstā kara apstākļos varēja tikt izmantota izlūkdarbībā pret savu bijušo sabiedroto PSRS. Kaut arī baltiešu pretošanās kustību un Baltijas valstu diplomātu Rietumos veikums nespēja nodrošināt politisko kapitālu, lai ASV un Lielbritānija kara un pēckara miera konferencēs iestātos par tūlītēju Igaunijas, Latvijas un Lietuvas suverenitātes atjaunošanu, tas ielika pamatus un spēlēja savu lomu Baltijas valstu neatkarības atgūšanā un to starptautiskajā atzīšanā 1990.-1991. gadā.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

Nepublicētie avoti.

Arhīvi.

1. ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēka (Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY).

Record Group 220 (War Refugee Board), Box. 15, 30, 45, 65, 70, 72, 73.

2. ASV Hūvera kara, revolūcijas un miera institūta arhīvs (Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, CA).

Andersons Edgars, Box. 1-2.

Bīlmanis Alfrēds, Box. 1-4.

Celmiņš Gustavs, Box. 1.

Cielēns Fēlikss, Box. 1-4.

Feldmans Jūlijs, Box. 1-8.

Latviešu Centrālā komiteja, Box. 1.

Oliņš Pēteris, Box. 1-3.

Ronis Indulis, Box. 1.

Salnais Voldemars, Box. 1-2.

Sēja Ludvigs, Box. 1.

Siliņš Leonids, Box. 1.

Vokietaitis Algirdas, Box. 1.

3. ASV Nacionālais arhīvs II (National Archives II, College Park, MD).

Record Group 59 (State Department).

Record Group 84 (Stockholm Legation and Embassy), Entry 3201, Box. 1-12.

Record Group 165 (War Department).

Record Group 226 (Office of Strategic Services), Entry 14, 16, 17, 19, 21, 92, 210, 211, 216, Microfilm 1499, 1642.

4. Krievijas Valsts kara arhīvs (*Российский Государственный военный архив, Москва*).

504 k. f. „Drošības policijas un SD virspavēlnieks Ostlandē”, 2. apr., 8. l.

1358 k. f. „Okupēto Austrumu apgabalu reihministrīja”, 1. apr., 13. l.

5. Latvijas Kara muzejs.

Otrā pasaules kara vēstures nodaļa, kastes „Nacionālā pretošanās kustība. Dokumenti”, „Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupa. Dokumenti”.

6. Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Reto grāmatu un rokrakstu sektors, Haralda Biezā fonds, Nr. RXA 263/186.

7. Latvijas Nacionālās mutvārdu vēstures krājums.

Intervijas ar Aleksandru Eichi (NMV-463), Pēteri Jansonu (NMV-446), Valentini Lasmani (NMV-464).

8. Latvijas Okupācijas muzejs.

Jāņa Kureļa mape.

Valentines Lasmanes videoliecība.

Borisa Mangolda mape.

Artura Neparta mape, Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienības arhīvs.

Haralda Ozola videoliecība.

Aleksandra Plensnera mape.

Gunāra Tamsona mape.

Kristapa Upelnieka mape.

9. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs.

Latvijas pastāvīgā delegāta pie Tautu Savienības arhīvs, 8.-10. kaste.

Latvijas sūtniecības Londonā arhīvs, 225., 247., 443., 452., 460. kaste.

Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīvs, 4. kaste.

Latvijas sūtņa Stokholmā Voldemāra Salnā arhīvs.

10. Latvijas Republikas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs.

Intervijas ar Kārli Ernestu Frišenfeldu, Albertu Klibiķi, Laimoni Pētersonu, Emīlu Vecmani.

11. Latvijas Valsts arhīvs.

1970. f. „Sabiedriskais darbinieks Ādolfs Klīve”, 1. apr., 56.-58. l.

1986. f. „Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas”.

1. apr., 62. l., 1.-14. sēj. - Arnolda Avotiņa u.c. krimināllieta.

99. l., 1.-8. sēj. - Kārļa E. Frišenfelda u.c. krimināllieta.

4657. l., 1.- 2. sēj. – Ievas Birgers krimināllieta.

25231. l., 1.-8. sēj. - Kārļa Dravas u.c. krimināllieta lieta.

28635. l., 1.-12. sēj. - Riharda Zandes u.c. krimināllieta.

28636. l., 1.-2. sēj. - Eduarda Andersona u.c. krimināllieta.

29669. l., 1.-2. sēj. - Osvalda Bileskalna u.c. krimināllieta.

38864. l., 1.-2. sēj. – Rūdolfa Ķīša u.c. krimināllieta.

2. apr., P-10448. l., 1.-2. sēj. – Prana Brijuna u.c. krimināllieta.

2250. f. „Trimdas latviešu dokumenti”, 80. apr., 1.-12. l.

2263. f. “Zariņš Kārlis, Latvijas sūtnis Lielbritānijā, ārkārtējo pilnvaru nesējs”,

1. apr., 30.-34. l.

12. Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

293. f. "Latvijas sūtniecība Vašingtonā", 1. apr., 537., 1539., 4344. l., 2. apr., 115. l., 3. apr., 78. l.

P 69. f. „Ģenerālkomisārs Rīgā”, 1a. apr., 26., 29. l.

P 82. f. „SS un policijas vadītājs Latvijā”, 1. apr., 39. l.

P 252. f. „Drošības policijas un SD komandieris Latvijā”, 1. apr., 26. l.

P 1026. f. „Drošības policijas un SD pavēlnieks Ostlandē”, 1. apr., 7. l.

13. Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvs.

40. f. „Akadēmiķa Viļa Samsona fonds”, 5. apr., 1.-3. l. “Mežakaķu” arhīvs.

14. Lielbritānijas Nacionālais arhīvs (The National Archives, Kew, Richmond, Surrey).

Foreign Office, 188, 370, 371, 419, 490.

War Office, 208.

15. Leonida Siliņa personiskais arhīvs Stokholmā.

Latvijas Centrālās padomes, Leonida Siliņa, Voldemāra Salnā u.c. dokumenti.

16. Vācijas Federālais arhīvs (Bundesarchiv, Berlin).

R 6 (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), 14, 39, 45, 165, 167, 306.

R 58 (Reichssicherheitshauptamt), 222, 223, 224, 598, 699.

R 90 (Reichskommissar für das Ostland), 4.

R 91 (Gebietskommissar Riga-Stadt und kommissarischer Oberbürgermeister von Riga), 210.

R 92 (Der Generalkommissar in Riga), 18, 19.

NS 19 (Persönlicher Stab Reichsführer-SS), 1506.

17. Zviedrijas Kara arhīvs (Krigsarkivet, Stockholm).

Försvarsstaben, C-byrån, B I, Vol. 1-28, B II, Vol. 1-2, F I, Vol. 1-2.

18. Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet, Stockholm).

Baltiska arkivet, Laratei Heinrich, Nerman Birger, Rei August, Warma Aleksander.

Lettiska Hjälpkommittens Dokumentsamlig, Västerås Biblioteket.

„Sandlerkommissionen”, Kommittéarkiv 984, Fl:18.

Utrikesdepartementet, 1920, HP 1Ele, Vol. 471, P 40R, Vol. 76.

Periodika.

Nacistu okupācijas varas oficiālie izdevumi.

1. „Deutsche Zeitung im Ostland” (Rīga), 1941.-1944.
2. „Laikmets” (Rīga), 1942.-1944.
3. „Rīkojumu Vēstnesis” (Rīga), 1942.-1944.
4. “Tēvija” (Rīga), 1941.-1944.
5. „Tēvija un Kurzemes Vārds” (Liepāja), 1944.-1945.

Latvijas diplomātu Rietumos izdevumi.

1. „Latvian Information Bulletin” (Vašingtona), 1941.-1945.
2. „Latvijas sūtniecība Ženēvā. Biļetens”, 1941.-1944.
3. „Latvju Domas” (Ženēva), 1943.-1944.
4. „Neatkarīgā Latvija” (Stokholma), 1944., Nr. 1.
5. „Latvijas sūtniecība Londonā. Pārskats par pēdējā laika politiskām tendencēm”, 1941.-1945.

Pretošanās kustības nelegālie izdevumi.

1. „Brīvā Latvija. Latvju Raksti” („Vēstījums”), 1943.-1944., Nr. 1-13.
2. „Daugavas Vanagi”, 1943., Nr. 3.
3. „Jaunā Latvija”, 1944., Nr. 1.
4. „Latviešu Ceļš”, 1942.21.06., [1942.].
5. „Latvija”, 1941.-1944., Nr.1-9.
6. „Lāčplēsis”, 1944., Nr. 1-6.
7. „Par Latviju”, 1944., Nr. 1-4.
8. „Tautas Balss”, 1942., Nr. 1-9.
9. „Tālavas Taurētājs”, [1942].
10. „Zobens”, 1943.14.11.

Publicētie avoti.

Dokumenti un dokumentu krājumi.

1. Arhīva lieta Lursens-S / Sag. publ. TSDC darbinieki // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. ½ - 89.-99. lpp.
2. Ārvalstu arhīvu dokumenti par okupācijas režīmu Latvijā. 1940-1968: Dokumentu krājums (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 22. sēj.). – Rīga, 2008.
3. Baltijas jautājums PSRS, ASV un Lielbritānijas politikā // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008. - 544.-562. lpp.
4. Experiencing Totalitarianism. The Invasion and Occupation of Latvia by the USSR and Nazi Germany 1939-1991: A Documentary History / Edit. by A. Plakans. - Bloomington, 2007.
5. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1941, 1942, 1943, 1944, 1945. - Washington: US Government Printing Office, 1958-1967.

6. From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945 / Edit. with Commentary by N. H. Petersen. – The Pennsylvania State University Press, 1996.
7. Igaunijas un ASV izlūkdienestu ziņojumi par Latviju 1943.-1945. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001. Nācija gūstā. - Rīga, 2002. - 177.-185. lpp.
8. Latvian – Russian relations: Documents / Edit. A. Bīlmanis. – Washington: The Latvian Legation, 1944.
9. Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? / Sast. A. Ezergailis. - Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998.
10. Latvija padomju režīma varā, 1945-1986: Dokumentu krājums. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001.
11. Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944-1956 / Sast. H. Strods. - Rīga: Preses nams, 1999.
12. Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944-1956. III daļa. Dokumenti, apcerējumi un atmiņas 1944-1956 / Sast. H. Strods. - Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2003.
13. Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti. 1941-1945 / Sast. V. Samsons. - Rīga.: Zinātne, 1990.
14. Latvijas valsts diplomāti un nacionālās pretošanās kustība Latvijā 1940.-1944. gadā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2001. Nācija gūstā. - Rīga, 2002. - 186.-193. lpp.
15. Lithuania under German Occupation 1941-1945. Despatches from US Legation in Stockholm / Comp. and edit. T. Remeikis. - Vilnius, 2005.
16. No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā, 1940.-1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999.
17. Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 - 1991: Dokumentu krājums / Atb. red. E. Pelkaus. - Rīga, 1999.
18. Прибалтика и геополитика 1935-1945 гг. Рассекреченные документы службы внешней разведки Российской Федерации / Сост. Л. Соцков. – Москва, 2009.
19. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). II daļa. Dokumenti un materiāli / Sast. H. Strods. - Rīga, 2007.
20. СССР и Германский вопрос 1941-1949. Die UdSSR und die Deutsche Frage 1941-1949. - Москва: „Международные отношения”, 1996.
21. Советско - американские отношения 1939-1945. Документы. - Москва: Международный фонд „Демократия”, 2004.
22. Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know? / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol. 5) - Riga. - 2002.
23. The Latvian Legion. Selected Documents / Edit. M. K. Baltais. – Toronto: Amber Printers and Publishers Ltd., 1999.
24. The Secret War Report of the OSS / Edit. A. C. Brown. - New York: Berkley Medallion Book, 1976.
25. Tõotan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. - Tartu, 2004.
26. Vācijas Federatīvās Republikas armijas izlūkdienesta ziņojums par bruņotās pretošanās kustību Latvijā 1940.-1950. gadā un tās izmantošanas iespēju Rietumu karā pret Padomju Savienību // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2002. Varas patvaļa. - Rīga, 2003. - 316.-325. lpp.

27. War Report of the OSS (Office of Strategic Services). - New York: Walker & Co, 1976.

Atmiņas un dienasgrāmatas.

1. Aizsilnieks A. Dzīves šūpotnēs: Atmiņas.- Stokholma: Daugava, 1979.
2. Celmiņš G. Eiropas krustceļos. - Eslingena, 1947.
3. Cielēns F. Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. 3. sēj. - Vesterosa, 1964.
4. Anna Dagda. Raksti. – Rīga, 2001.
5. Dišlers I. Neproklamētā neatkarība // Lauku Avīze. – 1997. – 5. maijs.
6. Dišlers I. Svešu varu sprostos. – Rīga, [B.g.].
7. Dravnieks A. Es atceros: Latvijas skolas un skolotāji.- [B.v.]: Grāmatu Draugs, 1970.
8. Dravnieks A. Kā radās kureliešu kustība // Treji Vārti. – 1980. – Nr. 1 – 3.-6. lpp.
9. Eppers Ž. Pārceļšanās ar laivām uz Zviedriju 1944. gadā. Atmiņu fragmenti // Akadēmiskā Dzīve. – 1995. – Nr. 37 – 21.-23. lpp.
10. Jūlijs Feldmans. – Vaidava, 1963.
11. Grīnups K. Cauri komunistu ellei. - Rīga, 2005.
12. Grūbers K. Cīņa par Latviju un pret komūnismu ASV Otrā pasaules kara laikā // Garīgs Apskats. III. – Toronto: Apgāds Rīga, 1987. - 18.-31. lpp.
13. Cauri gadsimtiem. Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram (1899-1977). - Rīga, 2000.
14. The Memoirs of Cordell Hull. Vol. II. – New York, 1948.
15. Pulkvedis Vilis Janums. Raksti, stāsti un atmiņas / Sak. J. Leitītis. – Toronto, [b.g.].
16. Tautai un brīvībai. Rakstu krājums Dr. Paula Kalniņa piemiņai / Red. K. Dziļleja. – Stokholma: Dr. Paula Kalniņa piemiņas fonds, 1952.
17. Kennan G. F. Memoirs (1925-1950). – Boston, 1969.
18. Klīve Ā. Latviešu politiskie centieni vācu okupācijas laikā / Sag. publ. T. Vilciņš // Latvijas Arhīvi. - 1996. - Nr. 1/2 – 81.-88. lpp.
19. Kreicbergs V. Kara laiki Ženēvā un Stokholmā: Valdemāra Kreicberga atmiņas par dienestu Latvijas Ārlietu resorā 1938-1955 // Austrālijas Latvietis. - 1994. - 7., 14. janvāris.
20. Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas / Zin. red. A. Ūdre. - Rīga, 2005.
21. Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem. Mutvārdu pētījums Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti / Zin. red. B. Bela. – Rīga: Zinātne, 2010.
22. Neparts A. Atmiņas par okupācijas laiku (1940-1945) // Latvijas Vēstnesis. - 1999. - 4. augusts - 2. septembris.
23. Baltiska Kommitten 1943-2008. Ur Birger Nerman otryckta memoarer. - Värnamo, 2008.
24. Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane. - Stokholma: Memento, 1990.
25. Pāvulāns V. Skaidrības labad: 1944. g. memorands // Brīvā Latvija. - 1992. - 23.-30. novembris.
26. Pulkvedis Aleksandrs Plensners. Tautai un Tēvzemei veltīts mūžs. Rakstu kopojums pulkveža piemiņai / Sak. P. Irbe. – Grand Rapid, 1987.
27. Bīskaps Jāzeps Rancāns. Rakstu izlase / Red. H. Tichovskis. – Astras apgāds, 1977.

28. Raudziņš Dž. Starp cietumu un brīvību // Austrālijas Latvietis. - 1956. - 4. februāris-24. marts.
29. Rutks V. Kāda cīnītāja stāsts // Treji Vārti. - 1997. - Nr.176. - 59.-68. lpp.
30. Rutks V. No koncentrācijas nometnes – vācu bruņotajos spēkos // Karakalps. – Rīga, 2002. – 31.-76. lpp.
31. Šteinmanis F. J. Ventspils sakaru grupa - „Zviedru laivas” // Ventspils 700: Rakstu un atmiņu krājums. - Toronto, 1990. – 121.-128. lpp.
32. Zemgals B. [Valdmanis A.]. Dienas baltās, nebaltās. - Ženēva, 1949.
33. Vilks H. Ar laivu uz Zviedriju: Personiskas atmiņas // Akadēmiskā Dzīve. – 1995. – Nr. 37 – 15.-21. lpp.
34. Kārlis Zariņš // Latvieši Lielbritānijā. Pirmā grāmata / Red. I. Auziņa-Smita u.c. – Londona: Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, 1995. – 46.-151. lpp.

Literatūra

Nepublicētā literatūra.

1. Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939-1991. Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2010.
2. Martin S. American-Soviet Relations and the Baltic Question, 1939-1944 / Master's thesis, University of Latvia, Riga, 2006.
3. Kangeris K. Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen / Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7-11, 1985.
4. Mantenieks M. The Baltic States and Roosevelt / Paper presented at the 14th Conference on Baltic Studies, University of Illinois, Chicago, June 8-11, 1994.
5. Mantenieks M. A. Yalta and the Baltic States. – [B.v.], [b.g.].
6. Mantenieks M. Baltic States and U.S. Post-War Planning during World War II / Paper presented at the 20th AABS Conference, the George Washington University, June, 2005.
7. Pirmāe K. Britain and the Baltic Question in the 1940's / Paper presented at the Conference of the British Association for Slavonic and East European Studies, 2008.
8. Sarv E. Eesti vastupanuliikumise suhetest Lätiga ja Leeduga Saksa okupatsiooni ajal. - Tartu, 2004.
9. Sprudžs A. The Baltic States and American Policy, 1940-1953 / Master's thesis, Université Catholique de Louvain, 1954.
10. Swain G. „We shall have plenty of trouble on our hands from the Balts”: Britain, the Latvian Legation, and the Red Army's Return to Latvia. - Bristol, [b.g.].

Publicētā literatūra.

1. Adamczyk A. The Baltic States and the Baltic Sea Region in Geopolitical Concepts of the Piłsudski Adherents during the Second World War // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 488.-502. lpp.
2. Adamczyk A. Państwa bałtyckie po Jalcie. Miejsce Litwy, Łotwy i Estonii w geopolitycznych koncepcjach środowisk piłsudczykowskich po 1944 r. //

- Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w., red. A. Adamczyk, D. Rogut. - Piotrków Trybunalski, 2011, s. 281-297.
3. Agrell W. Fred och fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000. - Lund, 2000.
 4. Agrell W. Venona. Spåren från underrättelsekrieg. – Lund, 2003.
 5. Agrell W. Skuggor runt Wallenberg: Uppdrag i Ungern 1943-45. - Lund, 2006.
 6. Anderson E. British Policy toward the Baltic States, 1940-41 // Journal of Baltic Studies. – 1980. – Nr. XI/4. – pp. 325-333
 7. Andersons E. Divkosība draudzības maskā // Laiks. – 1980. – 27. augusts - 17. septembris.
 8. Anderson E. Die politische Einstellung Englands zu den baltischen Staaten 1940-1946 // Zeitschrift für Ostforschung. – 1981. - Nr. 30 – S. 559-587.
 9. Andersons E. Latvijas vēsture: Ārpolitika. II. - Stokholma: Daugava, 1984.
 10. Andersons E. Latvijas diplomātija // Latvju Enciklopēdija. 1962-1982 / Red. E. Andersons, 2. sēj. - Rokvilla, 1985. - 390.-396. lpp
 11. Andersons E. Kurelieši // Kara Invalīds. - 1988. – Nr. 33 – 26.-38. lpp.
 12. [Andersons E.]. Sūtniecības un konsulāti // Latvju Enciklopēdija. 1962-1982 (1989) / Red. E. Andersons, 4. sēj. - Rokvilla, 1990. - 501.-523. lpp
 13. Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Upsala: LCP, 1994.; Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvija un Rietumi: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943-1945. - Rīga, 2002.
 14. Andrae C. G. Sverige och den stora flykten från Estland 1943-1944. - Uppsala, 2004.
 15. Andrew C. Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community. – New York, 1986.
 16. Andrupis J. Lielo pārvērtību stunda – 1939-1945 // Latvieši Lielbritānijā. Pirmā grāmata / Red. I. Auziņa-Smita u.c. – Londona: Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, 1995. – 157.-167. lpp.
 17. Auziņš A. Konstantīns Čakste. – Rīga: Jumava, 2004.
 18. Baltais M. K. Latvia at the Teheran and Yalta Conferences - Issues and Sources // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.-15. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). - Rīga, 2000. – 330.-335. lpp.
 19. Baltais M. K. The Latvian Legion after VE Day // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. - Rīga. - 2000. – 118.-127.lpp.
 20. Bassler G. P. Alfred Valdmanis and the Politics of Survival. – Toronto: University of Toronto Press, 2000.
 21. Bērziņš A. Kārlis Zariņš dzīvē un darbā. - Londona: Rūja, 1959.
 22. Biezais H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. – Itaka: Mežābele, 1991.
 23. Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. - 1992. - Nr. 3 - 44.-47. lpp.; Nr.4 - 43.-45. lpp.
 24. Biezais H. Latviešu akadēmisko aprindu organizētā pretestība vācu okupācijai // Treji Vārti. - 1992. - Nr.147 - 45.-52. lpp.
 25. Biezais H. Latvija kāšķrusta varā: Sveši kungi- pašu ļaudis.- [B.v.]: Gauja, 1992.

26. Kollaboration und Widerstand // Blank M. Nationalsozialistische Hochschulpolitik in Riga (1941 bis 1944). - Lüneburg, 1991. - S. 97-104.
27. Blāķis Ā. Medaļas otrā puse: Okupācijas varu pavadā un jūgā. 1940.-1945. - Buenosaires, [b.g.].
28. Bleiere D. Komunistiskā pagrīde, padomju partizāni un diversanti // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga: Jumava, 2008. - 323.-333. lpp
29. Bower T. The Red Web: MI6 and the KGB Master Coup. – London: Aurum Press, 1989.
30. Broszat M. Die nationale Widerstandsbewegung in Litauen 1941-1944 // Gutachten des Instituts für Zeitgeschichte. Band 2. - Stuttgart, 1966. - S. 311-327.
31. Brüggemann K. Zwischen zwei Besatzern: Dissens und nationale Opposition 1940-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär. - Berlin/New York: De Gruyter, 2011. – S. 225-233.
32. Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 metais. – Vilnius, 1991.
33. Bubnys A. Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941-1944. - Vilnius, 2003.
34. Butulis I. Otrā pasaules kara ēnas un atbalsis // Latvijas Vēsture. – 1999. – Nr. 2 - 37.-38. lpp.
35. Carlgren W. M. Svensk underrättelsetjänst 1939-1945. - Helsingfors, 1985.
36. Carlgren W. M. Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt. - Stockholm, 1993.
37. [Celmiņš G.]. Latviešu tautas pretestības izpausmes pret okupācijas varu 1940.-1945. // Jaunā Gaita. - 1989. - Nr. 2 - 32.-36. lpp.; Nr. 3 - 40.-45. lpp.
38. Baltijas problēma Otrā pasaules karā // Cielēns F. Baltijas starptautiskā problēma. – [Vācija], 1948. - 47.-52. lpp.
39. Ciganovs J. Ģenerālis Jānis Kurelis – karavīrs un politiskais darbinieks // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 81.-88. lpp.
40. Damušis A. Lithuania against Soviet and Nazi Aggression. - Chicago, 1998.
41. Daudze A. Ieskats Latvijas un Zviedrijas politikā 1939.-1991. gadā // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 4 – 75.-85. lpp.
42. Daudze A. Latvija Zviedrijas politikā 1939.-1946. gadā. No Molotova-Ribentropa pakta līdz baltiešu internēto militārpersonu izdošanai PSRS // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 3 – 59.-70. lpp.; Nr. 4 – 51.-65. lpp.
43. Daudze A. Sweden and Latvia in 1939-1946 – the years of crucial decisions // Latvijas Vēsture. – 2006. - Nr. 1 – 52.-68. lpp.
44. Dean J. R. The Strange Alliance: The story of our efforts at wartime co-operation with Russia. – New York: The Viking Press, 1947.
45. Deland M. The Swedish-Latvian Relief Committee, German-Baltic and Swedish Intelligence and Impact on the Reception of War Criminals in Sweden // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941-1945: Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.-13.jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). - Rīga, 2004. – 188.-196. lpp.
46. Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare. - Stockholm: Atlas, 2010.

47. Dimante L. Latvijas arhīvistu stažēšanās Zviedrijā // Latvijas Arhīvi. – 1995. – Nr. 2 – 82. lpp.
48. Dorill S. MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service. – New York, 2000.
49. Drīzulis A. Ameriķaņu un angļu imperiālistu pretpadomju darbība Lielā Tēvijas kara laikā // Ameriķaņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1954. – 135.-149. lpp.
50. Dunsdorfs E. Fragmentāras autobiogrāfiskas piezīmes par Latvijas centrālo padomi un agresijas upuriem // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs, 27.sēj.: Brīvības cīnītāji. - Melburna, 1987. - 14.-46. lpp.
51. [Dzintars J.]. Latviešu buržuāzisko nacionālistu tālākā deģenerēšanās // Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941.-1945.) – Rīga: Zinātne, 1966. – 627.-638. lpp.
52. Dzintars J. Pret ko bija vērsta latviešu buržuāzijas “nacionālā opozīcija” // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1968. – Nr. 9. – 3.-12. lpp.
53. Patiesība par tā saucamo „nacionālo opozīciju” // Dzintars J. Neredzamā fronte. – Rīga, 1970. – 225.-241. lpp.
54. Дзинтарс Я. Латышские советские патриоты в Штутгофском концлагере // Германия и Прибалтика. - Рига, 1980. – с. 3-12
55. Dzintars J. Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1982. – Nr. 10. – 52.-69. lpp.
56. Dzintars J. Patiesība, kura jāzina // Padomju Latvijas Komunisti. – 1988. – Nr. 3 - 79.-83. lpp.; Nr. 4 – 70.-76. lpp.; Nr. 5 – 85.-91. lpp.; Nr. 6 – 83.-88. lpp.; Nr. 7 – 85.-89. lpp.
57. [Džeikobss D., Zālīte E.]. Materiāli par Latviju Hūvera institūta bibliotēkās un arhīva mājas lapā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2004. – Nr. 3 - 183.-189. lpp.
58. Eglīte O. Ēnas purvā. - Rīga: Avots, 1989.
59. Ericson L. Buffert eller hot? De baltiska staterna i svensk militär planering år 1941 // I Orkanens öga. 1941 – osäker neutralitet / Red. B. Hugemark. - Stockholm, 1992. – S. – 127-154
60. Ericson L. Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943-våren 1945 // Vårstormar. 1944 - Krigsslutet skönjes. - Stockholm, 1995. - pp. 83-127.
61. Estonia's Occupations Revisited Accounts of An Era. - Tallinn, 2005.
62. Evarts E. Vācijas vēsturnieki par nacistu okupācijas periodu Latvijā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.). - Rīga, 2002. - 123.-140. lpp.
63. Evarts E. Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941.-1944. gads) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2003. – Nr. 2 – 76.-98. lpp.
64. Ēķis L. The truth about Bolshevik and Nazi atrocities in Latvia. - Washington: The Press Bureau of the Latvian Legation. - 1943.
65. Žagars [Ērglis] Dz. Dažas pretestības kustības īpatnības Latvijā // Latvijas Arhīvi. - 1995. - Nr. 2. - 22.-23. lpp.
66. Ērglis Dz. Kurelieši Štuthofas koncentrācijas nometnē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1999. - Nr. 4 - 126.-128. lpp.

67. Ērglis Dz. Latvijas Centrālā padome un kurelieši // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 1999. - Nr. 4 - 84.-103. lpp.
68. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes un Lietuvas pretestības kustības sadarbība nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1943-1945) // Acta Baltica '99. - Kaunas, 1999. - 199.-203. lpp.
69. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2000. - Nr. 2 - 93.-118. lpp.
70. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc Otrā pasaules kara // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.-15. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). - Rīga, 2000. - 154.-162.lpp.
71. Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). - Rīga. - 2001. - 330.-370. lpp.
72. Ērglis Dz., Lerhis A. / Rec. grām. Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. - Rīga. - 2001. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2002. - Nr. 1 - 185.-187. lpp.
73. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbības atspoguļojums vēstures literatūrā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2002. - Nr. 2 - 123.-149. lpp.
74. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes darbības atjaunošanas mēģinājumi un tās dalībnieku aresti Latvijā pēc organizācijas sagrāves 1945. gadā // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti, 2002. gada 13.-14. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). - Rīga, 2003. - 414.-426. lpp.
75. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. - Rīga, 2003.
76. Ērglis Dz. Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2003. - Nr. 3 - 91.-111. lpp.
77. Ērglis Dz. Padomju režīma arestētie Latvijas Centrālās padomes aktīvisti un atbalstītāji (1944-1953): struktūranalīze // Okupētā Latvija, 1940-1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). - Rīga, 2007. - 323.-355. lpp.
78. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943-1945): Laivu akcijas // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.-14. novembris, Rīga. - Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. - 280.-297. lpp.
79. Ērglis Dz. Nacistu arestēto kureliešu liecības Hūvera institūta arhīvā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2010. - Nr. 3 - 152.-160. lpp.
80. Ērglis Dz. Sadarbība starp ģenerāļa Kureļa grupu un Latvijas Centrālo padomi // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 59.-69. lpp.
81. Feingold H. L. The Politics of Rescue. The Roosevelt Administration and the Holocaust, 1938-1945. - New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1979.

82. Felder B. M. Das Unternehmen „Wildkatze“. Der SS-Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944-1945) // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). - Rīga, 2004. - 358.-386. lpp.
83. Felder B. M. „Die Spreu vom Weizen trennen...“ Die Lettische Kartei - Pērkonkrusts im SD Lettland 1941-1943 // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2003. Varas patvaļa. - Rīga. - 2004. - 47.-68. lpp.
84. Felder B. M. „Mit Lettland leben - mit Lettland sterben“ Der SS-Jagdverband Ost - Unternehmen „Wildkatze“ und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944-1945) // Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 2005, No. 54, Heft. 1, S. 98-127.
85. Felder B. M. Underground Networking: National and International Connections of the anti-Soviet Resistance in Latvia (1944-1950) // Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara: Starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 7.-8. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.) – Rīga, 2006. – 124.-135. lpp.
86. Felder B. M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940-1946. - Paderborn: Schöningh, 2009.
87. Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I. Latvijas valsts okupācijas gados (1940-1991) // Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.-1998. - Rīga, 1999. – 127.-183. lpp
88. Feldmanis I. Latvija vācu okupācijas laikā (1941-1945): aktuālas izpētes problēmas // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) – Rīga, 2001. – 173.–185. lpp.
89. Feldmanis I. „Vācu laiks” Latvijā (1941-1945): aktuālās izpētes problēmas un risinājumi // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 3 – 98.-106. lpp.
90. Feldmanis I. Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 1 – 91.–104. lpp.
91. Feldmanis I. Vācu okupācija Latvijā (1941-1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941-1945: Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.-13.jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.) - Rīga. - 2004. - 59.-71. lpp.
92. Feldmanis I. Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941-1945 // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Riga, 2005. – pp. 77-91.
93. Feldmanis I. Nacistu okupācijas politika Latvijā (1941-1945): pētniecības problēmas, iespējamie risinājumi un varianti // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.-4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. - 53.-70. lpp.
94. Feldmanis I. Otrais pasaules karš: uztveres versijas un vērtējumi // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI. - Rīga, 2005. - 9-20. lpp.
95. Feldmanis I. Otrais pasaules karš: uztveres versijas un vērtējumi // 1945. gada 8. maijs – Atbrīvošanas diena? 9. maijs – Uzvaras diena? Starptautiskā

- simpozija referātu krājums / Sast. H. Bekmanis, J. Keruss. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006. – 67.-83. lpp.
96. Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: aktuālās pētniecības problēmas // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 4 – 62.-64. lpp.
 97. Feldmanis I. Nacistu okupācijas politika Latvijā: izpētes rezultāti (ziņojums Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada 3. jūlija sēdē) // Okupētā Latvija 1940-1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). - Rīga, 2007. - 503.-505. lpp.
 98. Feldmanis I. “Vācu laiks” Latvijā: jauna konceptuāla skatījuma meklējumos // Latvijas Vēsture. - 2008. - Nr. 4 - 56.-68. lpp.
 99. Feldmanis I. „Vācu laiks”: Pētniecības problēmas un to risinājumi // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008. - 28.-45. lpp.
 100. Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: uztveres versijas un izpētes problēmas // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 419.-431. lpp.
 101. Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 4 – 107.-113. lpp.
 102. Feldmanis I. Latvija Otrajā pasaules karā: jauna konceptuāla skatījuma nepieciešamība // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 23.-38. lpp.
 103. Feldmanis I. Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27.-28. oktobrī Rīgā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. – 165.-178. lpp.
 104. Fleischer H. Nationalsozialistische Besatzungsherrschaft im Vergleich: Versuch einer Synopse // Anpassung – Kollaboration - Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation / Hrsg. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto. - Berlin: Metropol, 1996. – S. 257-312.
 105. Fleischhauer I. Die Chance des Sonderfriedens. Deutsch-sowjetische Geheimgespräche 1941-1945. - Berlin: Siedler, 1986.
 106. Foot M. R. D. SOE, The Special Operations Executive 1940-46. – London: BBC, 1984.
 107. Gerrard C. The USSR and the Baltic States at the End of World War II: the View from London // The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956 / Edit. O. Mertelsmann. – Tartu, 2003. – pp. 43-53.
 108. The Swedish Question // Grier H. D. Hitler/Dönitz and the Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944-1945. - Annapolis: Naval Institute Press, 2007. - pp. 152-166.
 109. Grigulis A. Kad lietus un vēji sitas logā. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1965.
 110. Gureckas A. The National Resistance during the German Occupation of Lithuania // Litanus. - 1962. - Vol. 8, No. ½, S. 23-28.
 111. Handrack H. D. Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung 1941 - 1944. - Scheden, [b.g.].

112. Handrack H. D. Die Kurelis-Verbande // Jahrbuch des Baltischen Deutschtums, 1978, No. 25, S. 136-140.
113. Häger O. Skratta får du göra i Sibirien. – Stockholm, 1993.; Hēgers U. Smieties tu varēsi Sibīrijā. – Rīga: Preses nams, 1994.
114. Casualties of War // Hiden J., Salmon P. The Baltic States and Europe. – London, New York, 1994. – pp. 109-125.
115. Hiden J. British policy towards the Baltic states, 1939-1945 // Lithuanian Historical Studies. – 2004. – Nr. 9 – pp. 75-88.
116. Hindley M. Negotiating the Boundary of Unconditional Surrender: The War Refugee Board in Sweden and Nazi Proposals to Ransom Jews, 1944-1945 // Holocaust and Genocide Studies, Vol. 10, No. 1, Spring 1996, pp. 52-77.
117. Hinsley F. H. British Intelligence in the Second World War. Its influence on Strategy and Operations. – London, 1988.
118. Hirschfeld G. Formen nationalsozialistischer Besatzungspolitik im Zweiten Weltkrieg // „Kollaboration“ in Nordosteuropa. Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert / Hrsg. J. Tauber. – Wiesbaden, 2006. – S. 40-55.
119. Howard M. British Intelligence in the Second World War. – London, 1990.
120. Gestapo „goda viesi” // Ievkalns R. LSDSP. Partija vai burtu kopa? – Rīga: Liesma, 1973. – 111.-133. lpp.
121. Intelligence Co-operation Between Poland and Great Britain During World War II. Vol. I: The Report of the Anglo-Polish Historical Committee / Edit. T. Stirling, D. Nał ę cz, T. Dubicki. – London, Portland, 2005.
122. Ivanovs A. Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940.-1945. gadā Latvijas historiogrāfijā // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga. – 2005. – 11.-72. lpp.
123. Ivanovs A. Nacionālā pretošanās Latvijā 20. gadsimta 40.-80. gados Latvijas historiogrāfijā // Okupētā Latvija, 1940-1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. – 27.-70. lpp.
124. Jablonskis A. Labējie socialisti – starptautiskās reakcijas ķēdes suņi. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1948.
125. Jansons R. Latviešu leģionāru – pretošanās kustības dalībnieku programmatiskie mērķi // Latvijas Vēsture. – 2001. – Nr. 4 – 103.-107. lpp.
126. Jēkabsons Ē. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti., 10. sēj.) – Rīga, 2004. – 240.–276. lpp.
127. Jēkabsons Ē. Poļu pretošanās kustība Latgalē vācu okupācijas laikā (1941.–1944. gadā) // Vēsture: avoti un cilvēki. Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VII. – Daugavpils, 2004. – 51.–66. lpp.
128. Jēkabsons Ē. Polacy na Łotwie podczas okupacji niemieckiej (1941-1945) // Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w., red. A. Adamczyk, D. Rogut. – Piotrków Trybunalski, 2011, s. 157-199.
129. Jokisipilä M. Between the Upper and Nether Stone: Finland and the Baltic States under Constraint of the Soviet Union and Germany (1939-1944) // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās

- konferences materiāli, 2004. gada 3.-4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. - 99.-125. lpp.
130. Juda L. United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law // *Journal of Baltic Studies*. - 1975. - Nr. VI/4 – pp. 272-290.
 131. Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1964.
 132. Kangeris K. Hūvera institūta arhīvs // *Latvijas Arhīvi*. - 1994. - Nr.1 - 72.-75. lpp.
 133. Kangeris K. Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltischen Emigranten und ihre “Befreiungskomitees” in Deutschland 1940/1941” // *Europa unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938-1945)*. - Berlin-Heidelberg, 1994. - S. 165-190.
 134. Kangeris K. Rezension: Latvijas Centrālā Padome - LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943-1945 (Der Zentralrat Lettlands – LCP. Die lettische nationale Widerstandsbewegung 1943-1945), zusammengestellt u.red.v. Leonids Siliņš. Uppsala: LCP, 1994, 496 S // *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge Band V, 1996, Heft 2, S. 513-517*.
 135. Kangeris K. Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940-1964. A Survey // *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century / Edit. K.Hovi*. – Turku: University of Turku, 1998, pp. 188-211.
 136. Kangeris K. The Former Soviet Union, Fascism and the Baltic Question: The Problem of Collaboration and War Criminals in the Baltic Countries // *Modern Europe after Fascism 1943-1980 / Vol. 1, New York: Columbia University Press, 1998, pp. 713-769*.
 137. Kangeris K. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valststiesiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941-1945) // *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.-15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sēj.)*. - Rīga, 2000. - 79.-94. lpp.
 138. Kangeris K. Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci 1941. un 1942. gadā // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.)* – Rīga, 2001. – 240.–266. lpp.
 139. Kangeris K. Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.-1959. gadā // *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti, 2002. gada 13.-14. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.)*. - Rīga, 2003. - 427.-439. lpp.
 140. Kangeris K. 1995.-2004. gadā ārzemēs publicētie vēstures pētījumi par vācu okupācijas laiku Latvijā/Baltijā // *Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.-4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.)*. - Rīga, 2005. - 126.-143. lpp.
 141. Kangeris K. Latvijas valststiesiskie, pilsonības un materiālo vērtību jautājumi vācu okupācijas laikā (1941-1945) // *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.-31. oktobris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.)*. - Rīga, 2009. – 137.-172. lpp.
 142. Kangeris K. Kurelieši: „Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli // *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2*.

- pasaulē kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 89.-100. lpp.
143. Kangeris K. Rec. grām.: Deland M. Purgatorium. Sverige och andra världskrigets förbrytare. - Stockholm: Atlas, 2010. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2010. - Nr. 4 - 177.-182. lpp.
 144. Kangeris K. Lettland: Kommunistischer und „nationaler” Widerstand 1940/41-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär. - Berlin/New York: De Gruyter, 2011. – S. 215-224.
 145. Kažociņš I. Kurelieši / Rec. grām. Biezais H. Kurelieši: Nacionālās pretestības liecinieki. – Itaka: Mežābele, 1991. // Jaunā Gaita. – 1993. – Nr. 3 – 59.-60. lpp.
 146. Kažociņš I. Reālītai par spīti / Rec. grām. Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā Padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943 - 1945.- Upsala: LCP, 1994. // Jaunā Gaita. - 1996. - Nr. 4. - 58.-60. lpp.
 147. Keruss J. Šveices un Zviedrijas neitralitātes politika Otrajā pasaules karā (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 4 – 66.-78. lpp.
 148. Kirby D. Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941-1942 // The Baltic States in Peace and War 1917-1945 / Edit. V. S. Vardys, R. J. Misiunas. – London, 1978. – pp. 159-172.
 149. Kiršentāls O. T. Piezīmes par Haralda Biezā grāmatu „Kurelieši” // Universitas. – 2000. – Nr. 80 – 61.-64. lpp.
 150. Koblik S. Sweden’s Attempts to Aid Jews, 1939-1945 // Scandinavian Studies, 56/2, 1984, pp. 89-113.
 151. Kochavi A. J. Britain, the Soviet Union, and the Question of the Baltic States in 1943 // Journal of Baltic Studies. – 1991. – Nr. XXII/2 – pp. 173-182.
 152. Krēsliņš J. A. Latvijas Centrālā Padome un Stokholmas laikraksts "Latvju Ziņas"- nelokāmā ticībā brīvībai un demokrātiskai Latvijai // Baltijas valstis likteņgrīzās: Rakstu krājums / Red. T. Jundzis. - Rīga, 1998. - 665.-677. lpp.
 153. Kugler A. Scherwitz: Der jüdische SS-Offizier. - Köln, 2004; Kuglere A. Šervica noslēpums. Ebrejs, SS virsnieks Rīgā. – Rīga: Atēna, 2007.
 154. Kureļa grupa // Latvju Enciklopēdija / Red. A. Švābe, 1. sēj. - Stokholma, 1952.-1953. - 1108.-1109. lpp.
 155. Kureļa grupa // Latvju Enciklopēdija. 1962-1982 / Red. E. Andersons, 2. sēj. - Rokvilla, 1985. - 229.-233. lpp.
 156. Kuusik A. Public Sentiments During the Period of German Occupation // Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. - Tallinn, 2006. - pp. 613-637.
 157. Kuzmins V. Latvijas Centrālās padomes memorāns – unikāla kultūras un vēstures liecība // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 49.-53. lpp.
 158. Надежда на освобождение // Лаар М., Валк Х., Вахтре Л. Очерки истории Эстонского народа. - Таллинн, 1992. – с. 167-178.
 159. Lagrū P. Okupācija: vēsture un vēstures uztvere. Skatījums no tālajiem Rietumiem // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27.-28. oktobrī Rīgā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. – 93.-106. lpp.
 160. Laisvės besiekiant. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją. - Chicago, 1983.

161. The Baltic States // Lande D. A. Resistance! Occupied Europe and Its Defiance of Hitler. - Osceola, 2000. – pp. 186-204.
162. Latvia in 1939 - 1942. Background: Bolshevik and Nazi occupation. Hopes for future. - Washington: The Press Bureau of the Latvian Legation. - 1942.
163. Latvia under German occupation: 1941-1943. - Washington: The Press Bureau of the Latvian Legation. - 1943.
164. Latvijas Centrālā Padome // Latvju Enciklopēdija / Red. A. Švābe, 2. sēj.- Stokholma.- 1952.-1953. - 1399.-1401.lpp.
165. Lembergs H. Kolaborācija kā īstermiņa un ilgtermiņa fenomens // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27.-28. oktobrī Rīgā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. – 19.-27. lpp.
166. Lerhis A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts) // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. - Rīga, 2000. – 264.-290. lpp.
167. Lerhis A., Ancāns P. Konstantīns Čakste - zinātnieks un latviešu nacionālās pretestības kustības organizētājs // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2 – 13.-25. lpp.
168. Lerhis A. Latvijas Republikas diplomāti Rietumvalstīs Latvijas interešu sardzē PSRS un Vācijas kara gados (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. – 2007. – Nr. 40-46.
169. Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbība Vācijas-PSRS kara gados (1941-1945) // Letonika. Otrais kongress: Vēsture un identitāte. – Rīga, 2008. – 98.-112. lpp.
170. Lerhis A. Baltijas valstu okupācijas neatzīšanas politika: Lielbritānijas un ASV ārpolitiskie lēmumi 1942.-1945. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. - 2010. – Nr. ½ - 92.-116. lpp.
171. Lerhis A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918-2008) // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.-14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. - 102.-128. lpp.
172. Lerhis A. Latvijas valdības 1940. gada 17. maija ārkārtas pilnvaru jautājums // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2011. - Nr. 1 – 48.-79. lpp.
173. Lerhis A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.-1991. gadā Latvijas valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos - ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos // Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. - Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2011. – 63.-78. lpp.
174. Nepakļaušanās un pretošanās parādības // Levins D. Ebreju vēsture Latvijā: No apmešanās sākumiem līdz mūsu dienām. – Rīga, [b.g.]. – 122.-130. lpp.
175. Liekis S. Jewish Partisans and Soviet Resistance in Lithuania // Collaboration and Resistance During the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania. - Bern, 2004. – S. 459-478.
176. [Liepiņš A.]. Universitātes studentu un mācībspēku pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam // Latvijas Valsts universitātes vēsture, 1940-1990. – Rīga, 1999. – 99.-102. lpp.
177. Lietuvių diplomatija išeivijoje, 1940-1991. – Vilnius, 2007.
178. Lööw H. Swedish Policy Towards Suspected War Criminals, 1945-87 // Scandinavian Journal of History, 14, 1989, (No.2). – pp. 135-153

179. Lumans V. O. Latvia in World War II. – Fordham University Press, 2006.
180. Antinacinis Pasipriešinimas // Lietuva 1940-1990: Okupuotos Lietuvos istorija. - Vilnius, 2006. - pp. 241-252.
181. Lundestad G. The American Non-Policy toward Eastern Europe 1943-1947. - Tromsø, Oslo, Bergen: Universitetsforlaget, 1978.
182. Lūšys S. The Emergence of Unified Lithuanian Resistance Movement against Occupants 1940-1943 // Lituanius. - 1963. - Vol. 9, No. 4.
183. Magnusson T. Schweden, Finnland und die baltischen Staaten // Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Großmächte im Zweiten Weltkrieg / Hrsg. Von R. Bohn, J. Elvert, H. Rebas und M. Salewski. – Stuttgart: Steiner, 1991. – S. 207-220.
184. Manteniekis M. A. FDR and the Baltic States // Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World. – New York, 2003. – pp. 93-121.
185. Manteniekis M. A. 1943: The Year FDR Betrayed the Baltic States // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2005. Atbrīvotāji kā iekarotāji - Rīga. - 2006. – pp. 50-78.
186. Maripuu M. Kollaboration und Widerstand in Estland 1940-1944 // Collaboration and Resistance During the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania. - Bern, 2004. – S. 403-419.
187. Mark E. American Policy toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941-1946: An Alternative Interpretation // The Journal of American History, 68, 1981, No. 2 (September), pp. 313-336.
188. Mauch C. Subversive Kriegführung gegen das NS-Regime. Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus im Kalkül des amerikanischen Geheimdienstes OSS // Geheimdienstkrieg gegen Deutschland: Subversion, Propaganda und politische Planungen des amerikanischen Geheimdienstes im Zweiten Weltkrieg / Hrsg. von J. Heideking und C. Mauch. – Göttingen, 1993.
189. Mauch C. Schattenkrieg gegen Hitler: Das Dritte Reich im Visier der amerikanischen Geheimdienste 1941-1945. - Stuttgart, 1999.
190. Мялксоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г. - Тарту, 2005.
191. Mälksoo L. The Government of Otto Tief and The Attempt to Restore The Independence of Estonia in 1944: A Legal Appraisal // Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. - Tallinn, 2006. - pp. 1095-1106
192. McKay C. G. From Information to Intrigue. Studies in Secret Service based on the Swedish Experience, 1939-1945. - London, 1993.
193. McKay C. G., Beckman B. Swedish Signal Intelligence 1900-1945. – London, 2003.
194. Resistance to the Germans // Misiunas R., Taagepera R. The Baltic States: Years of Dependence 1940.-1990. - Los Angeles, 1993. – pp. 64-70.
195. Мягков М. Великий союз и территориальный вопрос: Прибалтика между И. Сталиным и Ф. Рузвельтом (1941-1945) // Вторая Мировая война и страны Балтии 1939-1945. - Рига, 2008. - с. 28-41.
196. Mulligan T. P. The OSS and the Nazi Occupation of the Baltic States, 1941-1945: A Note on Documentation // Journal of Baltic Studies, 1982, No.1, pp. 53-58.

197. Mulligan T. P. Source materials of the German occupation of the Baltic states, 1941-1944: Problems and possibilities // *Journal of Baltic Studies*, 1990, No.4, pp. 319-334.
198. Myllyniemi S. Die Neuordnung der Baltischen Lander 1941-1944: Zum nationalsozialistischen Inhalt der Deutschen Besatzungspolitik. - Helsinki, 1973.
199. Myllyniemi S. Die Deutschen und die Völker des baltischen Raumes im Zweiten Weltkrieg // *Tausend Jahre Nachbarschaft*. - 1995. - S. 140-152.
200. Neiburgs U. Latviešu nacionālās pretošanās kustības preses izdevumi Latvijā vācu okupācijas laikā (1941-1945) // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. – 2000. - Nr. ½ - 43-58. lpp.
201. Neiburgs U. Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940-1945) // *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli*, 1999. gada 14.-15. jūnijs, Rīga. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). - Rīga, 2000. - 163.-172. lpp.
202. Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes memorands par Latvijas neatkarības atjaunošanu. 1944. gada marts // *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. II. - Rīga, 2001. - 184.-203. lpp.
203. Neiburgs U., Ērglis Dz. Nacionālā un padomju pretošanās kustība – kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) // *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) – Rīga, 2001. – 267.–329. lpp.
204. Neiburgs U. Jauna grāmata par vācu okupācijas politiku un nacionālo pretošanās kustību Latvijā / *Rec. grām.: L. Siliņš. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās*. - Rīga, 2001. // *Latvijas Vēsture*. - 2002. - Nr. 1 - 110.-112. lpp.
205. Neiburgs U. “Stokholmas dokumenti. Vācu okupācija Latvijā, 1941-1945: Ko zināja Amerika?” / *Rec. grām.: Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941-1945: What Did America Know?* / Edit. A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Vol.5) – Rīga, 2002. // *Latvijas Vēsture*. - 2002. - Nr. 3 - 113.-115. lpp
206. Neiburgs U., Zellis K. Rietumu sabiedrotie nacistiskās okupācijas laika latviešu presē (1941-1945) // *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata*. 2002. Varas patvaļā. – Rīga, 2003. - 173.-197.lpp.
207. Neiburgs U. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941-1945) // *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959.gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). - Rīga, 2004. - 169.-215. lpp.
208. Neiburgs U. ASV izlūkdienests OSS un tā dokumenti par Latviju nacistu okupācijas laikā (1941-1945) // *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941-1945: Starptautiskās konferences referāti* 2003. gada 12.-13.jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004. - 48.-56. lpp.
209. Neiburgs U. Latvijas Centrālās padomes darbības izvērtējums / *Rec. grām. Dz. Ērglis. Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses*. – Rīga, 2003. // *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata* 2003. Pakta zona. – Rīga. – 2004. – 286. – 298. lpp.
210. Neiburgs U. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941-1945) // *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas*

- Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. - 257.-284. lpp.
211. Neiburgs U. Two Resistance Movements – Two Enemies: Riga 1940-1945 // Riga im Prozeß der Modernisierung. Studien zum Wandel einer Ostseemetropole im 19. und frühen 20. Jahrhundert. – Marburg: Verlag Herder-Institut. - 2004. – S. 288-293.
 212. Neiburgs U. Western Allies in Latvian Public Opinion and Nazi Propaganda during the German Occupation 1941-1945 // The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940-1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Riga, 2005. – pp. 132-147.
 213. Neiburgs U. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvija (1941-1945): avoti un izpētes iespējas // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.-4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. - 154.-170. lpp.
 214. Neiburgs U. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un Latvijas Centrālā padome (1943-1944): politiskā nostāja, pretrunas un risinājumi // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). - Rīga. - 2005. - 369.-392. lpp.
 215. Neiburgs U. National and Soviet Resistance Movement in Latvia during Nazi Occupation (1941-1945): Main Problems // Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х - середини 1950-х років. – Київ, 2005. – с. 121-129.
 216. Neiburgs U. Latviešu Nacionālistu savienība un laikraksts „Tautas Balss” pretošanās kustībā nacistu okupētajā Latvijā (1941-1942) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2006. Karš pēc kara 1944-1956. - Rīga. - 2007. - 28.-57. lpp.
 217. Neiburgs U. Latviešu pretestības kustības dalībnieku apvienība (LPKDA) un tās dokumenti par pretošanās kustību nacistu okupētajā Latvijā (1941-1945) // Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.-90. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21. sēj.) - Rīga, 2007. - 122.-170. lpp.
 218. Neiburgs U. Latviešu pretošanās kustības dalībnieki nacistiskās Vācijas cietumos un koncentrācijas nometnēs // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2007. – Nr. 3 – 154.-166. lpp
 219. Neiburgs U. Latvijos pasipriešinimo judėjimas vokiečių okupacijose laikotarpiu (1941-1945 m.): mokslinio tyrimo problemas ir laimėjimai // Genocidas ir rezistencija, 2008, Nr. 2(24), pp. 7-21.
 220. Neiburgs U. Baltijas valstu pretošanās kustību savstarpējā sadarbība un sakari ar Rietumu izlūkdienestiem (1941-1945) // Akadēmiskā Dzīve. - 2009. – Nr. 46 – 71.-78. lpp.
 221. Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajā Latvijā (1941-1945): mazpētīti aspekti un to izpratne mūsdienās // Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. - 98.-136. lpp.
 222. Neiburgs U. Pretošanās kustība nacistu okupētajās Baltijas valstīs (1941-1945): teorētiskās problēmas un praktiskie risinājumi // Baltijas reģiona

- vēsture 20. gadsimta 40.-80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.). - Rīga, 2009. 440.-454. lpp.
223. Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943-1945): izpētes aktualitātes un rezultāti // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.-31. oktobris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 236.-252. lpp.
224. Neiburgs U. Nacistiskās Vācijas okupācijas atspoguļojums Latvijas Centrālās padomes dokumentos (1943-1945): avotu un to satura analīze // Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940-1991: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2008. gada pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, 2008. gada 30.-31. oktobris, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.). - Rīga, 2009. - 562.-575. lpp.
225. Neiburgs U. Komentārs Olivjē Vījorkas rakstam „Otrā pasaules kara piemiņa Francijā (1945-2007)” // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27.-28. oktobrī Rīgā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. - 80.-89. lpp.
226. Neiburgs U. Leitnanta Rubeņa bataljons: Kureļa grupas darbības militārie aspekti // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 101.-109. lpp.
227. Neiburgs U. Pretošanās kustība nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas sabiedrības sociālajā atmiņā un identitātē // Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija / Otrais, papildinātais izdevums - Rīga: LU SZF SPPI; Mansards, 2011. - 99.-121. lpp.
228. Neiburgs U. Ruch Oporu na Łotwie w czasie okupacji nazistowskiej (1941-1945). Główne tendencje i problemy badawcze // Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w., red. A. Adamczyk, D. Rogut. - Piotrków Trybunalski, 2011, s. 201-211.
229. [Neparts A.] Pretestības kustība // Latvju Enciklopēdija / A. Švābes red., 3. sēj. - Stokholma, 1952.-1953. - 2010.-2013. lpp.
230. Neparts A. Par Bjorna M. Feldera rakstu 2003. Gadagrāmātā // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. 2004. Cīņa par Baltiju. - Rīga, 2005. - 330.-334. lpp
231. Ottosson J., Magnusson L. Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget. - Stockholm, 1991.
232. Ozols J. T. Widerstandsbewegung der Jugend Lettlands von 1940 bis 1945 // Baltic History / Edits. A. Ziedonis Jr., W.L. Winter, M. Valgemäe. - Columbus, Ohio: AABS Inc., 1974, pp. 271-275.
233. Ozols J. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1940.-1945. // Kara Invalīds. - 1983. - Nr. 28. - 27.-42. lpp.
234. Ozols J. Piezīmes par latviešu nacionālo pretestības kustību 1940.-1945. // Kara Invalīds. - 1984. - Nr. 29. - 23.-35. lpp.
235. Ozols J. Latviešu politiskais noskaņojums // Kara Invalīds. - 1988. - Nr. 33. - 17.-25. lpp.
236. Pabriks A., Purs A. Latvia: The Challenges of Change // The Baltic States. Estonia. Latvia. Lithuania. - London, New York: Routledge, 2002.

237. "Pērkonkrusta" darbības noslēgums: 1941.-1944. gads // Paeglis A. "Pērkonkrusts" pār Latviju (1932-1944). - Rīga, 1994. - 181.-186. lpp.
238. Pārups Ē. Pretestības kustība // Jaunā Gaita. - 1986. - Nr. 1. - 23.-26., 33. lpp.
239. Pārups Ē. Sadarbība ar Valdmani // Jaunā Gaita. - 1986. - Nr. 2 - 14.-18. lpp.
240. Pārups Ē. Pretestības kustības struktūra un jēga // Jaunā Gaita. - 1986. - Nr. 5 - 48.-51. lpp.
241. Pārups Ē. Pretestības kustība vācu okupācijas laikā // Jaunā Gaita. - 1987. - Nr. 2 - 40.-44. lpp.
242. Pārups Ē. Pretestības organizācijas un laikraksti vācu laikā // Jaunā Gaita. - 1987. - Nr. 5 - 31.-38. lpp.
243. Penkower M. N. The Jews Were Expendable. Free World Diplomacy and the Holocaust. - Urbana: University of Illinois Press, 1983.
244. Pettai E. K. Komentārs Ineša Feldmaņa rakstam „Okupācija, kolaborācija un pretošanās kustība Latvijā” // Okupācija, kolaborācija, pretošanās: vēsture un vēstures uztvere: Starptautiskās konferences materiāli 2009. gada 27.-28. oktobrī Rīgā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 26. sēj.). - Rīga, 2010. - 178.-184. lpp.
245. Pētersons I. Kā Rūzvelts „norakstīja” Baltijas valstis Staļinam // Vaga. - 1988. - Nr. 15 - 13.-15. lpp.
246. Latvians in the Third Reich // Plakans A. The Latvians: A Short History. - Stanford, 1995. - pp. 148-153.
247. Estonia in the German „Ostland” // Raun T. Estonia and the Estonians. - Stanford, 1991. - pp. 160-164.
248. Reichelt K. Between Collaboration and Resistance? The Role of the Organization Pērkonkrusts in the Holocaust in Latvia // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.-2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). - Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. - 279.-298. lpp.
249. Reichelt K. The Role of Latvia's Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941-1943 // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941-1945: Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.-13.jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). - Rīga, 2004. - 177.-187. lpp.
250. Rings W. Leben mit dem Feind. Anpassung und Widerstand in Hitlers Europa 1939-1945. - München, 1979.
251. Rolmane V. The Resistance in Latvia during the Nazi Occupation (July 1941-May 1945) // The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States. - Vilnius, 1999. - pp. 131-148.
252. Ronis I. Valsts nodevības tēma nacistu okupācijas laika propagandā // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli / Sast. I. Ronis, A. Žvinklis. - Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1994. - 187.-192. lpp.
253. Röhr W. Forschungsprobleme zur deutschen Okkupationspolitik im Spiegel der Reihe „Europa unterm Hakenkreuz” // Europa unterm Hakenkreuz. Analysen. Quellen. Register. - Berlin-Heidelberg, 1996. - S. 25-343.
254. Latvijas socialdemokrātu-meņševiku kapitulācija fašistiskās diktatūras priekšā un sadarbība ar vācu okupācijas varu Lielā Tēvijas kara laikā // Rudevics A. Meņševisma bankrots Latvijā. - Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. - 127.-142. lpp.
255. Salnais V. Ein Jahr Deutscher Okupation in Lettland. - Stockholm, 1942.

256. Samsons V. Aizvadīto trīs gadu desmitu devums latviešu tautas prethitleriskās cīņas vēstures izpētē // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1974. – Nr. 2. – 3.–23. lpp.
257. Nacionālistiskā pseidoopozīcija // Samsons V. Naida un maldu slīkšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. – Rīga, 1983. – 194.-207. lpp.
258. Samsons V. H. Stroda grāmata „PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945) 1. daļa” un aziotāža ap to // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un Humanitārās zinātnes. - 2007. – Nr. 3 – 39.-55. lpp.
259. Sarv E. Eeesti Vabariigi Rahvuskomitee: tegevuse lühiülevaade // Akadeemia, 1998. – No. 10. – pp.1612-1619.
260. Sarv E. Eesti Vabariigi kontinuiteet 1940-1945 // Tõotan ustavaks jääda... Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. – Tartu, 2004. - pp. 15-25.
261. Silgailis A. Pretestības kustība Latvijā līdz 1950. gadam // Daugavas Vanagi. – 1971 – Nr. 3 – 24.-30. lpp.
262. [Siliņš L.] Latvijas Centrālā Padome // Latvju Enciklopēdija. 1962-1982 / Red. E. Andersons, 2. sēj. - Rokvilla, 1985. - 381.-389. lpp
263. Siliņš L. Latvijas Centrālā Padome un laivas uz Zviedriju // Latvija Šodien. - 1985. - Nr.13. - 15.-20. lpp.
264. Siliņš L. Koncentrācijas nometne Štuthofā // Archīvs: Raksti par latviskām problēmām / Red. E. Dunsdorfs, 27. sēj.: Brīvības cīnītāji. - Melburna, 1987. - 141.-145. lpp.
265. Siliņš L. The Latvian Central Council and boats to Sweden. - Uppsala, 2000.
266. Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās // Latvijas Vēsture. - 2001. - Nr. 1 – 65.-73. lpp.; Nr. 2 – 35.-44. lpp.
267. Siliņš L. Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. - Rīga, 2001.
268. Siliņš L. Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē, 1942–1945. - Rīga, 2003.
269. Siliņš L. Östersjön - Vägen till frihet 1943-1945. – Uppsala, 2004.
270. Sīpols V. Ceļā uz lielo uzvaru: Padomju diplomātija 1941.-1945. gadā. - Rīga, 1988.
271. Сиполс В. Великая Победа и дипломатия. – Москва, 2000.
272. Skurupijs E. Trīs lielo galotņu konference Teherānā (Noklusētie lēmumi un notikumi) // Kara Invalids. – 2000. – Nr. 45 – 53.-64. lpp.
273. Smith B. F. OSS. The Secret History of America's First Central Intelligence Agency. - University of California Press, Berkeley, 1972.
274. Smith B. F. The Shadow Warriors: O.S.S. and the Origins of the C.I.A. – New York: Basic Books, 1983.
275. Smith B. F. Sharing Secrets with Stalin: How the Allies Traded Intelligence, 1941-1945. – Kansas: University Press of Kansas, 1996.
276. Stradiņš J. Latvijas Republikas pamatā liktas demokrātiskas vērtības // Latvijas Vēsture. – 2002. – Nr. 2 - 5.-9. lpp.
277. Stradiņš J. Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (1940-1945) // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. - 130.-164. lpp.
278. Strods H. Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939 - 1945. - Rīga: Zvaigzne, 1994.
279. Strods H. Otrās nacionālās Latvijas izejības štābs / Rec. grām. Andersons E., Siliņš L. u.c. Latvijas Centrālā Padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība

- 1943-1945.- Upsala: LCP, 1994. // Latvijas Vēsture. - 1994. – Nr. 4. - 73.-74. lpp.
280. Rietumvalstis un Latvijas partizāni // Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944. - 1956. - Rīga, 1996. – 475.-485. lpp.
281. Atraidītie sabiedrotie // Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). I daļa. – Rīga, 2006. – 242.-246. lpp.
282. Sužiedelis S. The Military Mobilization Campaigns of 1943 and 1944 in German-occupied Lithuania: Contrasts in Resistance and Collaboration // Journal of Baltic Studies, 1990, Vol. 21, No. 1, pp. 33-52.
283. Swain G. Latvia's Red Partisans Reconsidered // Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. – 2003. – Nr. 4. - 81.-94. lpp.
284. Swain G. Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940-46. – London and New York: Routledge Curzon, 2004.
285. Swain G. Latvia's Democratic Resistance: a Forgotten Episode from the Second World War // European History Quarterly, 2009, Vol. 39, No. 2, pp. 241-263.
286. Sveins Dž. Latvijas Centrālā padome: skats no Lielbritānijas // Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un „Kurelieši”: konferences materiāli. - Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. - 71.-77. lpp.
287. Ščerbinskis V. Dokumenti par Latviju Hūvera institūta arhīvā Kalifornijā // Latvijas Arhīvi. – 2005. – Nr. 4 - 9.-17. lpp.
288. Šveics V. V. How Stalin Got the Baltic States: A search for historic truth. – Jersey City State College, N.J., 1991.
289. Tauber J. Litauen: Zwischen Scylla und Charybdis 1940-1945 // Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945 / Hrsg. G.R. Ueberschär. - Berlin/New York: De Gruyter, 2011. – S. 205-213.
290. Taurēns J. Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga. - 2001. – 208.-226. lpp.
291. Taurēns J. Latvija vācu okupācijas laikā Rietumu vēsturnieku skatījumā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.). - Rīga, 2002. - 107.-122. lpp.
292. Taurēns J. Baltijas valstu statusa problēma PSRS un Rietumu sabiedroto attiecībās (1940. g. – 1942. g. maijs) // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2 – 62.-74. lpp.
293. The Secrets War: The Office of Strategic Services in World War II / Edit. G. C. Chalou. – Washington, DC: National Archives and Records Administration, 2002.
294. Lielā spēle ap Latviju // Unāms Ž. Laiku atspulgā. – Oldenburga, 1953. - 69.-132. lpp.
295. Čerčils un Staļins. Latvija lielo varu šacha spēlē // Unāms Ž. Dzīvā Latvija. – Pilskalns, 1964. – 267.-278. lpp.
296. Unāms Ž. Karogs vējā. – Latvju Grāmata, 1969.
297. Unāms Ž. Zem Barbarosas šķēpa. – Aka un Gauja, 1975
298. Uustalu E. The National Committee of the Estonian Republic // Journal of Baltic Studies, 1976, No.7, pp. 210-217.

299. Vaitkevičius B. Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941-1944 metais. – Vilnius, 2001.
300. Valentin H. Rescue and Relief Activities in Behalf of Jewish Victims of Nazism in Scandinavia // YIVO Annual of Jewish Social Sciences, VII, 1983, pp. 224-251.
301. Балтийский спор держав (Эстония, Латвия и Литва в международных отношениях 40-80-х гг.) // Варес П., Осипова О. Похищение Европы, или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. – Таллинн, 1992. – с. 235-310.
302. Vestermanis M. Dažas piezīmes par boļševistisko pagrīdes presi Latvijā vācu okupācijas gados // Karogs. - 1952.- Nr. 8 – 888.-902. lpp.
303. Vestermanis M., Tizenberga R. No Latvijas darbaļaužu cīņas vēstures vācu fašistisko iebrucēju aizmugurē // Padomju Latvijas Komunisti. – 1954. – Nr. 9 – 16.-28. lpp.
304. Vestermanis M. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.-17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 384.-406. lpp.
305. Vestermanis M. Pretdarbība holokaustam Latvijā // Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M. Latvijas Ebreju kopiena: Vēsture, traģēdija, atdzimšana. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 82.-88. lpp.
306. Vestermanis M. Pretdarbība holokaustam nacistu okupētajā Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. – Rīga, 2007. – 234.-248. lpp.
307. Vizulis I. Aprēķinu diplomātija // Akadēmiskā Dzīve. – 1975. – Nr. 17 – 16.-22. lpp.
308. Vizulis I. Nations under Duress: The Baltic States. - Port Washington, N.Y. – 1985.
309. Divu diktatoru karš // Vizulis I. Latviešu tautas cīņa par brīvību (1917-1992). – Rīga, 1992. – 75.-93. lpp.
310. Vītoliņa B. Dažas liecības par Bruno Kalniņa darbību 1940.-1944. gadā // Latvijas Vēsture, 2001, Nr. 3 - 54.-65. lpp.
311. Waite R. G. Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1944) // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941–1945: Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.-13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.) – Rīga, 2004. – 154.-176. lpp.
312. Wark W. K. In Never-Never Land? The British Archives on Intelligence // The Historical Journal, 1992, No. 35, pp. 195-203.
313. Wäsström S. Schweden als Arena der Nachrichtendienste // Schwedische und schweizerische Neutralität im Zweiten Weltkrieg. -
314. Wechselmann M. De bruna förbindelserna. – Stockholm, 1995.
315. West N. MI6. British Secret Intelligence Service Operations 1900-45. - Grafton Books, 1985.
316. Wnuk R. Polskie, łotewskie i estońskie podziemie antykomunistyczne. Próba porównania // Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w., red. A. Adamczyk, D. Rogut. - Piotrków Trybunalski, 2011, s. 213-236.
317. Wyman D. S. Das unerwünschte Volk: Amerika und die Vernichtung der europäischen Juden. - München: Hueber, 1986.

318. [Zunda A.]. Pretestība nacistiskajam okupācijas režīmam // Latvijas vēstures apcerējumi: No 1940.gada līdz mūsdienām / Mācību palīglīdzeklis vidusskolām / Red. M. Virsis. - Rīga, 1990. - 70.-75.lpp.
319. Zunda A. Morāle un politiskais aprēķins Anglijas Baltijas politikā Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 4 – 26.-31. lpp.
320. Zunda A. Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Arhīvi. – 2000. – Nr. 3 – 83.-104. lpp.
321. Zunda A. Vācu okupācijas varas politika Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.) – Rīga, 2001. – 186.–207. lpp.
322. Zunda A. The Baltic States and Great Britain during the Second World War // Britain and the Baltic: Studies in Commercial, Political and Cultural Relations 1500-2000 / Edit. P. Salmon, T. Barrow. – University of Sunderland Press. - 2003. - pp. 267-292.
323. Zunda A. „Vācu laiks” Latvijā (1941-1945): izvērtējums historiogrāfijā // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 3 – 107.-115. lpp.
324. Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Latvijas Vēsture. – 2004. – Nr. 3 – 60.-74. lpp.
325. Zunda A. Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). - Rīga. - 2004. - 216.-239. lpp.
326. Zunda A. Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941-1945): vērtējums historiogrāfijā // Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā 1941-1945: Starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.-13.jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004. - 17.-29. lpp.
327. Zunda A. Vācu nacistu okupācijas politika Latvijā padomju historiogrāfijas skatījumā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004. - 189.-209. lpp.
328. Zunda A. Aktuāli Otrā pasaules kara Latvijas vēstures jautājumi: nostādnes historiogrāfijā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI. - Rīga, 2005. - 57.-65. lpp.
329. Zunda A. Baltijas jautājums Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 2 – 72.-81. lpp.
330. Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939-1945) // Totalitārie režīmi Baltijā: Izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.-4. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 15. sēj.). - Rīga, 2005. – 71.-91. lpp
331. Zunda A. Baltijas valstu problēma un Lielbritānija 2. pasaules kara gados (1939-1945) // Starptautisko attiecību problēmas: Latvija, Baltija, Eiropa. Profesoram Albertam Varslavānam 75. Jubilejas rakstu krājums. – Rīga, 2005. - 181.-198. lpp.
332. [Zunda A.] Pretestība nacistu okupācijai // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvijas Vēsture. 20. gadsimts. – Rīga: Jumava, 2005. - 259.–267. lpp.
333. Zunda A. Resistance against Nazi German Occupation in Latvia: Positions in Historical Literature // The Hidden and Forbidden History of Latvia under

- Soviet and Nazi Occupations 1940-1991 (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 14) - Riga, 2005. – pp. 148-158.
334. Zunda A. The Baltic States and Great Britain at the Beginning of World War II (1939-1941) // Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2004. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.). – Rīga. - 2005. - 73.-90. lpp.
 335. Zunda A. Baltijas jautājums PSRS, ASV un Lielbritānijas politikā (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2006. – Nr. 4. – 71.-82. lpp.
 336. Zunda A. Latvijas diplomāti Rietumvalstīs Otrā pasaules kara gados (1940-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 1 – 78.-86. lpp.
 337. Zunda A. Nacionālā pretestības kustība nacistu okupācijas režīmam Latvijā (1941-1945) // Latvijas Vēsture. – 2007. – Nr. 4 – 65.-73. lpp.
 338. Zunda A. Baltijas jautājums starptautiskajās attiecībās // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga: Jumava, 2008. - 439.-482. lpp.
 339. Zunda A. Lielbritānija starp de facto un de iure Baltijas valstu okupācijas un aneksijas atzīšanas jautājumā (1940-1941) // Latvijas Vēsture. – 2008. – Nr. 2 – 77.-88. lpp.
 340. Zunda A. Pretošanās nacistu okupācijai // Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga: Jumava, 2008. - 312.-323. lpp.
 341. Zunda A. Rietumvalstu pieeja Baltijas valstu jautājumam (1940-1953) // Latvijas Vēsture. - 2009. - Nr. 1 – 55.-66. lpp.
 342. Zunda A. Baltijas jautājums un Rietumvalstis (1940-1953): attieksmes evolūcija // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.-14. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. - 263.-279. lpp
 343. Zunda A. Otrā pasaules kara vēstures pētniecība (1990-2010) // Latvijas Vēsture. - 2010. – Nr. 4 – 123.-128. lpp.
 344. Žvinklis A. Rec. grām.: Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). - Rīga, 2006. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. - 2009. - Nr.1 - 187.-192. lpp.

Anotācija

Promocijas darbā "Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941-1945)" ir pētīti nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā darbojošās pretošanās kustības sakari ar Rietumu sabiedroto - ASV un Lielbritānijas ārlietu un militārās izlūkošanas dienestiem. Ir analizēta Latvijas Centrālās padomes un bijušā Latvijas sūtņa Stokholmā V. Salnā savāktā un ASV un Lielbritānijai nosūtītā informācija par stāvokli nacistu okupētajā Latvijā, un ir izsekots LCP politisko deklarāciju nonākšanai dažādās Rietumu valstu institūcijās. Ir atklātas LCP organizētās un zviedru, amerikāņu un britu izlūkdienestu atbalstītās slepenās bēgļu laivu akcijas uz Zviedriju, un ir parādīti LCP un ģenerāļa J. Kureļa grupas mēģinājumi atjaunot Latvijas neatkarību, sagaidot Rietumu sabiedroto atbalstu šo politisko centienu īstenošanā.

Atslēgvārdi: Pretošanās kustība, nacistu okupētā Latvija, Latvijas diplomāti Rietumos, Rietumu sabiedrotie.

Annotation

Doctoral thesis "Latvian National Resistance Movement and Western Allies (1941-1945)" studies the relations of the Resistance movement in Latvia during the Nazi occupation with the Western Allies - the U.S. and British foreign and military intelligence services. Author has analyzed the information on the situation in Nazi-occupied Latvia collected by the Latvian Central Council and the former Latvian ambassador in Stockholm V. Salnais that had been sent to the United States and Great Britain, and has tracked the ways of arrival of the LCC political declarations in various Western institutions. Author has described the secret refugee boat traffic to Sweden organized by the LCC and supported by the Swedish, American and British intelligence services, and has shown the attempts of the LCC and General J. Kurelis group to restore the Latvian independence, in anticipation of the Western Allies' support for their political efforts.

Keywords: Resistance movement, Nazi occupied Latvia, Latvian diplomats in West, Western Allies.